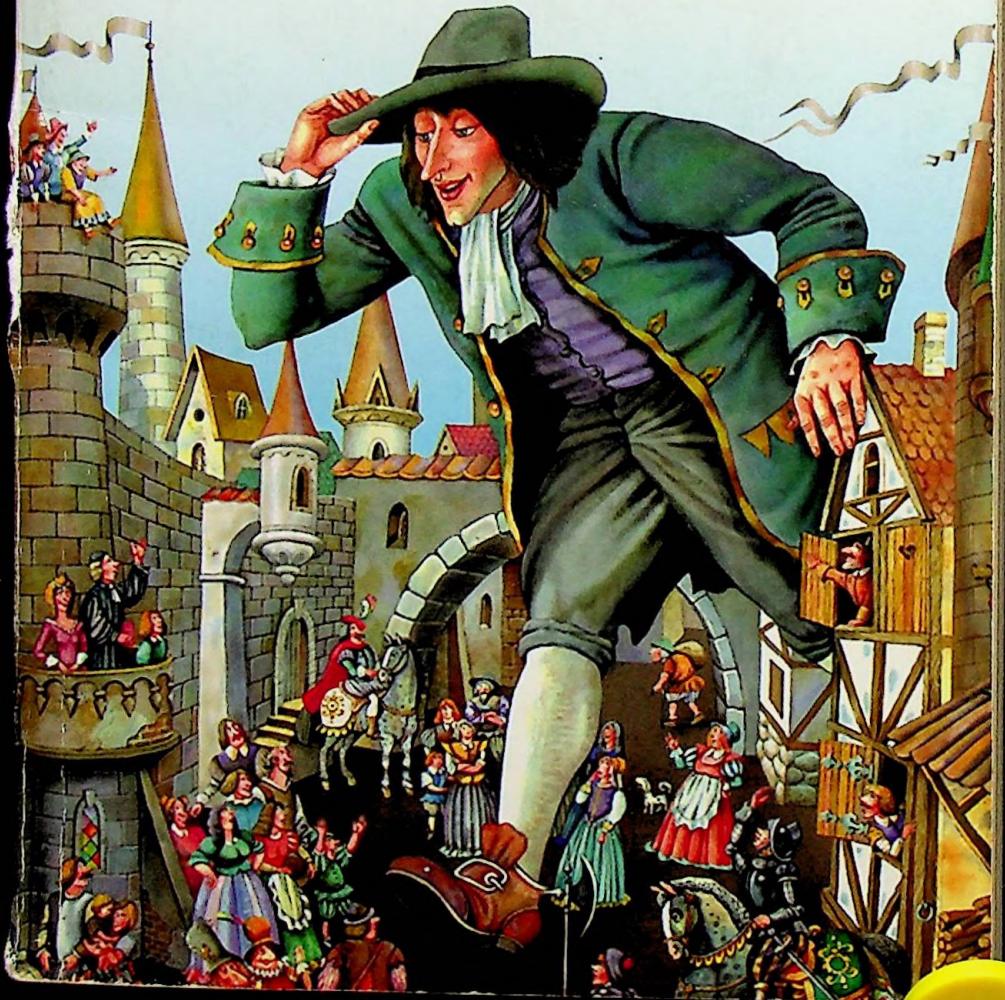

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

JONATAN SVIFT

GULLIVER NING SAYOHATLARI

84(411)
F-37

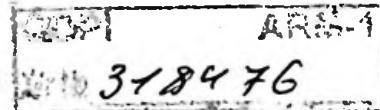
JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

JONATHAN SWIFT

**GULLIVERNING
SAYOHATLARI**

(sarguzasht-fantastik roman)

**«KAMALAK-PRESS»
ТОШКЕНТ-2019**

UO'K: 821.152.1-312.9

KBK: 84(41rl)

F-37

Jonatan Svift. «Gulliverning sayohatlari» / roman / ruschadan **Sotiboldi** Yo'idoshev tarjimasi/ «Jahon adabiyoti durdonalari» turkumi – T.: «Kamalak-press», –2019. –288 b.

XVIII asrning buyuk ingliz yozuvchisi Jonatan Swift (1667-1745) o'zining «Gulliverning sayohatlari» nomli satirik romani bilan dunyoga dong taratdi.

Yozuvchi g'azab va ehtiros bilan yozgan bu kitobida o'zi yashagan davr Angliyasidagi mavjud davlat tuzumi, ijtimoiy tartib va xulq-atvorlar ustidan qattiq kuladi, ularni qoralaydi. Yozuvchi hokim sinflarning tekinxo'r va munofiqligini, amaldor shaxslarning toshbag'ir, qabih va xudbinligini fosh qiladi.

Bu kitobning ko'plab sahifalari qadimgi burjua va dvoryan Angliyasiga qarshi bitilgan bo'lsa-da, lekin uning satirik kuchi, mohiyati shu kunlarda ham o'z qimmatini saqlab qolgan.

UO'K: 821.152.1-312.9

KBK: 84(41rl)

ISBN: 978-9943-5683-8-9

© Jonatan Svift.

© «Kamalak-press» nashriyoti

AZIZ KITOBXONLAR!

Qo'lingizdagи ushbu kitob angliyalik adib Jonatan Swiftning "Le Pere Goriot" romanining rus tili orqali (rus tiliga Vladimir Sergeyevich Muravyov "Путешествие с Гулливером" nomi ostida tarjima qilgan) ona tilimizga Sultan Muhammadjonov tomonidan "Gorio ota" nomi ostida tarjima qilingan ko'rinishidir. Sotiboldi Yo'ldoshev ushbu asarni tarjima qilish orqali ona tilimizning lug'at boyligini boyitishiga va kitobxonlarning badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishlarining yuksalishiga ulkan hissa qo'shgan.

Shuni bilingki, badiiy asarni tarjima qilish (ayniqsa, turkiy tillarga mansub bo'lmagan tildan tarjima qilish) shu asarni qaytadan yozish bilan teng qiyinchilikka ega. Shu tildagi iboralarни so'zларни, jumlatarni yoki maqol-matallarni maromiga yetkazib tarjima qilish juda mushkul ish hisoblanadi. Chunki bunda tarjimonidan bevosita eng kamida ikkita tilni mukammal bilish, shuningdek, o'sha til egalari – xalqning turmush-tarzi, etnografiyasini, madaniyatini va tarixini mukammal bilish talab etiladi. Shuning uchun ham boshqa mashhur tarjimonlarimiz kabi Sotiboldi Yo'ldoshev ham doimo xalqimizning, ayniqsa, o'quvchi yoshlarimizning tahsin-u tashakkuriga sazovor bo'lgan. Biz ham shular qatorida tarjimon – Sotiboldi Yo'ldoshevdan ushbu xizmatlari uchun behad xursandmiz!

Ushbu kitob ilk bor o'zbek tilida 1974-yilda chop etilgan. Bu davrdagi nashrida ayrim so'z va jumlatarning ma'nosi izohlanmagan yoki ruscha so'zlar, yoki baynalmilal jumlatlar orqali berilgan edi. Bu holat bilan biz tarjimonlarni yoki o'sha davr nashriyoti xodimlarini kansitish sikridan yiroqmiz. Faqat hozirgi davr kitobxonlarining talab va iltimoslariga asosan asar tarjimasiga juda kichik o'zgartirish va izohlar kiritildi.

Siz ushbu asarni o'qir ekansiz, asarning asosiy qahramoni Gulliverning o'z zamonasini qanday ta'riflaganiga guvoh bo'lasiz. Asarda adib tasvirlagan joylar aslida yo'q, lekin unda tasvirlangan jamiyat bor edi. Adib o'z jamiyatidagi nuqson va kamchiliklarni tanqid qilish uchun to'qima mamlakatlarni o'ylab topadi. Chunki o'sha davrda tanqidiy fikrlash juda xavfli edi. Shunday bo'lsa-da, adib bunga qo'l uradi va ushbu asar yuzaga keladi.

Siz asarni o'qish davomida unda ham zavqlanasiz, ham adib yashagan davrdagi oddiy xalqqa achinasiz, shiningdek, yuqoridaagi fikrlarning qanchalik haqiqat ekanligiga guvoh bo'lasiz!

*Nashrga qayta tayyorlovchi – "GOLD STAR EDUCATION"
NTM direktori Matyoqubov E. R.*

BIRINCHI QISM
LILIPUTIYAGA SAYOHAT

BIRINCHI BOB

Muallif o'zi hamda o'z oilasi haqida ba'zi bir ma'lumotlarni ma'lum qiladi. Sayohatga bo'lgan dastlabki mayl. U kema halokatiga duch keladi. Suzib o'zini qutqaradi va Liliputlar mamlakati sohiliga eson-omon yetib oladi. Uni asir qilib mamlakat ichkarisiga olib ketishadi.

Men Nottingempshirda tug'ilganman, u yerda otamning uncha katta bo'lмаган mulki bor edi. Yoshim o'n to'rtga to'l-ganda otam meni Kembrij shahridagi Imanyuyel kollejiga o'qishga yubordi. U yerda uch yil bilimlarni zo'r hafsala bilan o'rgandim. Biroq kollejda o'qishim uchun mablag' yetkazib berishga otamning qudrati yetmay qoldi, shuning uchun u meni u yerdan olib, Londondagi mashhur shifokor Jems Betsga shogirdlikka berdi, undan to'rt yil ta'lim oldim. Otam har zamonda yuborgan pullarning hammasini navigatsiya¹ hamda matematikaning boshqa sohalarini o'rganishga sarfladim. Bu fanlar hamma sayoqatda qo'l kelishi mumkin, men esa, taqdir meni sayoqatchi qiladi, degan fikrga qattiq ishongandim. Mister Betsnikidan ketib, uyga Nottingempshirga qaytib keldim. Otam, tog'am Jons hamda boshqa qarindosh-urug'larimizning qo'llab-quvvatlashi tufayli qirq funt² to'plashga muvaffaq bo'ldim va ma'lumot

¹ Navigatsiya (*lotincha: naviago – kemada suzaman*) – 1) kemalarda suzish, uchish apparatlarda uchish; kemalarni, uchish apparatlari – samolyot, vertolyot va boshqalarni, kosmik apparatlari – kosmik kemalarni boshqarishning nazariy asoslari va amaliy usullarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadigan fan.

² Funt sterling (*inglizcha: pound yoki pound sterling*) – Buyuk Britaniya pul birligi. 1 funt sterling = 100 pens (1971-yilga qadar 1 funt sterling 240 pens bo'lgan).

olishni davom ettirish uchun. Leydenga jo'nashga ahd qildim. Qarindosh-urug'larim menga har yili o'ttiz funtdan pul yuborishga va'da qilishdi. Leyden shahrida, uzoq sayohatlarda asqatib qolishini bilib, ikki yil-u yetti oy tibbiyotni o'rgandim.

Leydenden qaytgach, saxovatli ustozim mister Betsning yordamida kapitan Eybregem Pennell qo'mondonlik qilayotgan «Qaldirg'och» kemasiga xirurg bo'lib ishga kirdim. Ana shu kemada uch yarim yil xizmat qildim. Levant va boshqa mamlakatlarga sayohat qildim. Yurtimga qaytgach, Londonga ko'chib kelishga jazm etdim. Mister Bets bu fikrimni judayam ma'qulladi va meni bir qancha bemorlarga tavsiya etdi. Men Old-Juridagi uncha katta bo'limgan uyning bir qismini ijaraga oldim, Nyugetstritda yashovchi paypoqfurush mister Edmond Bertonning qizi miss¹ Meri Bertonga uylanib, to'rt yuz funt sep oldim.

Oradan ikki yil o'tgach, saxovatli ustozim Bets vafot etdi; maoshim keskin kamayib ketdi. Do'stlarim juda oz edi, ko'pgina hamkasblarimning bema'ni qiliqlariga taqlid qilishga esa vijdonim yo'l qo'ymadni. Shuning uchun ham xotinim, ba'zi tanishbilishlarim bilan maslahatlashib, yana dengizchi bo'lishga ahd qildim. Olti yil mobaynida kema xirurgi bo'lib ishladim, ikkita kema almashtirdim, Ost-Indiya hamda Vest-Indiyaga bir necha marta sayohat qildim. Ana shu xizmatda o'z ishlarimni ancha o'nglab oldim.

Safarga ketayotganda ko'plab kitob olar va bo'sh vaqtlarimni qadimiy hamda yangi eng yaxshi yozuvchilarining kitoblarini o'qishga bag'ishlardim, qirg'oqqa chiqqanda esa yerli aholining urf-odatlarini kuzatardim, tillarini o'rganardim. Xotiramning yaxshiligi tufayli bularni osongina o'zlashtirib olardim.

Keyin sayohatim uncha muvaffaqiyatli bo'lindi. Dengiz me'damga tegdi, xotinim, bola-chaqalarim bilan uyda qolmoqchi bo'ldim. Men dengizchilar orasida bo'lib ko'proq tajriba orttirish niyatida Old-Juridan Fegter-Leynga, u yerdan Uopningga ko'chdim, lekin mo'ljalim amalga oshmadi. Uch yillik behuda kutishdan keyin «Ohu» kemasining egasi, kapitan Vilyam Prichardning nafl keltiradigan taklifini qabul qildim, u bilan Janubiy dengizga²

¹ Miss – Angliya va AQShda turmushga chiqmagan qizlarga shunday murojaat qilinadi.

² Janubiy dengiz – Tinch okeanning janubiy qismi ilgari shunday atalardi.

jo‘nadim.

Biz Bristoldan 1699-yil 4-mayda yo‘lga chiqdik. Avvaliga sayohatimiz juda muvaffaqiyatlil bo‘ldi. Hamroh shamol kemamizni oldinga yo‘naltirdi. Ko‘p o‘tmay Ost-Indiya tomon yo‘l oldik. Xuddi shu paytda dahshatli bo‘ron ko‘tarildi. Dovul bizni Vandimen Yeridan¹ shimoli-g‘arb tomonga qarab surib ketdi. Biz janubiy kenglikning 30°ida edik. Ekipajimizdag² o‘n ikki kishi o‘ta charchash hamda maza-matrasiz ovqatdan vafot etdi, boshqalar ham haddan tashqari holdan toygandi. 5-noyabr kuni (o‘sha yerlarda yozning boshlanishi) qattiq shamol kemamizni hamon oldinga haydab borishda davom etdi; hamma yoqni qalin tuman qoplagandi. To‘satdan kemadan qandaydir yarim kabelt³ uzoqroq masofada to‘lqinlar urilib pishqirayotgan joy ko‘rindi. Shiddatli shamol kemani o‘z og‘ushiga olib, qoya sari surib boraverdi; biror chora ko‘rish uchun vaqt o‘tgan edi. Kema shitob bilan borib toshga urildi va bir zumda chil-chil bo‘ldi.

Ekipajdan olti kishi, shu jumladan men ham, dengizga qayiq tushirishga, kema va qoyadan uzoqlashishga muvaffaq bo‘lgandik. Mening hisobimga ko‘ra, eshkak eshib faqat uch milya⁴ yurdik. Keyingi kunlarda kemada shunchalik qattiq ishlagan edik-ki, eshkak eshishga ham darmonimiz yetmay qoldi. Biz eshkaklarni uloqtirib, o‘zimizni to‘lqinlar ixtiyoriga topshirdik. Yarim soatdan keyin shimoldan esgan qattiq shamol qayig‘imizni ag‘darib tashladi. Qayiqdagi hamrohlariimga ham, shuningdek, xalos bo‘lish umidida qoyada yoki kemada qolgan-larga ham nima bo‘lganini bilmayman. Fikrimcha, ularning hammasi halok bo‘lgan bo‘lsa kerak.

O‘zim esa suvgaga dumalab tushgach, shamol va oqim yo‘nalishida boshim oqqan tomonga qarab suzaverdim. Bir necha marta suv tubini paypaslab ko‘rdim. Nihoyat, juda holdan toyib, to‘lqinlar bilan olishishga kuchim yetmay qolganda oyog‘im yerga tekkanini sezdim.

Xuddi shu paytga kelib bo‘ron ham ancha tindi. Suv tubi

¹ Vandimen Yeri – Avstraliyaning janubi-sharq tomoniga joylashgan Tasmaniya orolining eski nomi.

² Ekipaj – kema, tank, samolyot va shu kabilarning komandasasi yoki shaxsiy tarkibi.

³ Kabelt – ingliz dengiz o‘lchovi. Bir kabelt 183 metrga teng.

⁴ Milya – Bu yerda 10 kabeltga teng dengiz miliyasi haqidagi boradi.

shunchalik qiyalik ekanki, sohilga yetguncha bir milya masofa-gacha suv kechib borishga to‘g‘ri keldi. Shunda kech soat sakkizlar bo‘lsa kerak. Men mamlakat ichkarisiga yarim milyacha yurib bordim, biroq uy yoki u yerda yashovchilardan nom-nishon ham topolmadim. Charchashdan, issiqdan hamda kemani tark etish paytida yarim pint¹ aroq ichib olganimdan qattiq uyqum keldi. Juda ham past hamda mayin ko‘kat ustiga cho‘zildim va qattiq uyquga ketdim, umrim bino bo‘lib bunaqa qattiq uxlamagandim.

Mening hisobimga ko‘ra uyqum to‘qqiz soatdan oz davom etmagan bo‘lsa kerak, chunki uyg‘organimda hamma yoq yop-yorug‘ edi. Men o‘rnimdan turmoqchi bo‘ldim, biroq qimirlay olmadim. Qo‘l-oyoqlarim yerga mahkam chirmab tashlanibdi; o‘zim osmonga qarab yotardim. Uzun va qalin sochlariham ham yerga bog‘lab tashlangan edi. Ayni paytda butun gavdam – qo‘ltig‘imdan sonimgacha ingichka chilvirlar bilan tortib bog‘-langanligini sezdim. Men faqat osmonga qaray olardim, xolos; quyosh omonsiz kuydirar, ko‘zlarimni qamashtirardi. Qulog‘imga allaqanday noaniq shovqin chalindi, lekin tepaga qarab yotganimdan hech narsani ko‘ra olmadim.

Ko‘p o‘tmay qandaydir bir jonli narsa chap oyog‘imdan o‘rmalab, asta-sekin ko‘kragimga chiqqanini, iyagimga yaqinlashib kelganini sezdim. Ko‘z qirimni tashlab, qo‘liga o‘q-yoy ushlatasharkan) meni yaxshi tushundi. U minbardan tushib, yon tomonlarimga bir necha narvon qo‘yishni buyurdi: Turli xil nozne‘matlar solingan savatlarni ko‘targan yuzdan ortiq odam narvondan yuqoriga ko‘tarilib, og‘zim tomon ravona bo‘lishdi.

Ovqatlar, mening haqimdagи xabar yetib borishi bilanoq, podshoning amri bilan bu yerga yetkazib kelingandi. Ne‘matlar turli-tuman jonivor go‘shtidan tayyorlangan edi, biroq ta‘miga qarab, qaysisi qanday jonivor go‘shti ekanligini ajrata olmadim. Bu yerda kurak, son, biqin go‘shtlari bor edi, ular ko‘rinishdan qo‘y go‘shtini eslatsa-da, kattaligi arang turna qanotiday kelardi. Men ulardan ikki-uchtasini har biri miltiq o‘qiday keladigan uchta nonga qo‘shib birdaniga og‘zimga solardim. Odamchalar menga juda chaqqonlik bilan xizmat qilishar va bo‘yimdan, ish-

¹ Pint – yarim litrga teng ingliz suyuqlik o‘lchovi.

tahamning karnayligidan mammun bo'lishib, ming xil imo-ishoralar qilishardi.

Qornim to'ygach, biror narsa ichgim kelganligiga ishora qildim. Bular juda ham ziyrak, kashfiyotchi xalq ekan. Yegan ovqatimga qarab, meni oz narsa bilan qondirib bo'lmasligini bili-shib, odatdan tashqari epchillik bilan arqon yordamida bochkalardan eng kattasini ustimga tortib chiqarishdi, qo'limga yuma-latib olib borishdi va og'zini ochishdi. Bochkada chorak litrcha vino bor edi, uni bir ko'tarishda ichib yubordim. U burgund vinosiga o'xshasa-da, mazasi ancha yaxshi edi. Ular ikkinchi bochkani ham olib kelishdi, buni ham oldingisi singari ichib, yana so'radiim, lekin ularda boshqa vino topilmadi.

Men bu karomatlarni ko'rsatayotganimda odamchalar xursandlikdan qiyqirib yuborishdi va ko'ksimda ha deb: «**G e k i n a d e g u l !**» degancha o'yinga tushishdi. Ular imo-ishora bilan har ikkala bochkani yerga tashlashni iltimos qilishdi, biroq bundan oldin pastda turganlarning chetlanishlari lozimligini ogohlantirib: «**B o r a c h m i v o l a !**» deb qattiq baqirishdi. Bochkalarni osimonda ko'rishgach, yana baravariga: «**G e k i n a d e g u l !**» deb qichqirishdi.

Rostini aystsam, ular tanamda u yoq-bu yoqqa yurisha-yotganida, dastavval, qo'limga tushgan qirq yoki ellik kishini ushlab olib, yerga uloqtirish vasvasasi ham qo'zg'aldi. Ammo ular meni ancha azobga qo'yishganini, boshimga bundan ham battar azoblarni solishlarini, ularga bo'ysunishga va'da berganimni o'ylab, bu fikrlarni miyamdan chiqarib tashladim. Bundan tashqari, o'zimni xarajatlarning yuziga qaramay meni bu qadar siylagan xalq mehmondo'st odamlar toifasidan bo'lmos'i kerak, deb hisobladim.

Har holda, bu mitti odamlarning qo'rmasligidan ajablanmasdan ilojim yo'q edi. Men ularga qandaydir ulkan maxluq bo'lib ko'rinishim kerak edi, ular esa dadil ustimga chiqib, bitta qo'lim bo'shligini parvolariga ham keltirmay, bemalol o'ynab yurishardi.

Oradan bir oz vaqt o'tgach, qarshimda ulug' martabali zot - imperator hazratlarining elchisi paydo bo'ldi. Elchi janobi oliylari ko'pgina mulozimlari kuzatuvida oyog'imdan chiqib,

yuzim tomon yura boshladi. U imperatorning muhri bosilgan ishonch yorlig‘ini ko‘zimga yaqin olib kelib ko‘rsatdi, menga qarab nutq so‘zлади. Elchi qiyofasida g‘azab alomati ko‘rinmasdi, ammo o‘ta qat’iyatlilik bilan o‘n daqiqacha gapirdi. Gap orasida qo‘li bilan bir tomonni ko‘rsataverdi. Keyinroq bilishimcha, gap oliv hazratlari davlat kengashi bilan birgalikda meni bu yerdan yarim milya naridagi poytaxtga olib kelishga qaror bergenligi ustida borgan ekan.

Uning nutqiga javoban men ham bir necha so‘z aytdim, biroq uni hech kim tushunmadi. Shunda men imo-ishora tiliga o‘tdim. Men bo‘sh qo‘limni boshqa qo‘limga, so‘ng boshim va tanamga qo‘ydim, bu bilan erkinlik olmoqchi ekanligimni bildirdim, Nazarimda, oliv janoblari bu xatti-harakatlarni yaxshi angladi, shekilli, chunki yo‘q degan ishorani bildirib bosh chay-qadi, meni asir sifatida olib ketishlarini imo bilan uqdirdi. Ayni paytda, menga nisbatan yaxshi munosabatda bo‘lishlarini ham pisanda qildi.

Shu payt, arqonlarni uzib tashlashga yana bir urinib ko‘raymikan, deb o‘yladim. Biroq terimga sanchilgan yoy o‘qlari tufayli yaralar bilan qoplangan yuz va qo‘llarimning achishib og‘rishi meni bu niyatdan qaytardi. Buning ustiga, dushmanlarim tobora ko‘payib borayotganligini sezdim. Shu sababli, menga nisbatan ko‘ngillari xohlaganicha munosabatda bo‘lishlari mumkinligini imo bilan tushuntirdim. Shundan keyin **g u r g o** hamda uning mulozimlari menga odob bilan ta‘zim qilishdi va ancha xursand bo‘lishib, uzoqlashishdi.

Ko‘p o‘tmay quvnoq hayqiriqlar yangradi, «**P e p l o n s e l a n**» so‘zi tez-tez takrorlanib turdi. To‘satdan, meni qo‘riq-layotganlar o‘ng yonboshimga ag‘darilishga imkon beradigan qilib, chap tomondagi arqonni bo‘shatishganini payqadim. Bunday ilgariroq qo‘l va yuzlarimga qandaydir xushbo‘y malham surtib chiqishgan va o‘q tekkan joylardagi og‘riq darhol qolgandi. Rohatlanib, uygum kela boshladi. Keyin aytib berishlariga qaraganda, sakkiz soatga yaqin uxbabman. Buning ajablanadigan joyi yo‘q edi, chunki shifokorlar imperatorning buyrug‘iga ko‘ra vinoga uxlataladigan dori solib qo‘yishgandi.

Aslida ahvol bunday bo‘lgan ekan: imperator men haqim-

dagi ma'lumotni olishi bilanoq, kengash bilan kelishib, meni darhol bog'lash haqida farmoyish beribdi (buyruq kechasi, men uxlayotganda bajarilgan). U yana, uyg'onishim bilanoq meni ovqatlantirish hamda poytaxtga olib ketish uchun arava yasashni ham buyрган.

Bir qarashda bunday yo'l tutish ham o'ta xavfli, ham qahramonlik. Men ishonamanki, yevropalik hokimlardan birortasining ham bunday qilishga yuragi betlamas edi.

Biroq, mening fikrimcha, imperatorning buyrug'i adolatli edi. Darvoqe, bu odamlar uxbab yotganimda meni o'ldirishga urinishdi ham deylik. Dastlabki hujumdanoq og'riqdan o'zimga kelishim va shunday g'azabga tushishim mumkin ediki, arqonlarni uzib yuborib, o'z navbatida ularga hamla qilishim turgan gap edi. Ular mendan rahm-shafqat kuta olmas edilar, bu aniq.

Bu odamlar ajoyib matematiklar ekan, ular bilimlarning mashhur homiysi imperatorning qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirish tufayli mexanika¹ sohasida ulkan kamolotga erishishgandi. Podsho ixtiyorida xodalar va boshqa og'ir narsalarni tashiydigan g'ildirakli har xil mashina bor. Bu yerda, qurilishbop yog'och beradigan o'rmonzorlar bor joyda, uzunligi to'qqiz fut² keladigan eng yirik harbiy kemalar qurish odat tusiga kirib qolgan ekan. Keyin kemalarni ana shu mashinalarga yuklab, dengizga olib borishar ekan.

Besh yuz duradgor va injenerga darhol ana shu mashinalardan eng kattasini yasash topshirilgan ekan. Buyruq juda qisqa bir muddatda bajarilgan. Qirg'oqqa chiqqanimga to'rt soat bo'lar-bo'lmas mashina orqamdan jo'natilgan. Men turgan joyga mashinaning yotib kelishini xalq shodon qiyqiriqlar bilan kutib oldi. Bu balandligi uch dyum³, uzunligi yetti va eni to'rt futga yaqin, yigirma ikki g'ildirakli yog'och platforma⁴ edi. Uni

¹ Mexanika – texnikaning harakat va kuchlar haqidagi bilimlami amaliy vazifalarga taibiy etish bilan shug'ullanuvchi tarmog'i.

² Fut – ingliz o'chovi. Bir fut 12 dyumga yoki 30, 479 santimetrga teng.

³ Dyum – 25,4 millimetr yoki 2,54 santiemetrga teng bo'lgan uzunlik o'chovi birligi.

⁴ Platforma (*fransuzcha*: plate-forme – tekis, yassi shakl; maydoncha) – temir yo'l stansiyalarida yo'lovchilarning poyezdga chiqish yoki tushishi, yuk tushirish yoki ortish uchun temir yo'lga nisbatan balandroq qilib ishlangan uzun sahn, maydoncha; 2) idish-qopsiz yuklar, konteynerlar tashiladigan, yon devorlari uncha baland bo'lмаган, ustı ochiq yuk vagoni.

mening gavdamga yonma-yon ravishda qo'yishdi.

Eng mushkul narsa meni ko'tarib, platformaga yotqizish edi. Ular yerga har biri bir fut balandlikdagi saksonta xoda qoqishdi, keyin ishchilar bo'ynim, qo'lim, tanam va oyoqlarimga son-sanoqsiz ilmoqli bog'larni bog'lashdi; ilmoqlardan pishiq chilvir o'tqazib, ularni xodalar ustiga o'rnatilgan chig'ir tepasidan olib o'tishdi. Eng baquvvat ishchilardan to'qqiz yuz kishi chilviri torta boshladi, shunday qilib, uch soat o'tar-o'tmas meni aravaga olishdi va unga mahkamlab bog'lashdi.

Bularning xammasini menga keyin aytib berishdi. Uyqu dori sharofati bilan qattiq uyquga ketib, bu ishlarning birontasini ham sezmabman.

Ilgari aytganimdek, meni to'rt milya naridagi poytaxtga olib borish uchun saroy otxonasidan, har birining bo'yi yarim dyum keladigan eng katta otlardan bir yarim mingtasi kerak bo'ldi.

Bir g'aroyib hodisa tufayli meni uyg'otishganda to'rt soat yo'l yurgan ekanmiz. Arava tuzatishga muhtoj bo'lib to'xtabdi. Bundan foydalangan mahalliy xalq yoshlardan ikki-uchtasi uxlayotganimda aft-angorim qanaqaligini ko'rmoqchi bo'libdi. Ular arava ustiga chiqib, yuzim tomonga sekin yashirinib boriшибди. Ulardan biri, gvardiya¹ ofitseri, burnimning chap teshigiga qilichining uchini ancha kirgizibdi. Burnimga xas-xashak tekkanday qattiq aksirib yubordim, uyg'onib ketdim. Botirlar o'zlarini menga sezdirmay yashirinishdi. Oradan uch hafta o'tgandan keyingina to'satdan uyg'onib ketganligim sababini bildim.

Butun kunni yo'l yurish bilan o'tkazdik. Tunaydig'an joyda aravamning ikki tomoniga besh yuzga yaqin gvardiyachi qo'yildi. Ularning yarmi mash'ala, qolganlari esa, sal turishga intilsam o'q uzish uchun, o'q-yoyni shay qilib ushlab turardi.

Quyosh chiqishi bilan yana yo'lga tushdik, tush paytida shahar darvozasidan ikki yuz yard² berida edik. Imperator saroy-

¹ Gvardiya (italyancha: guardia – soqchilar, qo'riqchilar) – XII asrda Italiyada, so'ngroq Yevropaning boshqa bir qancha davlatlarida, XVII asr oxiridan 1918-yilgacha Rossiyada monarx, podsho, lashkarboshi kabilarning shaxsiy soqchilari; qo'shining saralangan, imtiyozliz qismilari.

² Yard – ingliz o'lchovi – 0,9144 metrga teng; uch futga barobar.

dagi barcha arkoni davlati bilan bizga peshvoz chiqdi, lekin oliv tabaqa amaldorlar oliv hazratlarining ustimga chiqib, o'z hayotini xavf-xatar ostida qoldirishiga qat'iy qarshilik ko'rsatishdi.

Arava qirollik bo'yicha eng katta deb hisoblangan ibodatxona yonida to'xtadi. Bundan bir necha yil muqaddam ana shu ibodatxonada dahshatli qotillik yuz bergen. Mahalliy xalq o'ta xudojo'y bo'lganligidan ibodatxonani harom bo'ldi, deb unga kirmay qo'ygan. Ibodatxonani yopishib, u yerdagi ashyo va ziynatlarni olib chiqishgan, u ancha vaqtadan beri bo'm-bo'sh yotgan. Ana shu yerga meni joylashtirmoqchi bo'lishdi.

Ibodatxonaning shimolga qaragan eshiklarining balandligi to'rt futga, eni ikki futga yaqin bo'lib, osongina sig'ishim mumkin edi. Eshiklarning har ikki tomonida, yerdan bor-yo'g'i olti dyum balandlikda ikkita deraza bor edi. Chap derazadan saroy temirchilari yevropalik xonimlar soatining zanjiri yo'g'onligidagi to'qson bitta zanjirni o'tkazib, ularning uchini chap oyog'imga o'ttiz oltita osma qulf bilan mahkamlab bog'lab qo'yishdi. Qatta yo'lning boshqa tomonida, ibodatxona ro'parasida balandligi besh fut keladigan minora turardi. Imperator eng yaqin amaldorlari bilan, meni yaxshiroq ko'rish uchun, minora ustiga ko'tarildi. Meni ko'rish uchun, alohida hisobga ko'ra, ibodatxona yoniga yuz mingdan ortiq shaharlik to'plandi. ularning o'n mingdan ortig'i menga chirmashib oldi, deb o'yladim. Biroq ko'p o'tmay, buni man etib, chirmashganlarga o'lim jazosi berilishi haqidagi buyruq chiqarildi.

Temirchilar o'z ishlarini tugallab, meni aravaga bog'lab turgan arqonlarni qirqishdi, umrimda hech qachon his etmagan chuqur qayg'uli kayfiyatda o'rnimdan turdim.

O'mimdan turib, u yoq-bu yoqqa yurganimni kuzatib turgan xalqning shovqin va hayrati ta'rifga sig'maydi. Meni bog'lab qo'yilgan zanjirning uzunligi ikki yardga yaqin bo'lib, oldinga yoki orqaga yurish tugul, yarim doira yasab harakat qilish, emaklab ibodatxona ichiga kirish, u yerda uzala tushib yotish imkoniga ham ega edim.

IKKINCHI BOB

12. JULY 1978. 16:30

Liliputiya imperatori ko'pgina amaldorlarni kuzatuvida muallifning huzuriga tashrif buyuradi. Imperatorning tashqi qiyofasi va kiyimlarining tavsifi. Olimlarga liliputlar tilini muallisga o'rgatish topshiriladi. U o'zining odobliligi bilan imperator marhamatiiga muyassar bo'ladi. Muallifning cho'nataklarini tintuv qilishadi. Uning qilich va to'pponchasini olib qo'yishadi.

O'mimdan turib, atrofga nazar tashladim. E'tirof qilib aytamanki, umrim bino bo'lib bunaqa ajoyib va g'aroyib manzani ko'rmaganman. Atrofim nuqul bog'ning o'zginasi; har biri qirq kvadrat fut keladigan, devor bilan qurshalgan dalalar gulzorga o'xshaydi. Bu dalalarning ba'zilari o'rmon bilan qoplangan bo'lib, daraxtlarning balandligi yetti fudan oshmasdi. Chapda esa teatr dekoratsiyasini¹ eslatuvchi shahar yastanib yotardi.

Bu odatdan tashqari go'zal manzarani tomosha qilarkanman, imperator minoradan pastga tushdi, otliq yonimga keldi. Bu jasorati uchun uni falokat bosishiga sal qoldi. Ot meni ko'rishi bilanoq hurkib, ikki oyog'ida tik turdi; chamasi, ustiga tog' yurib kelayotganday tuyulgan bo'lsa kerak. Imperator ajoyib chavandoz bo'lgani uchun egardan yiqilmay qoldi. Shu payt uning baxtiga mulozimlar yugurib kelishdi. Ular irg'ishlayotgan otning jilovidan tutib, oliy hazratlarining otdan tushib olishiga yordamlashishdi. Imperator o'zini bamaylixotir tutardi. U kiyim-boshlarining u yoq-bu yog'ini to'g'rilib, har tomonimdan o'tib, boshimdan oyog'imgacha ko'zdan kechira boshladi. U hozir-u nozir bo'lib turgan oshpazlarga va saroy xizmatkorlariga menga ovqat hamda ichimlik berishni buyurdi. Ular ovqat va vino solingan aravani qo'lim yetadigan masofagacha g'ildiratib kelishdi. Men bu ne'matlarni pok-pokiza tushirdim. Aravalarning yigirmatasida taomlar, o'ntasida ichimliklar bor edi. Har bir

¹ Dekoratsiya (*lotincha: decoro – bezayman*) – teatrda sahnani, kinoda film suratga olinadigan joy – maydon, pavlonni spektakl, film mazmuniga moslab bezash. Dekoratsiya yaratishda rassomlik, haykaltaroshlik, me'morlik, voqelik joyini loyihalash san'ati, yoritish va boshqa vositalardan foydalaniladi.

aravadagi taom menga ikki-uch luqma bo'ldi, xolos, ichimlikni esa o'nta ko'zadagisini bitta aravaga qo'yib bordaniga ko'tardim; qolgan vinolarni ham ana shu alpozda ichdim.

Imperatorning xotini, yosh shahzoda va malikalar uzoq-roqqa qo'yilgan kreslolarda saroydagi boshqa xonimlar bilan birga o'tirishardi, lekin ot hurkiganidan keyin hammalari o'rinalidan turishib, imperatorga yaqinlashishdi.

Endi oliy hazratlarining tashqi qiyofasini ta'riflashga urinib ko'ray. Uning bo'yи saroy ahli bo'yidan tirkog'imcha baland shu novchaligi ham atrofdagilarda hurmat va dahshat hissini tug'dirish uchun kifoya. Uning yuzida qat'iyat va jasorat ifodasi namoyon; lablari sal qimtilgan, qirg'iy burun, yuzi sariq, qomatdor, qo'l-oyoqlari chiroyli, yerni minnatdor bo'lsang bosaman deydigan, viqorli odam¹ edi u. Imperator uncha yosh emasdi – yigirma yosh-u to'qqiz oylik, xolos², u yetti yildan beri eson-omon podsholik qilib kelyapti. Oliy hazratlariga durustroq razm solish – yuzim u tikka turgan joyga ro'para bo'lsin uchun yonboshladim, u mendan bor-yo'g'i uch yard narida turardi. Keyinchalik uni bir necha bor qo'limga olishga to'g'ri keldi, shu sababli uning tashqi qiyofasini ta'rif-tavsif qilishda adashmadim.

Imperatorning kiyimi oddiy va kamtarona; andazasi ham yevropaliklar, ham osiyoliklarnikiga o'xshab ketadi; boshida qimmatbaho toshlar qadalgan, ukpar taqilgan, yengilgina oltin dubulg'a. U zanjirlarni uzib yuborishimdan hadiksirab, har ehtimolga qarshi qo'lida yalang'ochlangan shamshir ushlab turardi. Shamshirning uzunligi uch dyum bo'lib, uning dastasi va qiniga olmoslar qadalgandi. Oliy hazratlarining ovozi o'tkir, ravon bo'lib, tik tursam ham bermalol eshitadigan darajada aniq edi.

Xonimlar va saroy amaldorlari juda yaxshi kiyinishingandi. Uzoqdan rang-barang kiyangan bu olomon, zarbof va kumush

¹ «Yerni minnatdor bo'lsang, bosaman deydigan viqorli odam edi» – Muallifning fikricha, Liliputianing qiroli 1714-yildan 1727-yilgacha hokimiyat tepasida bo'lgan Angliya qiroli Georg I ni eslatishi kerak. Swift chtiyotkorlik qilib, liliput qirolini xunuk va pak-pakana Georgga o'xshatib tasvirlamagan, ammo liliput qirolining ba'zi sifatlari unikiga o'xshab ketadi. Georg I ga o'xshab liliput qiroli ham xasis, davlatni idora qilish ishlariiga aralashmaydi, davlat tashvishini o'z vazirlariga ishonib topshirib qo'yadi.

² «...U yigirma sakkiz yosh-u to'qqiz oylik, xolos» – Swift bu bilan liliputlar umri oddiy odamlar umridan ancha uzun, demoqchi.

rang ip bilan tikilgan yubkani yerga yozib qo'yilishini eslatardi.

Imperator oliv hazratlari menga tez-tez savol bilan murojaat qilib turdi. Men javob qaytarardim, biroq u ham, men ham bir-birimizning gapimizdan hech narsa tushuna olmasdik. Shunda u arkoni davlat ruhoniylar va huquqshunoslarga (kiyimlidan shunday bo'lsa kerak deb o'yadim) men bilan muloqatda bo'lishga amr qildi. Men o'z navbatida ular bilan fransuzcha, ispancha, italyancha gaplashdim, biroq bu urinishlar hech qanday natija bermadi.

Oradan ikki soat o'tgach saroy ahli jo'nab ketdi, men kuchaytirilgan soqchilar nazorati ostida qoldim – ular menga yaqinlashishga zo'r berib urinuvchi, hattoki beodob avom xalqdan saqlashi lozim edi. Uyim eshigi oldida – yerda o'tirganimda men ga qarab yoydan o'q uzishdek uyatsizlikka borib yetuvchilar ham topildi. O'qlardan biri chap ko'zimga sanchilishiga sal qoldi.

Bunday surbetlikdan jahli chiqqan polkovnik bemaza qiliq qiluvchilardan oltitasini ushlashga buyruq berdi. Jazolash uchun ularni mening qo'limga berishga ahd qildi. Soldatlar to'polonchilarni nayzalar halqasiga o'rab olib, men tomon haydab kelishdi. Men ularning hammasini birdaniga o'ng qo'lim bilan changalladim, beshtasini kamzulimning cho'ntagiga solidim, oltinchisini tiriklayin yeb qo'ymoqchiday og'zimga olib bordim. Bechora jon talvasasida chinqirdi, cho'ntagimdan qalamtaroshimni olganimda esa polkovnik bilan ofitserlar g'oyat tashvishda qolishdi. Biroq ko'p o'tmay ularning ko'ngli o'rniga tushdi. Men o'z asirimga mehr bilan boqib, uni bog'lab turgan arqonlarni kesdim-da, avaylabgina yerga qo'ydim; u bir zumda juftakni rostlab qochib qoldi. Qolganlarini ham birin-ketin cho'ntagimdan olib, xuddi shu yo'sinda qo'yib yubordim. Mening marhamatimdan qorovullar ham, olomon ham mamnun bo'lganligini payqadim. Ozor yetkazuvchilarga nisbatan tutgan yo'lim saroydagilarda men haqimda yaxshi taassurot tug'dirdi.

Tun boshlanishi bilan hech bir qiyinchiliksiz uyimga kirib oldim va quruq yerga cho'zildim. Imperatorning maxsus buyrug'i bilan men uchun ko'rpa-yostiq tikishgunga qadar ikki haftagacha shu alpozda hayot kechirdim. O'rtacha kattalikda olti

yuzta ko'rpa keltirishdi, uyimda ish qizib ketdi. Bir yuz ellikta ko'rpani bitta qilib tikishdi, shunday qilib, uzunasiga ham, eniga ham menga to'g'ri keladigan to'shak hosil bo'ldi; ana shunaqangi to'rtta to'shakni ustma-ust qo'yishdi biroq bundan tosh yotqizilgan yer yumshab qolmadi. Xuddi shu usulda ustimga yopinadigan ko'rpa, choyshablar ham tayyorlandi. Allaqachonlar muhtojlikka ko'nikib qolgan odam uchun bu ham harna edi.

Men haqimdag'i xabar qirollik bo'yicha yoyilishi bilanoq meni ko'rish uchun hamma yoqdan boyonlar, bekorchilar va har narsaga qiziquvchi odamlar daryoday oqib kela boshladи. Qishloqlar huvullab, dala ishlari to'xtab qoldi, uy ishlari izdan chiqdi. Agar oliv hazratlari oqilona yo'l tutmaganda buning oqibati voy bo'lardi. Imperator meni ko'rib bo'lganlarning hammasi darhol uyga qaytishi haqida buyruq berdi; ularga saroyning alohida ruxsatisiz ikkinchi marotaba uyimga ellik yard masofagacha yaqinlashish qat'iy man etildi. Bu far moyish ba'zi vazirlar uchun yirik daromad manbaiga aylandi.

Huzurimdan ketgach, imperator kengash chaqirdi, unda menga qanday munosabatda bo'lish masalasi muhokama qilindi. Mening yaqin do'stlarimdan biriga aylangan saroy aslzodasidan keyinroq bilishimcha, davlat kengashi anchagacha bir fikrga kelolmabdi. Bir tomondan zanjirlarni parchalab yuborishimdan qo'rqishibdi, boshqa tomondan esa meni boqish ancha qimmatga tushishi va mamlakatda ocharchilik boshlanishidan hadiksirashibdi. Kengashning ba'zi a'zolari meni ochdan o'ldirishni yoki zaharli o'q otib, yo'q qilishni astoydil talab qilishibdi. Biroq bu taklif rad etilibdi, shunday ulkan jasad poytaxtda va butun qirollikda vabo¹ tarqalishiga sababchi bo'ladi, deb ko'nishmabdi.

Kengash avji qizib turgan paytda kengash zalining katta eshigi yonida bir necha ofitser paydo bo'libdi; ulardan ikki nafari majlisga qo'yilibdi va ular mening jig'imga tekkan olti to'polonchiga nisbatan qanday yo'l tutganim xususida to'liq ma'lumot berishibdi. Bunday oliv hazratlari ham, davlat kengashi a'zolari ham juda ta'sirlanib ketishibdi.

Imperator o'sha zahotiyog farmon chiqarib, poytaxtdan

¹ Vabo – organizmning suvsizlanishi bilan kechadigan o'tkir yuqumli kasallik; o'ta xavfli ichak kasalliklaridan biri, o'lat.

to'qqiz yuz yard masofagacha bo'lgan joyda joylashgan qishloqlar zimmasiga har kuni ertalab mening dasturxonimga oltita novvos, qirqa qo'y va tegishli non hamda vino bilan birga boshqa yeguliklar keltirishni yukladi. Bularning hammasiga belgilangan narx bo'yicha oliy hazratlarining xazinasidan haq to'landi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu podsho asosan o'z mulkidan keladigan daromadlar hisobiga yashaydi, faqat do'ppi tor kelib qolgan paytlardagina yordam so'rab fuqarolariga murojaat qiladi.

Bundan tashqari huzurimda olti yuz odamdan iborat mu-lozimlar shtati ta'sis etildi. Imperator ularning maoshi uchun alohida mablag' ajratdi va uyimning har ikki tomoniga ular uchun qulay chodirlar tikishga buyruq berdi. Bundan tashqari, uch yuz chevarga shu yerning fasonida menga kostyum tikish va eng mashhur olimlardan oltitasiga mahalliy tilni o'rgatish amr qilindi. Eng oxirida, imperator o'ziga, saroy amaldorlariga va gvardiyaga qarashli otlar menga ko'nixsin uchun, ularni mening huzurimda mashq qildirish haqida farmoyish berdi.

Bu buyruqlarning hammasi bekami-ko'st bajarildi. Uch haftadan keyin liliputlar tilini o'rganishda katta yantuqlarni qo'lga kiridim. Shu muddat ichida imperator huzurimga tez-tez tashrif buyurib, menga ta'llim berayotgan ustozlarimga bajonidil yordam qildi. Biz bir-birimiz bilan bermalol gaplashadigan bo'lib qoldik. Dastlabki o'rgangan so'zlarim oliy hazratlaridan meni ozod etishini so'rash istagi bo'ldi. Bu so'zlarini har kuni imperator oldida tiz cho'kib takrorlayverdim. Iltimosimga imperator sal dudmalroq javob qildi. Men uning gaplaridan, mening ozod qilinishim uchun davlat kengashining roziligi zarurligini va, eng avvalo, men «**I y u m o z k e l m i n p e s s o d e y e m a r l o n E m p o z o**», ya'ni u va uning imperiyasi bilan urushmasligim, tpnch-totuv yashashim haqida qasamyod qilishim lozimligini arang bilib oldim. Biroq mening ozod etilishim sharoitga bogliq ekanligini, shu vajdan sabr-qanoat qilishni, o'zining ham, fuqarolarining ham ko'z o'ngida yaxshi nom qozonish uchun xizmat qilishimni pisanda qilib qo'shib qo'ydi.

Kunlarning birida u, alohida amaldorlarga meni tintuv qilish uchun buyruq bersa, buni haqorat deb bilmasligimni ilti-

mos qildi. Ulkan gavdamga yarasha o'ta xavfli quroq taqib yurishimga uning ishonchi komilmish. Men oliv hazratlaridan bu xususda ko'ngli to'q bo'lishini iltimos qildim hamda uning ko'z oldida hamma cho'ntaklarimni ag'darib ko'rsatishga tayyor ekanligimni aytdim. O'z fikrimni qisman so'zlar, qisman imoshora bilan uqtirdim. Imperator imperiya qonuniga binoan tintuv ikkita amaldor tomonidan o'tkazilishini aytди.

«Qonunning bu talabi sizning rozilicingizsiz va yordamizsiz bajo keltirilmaydi, albatta, – dedi u. – Lekin, sizni o'ta muruvvatli,adolatli kishi deb bilganim uchun manovi amaldorlarni bamaylixotir qo'lingizga topshiraman. Biz olib qo'ygan buyumlar mamlakatimizdan ketayotganingizda qaytarilib beriladi yoki ularga qancha narx qo'ysangiz shuncha haq to'lanadi».

Men har ikkala amaldorni qo'limga oldim-da, kamzulimning cho'ntagiga solib qo'ydim. Ular bu cho'ntakni tekshirib bo'lishgach, boshqalariga soldim. Men ularga ikkita soat hamda o'zimdan boshqa hech kimga kerak bo'lmaydigan mayda-chuyda saqlanadigan yashirin cho'ntagimdan boshqa hammasini ko'rsatdim. Soat cho'ntaklarimdan birida kumush soat, boshqasida bir necha dona oltin tanga solingen haimyon bor edi. Amadorlar qo'liga qog'oz, qalam va siyoh olib, nima topgan bo'lishsa hammasini ro'yxatga olishdi¹. Ro'yxat tuzib bo'lingach, ular mendan pastga tushirib qo'yishni iltimos qilishdi. Ular o'z ro'yxatlarini imperatorga topshirishdi. Keyinroq bu hujjatni ingliz tiliga tarjima qildim. Uning so'zma-so'z mazmuni quyidagicha:

«Ulkan odam» («**K u i n b u s F l e s t r i n**» so'zini shunday tarjima qildim) kamzulining o'ng cho'ntagidan bir bo'lak katta dag'al matoni topdik, uni oliv hazratlari saroyining kiraverishdagi zaliga gilam qilib to'shasa ham bo'ladi. Chap cho'ntakda juda katta kumush sandiq bor ekan, qopqog'i ham kumushdan.

¹ «...nima topgan bo'lishsa hammasini ro'yxatga olishdi» – Bu yerda Georg I ning bosh vaziri Robert Uolpol tomonidan yakobitchilarga, ya'ni Georg I ni ag'darib tashlab, o'miga 1688-yil inqilobi paytida Angliyadan haydar yuborilgan qiroq Yakov II Stuardning o'g'lini – «da'vogarni» taxtga o'tqazish tarafdarlariga qarshi ta'sis etilgan maxfiy qo'mita faoliyatini ustidan kulinadi. Svil Gulliverning shubhalini, nodon amadorlar tomonidan tintuv qilinishini mohirlik bilan tasvirlaydi; amadorlar o'zlarini topgan buyumlaming nimaga ishlatalishini mutlaqo bilishmaydi, lekin bayonnomalariga hammasini hafsalá bilan yozib chiqishadi.

Uni o'midan qo'zg'ata olmadik. Bizning so'rovimizga ko'ra Ulkan Odam sandiqni ochdi. Birimiz sandiq ichiga tushdik, u tizzasigacha allaqanday changga botib ketdi. Chang havoga ko'tarilib, ikkovimizni ham bir necha bor qattiq aksa urdirdi.

Nimchasining o'ng cho'ntagidan bitta qilib taxlangan, pishiq arqon bilan bog'langan bir dasta katta yupqa oq varaqlarni topdik. Varaqlar qandaydir qora belgilari bilan to'la. Bizning kamtarona taxminimizga ko'ra, bu belgilari yozuv bo'lsa kerak; har bir harf kattaligi kaftimiz yarmicha keladi. Nimchaning chap cho'ntagida maxsus bir asbob bor ekan. Asbobga uzunuzun yigirmata qoziq o'rnatilgan, ular oliy hazratlari saroyi qarshisidagi panjara devomi eslatadi. Fikrimizcha, Ulkan Odam bu asbob bilan sochlarini tarasa kerak, lekin bu bizning taxminimiz, xolos. Biz Ulkan Odamni savolga tutishdan qochdik, chunki u bilan so'zlashish biz uchun ancha qiyin.

Ulkan Odamning o'rtta yopig'inинг («ранфуло» so'zini shunday tarjima qildim, ular bu so'z orqali «shim» demoqchi) o'ng tomonidagi katta cho'ntagida odam bo'yи keladigan ichi kavak temir ustunni ko'rdik. Bu ustun o'zidan ham yo'g'onroq qattiq yog'och parchasiga mahkamlab qo'yilgan; ustunning bir tomonida g'alati shakldagi katta temir parchasi dikkayib turibdi, uning vazifasi nima ekanligini bilolmadik. Ana shunaqa mashina chap cho'ntagidan ham topildi. O'ng tomonidagi kichkina cho'ntakda oq va qizil metalldan yasalgan va kattaligi har xil bir necha sip-silliq gardishlar bor ekan. Oq gardishlarning ba'zilari shunaqayam katta va og'irki, ikkovimiz ularni arang ko'tardik. Bular kumushdan yasalgan bo'lsa kerak.

Chap cho'ntakdan shakli notejis ikki qora kolonnani¹ topdik. Cho'ntak tubida turib qo'l cho'zganimizda, uning uchiga arang yetdi. Har bir kolonnaga juda katta po'lat taxta qo'yilgan. Bu juda xavfli qurol bo'lsa kerak deb o'ylab, uni qanday ishlatalishini Ulkan Odamdan talab qildik. U har ikkala qurolni g'ilofdan chiqarib, o'z mamlakatida bularning birida soqol qirishlarini, boshqasida esa go'sht kesishlarini aytdi.

Bundan tashqari, Ulkan Odamda yana ikkita cho'ntak bor

¹ Kolonna – 1) ustun (bu yerda shu ma'noda); 2) saf.

ekan, ularning ichiga kira olmadik. Ulkan Odam ularni soat cho'ntak deb aytdi. Bular uning o'rtalig'i yopig'inining yuqori qismiga joylashgan, kesib hosil qilingan keng yoriqlar bo'lib, qornining qisuviga yopilib qolibdi. Chap cho'ntakdan katta kumush zanjir pastga osilib turibdi; u cho'ntak tubidagi ajib bir mashinaga ulangan. Biz mashinani bu yoqqa olishni buyurdik; u sharsimon bir narsa ekan; uning yarmi kumushdan, boshqa tomoni qandaydir tiniq metalldan yasalgan. Sharning shu tomonidagi qandaydir g'alati belgilarni ko'rib, ularni ushlab ko'rmoqchi bo'ldik; barmoqlarimiz o'sha tiniq narsaga tiralib qoldi. Ulkan Odam mashinani quloqlarimizga tutdi, biz suv tegrimonning parragi ovozini eslatuvchi uzlusiz shovqinni eshitdik. Fikrimizcha, bu yo bizga noma'lum bir hayvon yoki ular sig'inadigan xudo bo'lsa shundog'am tushunib turgan bo'lsa kerak. Ularning hamma taxminlari haqiqatdan ancha yiroq edi.

Keyin kumush va mis tangalarimni, o'nta yirik hamda mayda oltin tangalar solingen hamyonimni, pichoq, ustara, taroq, kumush tamakidon, ro'molcha va yon daftarlарimni ham topshirdim. Qilich, to'pponchalar, o'q va porox solingen sumka aravaga yuklandi va oliy hazratlarining qurolxonasiiga jo'natildi. Imperator boshqa buyumlarni menga qaytarib berishni amr qildi.

Amaldorlarga yashirin cho'ntagimni ko'rsatmaganimni oldin aytgandim. Unda ko'zoynak, cho'ntakda olib yuriladigan durbin va yana bir qancha mayda-chuyda narsalar bor edi. Bu narsalar imperatorda hech qanday qiziqish tug'dirmasdi, buning ustiga ularni tashiyotganda buzish, sindirish yoki ishdan chiqarib qo'yish mumkin, shu vajdan, o'z·va'damni buzmasdan, ularni imperator amaldorlaridan yashirishni ma'qul ko'rdim.

UCHINCHI BOB

Muallif ustalik bilan imperator, saroy xonimlari va kavalerlarning ko'ngillarini ovlaydi. Liliputiya saroyidagi ko'ngil ochishning ta'rifi. Muallifga ma'lum vaqtarda ozodlik beriladi.

O'zimni mo'min-qobil tutishim imperator, saroy, qo'shin hamda butun xalq oldida e'tiborimni oshirib yubordi, endi ozod etilishimga umid bog'lasam ham bo'ladi. Men o'z haqimdagи maqbul fikrlarni mustahkamlashga jon-jahdim bilan intildim. Ba'zida yerga yotib, besh-olti liliputning kaftimda raqsga tushishiiga ham yo'l berdim. Bora-bora bolalar sochlarim orasida berkinmachoq o'ynashga ham botina oladigan bo'lib qolishdi. Men ularning tilida bemalol gaplashadigan va ularni tushunadigan bo'ldim.

Bir kuni imperatorning miyasiga akrobatik¹ tomosha ko'rsatish bilan mening ko'nglimni xushnud etish fikri kelib qoldi. Liliputlar bunaqa tomosha ko'rsatishda o'zlarining epchil-chaqqonliklari bilan men bilgan hamma xalqlardan ustun turisha-di. Ayniqsa, ularning dorbozlik san'ati meni hayratga soldi. Dorbozlik yerdan o'n ikki dyum balandlikda tortilgan, uzunligi ikki fut keladigan ingichka, oq ip ustida namoyish etilar ekan. Bu tomosha xususida batafsilroq to'xtalib o'taman, kitobxonlardan sabr-qanoat qilishlarini o'tinib so'rayman.

Arqon ustidagi o'yinlarni faqat yuqori lavozimga nomzodi ko'rsatilgan va saroydan muruvvat kutayotgan shaxslargina ijro etishadi. Ular yoshlikdanoq dorbozlik san'atini o'rganishadi, lekin hammalari ham oliy nasl-nasabli, ma'lumotli odamlar bo'lmaydi. Birorta amaldor vafot etsa yoki imperatorning g'azabiga uchrasa (bu tez-tez bo'lib turadi), yuqori lavozimga da'vogar bo'lganlardan besh-olti kishi oliy hazratlari va butun saroy ahlini xushnud etib dor o'ynab berish uchun imperatordan izn so'ra-shadi. Kimki arqondan qulamay, hammadan balandga sakrasa, bo'sh o'rinni o'shaniki bo'ladi. Hatto vazirlar ham o'z epchillik-

¹ Akrobat (yunoncha: *acrobatis* – yuqori ko'tariluvchi) – sirkda murakkab gimnastika mashqlarini g'oyat epchillik va mohirlik bilan ijro etuvchi artist; muallaqchi.

larini, ayni paytda dor o'ynashga bo'lgan o'z qobiliyatlarini yo'qotmaganliklarini namoyish etish uchun tez-tez imperatordan buyruq olib turadi. Xazinaxona kansleri¹ Flimnap sakrashda alohida dovrug' taratgan². U tarang tortilgan arqon ustida imperiya amaldorlariga nisbatan bir dyum yuqoriga sakragan. Men uni qaliligi ingliz kanopidek³ dor arqoniga bog'lab qo'yilgan kichkinagina taxta ustida boshi bilan bir necha bor o'mbaloq oshganini ko'rdim. Mening do'stim, maxfiy kengashning bosh kotibi Reldresel – mabodo unga ko'ngil bog'lashim meni esankiratib qo'ymasa – xazinaxona kansleridan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Boshqa amaldorlar o'z epchilliklari bilan bir-birlaridan uncha farq qilmaydilar.

Bu tomoshalar ko'pincha baxtsiz hodisalar bilan tugaydi. Yuqori lavozimga umidvorlardan ikki-uchtasining mayib bo'lgnini o'z ko'zim bilan ko'rdim. Vazirlar o'z epchilligini ko'rsatishi uchun imperatordan buyruq olganda xavf battar kuchayib ketadi. Ular o'zlarini ko'rsatish uchun shunaqayam jon kuydirishadiki, natijada dordan kamdan kam odam yiqilmay qoladi. Menga, bu yerga kelishimdan bir yoki ikki yil ilgari Flimnap bo'ynini sindirib olishiga sal qolganligini uqtirishdi. Baxtiga, kimdir yerga qo'yib qo'ygan yostiq ustiga yiqilibdi, shu vajdan o'lmay qolibdi.

Ba'zan saroyda alohida tomoshalar ham bo'ladi, unda faqat imperator, uning xotini va bosh vazir qatnashadi. Imperator stol ustiga moviy, qizil, yashil – har birining uzunligi olti dyumli uchta ingichka ipak ip qo'yadi. Imperator bu iplarni o'z iltifotini qozonishda alohida namuna ko'rsatgan kishilarga mukofot tariqasida beradi. Marosim oliy hazratlarining taxti qo'yilgan katta zalda o'tkaziladi. Bu yerda mukofot talablar epchillikda alohida

¹ Kansler (*nemischa*: Kanzler) – ba'zi mamlakatlarda oliy davlat lavozimi va shu lavozimdagи amaldor.

² «...Flimnap sakrashda alohida dovrug' taratgan» – Flimnap nomi zamirida 1721-yildan boshlab viglar vazirligi boshida turgan, Svift o'ta yomon ko'rgan bosh vazir Robert Uolpol nazarda tutiladi. Svift Uolpolning siyosiy faoliyatini dorbozning epchillik bilan sakrashlariga o'xshatadi.

³ Kanop (*ruscha*, kenaf (*lotincha*) – poyasidan tola olinadigan, bir yillik baland o'tsimon o'simlik; uning tolasi.

sinovlardan o'tkaziladi, bunaqa chaqqonlikni eski dunyo-yu yangi dunyo mamlakatlarida ham ko'rilmagan. Imperator qo'lidagi tayoqni gorizontal holatda ushlab turadi, epchilligini namoyish qiluvchilar navbatma-navbat tayoq ustidan irg'ishishadi, tayoqni baland yo past tutib turilganiga qarab, uning ostidan emaklab ham o'tishadi. Gohida tayoqning boshqa uchini birinchi vazir, ba'zan esa tayoqni vazirning o'zi ushlab turadi. Ana shu mashqlarni eng o'rinaltib bajargan chaqqonga moviy ip, ikkinchi o'rindagisiga qizil, uchinchisiga yashil ip beriladi¹. Taqdim etilgan iplarni bellaridan ikki marta aylantirib, belbog' qilib bog'lab yurishadi. Saroyda ana shunday belbog' bog'laganlar juda ko'p.

Otboqarlar har kuni telegramdan polk hamda qirol otxonalidagi otlarni aylantira boshlashdi. Shuning uchun ham otlar menden hurkimaydigan, hatto oyog'imning tagigacha keladigan bo'lib qolishdi. Ko'pincha qo'limni yerga qo'yardim, chavandozlar esa otlarini qo'lim ustidan sakrab o'tishga majbur qilishadi, bir safar imperatorning shikor begi savlatlikkina otda kovushli oyog'im ustidan sakrab o'tdi. Bu chinakam, tom. ma'nodagi sakrash bo'ldi.

Men imperatorning ko'nglini xushnud qiladigan ajoyib narsa o'ylab topdim. Men undan uzunligi ikki fut, yo'g'onligi oddiy qamish poyaday keladigan bir necha dona tayoq topib berishini iltimos qildim. Oliy hazratlari bosh o'rmonchiga tegishli ko'rsatmalar berishni amr etdi, ertasi kuni ertalab yetti o'rmonchi men talab qilgan xodachalarni sakkiz ot qo'shilgan olti aravada yetkazib keldi.

Men to'qqizta kaltakni olib, yerga to'rt burchak shaklida mahkam qilib qoqdim, har bir tomonning uzunligi ikki yarim fut bo'ldi; ana shu to'qqizta kaltakka ro'molchamni tarang qilib tortdim, ustidan to'rtta kaltakni yerga parallel qilib, to'rt burchak chetiga mahkamlab bog'ladim. Bu kaltaklar, ro'molcha ustidan besh dyumcha ko'tarilib, to'rtburchakning to'rttala tomonidan o'ziga xos to'siq hosil qildi.

Bu ishlarni tugatgach, o'zim qurgan maydon ustida

¹ «...mashqlarni eng o'rinaltib bajargan chaqqonga moviy ip, ikkinchi o'rindagisiga qizil, uchinchisiga yashil ip beriladi» – moviy, qizil va yashil iplar inglez ordenlarining rangi.

mashq qilish uchun yigirma to'rtta eng yaxshi otliq askarlardan otryad¹ tuzishni imperatordan iltimos qildim. Oliy hazratlari taklifimni quvvatladi. Chavandozlar kelishganda ularni birin-
ketin ko'tarib, ro'molcha ustiga qo'ydim. Safga tizilishgach, ular
ikkita otryadga bo'linishdi va manyovrlarni² boshlab yuborishdi:
bir-birlariga to'mtoq o'qlar otishdi, qilich yalang'ochlab bir-
birlariga hamla qilishdi; goh qochishdi, goh bir-birlarini ta'qib
etishdi, goh hujumga o'tib, goh chekinishdi. Shu bilan ular eng
yaxshi harbiy ta'lif olishganini namoyish qilishdi. To'siq qilib
qo'yilgan kaltaklar chavandozlarini ham, otlarni ham pastga
yiqilib tushishidan saqlab turdi. Imperator shunaqayam suyunib
ketediki, ana shunday ko'ngil ochishlarni bir necha kungacha
surunkasiga takrorlashga meni majbur etdi, bir kuni o'zi ham
maydonga ko'tarilib, manevrarga shaxsan rahbarlik qildi. Impe-
rator xotinining tomoshani yaxshiroq ko'rishi uchun yopiq
kresloda maydondan ikki yard tepada ushlab turishga meni arang
ko'ndirdi. Baxtimga bu mashqlarning hammasi yaxshi o'tdi.
Faqat bir safar ofitserlardan birining o'ynoqi oti tuyog'i bilan
ro'molchamni teshib qo'ydi, ot qoqilib, yiqildi, egasini ko'tarib
urdi. Men darhol ularga yordamga shoshildim. Bir qo'lim bilan
teshikni berkitib, hamma otliqlarni yerga tushirdim. yiqilgan
otning oldingi oyog'i chiqqan bo'lsa-da, chavandoz shikastlan-
magan edi. Ro'molchani hafsalan bilan yamadim, lekin o'shandan
beri bunaqa xavfli mashqlar paytida ro'molchaning pishiqligiga
ishonmay qo'ydim.

Bir kuni – bu voqeal ozod qilinishimga ikki-uch kun qol-
ganda yuz berdi – saroy ahlini turli g'alati o'yinlar bilan dimo-
g'ini chog' qilib turgandim. To'satdan oliy hazratlarining huzuri-
ga chopar xabar olib keldi; meni topib olishgan joyda bir necha
kishi ajib nusxali ulkan qop-qora narsa turganini Oy ko'rishibdi.

¹ Otryad (*ruscha*) – 1) jangovar yoki maxsus vazifalarni bajarish uchun tuziladigan vaqtinchalik yoki doimiy harbiy tuzilma (bu yerda shu ma'noda); 2) biror ish, faoliyat, xizmat uchun uyushgan kishilar guruhi, jamoasi; 3) umuman, jamiyatning ma'lum belgilari bilan birlashgan guruhi; 4) hayvonlar sistematikasida ma'lum belgilari bilan birlashgan guruhi.

² Manyovr (*fransuzcha: manoeuvre* – qo'l bilan ishlayman) – qo'shin yoki flotning dashmanga zarba berish maqsadida eng qulay vaziyatni egallash uchun qiladigan harakati; qo'shin yoki flotning taktik mashg'uloti, mashqlari.

Uning o'rtasi odam bo'yи kelarmish, chetlari ancha past va keng emish. U oliv hazratlarining yotoqxonasi kengligidagi joyni egallab turganmish. Avvaliga ular, bu ko'z ko'rmagan, qulog eshitmagan bir hayvon bo'lsa kerak, deb o'ylashibdi. Lekin ko'p o'tmay bu fikrlaridan qaytishibdi. U narsa o't-o'lan ustida mutlaqo qimirlamay turaveribdi, uning atrofidan bir necha bor aylanishibdi. Ular bir-birlarining yelkalariga chiqishib, g'alati narsa ning tepasiga ko'tarilishibdi; tepasi sip-silliqmish. Oyoqlari bilan rosa tepkilashib, uning ichi g'ovak ekanligiga ishonch hosil qili shibdi. Oxirida xabar keltiruvchilar odob bilan, bu narsa Ulkan Odamniki emasmikan, degan taxminni aytilishdi, uni faqat beshta ot yordamida bu yerga keltirishga tayyor ekanliklarini izhor etishdi.

Men gap nima haqda ketayotganligini darhol fahmladim va bu xabardan juda sevinib ketdim. Chamasi, kema halokatidan keyin sohilga chiqib olgach, ko'nglim vayron bo'lib ketganidan, shlyapam qayoqqa uchib ketganini payqamagan ekanman. Qayiqda! o'tirganimdayoq shlyapa bog'ini iyagimga tang'ib bog'lagan, suvga ag'darilib tushganimda esa bostirib kiyib olgandim. Sohilga chiqqanimda shunaqayam charchagan edimki, shlyapani butunlay unutib qo'ygandim. Bog' yechilib, shlyapa boshimdan tushib ketgan, men esa uni to'lqinlar ichida qolgan, deb o'ylagandim.

Oliy hazratlariga uning nima ekanligini uqtirdim, shlyapani darhol poytaxtga keltirish haqida farmoyish berishini iltimos qildim. Ertasi kuni shlyapani keltirishdi. Biroq olib keluvchilar shlyapamga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lishibdi. Ular uning ayvonidan teshib, arqon o'tkazishibdi, uning bir uchini otlarning abzaliga bog'lashibdi, shu alpozda yarim milyagacha sudrab kelishibdi.

Baxtimga, bu mamlakat yeri nihoyatda tekis, silliq bo'lganidan, shlyapam kutganimdan ko'ra ozroq shikastlanibdi.

Bayon qilingan voqeadan keyin ikki hafta o'tgach, imператор poytaxt va uning atrofiga joylashgan qo'shinlarga otlanish haqida buyruq berdi. Oliy hazratlari antiqa ko'ngil ochishni tusab qoldi. U, ploji boricha, oyoqlarimni keng kerib, Koloss

Rodoskiy¹ holatida turishimni istadi. Keyin oliv bosh qo'mondonga (eng keksa, tajribali harbiy sarkarda, mening zo'r homiyimga) qo'shinlarni zich holda safga tizish va oyoqlarim orasidan tantanali marshla² bilan, barabanlarni³ chalib, bayroqlarni baland ko'tarib, piyodalarni yigirma to'rt, kavaleriyani⁴ o'n olti qatordan qilib o'tkazish haqida buyruq berdi. Qo'shin uch ming piyoda, ming kavaleriyadan iborat edi. Parad juda chiroyli o'tdi, oliv hazratlari rosa huzur qildi.

Imperatorga menga ozodlik berishini so'rab bir necha marta iltimosnomasi hamda yozishmalar berdim, nihoyat, oliv hazratlari bu masalani oldin vazirlar, keyin davlat kengashi muhokamasiga qo'ydi. Kengashda mening ozod bo'lishimga faqat bitta raqib – Skayresh Bolgolam qarshi chiqdi, men tomonimdan hech qanday xusumat bo'lmasa-da, u ashaddiy dushmanimiga aylandi. Ammo, uning oyoq tirashiga qaramay, masala mening foydamga hal bo'ldi. Bolgolam **g a l b e t a**, ya'ni qiroq flotining⁵ admirali⁶ lavozimini egallagan bo'lib, imperator oldida katta ishonchga ega edi: u o'z ishining zo'r bilimdoni, lekin qahri qattiq va ushlagan joyidan kesadigan kishi edi. Oxiri uni rozilik bildirishga ko'ndirishdi, biroq u menga beriladigan ozodlik shartlarini o'zi tuzajagini qattiq turib talab qildi. Skayresh Bolgolamning shaxsan o'zi shartlarni menga ikki kotib hamda bir necha amaldor kuzatuvida olib keldi. Uni o'qib bo'lishgach, shartlarni buzmaslik haqida menga ont ichdirishdi. Qasamyod,

¹ «...iloji boricha, oyoqlarimni keng kerib, Koloss Rodoskiy holatida...» – Koloss Rodovsskiy – Rodoss shahri gavaniga kiraverishdagi bo'yli 72 metrli mis haykal. Rivoyatga ko'ra, haykalning keng kerilgan oyoqlari orasidan kemalar o'tgan.

² Marsh (*fransuzcha*: marche – olg'a qaraq yurish, harakatlanish) – safda baravar qadam tashlab yurish (*asarda shu ma'noda kelgan*); 2) qo'shining piyoda yoki transport vositalarida tashkiliy ravishda yurish qilib, bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi; 3) harbiy yurishlarda, paratlarda ishtirok etuvchilarini ruhlanturish, ulaming hissiyotiga ta'sir etish maqsadida yozilgan musiqa asari.

³ Baraban (*forscha*; baland ovoz) – gardishining bir yoki har ikkala tomoniga teri qoplangan, urma (zarqli) musiqa asbobi.

⁴ Kavaleriya – otliq qo'shin.

⁵ Flot (*gollandcha*) – muayyan bir vazifa bajardigan yoki ma'lum bir sohaga, hududga mansub kemalar majmui; 2) harbiy-dengiz kemalarining katta qo'shilmasi (bu yerda shu ma'noda).

⁶ Admiral (*gollandcha*: admiral yoki *arabcha*: amir ul-bahr – dengiz hokimi, qo'mondoni) – harbiy dengiz flotining oliv qo'mondonlik tarkibiga beriladigan harbiy unvon va shu unvonga ega bo'lgan shaxs.

avvalo, o‘z yurtim udumiga, keyin esa mahalliy qonun-qoidalarga ko‘ra amalga oshirildi. Qasamyod qilayotganda o‘ng oyog‘imni chap qo‘lim bilan ushlab turishim, bir vaqtning o‘zida o‘ng qo‘lim o‘rtta barmog‘ini miyamga, boshmaldog‘imni esa o‘ng qulog‘im uchiga qo‘yib turishim kerak edi. O‘z zimmamga olgan majburiyatlarim bilan tanishish, ehtimol, kitobxon uchun ancha qiziq tuyular. Shuning uchun ushbu hujjatni to‘la va aniq tarjimasid bilan keltiramanusqiling tafs imroe.

«Liliputiyaning qudratli imperatori, mulki yer kurrasining chetigacha besh ming blestreg (aylanasiga o‘n ikki milyaga yaqin)ni egallagan; jahoning quvonchi va dahshati, podsholarning podshosi, insoniyatning eng ulug‘ farzandi, boshi qu-yoshga yetgan, bir imosi bilan jahon shohlarining tizzasi qaltiragan, bahorday so‘lim, yozday himmatli, kuz singari to‘kin, qish singari qahrli **Golbasto Momaren Evlem Gerdai-lo Shefin Molli Olli Gu**. Oliy hazratlari yaqinda samoviy mamlakatimizga kelgan Ulkan Odamga quyidagi shartlar ni qo‘yadi, Ulkan Odam ularni bajarish uchun tantanali qasamyod qiladi.

1. Katta muhr bosilgan ijozat yorlig‘imizsiz mamlakatimizdan ketishga Ulkan Odamning haqqi yo‘q.

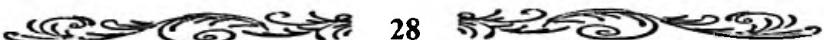
2. U bizning alohida farmoyishimizsiz poytaxtdan chiqmaydi, mabodo chiqadigan bo‘lsa, aholi uylariga yashirinib olishi uchun ikki soat ilgari ogohlantirilishi kerak.

3. Ulkan Odam deb nomlanuvchi faqat katta yo‘llardagina sayr qilish bilan kifoyalaniши zarur. Uning o‘tloq va dalalarda aylanishga hamda yonboshlashga haqqi yo‘q.

4. U sayr qilayotganda marhamatli fuqarolarimizni yoki ularning ot-ulovlarini bosib olmaslik uchun oyog‘i ostiga diqqat bilan qarashi, fuqarolarni ularning roziligidisiz qo‘liga olmasligi lozim.

5. Mabodo imperianing biror uzoqroq shahariga choparni tezroq yetkazish lozim bo‘lib qolsa, Ulkan Odam – har qamar¹

¹ Qanar yili (*arabcha*) – oya oid, oya taalluqli. Oy kalendarining eski nomi; musulmon olamining taqvimi. Musulmon olamida oyning ikkita bir xil fazasi: Oy tug‘ilgan kundan kelgusi Oy tug‘ilgan kungacha bo‘lgan vaqt asos qilib olingan yil hisobi. Qamariya hisobidagi yil, shamsiya hisobidagidan deyarli 11 sutka qisqa. Qamariy

yilida faqat bir marta – choparni ot-poti bilan ko'tarib, olti kunlik yo'lga eltid qo'yishga majbur; agar talab qilinsa, o'sha choparni imperator hazratlari yoniga sog'-salomat olib keladi ham.

6. U bizga dushman bo'lgan Blefusku oroli bilan urush olib borishimizda ittifoqdosh bo'lishi, bizga hujum qilish uchun hozir qurollanayotgan¹ dushman flotini yakson etishda butun kuch-g'ayratini sarflashi lozim.

7. Yuqorida nomi zikr qilingan Ulkan Odam bo'sh vaqtlarida ishchilarimizga katta park devorlarini tiklashda, shuningdek, boshqa binolarni qurishda yordam beradi.

8. Yuqorida nomi zikr qilingan Ulkan Odam ikki qamar yili ichida mamlakatimizni aylanasiga aniq o'lchab chiqishi, hamma sohillarni aylanishi, qo'yilgan qadamning qanchaligini sanashi lozim.

9. Ulkan Odam deb nomlanuvchi belgilangan shartlarga qattiq rioya qilishi haqida tantanali ravishda qasamyod qilishi zarur. Buning evaziga Ulkan Odam har kuni fuqarolarimizdan 1728 kishiga yetadigan ovqat va ichimlik oladi, arkoni davlatimiz huzuriga erkin kirishiga va boshqa marhamatlarimizga ega bo'ladi. Ushbuni Belfaborakeda, saroyimizda, podsholigimizning to'qson birinchi qamar yili, o'n ikkinchi kunida berildi».

Men zo'r mammuniyat bilan qasamyod qildim, garchi bu shartlarning ba'zilari unchalik obro'li bo'lmasa-da, ostiga imzo chekdim. Bularning hammasi oliy admirall, Skayresh Bolgolamning qora niyati bilan yozilgan edi. Qasamyod qilib bo'lishim bilanoq, oyog'imni zanjirlardan bo'shatishdi, men to'liq ozodlik oldim.

Imperator shunaqayam marhamatli ediki, u ozod bo'lishim marosimida shaxsan qatnashdi. Men minnatdorlik izhor qilib, oliy hazratlari oyoqlari ostiga yuz tuban yiqildim, biroq imperator o'rnimdan turishga buyurdi. U menga qarata rahm-

yilda 12 oy bo'lib, Muharram, Safar, Rabiulavval, Rabiulsoniy, Jumodulavval, Jumoduloxir, Rajab, Shabon, Amazon, Shavvol, Zulqa'da va Zulhijja nomlari bilan ataladi.

«...bizga hujum qilish uchun hozir qurollanayotgan...» – Liliputiya bilan Blefusku o'rtaсидаги муносабатлар иspan мероси учун оlib борилган уруш (1702-1913-йиллар) давридаги Англия ва Франсиya муносабатини еслатади. Ishora ochiq-oydin bilinib qolmasligi учун Swift Liliputiyani qit'ada, Blefuskuni orolda deb ko'rsatadi.

shafqat, marhamatga to'la nutq so'zлади va gapining oxirida naf keltiruvchi xizmatkor bo'lishimga, hozirgacha ko'rsatgan va bundan keyin ham ko'rsatadigan marhamatiga loyiқ odam bo'lishimga katta ishonch bildirdi.

Kitobxon shartning oxirgi bandida imperator menga har kuni 1728 liliputga yetadigan ovqat va ichimlik berishga va'da qilganligiga e'tiborni qaratsin. Meni bunaqa aniq raqam qanday qilib belgilangani qiziqtirib qoldi va bir kuni saroy amaldori bo`lmish do'stimdan bu haqda so'radim. U oliv hazratlarining matematiklari kvadrant¹ yordamida mening bo'yimni aniqlab, liliputlardan o'n ikki baravar baland ekanligimni bilib, tanam hajmi 1728 liliput tanasi hajmiga tengligini, u shuncha ko'p ovqat talab qilishini hisoblab chiqishganini aytdi. Bu misol liliputlarning o'ta topqirligidan, ularning podsholari esa donishmand hisobdon ekanligidan dalolat berib turibdi.

TO'RTINCHI BOB

Liliputiya poytaxti Mildendo va imperator saroyining ta'rifi. Muallifning bosh kotib bilan davlat ishlari xususida suhbatlashuvi. Muallif imperatorga uning olib borayotgan urushida o'z xizmatini taklif qiladi.

Ozedlik olgach, eng avvalo, mamlakat poytaxti Mildendoni tomosha qilish uchun ijozat so'radim. Imperator paysalga solmay darhol ijozat berdi, lekin aholiga ham, ularning uylariga ham hech qanday ziyon-zahmat yetkazmasligimni qattiq tayinladi. Shahar aylanish niyatim borligi haqida varaqqa tarqatilib, aholini xabardor qilindi.

Poytaxt balandligi ikki yarim fut, eni kamida o'n bir dyum keladigan devor bilan qurshalgan. Devor ustidan ikkita ot qo'shilgan kareta² bemalol yurishi mumkin. Biri ikkinchisidan o'n fut masofada joylashgan, ko'kka bo'y cho'zgan mustahkam

¹ Kvadrant – samoviy jismiarning (asosan Quyoshning) balandligini belgilaydigan qadimgi astronomik asbob.

² Kareta (pojhakcha) – ust va yonlari yopiq to'rt g'ildirakli yengil arava.

minoralar shahar ostonalarini mudofaa qiladi.

G'arbiy darvoza ustidan hatlab o'tib, ikkita katta ko'chadan yonlab, sekin-sekin yurdim. Etagim uylarning tom va bo'g'otlariga ziyon yetkazishidan qo'rqib, kaftanimni¹ ilgariroq yechib qo'ydim. Uylarga yashirinib olish va hech qayoqqa chiqmaslik haqida farmon berilganiga qaramay, aholi ko'chalarda bermalol aylanib yurardi. Shuning uchun juda ehtiyyotkorlik bilan yurib, ulardan birortasini bosib olmasmikanman, deb oyog'im ostidan ko'z uzmadim. Yuqori qavat derazalari va uylarning tomiga odam to'lib ketgandi. Umrim bino bo'lib bunchalik ko'p odam to'planganini ko'rmagan bo'lsam kerak.

Shahar to'g'ri to'rt burchak shaklida, shahar devorining har tomoni besh yuz fut. Har birining eni besh fut keladigan ikki katta ko'cha to'g'ri burchak hosil qilib kesishadi va shaharni to'rtta dahaga bo'ladi.

Yon ko'cha va tor ko'chalarga kirolmadim, ularni tepa tomonidan ko'rdim. Ularning eni o'n ikkidan o'n sakkiz dyumgacha.

Shahar o'ziga besh yuz ming kishini sig'dira olishi mumkin. Uylar uch va besh qavatli. Do'kon va bozorlar mollarga to'la.

Imperator saroyi shahar markazida, katta ko'chalar kesishgan joyda. Ikkita ichkari hovlisi bor katta bino keng maydon o'rtasida had ko'targan, devorlarining balandligi ikki fut. Maydon shu qadar kengki, oliv hazratlarining ijozati bilan, unga bermalol hatlab o'tdim hamda saroyni hamma tomonidan tomosha qildim. Imperatorning xonalari ikkinchi ichki hovlida ekan. Men ularni juda ko'rgim keldi-yu, biroq bu istagimni ro'yobga chiqarish qiyin bo'ldi, chunki bir hovlini ikkinchisi bilan tutashtiradigan katta darvozalarning bo'yi o'n sakkiz, eni esa yetti dyum ekan, xolos.

Tashqari hovli devorlarining balandligi boshqa tomonidan kamida besh fut keladi, shu sababli, garchi devorlar qalinligi to'rt dyumli toshlardan urilgan va mustahkam bo'lishiga qaramay, ulardan imoratlarga ziyon yetkazmasdan hatlab o'tolmasdim.

¹ Kaftan (*ruscha*) – XVI-XVII asrlarda G'arbiy Yevropada keng tarqalgan kiyim. Bizdag'i chopon kiyimiga to'g'ri keladi.

Ayni paytda, imperator hashamatli saroyini menga juda ko'rsat-gisi kelardi.

Biroq oradan uch kun o'tgach – tayyorgarlik ishlarini tugatgach, umumiy istagimizni amalga oshirishga muvaffaq bo'ldim.

Shahardan yuz yard yiroqdagi imperator xiyobonida qalamtaroshim bilan bir necha eng yo'g'on daraxtlarni kesdim va ulardan balandligi uch fut keladigan, meni bemalol ko'tara oladi-gan ikkita kursi yasadim. So'ng, aholi yana ogohlantirilgach, qo'limga ikkita kursini ushlab, shahar ichidan saroy tomon yo'l oldim. Saroya maydon tomordan yaqinlashib, kursilardan biri usiga chiqdim, boshqasini tomdan oshirib, kengligi sakkiz fut keladigan birinchi ichki hovliga astagina qo'ydim. Keyin bir kursidan ikkinchi bino osha osongina. hatlab o'tdim-da, birinchi kursini uchi ilmoqli tayoqcha bilan ichkariga oldim. Xuddi ana shunday hiyla bilan ikkinchi ichki hovliga ham kirdim.

O'sha yerda yonboshlab, yuzimni o'rta qavat derazalariga yaqinlashtirdim; shunday qilib, faqat tasavvur qilish mumkin bo'lgan o'ta hashamatli qasrlarni tomosha qilish imkoniyatiga ega bo'ldim. Men malikani va yosh shahzodalarni mulozimlar curshovida ko'rdim. Hazrati oliyalari menga shirin tabassum qilib, nazokat bilan qo'lini uzatdi, men uning qo'lini o'pdim.

Saroyni rosa aylanib, haligi kursilar yordamida saroy ~~maydoniga~~ chiqib oldim va eson-omon uyimga qaytdim.

Bir kuni ertalab, ozod bo'lganimga ikki hafta bo'lganida, ~~ba~~ maxfiy ishlar bo'yicha bosh kotib (uni shunday unvon ~~ba~~ chaqirishadi) Reldresel keldi. U kucheriga chetroqqa borib ~~ba~~ buyurib, o'zini qabul qilishimni iltimos qildi. Men uning ~~ba~~ lawozimni va shaxsiy obro'yiga hurmat bilan qaraganim uchun ~~ba~~ bajonidil rozi bo'ldim. Bundan tashqari, u saroyda menga ~~ba~~ yaxshiliklar ham qilgan. Men yerga yotishga shay ~~ba~~ aytgimni aytddim, lekin u suhbatlashayotganimizda o'zini ~~ba~~ turishini afzal deb bildi.

Avalo, u meni ozod bo'lishim bilan tabrikldi, albatta, ~~uning~~ ~~ba~~ zashuvisiz bunga erisholmasdim. Biroq, uning gaplariga

qaraganda, ozod bo'lganim uchun voqealar oqimidan mammun bo'lishim kerak ekan.

«Mamlakatimizdag'i umumiylah vol, — dedi u, — xorijiy odamga juda yaxshiga o'xshab ko'rinadi. Lekin bu tasavvur xato. Vatanimiz boshiga ikkita zo'r, dahshatli musibat tushib turibdi. Yetmish qamar yil muqaddam imperiyada bir-biriga dushman Tremeksenlar va Slemeksenlar degan nom bilan mashhur bo'lgan ikkita partiya vujudga kelgan. Birinchilari baland poshna tarafдорлари, ikkinchilari past poshna tarafдорлари¹.

Tremeksenlar, baland poshnalar qadimiy davlatimiz tuzilishiga mos keladi, deb ta'kidlashadi, biroq oliv hazratlari past poshna tarafdoi, u barcha hukumat va saroy mahkamalari xizmatchilari faqat past poshnali poyabzalda yurishsin, deb farmonish chiqardi. Siz bu narsaga e'tibor bergen bo'lsangiz kerak. Ehtimol, oliv hazratlari kovushining poshnasi boshqa hamma saroy amaldorlarinikidan bir drerr past ekanligini ham sezgadir siz (drerr dyumning o'n to'rtadan biriga teng).

Har ikkala partiya o'rtasidagi adovat va dushmanlik shu darajaga yetib boradiki, bir partiyaning a'zolari boshqa partiya a'zolari bilan birgalikda yemaydi ham, ichmaydi ham, gapplashmaydi ham. Tremeksenlar yoki Baland Poschnalar son jihatdan bizdan ancha ko'p deb hisoblaymiz, lekin hokimiyat butunlay o'z qo'limizda. Ammo xavfsirashga asosimiz bor, toji-taxt vorisi imperator oliv hazratlarining Baland Poshnalarga ancha moyilligi bor. Uning bir poshnasi sal baland, shu vajdan oliv hazratlari bir oz oqsaydi².

Davlatimizni ana shunday nizolar qiy nab turgan bir paytda, oliv hazratlarining imperiyasidek zo'r va qudratli Blefusku

¹ «Birinchilari baland poshna tarafдорлари, ikkinchilari past poshna tarafдорлари» – Tremeksenlar va Slemeksenlar partiyalari zamirida Swift bir-biriga dushman bo'lgan tori va viglar partiyasini ko'rsatmoqchi bo'ladi. U partiyalar o'rtasidagi kurash baland va past poshnalar uchun kurashga aylanib ketganini aytish bilan, ana shu partiyalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar davlat abhamiyatiga mutlaqo molik emasligini ko'rsatmoqchi bo'ladi. Lilipullar imperatorining past poshnaga bunchalik hirs qo'yishi, viglar partiyasiga mansub bo'lgan Georg I ning taxtiga o'tirgach hukumat muassasalaridan barcha torilarni haydashiga ishora.

² «...oliv hazratlari bir oz oqsaydi» – Qirol Georg (I (1727-1760)dan keyin ancha vaqtgacha qaysi partiyani afzal ko'rishni bilmay, o'z saroyiga viglarni ham, torilarni ham taklif qilgan shahzoda Uelskiyga ishora.

buyuk imperiyasi bizga hukm qilmoqchi. To‘g‘ri, siz dunyoning boshqa joylarida o‘zingizga o‘xshash ulkan odamlar yashaydigan davlat va qirolliklar borligini aytdingiz. Biroq faylasulfarimiz bunga hech ishongilar kelmayapti. Ular sizni oy yoki qandaydir bir yulduzdan tushganingizga ko‘proq ishonishadi. Sizday odamlardan yuztasi qisqa muddat ichida oliv hazratlari qo‘li ostidagi mamlakatning meva-cheva va hayvonlarini yeb qo‘yishiga hech qanday shak-shubha yo‘q. Bundan tashqari, bizda yilnomada olti ming qamar yil vaqt ichida yuz bergen voqealar vasf qilingan, lekin unda Liliputiya va Blefuscu singari buyuk imperiyadan boshqa hech qanaqa mamlakat haqida gap yuritilmaydi.

Mana, o‘ttiz olti qamar yildan beri bu buyuk davlatlar o‘zaro qattiq urush olib boradi. Bunga quyidagi voqealr sababchi bo‘lgan. Hammaga ma’lumki, qadim zamonlardan beri pishgan tuxumlarni poynak¹ tomonidan sindirish rasm bo‘lib qolgan. Nima bo‘ladi-yu, hozirgi imperatorimizning bobosi hali go‘dak paytida uning nonushtasiga pishgan tuxum berishadi. Bola tuxumni qadimiy odatga ko‘ra sindirayotib, barmog‘ini kesib oladi. O‘shanda uning otasi – imperator o‘z fuqarolariga, aks holda qattiq jazo berajagini eslatib, tuxumni uch tomonidan sindirish haqida farmon beradi².

Bu farmon aholining shunaqayam g‘azabini qo‘zg‘atganki, yilnomalarda yozilishicha, yetti marta qo‘zg‘olon ko‘tarilgan, natijada bir imperator o‘lgan, boshqasi tojidan mahrum

¹ Poynak (*forscha*: «past, ostki qismi») – 1) tuxumning to‘mtoq tomoni, keti (*asarda shu ma’noda*); 2) pichaq, xanjar, qilich va shu kabi asboblar qinining uchiga kiygizib qo‘yiladigan, qinni teshilishdan saqlaydigan metall uchlik.

«...tuxumni uch tomonidan sindirish» – Poynakchilar va uchdan sindiruvchilar partiyalari – xristian cherkovini katolik va protestant cherkoviga bo‘lib yuborgan diniy parokandalikning satirik tasviri. XVI asrda, protestant yoki reformatson harakat paydo bo‘lganda, diniy masalalar bo‘yicha protestantlarning katoliklar bilan kurashi, aslida, Rim papasi va katolik cherkovining barcha sohalarda davlat hamda xo‘jalik ishlariga aralashishiga qarshi kurashi edi. Keyinroq, protestantlar tomonidan boshlangan diniy urushlar tamom bo‘lib, barcha mamlakatlarda feodalizmni bitirishga yordam bergen tub iquisoliy va ijtimoiy o‘zgarishlar yuz bergach, katoliklar va protestantlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar tor diniy ixtiloflarga aylanib qoldi va bu; Swiftning fikricha, poynakchilar va uchdan sindiruvchilar o‘rtasidagi ixtiloflar kabi ahamiyatga mutlaqo molik emas. (Swift o‘zining diniy masalalarga munosabatini «Bochka cho‘pchagi» kitobida batasifloq bayon qilgan).

bo‘lgan. Blefusku hukmdorlari bu qo‘zg‘olonlarni avj oldirishgan, qo‘zg‘olon qatnashchilarini o‘z mamlakatlarida yashirishgan¹. Tuxumni uchidan sindirishdan bosh tortganligi uchun o‘n bir ming fanatik² o‘lim jazosiga hukm qilingan. Mana shu masalaga bag‘ishlab, yuzlarcha tom kitoblar yozilgan. Biroq poynakchilar tarasdonlarining kitoblari allaqachonlar man etilgan, partiya esa davlat lavozimlarini egallashdan mahrum etilgan.

Blefusku imperatorlari o‘z elchilarini orqali bizni bir necha bor ogohlantirishdi. Ular bizni cherkov sohasida parchalanishda, ulug‘ payg‘ambarimiz Lyustrognning Blundekralning (bu asar liliputlarning Qur’oni) ellik to‘rtinch bobida bayon qilingan asosiy aqidalarini buzishda ayblashadi. Lekin ularning bu da‘vo-si aqlga sig‘maydi Aqidaning asl tekstida: «Barcha haqiqiy dindorlar tuxumni o‘ziga qulay tomonidan sindiradilar» deyiladi. Tuxumning qaysi tomoni qulay – uch yoki poynak tomonimi – bu, menimcha, har bir dindorning o‘z shaxsiy ishi³. Hech bo‘lmaganda bu masalani hal etishni imperatorning oliv sudiga oshirish mumkin.

Nima bo‘Isa ham, surgun qilingan poynakchilar Blefusku imperiyasida ishonchli boshpana topishdi. Bora-bora ular imperatorga shunday ta’sir o‘tkazishdiki, u bizning davlatimizga urush e’lon qilishgacha borib yetdi. Urush o‘ttiz olti qamar yildan beri davom etmoqda, ammo bir-biriga dushman tomonlardan birontasi ham uzil-kesil g‘alaba bilan maqtana olmaydi. Shu muddat ichida biz qirqta katta harbiy kema va o‘ttiz ming eng yaxshi dengizchilarini bilan juda ko‘p mayda kemalarni yo‘qotdik. Aytishlaricha, dushman bizdan ham ko‘ra ko‘proq talofat ko‘r-

1 «...qo‘zg‘olon qatnashchilarini o‘z mamlakatlarida yashirishgan» – o‘lgan hukmdor zamirida vatanga xiyonat qilgani uchun Angliya burjua inqilobi davrida alohida tribunal hukmi bilan qatl etilgan (1649-yil) qirol Karl I ko‘zda tutiladi. Tojidan ayrılgan hukmdor esa qirov Yakov II, u 1688-yildagi «Shonli inqilob» deb nomlangan davlat to‘ntarishi natijasida Fransiyaga qochib ketgan. Fransiya qiroli Lyudovik XIV (1643-1715) ko‘p jihaddan Blefusku qirolini eslatadi, u Angliyaga qarshi urushga tayyorgarlik ko‘rayotib, angliyalik siyosiy emigrantlarga, ayniqsa yakobitchilarga homiylik qilgan. Chunki u Yakov II ni Angliyaning qonuniy qiroli deb bilgan.

2 Fanat – 1) o‘taketgan mutaassib; 2) fidoyi, o‘ta ishqiboz; biror ish yoki g‘oyaga jondili bilan berilgan odam.

3 «...har bir dindorning o‘z shaxsiy ishi» – Swift bu gapi bilan diniy ixtiloslarga nisbatan o‘z munosabatini bildirmoqchi bo‘ladi.

gan. Biroq, shunga qaramay, dushman yangi flotni shayladи, bizning territoriyamizga desant¹ tushirishga hozirlik ko‘rmoqda. Shuning uchun ham oliv hazratlari, sizning kuch va jasoratingizga to‘liq ishongan holda, mamlakatimizdagi haqiqiy ahvolni sizga bayon qilishni menga topshirdi».

Garchi men xorijiy kishi sifatida mahalliy partiyalar o‘rtasidagi nizolarga aralashmasligim kerak bo‘lsa-da, xalos bo‘lishim va ozod etilishimda imperator oldida o‘ta qarzdorligim vajidan, uning davlatini dushman hujumidan jonimni ayamay himoya qilishga tayyor ekanligimni imperator hazratlariga ma’lum qilib qo‘yishini kotibdan o‘tinib so‘radim.

BESHINCHI BOB

Muallif o‘ta antiqa o‘yi tufayli dushman hujumining oldini oladi. Unga yuksak unvon berishadi. Blefusku imperatorining elchilar kelib, sulh tuzishni so‘rashadi.

Blefusku imperiyasi Liliputianing shimoli-sharqidagi orollarga joylashgan. Har ikkala davlatni uncha chuqur bo‘lgan va eni sakson yard keladigan bo‘g‘oz bir-biridan ajratib turadi.

O‘sha orollar ko‘rinib turgan sohilda hech ham bo‘lganman. Endilikda esa o‘sha joylarda bo‘lishni o‘zimga ep ko‘rmadim.

Urush e’lon qilingan paytdan boshlab har ikkala imperiya o‘rtasidagi aloqalar man etilgandi, aloqa qilgan kishini o‘lim jazosi kutardi. Bizning imperator bunga ham qanoat hosil qilmay, Liliputiya gavanidan² barcha kemalarning chiqishini to‘xtatib qo‘ydi. Shuning uchun ham blefuskuliklar mening liliputlar orasida ekanligimni xayol-xotirlariga ham keltirishmasdi. Bu dushman flotini qo‘qqisdan egallab olishdek rejamga judayam

¹ Desant (*fransuzcha*: descente – tushish; tushirish) – dushman hududida jang olib borish uchun tuzilgan va shu hududga samolyot, vertolyot, kemalardan tushirilgan qo‘sish.

² Gavan (*gollandcha*) – dengiz va daryolarda suv sathining to‘lqin, shamol va suv oqimlaridan sun‘iy yoki tabiiy himoyalangan kemalar turadigan va ta’mirlanadigan qirg‘oq qismi.

mos tushardi, shu sababli, dushmanlar meni ko'rib qolishi mumkin bo'lgan sohilda ko'rmaslikka harakat qildim.

Razvedkachilar Blefusku floti bo'g'ozdag'i gavanlardan birida turganligini, yo'ldosh shamol esishi bilanoq yelkanlarni ko'tarishga shay ekanligini xabar qilishdi. Men imperator bilan kengashib, o'z niyatlarimni amalga oshirishga ahd qildim.

Avvalo, dengizchilardan bo'g'ozning chuqurligini so'rab oldim. Ular suv ko'payganda ham bo'g'ozning chuqurligi yet-mish **g l y u g l e f f** (europacha olti fut)dan oshmasligini ma'lum qilishdi. Shundan keyin Blefuskuning ro'parasiga joylashgan shimoli-sharqiy sohilga ehtiyojkorlik bilan borib, tepalik orqasi-ga yonboshladim, durbinimni langarda turgan dushman floti tomoniga qaratdim. Ellikta jangovar kema va ko'pgina boshqa transportlarni ko'rdim.

Uyga qaytgach, eng yo'g'on arqon va ko'pgina temir to'sinlar topib berishlarini iltimos qildim. Chilvir yo'g'onligida arqonlar, yo'g'onligi to'quv ignasiday keladigan to'sinlar topildi. Arqonlar pishiq bo'lsin uchun ularning uchtasini bitta qilib eshdim, to'sinlarning ham uchtasini bir qilib, uchlarni qarmoq singari qayirib qo'ydim. Ellikta ilgakni arqonlarga bog'lab, shimoli-sharqiy sohilga qaytib keldim, egnimdag'i kaftanimni, oyog'imdag'i kovush va paypoqlarimni yechdim, suv ko'payishi-dan yarim soat oldinroq charm kamzuldagina suvg'a tushdim. Avvalo, suvni kechib bordim, keyin to sayoz joyga yetgunga qadar o'ttiz yardcha joydan suzib o'tdim. Bu ishlarni juda tez bajardim, yarim soat o'tmay dushman kemalari turgan joyga yetib bordim.

Dushmanlar meni ko'rib, shunaqayam qo'rqib ketishdiki, o'zlarini suvg'a shop-shop tashlab, o'ttiz mingdan ortiq odam to'planib turgan sohil tomonga qarab suzishdi. Men esa o'zim tayyorlagan ilmoqlarni har bir kema tumshug'iga ilib, arqonlar-ning uchini bitta qilib tuggidim. Bu ishlarni qilayotganimda dushman ustimga o'q yomg'iri yog'dirdi; o'qlarning ko'ni qo'l va yuzlarimga sanchildi. O'q sanchilgan joylar juda qattiq azob berdi, ishlashga qo'ymadi. Hammasidan ham ko'zimdan qo'rqedim. Agar himoya vositasini o'ylab qo'ymaganimda ko'zimdan ajralib qolishim hech gap emasdi. Zarur buyumlar qatorida ya-

shirin cho'ntagimda ko'zoynagimni ham saqlardim. Men ko'zoynagimni taqib, mahkamlab bog'lab qo'ydim. Endi bema-lol ishni davom ettirishim mumkin. O'qlar ko'zoynakka tez-tez tegib turdi, lekin menga ziyon yetkazmadı.

Hamına ilgaklar kemalarga ilib bo'lingandan keyin arqonlarning uchidan ushlab, kemalarни sudradim, lekin bitta ham kema o'rnidan qimirlamadi: ular langarda mahkam turardi. O'ta xavfli ishga qo'l urishga to'g'ri keldi. Kemalarни aylanib o'tib, pichoq bilan langar arqonlarini kesib yubordim; bu paytda yuz va qo'llarimga ikki yuztacha o'q qadaldi. So'ng yana ilmoqlarga bog'langan arqonlarni ushlab, dushmanning eng yirik ellikta harbiy kemasini sudrab ketdim.

Sarosimaga tushgan blefuskuliklar anchagacha niyatimga tushunib yetishmadi. Langar arqonlarini kesayotganimda, u kemalarни shamol ixtiyoriga qo'yib yuborsa kerak yoki bir-biri bilan urishtirsa kerak, deb o'ylashdi. Biroq butun flotni sudrab ketayotganimni ko'rishib, ular ta'rifga sig'mas iztirobga tushishdi, borliq ayanchli oh-vohlarga to'lib ketdi. Ularning uzgan o'qlari mengacha yetmaydigan masofaga borib olib, qo'l va yuzlarimga sanchilgan o'qlarni sug'urib tashladim, yaralangan joylarimga malham qo'ydim. Keyin ko'zoynagimni yechib, so'z pasayishini biror soatcha kutdim, bo'g'ozni kechib o'tib, o'z yuklarim bilan Liliputianing imperator portiga¹ eson-omon yetib oldim.

Imperator va barcha saroy amaldorlari, bu buyuk tashab-busning oqibati nima bilan tugarkin deb, kutib turishgan ekan. Bo'g'oz o'rtasida suv bo'g'zimgacha yetganidan ular meni ko'risha olmabdi. Faqat, keng yarim doira yasab qirg'oqqa yaqinlashayotgan kemalarни ko'rishibdi. Imperator meni cho'kib ketgan, dushman floti esa yovuz niyat bilan yaqinlashib kelyapti, deb o'yabdi. Biroq ko'p o'tmay uning shuhbalarini tumanday tarqalib ketdi. Qadam-baqadam bo'g'oz sayozlashib bordi, men esa suvda ro'yrost ko'rina boshladim. Qirg'oqqa ovozim eshitiladigan darajadagi masofaga kelgach, kemalar bog'langan arqon-

¹ Port – dengiz yoki daryo qirg'og'ida kemalar turadigan va ta'mirlanadigan, yuk yuklash va tushbirishga mo'ljallangan, kemalarni noqulay ob-havodan muhofaza qiluvchi inshootlari bo'lган, maxsus jihozlangan joy.

lar uchini baland ko'tardim hamda: «Yashasin Liliputianing qudratli imperatori!» – deb qichqirdim. Sohilga chiqqanimda ulug' shahanshoh meni maqtovlarga ko'mib tashladi va shu zahotiyoy menga ushbu davlatdag'i eng yuksak unvon – **n a r d a k** unvonini berdi.

Biroq podsholarning shuhratparastligiga ta'rif yo'q. Oliy hazratlari dushmanning qolgan kemalarini ham egallashimni xohlab qoldi. Chamamda, u Blefusku imperiyasini butunlay zabt qilib olmoqchi edi, shekilli. Blefuscuni o'z hokimi orqali idora qilib, u yerda o'z tartibotini o'rnatishi: yashirinib yurgan poynakchilarni qirib tashlab, barcha blefuscularni tuxumni uch tomonidan chaqishga majbur qilishi mumkin. Ana o'shanda u dunyoning hokimi mutloqi bo'lib qoladi⁴. Lekin men imperatorni bu niyatidan qo'limdan kelganicha qaytardim. Siyosiy mulohazalarim hamdaadolatlilikimga tayanib, juda ko'p dalillar keltirdim. Gapimning oxirida jasur va ozod xalqni qullikka solish quroli bo'lishga aslo rozi bo'lmasligimni qat'iy qilib aytdim.

Mening dadil va oshkora fikrim imperator hazratlarining shuhratparastlik orzulariga tamoman zid edi. U o'z rejalarining amalga oshuviga hamkor bo'lmaganimni hech qachon kechirolmasdi. Imperator davlat kengashi yig'ilishida ham buni chiroyli qilib eslatib o'tdi. Kengash a'zolarining eng donishmandlari, garchi indamasalar-da, men tomonimda edilar. Lekin mening yashirin dushmanlarim qulay fursatdan foydalanishga oshiqishdi, menga qarshi qaratilgan bir qancha mulohazalarni izhor qilishdi. Shundan boshlab oliy hazratlari va menga dushman bo'lgan vazirlar menga qarshi yovuz fitna uyuشتира boshladilar. Oradan ikki oy o'tar-o'tmas esa, o'z nayranglari bilan meni halok etishlariga sal qoldi. Ana shunaqa, hatto hukmdorlarga qilingan ulug' xizmatlar ham ularning havas ishqivozligiga zid erkalık

⁴ «...hokimi mutloq bo'lib qoladi» – ispan merosi uchun bo'lgan urushda ingliz bosh qo'mondoni gersog Malboro (Cherchil) Fransiyada qator g'alabalarini qo'lga kiritdi. Tarixchilarning ta'kidlashicha, agar urush shu yo'sinda ketaversa, Fransyaning taslim bo'lishi hech gap emas edi. Biroq urushning cho'zilib ketishi tusayli yuz berg' qiyinchiliklar jonga tekkan va xalqning qahr-g'azabi shu qadar oshib-toshgan urushni davom ettirish tarafдорлари – viglar vazirligi 1710-yilda iste' fog'a majbur bo'ldi. Lord Bolinbrok boshliq yangi torilar vazirligi Malib Fransiyadan chaqirib oldi va sulh tuzishga oshiqdi. Bu yerda va bunde ko'proq Bolinbrokka o'xshab ketadi.

qilib qo'ysangiz tosh bosmay qoladi.

Yuqorida bayon etilgan jasorat yuz bergenidan uch hafta o'tgach, Blefusku imperatoridan sulu tuzishni taklif etib, dab-dabali elchilar kelishdi. Elchilar har qanday shartlarga rozi bo'lishdi, bir necha kundan keyin imperatorimiz uchun haddan tashqari foydali sulu shartnomasi tuzildi.

Elchixona olti elchi va besh yuzga yaqin mułozimlardan iborat edi. Ularning kelishi o'ta dabdabaliligi bilan ajralib turardi, hukmdorning ulug'vorligi va missiyaning¹ muhimligiga mos tushardi. Men sulu muzokaralarida qisman qatnashdim. Chin-danmi yoki menga shunday tuyuldimi, har qalay, saroydag'i ta'si-rim sharofati bilan elchilarga ko'pgina xizmat ko'rsatishga muyassar bo'ldim. Elchilar muzokaralar tamom bo'lgandan keyin, ularga yon bosganim vajidan, mening huzurimga ham tashrif buyurishdi. Ular ko'rsatgan jasoratim va olajanobligim xususida anchagina yoqimli gaplarni aytishdi, ularning mamlakatiga tashrif buyurishim uchun o'z imperatorlarining taklifini topshirishdi. Gapning oxirida, juda ko'p hikoyalarda tilga olina-yotgan mening zo'r kuch-qudratimdan ayrim namunalar namo-yish etishimni iltimos qilishdi. Men ularning xohishini bajarishga bajonidil rozi bo'ldim, bir necha ajoyib fokuslar² ko'rsatdim, bundan ular judayam hayratga tushishdi.

Xayrlashayotganda, jasorati haqli ravishda olamga mash-hur bo'lgan hukmdorlari – oliv bazratlariga mening unga bo'lgan chuqur izzat-ehtiromimni ma'lum qilishlarini, o'z yurtimga qaytish oldidan uning huzurida bo'lishga qat'iy va'da bergan-ligimni aytib qo'yishlarini elchilardan iltimos qildim.

Imperatorimiz bilan bo'lgan dastlabki alohida suhbat-dayoq Blefusku hukmdori huzuriga borib kelishga ruxsat so'radim. Imperator ruxsat berdi-yu, lekin menga nisbatan o'ta sovuq munosabatda bo'ldi. Gap nimadaligini e'tiborli zotlardan biri

¹ Missiya (*lotincha*: mission – jo'natish; topshiriq) – 1) yuksak burch, mas'uliyatl vazifa; 2) muayyan topshiriq bilan boshqa mamlakatga yuborilgan vakillar (bu yerda shu ma'noda); 3) bir davlatning boshqa davlatdag'i (elchixonadan farqli ravishda) yoki xalqaro tashkilotlardagi vakili boscheligidagi doimiy diplomatik vakolatxona.

² Fokus (*nemischa*) – ko'z ilg'ammas darajadagi, ko'zni aldaydigan chaqqonlik, mohirlik bilan qilinadigan, o'zining g'ayritabiyligi bilan tomoshabinlarni hayratga soladigan hiyla: ko'zboyloqchilik, nayrangbozlik.

uqdirmaguncha, bu sovuq munosabat sababini tushunmadim. Ma'lum bo'lishicha, Flimnap hamda Bolgolam elchilarga nisbatan bo'lgan munosabatimni imperatorga men uchun rasvo to-monga burib chaqishibdi. Ularning g'irt yolg'on gaplarni chaqishganligi o'z-o'zidan ravshan. Imperator oldida mening vijdonim pok edi.¹ Men xuddi shu lahzada, garchi to'liq bo'lmasa-da, vazirlar va saroy hayotini tushuna boshladim.

Shuni ta'kidlash lozimki, elchilar men bilan tarjimon yordamida gaplashishgan edi. Yevropalik ikki xalq tili bir-biridan qanchalik farq qilsa, blefuskuliklar tili liliputlar tilidan shuncha farq qiladi. Lekin har ikkala millat o'z tillarining qadimiyligi, go'zalligi, burroligi bilan faxrlanishadi, qo'shnilarining tiliga oshkora nafrat bilan qarashadi. Imperatorimiz dushman flotini egallab, qulay vaziyatga ega bo'lib qolganimizdan foydalanib, ishonch yorliqlari va muzokaralar liliput tilida bo'lishiga Blefusku elchixonasini majbur qildi.

Yana shuni ham aytish kerakki, har ikkala davlat o'rta-sidagi qizg'in savdo munosabatlari, Liliputiyada ham, Blefuskuda ham surgun qilinganlarga ko'rsatiladigan mehmondo'stlik, shuningdek aslzoda yosh boyvachchalarni dunyo kezib, kishilarning hayoti va urf-odatlari bilan tanishish uchun safarga yuborilishi tufayli bu yerda har ikki tilni bilmaydigan ma'lumotli dvoryanni², dengizchi yoki dengiz ortidan kelgan savdogarni juda oz uchratasiz. Bir necha haftadan so'ng Blefusku imperatoriga hurmat ehtiromimni izhor qilish uchun uning huzuriga borganimda bunga ishonch hosil qildim.

Bir necha vaqt dan keyin ma'lum bo'lishicha, dushmanlarim menga juda katta ayblarni qo'yib turgan bir paytda o'sha mamlakatga tashrif buyurishim menga zo'r naf keltirdi. Lekin bu haqda keyinroq gapiraman.

¹ «Imperator oldida mening vijdonim pok edi» – bu yerda gap Uolpol tomonidan Bolinbrokka qo'yilgan ayb hamda hali Angliya va Fransiya urush holatida bo'lgan bir paytda uning fransuz hukumati bilan maxfiy muzokaralar o'ma'tgani to'g'risida boradi. Bolinbrok ta'qibdan qutulib, Fransiyaga qochib ketadi va ko'p yillar surgunda yuradi.

² Dvoryanlar – G'arbiy Yevropada feodalizm va kapitalizm davrlarida xizmat ko'rsatib, martaba ortirgan pomeshchik va mulkdorlar, ularning aslzodalaridan hamda podshohga xizmat ko'rsatib, martaba ortirgan amaldorlardan iborat hukmron, imtiyozli tabqa; oqsuyaklar, zodagonlar.

OLTINCHI BOB

Liliputianing aholisi, ularning fani, qonunlari, urfatlari haqida; ulardagi bola tarbiyalash tizimi. Muallifning shu mamlakatda kechirgan hayoti. Asilzoda bir xonimning muallifni oqlashi.

Liliputianing to'liq ta'rifiga alohida tadqiqot yozish niyatidaman. Lekin ushbu mamlakat va u yerda yashovchilar haqidagi ba'zi ma'lumotlarni xabar qilishni zarur deb hisoblayman.

Mahalliy xalqning o'rtacha bo'y়i olti dyumdan oshmaydi. Hayvonlar va o'simliklarning kattaligi ham xalqning bo'y-bastiga munosib: masalan, ho'kiz va otlarning bo'y়i to'rt yoki besh dyumdan oshmaydi, qo'ylarning bo'y়i bir yarim dyum; g'ozlar bizning chumchug'imizday keladi. Mayda hayvonlar, qush va hasharotlar ko'zimga ilashmadi ham. Biroq tabiat liliputlarni atrofdagi mavjudotlarni ko'rish qobiliyatiga ega qilib yaratgan: ular juda yaxshi ko'rishadi, lekin yaqindan ko'rishadi, xolos. Ularning ko'rish qobiliyati naqadar o'tkirligiga bir ish sol: kattaligi bizning pashshamizday keladigan turna patini yulayotgan oshpazning, ko'zga ko'rinasigna teshigidan ipakli ip o'tkazgan qizning ishini kuzatib juda zavqlandim. Liliputiyadagi eng baland daraxtlar ham yetti futdan oshmaydi: men qirol parkidagi ulkan daraxtlarni nazarda tutyapman, uning uchiga qo'limni uzatsam arang yetdi. Qolgan o'simliklarning bo'y়i ham o'ziga yarasha; lekin ularning katta-kichikligini hisob-kitob qilishni kitobxonning o'ziga havola qilaman.

Endi bu xalqning barcha sohaga oid ilg'or fani haqida qisqa cha to'xtalib o'taman. Ularning antiqa yozuvlariga diqqatni jalb etaman; liliputlar yevropaliklar singari chapdan o'ngga qarab ham:

Invalablement. Incomparablement

arablar singari o'ngdan chapga qarab ham:

لَوْ سُمِّ الْذِنْ كَذِيَا حَنْ لَوْ كَفُونْ عَنْ وَجْهِهِمِ النَّارِ وَلَوْ عَنْ
طَهُورِمْ وَلَمْ يَسْرُونْ

頭 西
內 城
屬 同
史 文
嗣 志

xitoylarga o'xshab: pastga qaratib ham emas, balki ingliz xonimlariday, sahifaning bir burchagidan boshqa burchagiga qaratib yozishadi.

Liliputlar o'lganlarni boshini pastga qilib ko'mishadi. Ular o'n bir ming qamar yil o'tgandan keyin marhumlarning qayta tirilishiga qattiq ishonishadi, chunki bungacha liliputlar tep-tekis deb o'ylagan yer to'ntariladi, shunda o'lganlar oyoqda tik turgan holda tirilishadi. Olimlar bu aqidaning bemaniligini e'tirof etishmoqda. Lekin oddiy xalq orasida bu urf-odat hozirgacha saqlanib kelmoqda.

Bu imperiyada o'ta o'ziga xos qonun va urf-odatlar bor. Agar ular mening sevikli vatanim qonun-qoidalari va urf-odatlariga zid kelmaganda edi, ularni himoya qilishga tayyor edim. Ishda ularga qat'iy amal qilinsa ayni muddao bo'lardi. Eng avvalo, chaqimchilar haqidagi qonunni gapiray. Davlatga qarshi barcha jinoyatlar odatdan tashqari qattiq jazolanadi; mabodo ayblanuvchi sudda o'zining aybsiz ekanligini isbot qila olsa, ayblovchini darhol sharmandali jazoga mahkum etiladi, undan aybsiz odam foydasiga jarima undirib beriladi. Bu jarima yo'qotilgan vaqt, xavf-xatarga mutbalo bo'lgani, qamoqda yotgan paytida hamma narsadan mahrum bo'lgani, o'zini himoya qilishga sarflangan harajatlar uchun undiriladi. Jarima to'rt baravar ortig'i bilan olinadi. Mabodo da'vogarning mol-mulki jarima to'lash uchun yetmasa, yetmay qolgan summani davlat xazinasidan beriladi. Bundan tashqari, imperator ozod bo'lgan kishini tumonat odam oldida o'z marhamatidan bahramand etadi, butun mamlakat bo'yicha uning aybsiz ekanligi e'lon qilinadi.

Liliputlar o'g'rilikdan ko'ra qalloblikni ko'proq ta'qib

qilishadi. Shuning uchun ba'zi hollardagina qalloblikka o'lim jazosi berilmaydi. Qishi ehtiyotkor, hushyor, ozmi-ko'pmi – bir chimdim aqli bo'lsa, deb fikr yuritishadi ular, o'z mol-mulkini o'g'ridan qo'riqlab olishi mumkin. Lekin epchil qallobdan qutulib bo'lmaydi. Buning ustiga savdo savdo qiluvchilarning o'zaro ishonchiga asoslangan. Shuning uchun ham qonun aldam-chilik va savdo ishlaridagi har qanday qalloblikni ta'qib qilishi kerak. Aks holda halol savdogar hamisha zarar ko'radi, qallob bilan tovlamachi esa foydani urib ketadi.

Bir kuni hukmdordan bir jinoyatchining gunohidan o'tishini so'radim. U xo'jayinidan ishonch qog'ozi orqali kattagina pul olib, uni o'zlashtirishda va qochib ketishda ayblanardi. Uning qismatini yumshatishni so'ray turib, imperatorga bu o'rinda faqat ishonch suiiste'mol qilinganini ko'rsatib o'tdim. Imperator, ishonchni yo'qotishdek o'ta og'ir jinoyat sodir bo'lib turgan bir paytda aybdorni himoya qilishimni aqlga sig'mas narsa deb bildi. Iqror bo'lishim kerak, bunga qarshi hech qanday e'tiroz bildira olmadim, turli xalqlarda turlicha urf-odatlar bor, deyish bilan kifoyalandim, xolos. Shunday dedim-u, juda xijolat tortdim.

Garchi biz oddiy mukofotlash va jazolashni hukumat mashinasini harakatga keltiruvchi asosiy kuch desak-da, bu narsa faqat Liliputiyadagina qat'iy amalga oshiriladi. Kimki yetti qamar yil mobaynida mamlakat qonunlarini aniq bajarganligini isbot qila olsa, u ma'lum imtiyozlarga ega bo'ladi. Davlat mablag'laridan unga pul mukofoti to'lanadi. Buning ustiga s n i p e l a , ya'ni qonunlar noziri unvonini oladi. Bu unvon uning familiyasiga qo'shib aytildi, lekin avlod-ajdodiga o'tmaydi. Men liliputlarga bizda fuqarolar tomonidan qonunlar faqat jazo olish xavfi tufayligina bajarilishini, qonunlarga qat'iy rioya qilganlik uchun mukofot berilmasligini aytganimda, ular buni bizning davlatni idora qilish usulimizdagi juda katta nuqson deb atashdi. Shuning uchun ham bu yerdagi sud muassasalarida adolatli sudni olti ko'zli ayol sifatida tasvirlashadi: ayolning ikki ko'zi oldida, ikkitasi orqasida va ikki chekkasida bittadan. Uning o'ng qo'lida oltin to'la og'zi ochiq qop, chap qo'lida esa qinli qilich – bu jazolashdan ko'ra mukofotlash maqbulroq degan

ma'noni bildiradi¹.

Har qanday lavozimga nomzod ko'rsatishda aqliy iste'doddan ko'ra ko'proq axloq sifatlariga e'tibor beriladi. O'r-tacha aqliy rivojlanishga ega bo'lgan kishilar, deb ta'kidlaydi liliputlar, u yoki bu lavozimga layoqatli bo'lishadi. Axir oldindan ko'ra bilish jamiyat ishlarini boshqarishni, qandaydir, har asrda, nari borsa, uchtagina tug'iladigan dohilarninggina aqli yetuvchi o'ta teran va murakkab bir sirga aylantirishni nazarda tutmaydi. Aksincha, liliputlarning fikricha, to'g'rilik, bir me'yorda ish ko'rish va boshqa oddiy saxovatliklar tajriba hamda yaxshi niyatlar bilan qo'shilib, har bir kishini o'z vatani uchun xizmat etishga yaroqli kilib qo'yadi. Bunday odam, maxsus bilimlarni bilishni taqozo etadigan lavozimdan tashqari istagan lavozimini egallashi mumkin. Ularning fikricha, eng yuksak aqliy iste'dodlar ham axloqiy fazilatlar o'mmini bosa olmaydi. «Muhim lavozimlarni iste'dodli odamlarga ishonib topshirishdan ham xavfliroq narsa yo'q, – deyishadi ular. – Yaxshi niyatlarini amalga oshirish uchun nodonlik qilib, xatoga yo'l qo'yilsa, uni hamma vaqt to'g'rinish mumkin. Lekin yomon odatlari bor, o'z qusurlarini yashira oladigan hamda ularga hirs qo'yadigan kishilar jamiyat farovonligi uchun juda katta xavf-xatar tug'diradi».

Ushbu bayonimda o'ta qadimiylar, azaldan yashab kelayotgan urf-odatlari va mamlakat qonunlarini nazarda tutyapman. Ularning ko'pchiligi hozirgi paytda unutilgan. Boshqa ko'pgina davlatlardagi kabi – Liliputiyada ham hozirgi paytda urf-odatlari aynab ketyapti – bu esa, axloqiy tomondan tubanlashuv nishonasi. Masalan, dor ustida mohirlik bilan raqs tushadigan kishilarini eng yuqori davlat lavozimlariga ko'tarish yoki yog'och ustidan chaqqonlik bilan sakraydigan, yoinki uning ostidan o'tadiganlarga ordenlar berish kabi sharmandali odatlarni olaylik, bu urf-odatlarni hozir hukmdorlik qilib turgan imperatorning bobosi joriy etgan.

Liliputlar noshukurchilikni hayotga va mol-mulkka nisba-

¹ «...jazolashdan ko'ra mukofotlash maqbiloq...» – Angliyadagi ko'pgina sud muassasalarida grek ma'budasi – adolatli sud timsoli Femidanining surati bor. Femida ko'pincha ko'zi bog'liq, bir qo'lida yalang'ochlangan qilich, boshqasida esa adolat tarozisini ushlagan holda tasvirlanadi. Liliputlarning hushyor va ziyrak adolatli sudi ko'zi ko'r Femidaga istehzo bilan qarama-qarshi qo'yiladi.

tan qilingan jinoyat deb bilishadi. Liliputlar: «Hatto yaxshilik qilgan kishiga yomonlikni ravo ko'radigan odam, o'ziga iltifot ko'rsatmagan boshqa odamlarni dushmanim deb biladi. Shuning uchun unday odam o'limga mahkum», – deyishadi.

Ularning oilaga, ota-onalarning o'rta sidagi munosabatlarga nisbatan qarashlari, ham biznikidan tubdan farq qiladi. Liliputlar bola tarbiyasi jamiyat va davlat zimmasig'a yuklatilishi lozim, deb hisoblashadi. Shuning uchun har bir shaharda alohida tarbiyaxonalar qurilgan, hamma ham, bolasi yigirma qamar yoshiga yetishi bilanoq shu yerga berishi kerak.

Bu maktablarda tarbiya va o'qitish ishlari o'quvchilar tarkibiga qarab turlicha olib boriladi. Bolalar va qizlar maktabi bor, boy-badavlat odamlarning bolalari uchun hamda hunarmand va kambag'al shaharliklar bolalari uchun maktablar bor. Maktablarga tajribali va ma'lumotli kishilar mudirlik qilishadi. Ular bolalarni ularning ota-onalari jamiyatda egallab turgan mavqeiga hamda bolalarning o'z qobiliyati va moyilligiga yarasha faoliyatga tayyorlashadi.

Avvalo, men o'g'il bolalar tarbiyaxonalari, keyin qizlar tarbiyaxonalari haqida bir necha og'iz gapiraman.

Zodagon va nasl-nasabli kishilar bolasi o'qiydigan o'g'il bolalar tarbiyaxonalariga nufuzli hamda ma'lumotli pedagoglar rahbarlik qilishadi. Bolalarning kiyimi va ovqati kamtaronaligi bilan ajralib turadi. Ular or-nomusli, adolatli, botir qilib tarbiyalanadi; ularda kamtarlik, shafqatlilik, ilohiy sezgilar va vatanga muhabbat tuyg'ulari rivojlantiriladi. Ular hamisha band bo'lishadi; ovqatlanish va uqlash uchun ularga juda oz vaqt ajratiladi; dam olish va badan tarbiya uchun bir kunda atigi ikki soat vaqt beriladi. Qolgan vaqt faqat o'qishga sarflanadi. To'rt yoshgacha bolalarni kiyintirish va yechintirish xizmatkorlar zimmasida, shu yoshdan boshlab bu ishlarni ularning o'zlarini bajarishadi. Dam olish paytalarida ular hamisha tarbiyachi yoki uning yordamchisi nazoratida bo'lishadi. Shunday qilib, ular har qanday g'iybat, ahmoqona uydirmalar, bema'ni ta'sir ko'rsatishlardan ajratib qo'yilgan. Ota-onalarga bir yilda bir marta o'z bolalarini ko'risha ruxsat beriladi; har bir uchrashuv bir soatdan oshmaydi. Bolalarni o'pishga uchrashganda va xayrashgandagina ruxsat

etiladi. Uchrashuv paytida tarbiyachi hozir bo'ladi. Ular ota-onalarning bolalar bilan shivirlashmasligini, ularga shirin-shakar so'zlarni aytmasligini, o'yinchoqlar, shirinliklar va boshqa narsalar bermasligini nazorat qilib turishadi.

O'rta dvoryanlar, savdogar va hunarmandlarning bolalari uchun ochilgan tarbiyaxonalarda ham ish yuritish yuqoridaqiday tartibda. Farq shundaki, hunarmand bo'lishi lozim bo'lgan bolalarga o'n yoshidan boshlab hunar o'rgatiladi, zodagonlarning bolalari esa umumiylumot egallashni o'n besh yoshga kirguncha davom ettiraveradi. Shuni ta'kidlash kerakki, katta yoshdagi tarbiyalanuvchilarga qattiq maktab rejimi bir oz yumshatiladi.

Nasl-nasabli odamlarning qizlari uchun ochilgan tarbiyaxonalarda ham tarbiya o'g'il bolalar tarbiyaxonalaridagi singari olib boriladi, faqat ularni xizmatkorlar emas, balki xush axloqli enagalar kiyintirishadi va yechintirishadi. Bunday paytda tarbiyachi ayol yoki uning yordamchisi, albatta, bo'ladi. Qizlarga qandaydir vahimali yoki bema'ni ertaklar aytib berish, yo ularni ahmoqona qiliqlar bilan erkatalish enagalarga qat'iy man etilgan. Ana shu man etilgan qoidani kimda-kim buzsa, u ko'pchilik oldida uch marta qamchi bilan savalanadi, bir yil qamab qo'yildi, keyin mamlakatning kimsasiz joyiga surgun qilinadi. Mana shunday tarbiya tizimi sharofati bilan Liliputiyadagi yosh xonimlar erkaklar qatori qo'rqoqlik va bema'nilik qilishdan uyalishadi, har qanday bezaklarga nafrat bilan qarashadi, lekin odoblilik va pokizalikka qattiq amal qilishadi. Men o'g'il bolalar va qizlar tarbiyasi o'rtasida hech qanday farq yo'qligini fahmladim. Faqat qizlar uchun badan tarbiya mashqlari ancha yengilroq, bilim egallash kursi ham uncha keng emas, biroq ularga uy-ro'zg'or ishlari o'rgatiladi. Chunki Liliputiyada, oliy tabaqadagi ayol erkak kishining dono va yoqimli umr yo'ldoshi bo'lishi kerak, deyishadi. Qizlar o'n ikki yoshga kirganda, o'sha yerliklarning hisobiga ko'ra, u kuyovga chiqish yoshiga yetadi, ota-onalari yoki vasiylar uni uyga olib ketishadi, yosh qiz dugonalari bilan xayrlashayotganda ko'z yoshi to'kilmaydi.

Quyi tabaqa qizlari uchun ochilgan tarbiyaxonalarda qizlarni turli ishlarga o'rgatiladi. Hunar bilan shug'ullanadigan qiz-

lar yetti yoshgacha, qolganlari esa o'n bir yoshgacha tarbiya-xonada saqlanadi.

Dehqonlar va qishloq ishchilari o'z bolalarini uyda tarbiyalashadi. Ular yerga ishlov berishga mashg'ul bo'lganliklari uchun davlat ularning ma'lumot olishlariga uncha e'tibor bermaydi. Bemor va qariyalar xudoyixonalarda yashashadi, gadoylar imperiyada yo'q.

Mening bu mamlakatda qanday yashaganim, nima bilan shug'ullanganimga, ehtimol, kitobxon qiziqar. Axir bu yerda to'qqiz oy-u o'n uch kun bo'ldim-da.

Men hamisha qo'l mehnatiga mehr qo'ydim. Duradgorlik sohasidagi ko'nikmalarim endilikda xizmatni kattalashtirib yubordi: qirol xiyobonidagi ulkan daraxtlardan o'zimga qulaygina stol va stullar yasab oldim.

Ikki yuz chevar mamlakatdagi eng pishiq va dag'al mato dan menga ko'yak, ko'rpa-yostiq tikib berish uchun buyurtma oldi. Biroq bu mato eng yupqa dokadan ham yupqa bo'lib chiqdi. Shu sababli, chevarlar zarur matoni hosil qilish uchun ulardan bir qanchasini bir-biriga ulab tikishdi. Matoning eng katta parchasi uzunligi uch fut, eni esa uch dyum kelardi. Chevarlar mendan o'lchov olishi uchun yerga yotdim. Tarang tortilgan arqon uchini ushlab, chevarlardan biri bo'ynim oldida, boshqasi tizzam ustida turdi; uchinchi chevar esa bir dyum keladigan chizg'ich bilan arqonni o'lchadi. Keyin ular o'ng qo'limning bosh barmog'ini o'lhashdi. Qo'l panjasи aylanasi bosh barmoq aylanasidan ikki baravar, bo'ynim aylanasi panja aylanasidan ikki marta kattaligini bilgan holda, ular bo'yimga yarasha ko'yak-lozim tikishdi. Yerga yaxshilab yoyib qo'yilgan eski ko'ylagim andaza vazifasini o'tadi.

Shundan keyin uch yuz chevar men uchun kostyum tikishga buyruq oldi. Men cho'kkalab turdim. Chevarlar tanamga narvon qo'yishdi; ulardan biri narvon orqali yelkamga chiqdi va yoqamdan etagimga reja tushirdi, kaftanimning uzunligini aniq-lamoqchi bo'ldi. Yeng va bellarimni o'zim o'lchab berdim. Shasharda kostyumin laxtagi yozilsa bo'ladigan birorta ham uy topilmadi. Shuning uchun ham chevarlar men yashayotgan qasrdi ishlaydigan bo'lishdi. Kostyum tashqi ko'rinishidan ingliz

xonimlari quroqlardan tayyorlaydigan ko‘rpaga o‘xshardi, Lekin bu yerda quroqlar rangi bir xil edi.

Menga uch yuz oshpaz ovqat pishirardi. Ular oila a’zolari bilan uyim ro‘parasiga qurilgan kichkinagina, qulay baraklarda istiqomat qilishar va nonushtam, tushligim hamda kechki ovqatim uchun ikki xil taom pishirib berishga majbur edilar. Men yigirmata malayni ko‘tarib, stol ustiga qo‘yardim; ularning yuzlab o‘rtog‘i pastda xizmat qilardi: biri taom, boshqasi yelkasida vino to‘la bochka va boshqa ichimliklarni tashib keltirardi. Stol ustidagi malaylar bularning hammasini, Yevropada paqirni quduqdan chiqarganday, epchillik bilan yuqoriga tortib olishardi; har bir taomni og‘zimga bir marta olib yutardim, har bochka vinoni bir ho‘plashda tamomlar edim. Bu yerdagi qo‘y go‘shti biznikichalik mazali emas, lekin mol go‘shtining ta‘rifi beqiyos. Bir safar judayam katta biqin go‘shti ro‘para kelib qoldi, uni uch bo‘lakka ajratib yedim, ammo bu kamdan kam uchraydigan hodisa edi. Mulozimlar mol go‘shtini, to‘rg‘ay go‘shtini yegan-day, suyagiga qo‘shib yeyishimni ko‘rib hayratga tushishardi. Bu yerning g‘ozi va kurkasini bir yamlab yutib yuboraverardim. Shunisiga tan berish kerakki, bu yerning qushlari biznikidan ancha mazaliroq. Mayda qushlarning yigirma-o‘ttitzasini picho-g‘imning uchiga sanchib olaverardim.

Imperator hazratlari mening hayot kechirishimni eshitib, bir kuni o‘zi, xotini, shahzoda va malikalar bilan birlgilikda tushlik ovqatni baham ko‘rsa behad baxtiyor (shunday deyish unga ancha qulay edi) bo‘lajagini aytdi. Kelishganda ularni ro‘paramga – hashamatli kursilarga o‘tqazdim, yon tomonlariga soq-chilarini qo‘ydim. Mehmonlar orasida qo‘liga oq hassa ushlagan xazinaxona lord¹-kansleri² Flimnap ham bor edi. U menga yov-qarash qildi, lekin men buni sezmaganday o‘tiraverdim, jonajon yurtim shuhrati hamda saroy ahlini hayratga solish uchun odat-dagidek bemalol ovqatlana berdim. Oliy hazratlarining bu tashrifni Flimnapga imperatorning ko‘z oldida mening obro‘yimni

¹ Lord – 1) Angliyada: yuqori tabaqa dvoryanlarning nasldan naslga o‘tib boraveradigan unvon va shunday unvon egasi (bu yerda shu ma’noda); 2) Buyuk Britaniyada ba‘zi bir oliy mansab egalariga beriladigan unvon.

² Xazinaxona lord-kansleri – moliya vaziri.

to'kishga bahona bo'ldi, deb o'ylashga asosim bor. Flimnapdan har baloni kutish mumkin edi, ammo u, garchi doimiy dushmanim bo'lsa-da, men bilan muomalasi yaxshi edi. U davlat xazinasida ahvol tangligini imperatorga yaqqol ko'rsatib qo'ydi. «Biz, – dedi u; – katta foizlar evaziga qarz olishga majbur bo'lmoqdamiz. Bizning banknotlarimiz¹ juda arzon baholan-yapti. Ulkan odamni boqish oliv hazratlariga bir yarim million sprugga (liliputlardagi eng yirik oltin tanga – kichkina pistonday² keladi) tushdi». U so'zining oxirida, agar qulay fursat tug'ilishi bilan, imperator meni imperiyadan tashqariga chiqarib yuborsa, ancha oqilona ish qilgan bo'lardi, deb qo'shib qo'ydi.

Zimmamda men tufayli azobga mubtalo bo'lgan tamomila begunoh muhtaram bir xonimning sha'nini oqlash vazifasi turadi. Xazinaxona kansleri miyasiga o'z xotinini mendan rashk qilishdek xom xayol kelib qoldi. Ig'vogarlar uning go'zal muhtaramasi meni aqldan begona bo'lguday darajada yaxshi ko'rib qolganligi haqida gap tarqatishdi. Ayolning huzurimga yashirinchha kelib-ketishi haqidagi mish-mish saroyda katta shov-shuvga sabab bo'ldi. Lekin bu uchchiga chiqqan ig'vo ekanligini tantanali ravishda ma'lum qilaman. Chindan ham u muhtaram ayolning menga iltifoti zo'r edi, bir necha bor huzurimga ham kelgan. Lekin u oshkora kelib-ketgan, karetada – uning yonida uchta xonim: singlisi, qizi va dugonasi bo'lgan. Boshqa saroy xonimlari ham mening huzurimga ana shunday tashrif buyurishgan. Bunga o'z xizmatkorlarim ham guvoh: mayli, ulardan birortasi

¹ Banknotlar – bank biletlari, kredit biletlari markaziy emissiya banklari chiqaradigan qog'oz pullar, kredit pullarning asosiy turi. Banknotlar pulning to'lov funksiyasi asosida 17-asrda vujudga kelgan. Yirik davlatlarda tovar-pul munosabatlарining rivojlanishi banknotlar chiqarishni davlat emissiya banklarining monopoliyasiga aylantirdi. Qog'oz pullarning oltin ta'minoti bekor qilinganidan keyin (20-asming 70-yillari) banknotlar haqiqiy qog'oz pulga aylandi.

² Piston (fransizcha: piston – zarbdor, urmvchi, sindiruvchi) – 1) patronning poroxli zaryadini yondirish uchun oz miqdorda portlovchi modda solib, o'q tubiga o'matiladigan metall kosacha; 2) o'yinchoq miliq yoki to'pponchada otish uchun belgilangan, oz miqdorda portlovchi moddasi bo'lgan tangachasimon qog'oz g'ilof (bu yerda shu ma'noda); 3) pichoqning dasasiga qadalgan sadafning atrofiga uni mahkam tutib turish uchun qo'yilgan halqa – sim; 4) kiyim-kechak, pardav shu kabilarga ziynat uchun qadaladigan yiltiroq plastinkacha; 5) bir-biriga qadab qo'yiladigan ikki qismidan iborat tugma; shiq-shiq tugma; 6) puflab chalinadigan musiqa asbobining ijrochi-sozanda qo'bilan bosib ochib-yopib turadigan tugmasi.

eshigim oldida ichida kim borligi noma'lum bo'lgan karetani ko'rdimi-yo'qmi, aytsin. Kreta men yashayotgan uyga yaqinlashganda xizmatkorim kim kelganligini darhol menga ma'lum qilardi. Men o'sha zahoti tashqariga chiqardim. Kelgan odam bilan uning izzat-hurmatini joyiga qo'yib so'rashar, qo'sh otli karetani stol ustiga qo'yardim. Mabodo karetaga olti ot qo'shilgan bo'lsa, aravakash undan to'rtta otni chiqarardi. Baxtsiz hodisa yuz bermasligi uchun darhol stol chetlariga balandligi besh dyumli ko'chma panjaralar o'rnatardim. Ko'pincha stolim ustida bashang kiyangan xonimlar o'tirgan to'rtta kareta turardi. O'zim kresloga o'tirib, ularga engashardim. Bir karetada o'tirgan xonimlar bilan suhbatlashayotganimda boshqa karetalar stolim ustida aylanib yurardi. Tushlik ovqatdan keyingi vaqtini xonimlar bilan shirin suhbatda o'tkazardim. Flimnap ham, uning ikkita ayg'oqchisi Klestril va Drenlolar ham (qo'llaridan kelganini qilishsin, ularning nomini aytaveraman) hech kim huzurimga **inkognito**¹ kelganligini isbot etisha olmaydi. Faqat bir marta davlat kotibi Reldresel huzurimga yashirinchcha tashrif buyurgan. Lekin, yuqorida bayon etganimdek, u imperator oliy hazratlari ning maxsus topshirig'i bo'yicha harakat qilgan.

Ehtimol, bu behuda vaziyat ustida ezilib o'tirishning hojati yo'q edi. Lekin bu ishga oliy nasabli bir xonimning nomusi masalasi aralashib qoldi. Buning ustiga, yaxshi nomimni pok tutish ham aziz narsa. Axir, men hatto xazinaxona kansleri ham ega bo'lмаган **n a r d a k** unvoniga egaman. Hammaga ma'lumki, u faqat **g l y u m - g l y u m**; markiz² unvoni gersog³ unvonidan qancha past bo'lsa, bu unvon ham menikidan shuncha past. Amмо-lekin u egallagan lavozim uni mendan ancha yuqori qo'yishini tan olaman. Nima bo'lsa ham, bu ig'volarning hammasi Flimnapning qulog'iga borib yetdi, vaqtinchcha er-xotin

¹ **Inkognito** – yashirin (yoki boshqa) nom bilan, ismini yashirib (bildirmay).

² **Markiz(a) (fransuzcha)** – 1) Franklar davlatida markgrafga to'g'ri keluvchi unvon; 2) o'rta asrda Fransiya va Italiyada yirik mulkdar, o'z mavqeiga ko'ra, tabaqaviy pog'onada gersog va graf o'riasida turgan; 3) Fransiya va Italiyada, XIV-XV asrlardan esa Angliya, Ispaniya va Portugaliyada merosiy dvoryanlik unvoni.

³ **Gersog (nemischa; Herzog)** – qadimiy germanlar qabilasining harbiy dohiysi; o'rta asrlarda G'arbiy Yevropada yirik yer-mulk egusi; o'rta asming oxirlaridan dvoryanlarning oliy unvonlaridan biri. Bu unvon ayrim mamlakatlarda (masalan Buyuk Britaniyada) hozirgacha saqlangan.

o'rtasida gap qochdi, menga nisbatan bo'lgan undagi adovat kuchaydi. U ko'p o'tmay xotini bilan yarashib ketdi, chunki mish-mishlarning yolg'onligiga ishonch hosil qildi, lekin men uning iltifotidan butunlay mahrum bo'ldim. Ko'p o'tmay, imператорning ham menga munosabati juda yo'monlashganligini sezdim. Buning ajablanadigan joyi yo'q edi, chunki oliy hazratlari o'z arzandasining ta'siriga juda berilib ketgandi.

YETTINCHI BOB

Muallif o'zini davlatga xiyonat qilishda ayblashga shaylanayotganlarini biladi. U Blefuskuga qochib ketadi. U yoqda uning kutib olinishi.

Endi bu mamlakatni qanday tark etganimni hikoya qilaman. Lekin men, avvalo, ikki oy mobaynida menga qarshi olib borilgan maxfiy fitnalarni o'quvchiga ma'lum qilishni o'rinni deb hisoblayman.

Liliputiyaga kelib qolmasimdan ilgari menday kamtarin, faqir bir kishi qirollar saroyida hech qachon bo'Imagan. To'g'ri, ulug' hukmdorlarning fe'l-atvorlari haqida ko'p eshitganman, o'qiganman. Buning ustiga, mana shunday yiroq bir mamlakatda hukmdorlar fe'l-atvori davlat ishlarining borishiga bunchalik zo'r ta'sir ko'rsatadi, deb o'ylamagandim. Nazarimda, mamlakatda Yevropadagiga mutlaqo o'xshamagan boshqarish usullari hokimday edi.

Men Blefusku imperatori huzuriga jo'nashga hozirlik ko'rardim. To'satdan oqshom paytida saroydag'i e'tiborli amadorlardan biri kelib qoldi. Bir vaqtlar imperator huzurida uning yonini olib, unga katta yaxshilik qilgandim. U yopiq portshezda¹ yashirin kelib, nomini aytmasdan, o'zini qabul qilishimni iltimos qildi. Men zambil ko'tarib kelganlarni qaytarib yubordim, portshezni oliy janoblari bilan birga cho'ntagimga soldim, sadoqatli xizmatkorlarimdan biriga tobim qochib qolganimi hammaga

¹Portshez – zodagonlami ko'tarib yuriladigan usti yopiq zambil.

ma'lum qilishini tayinladim. So'ng eshikni mahkam berkitdim, portshezni stol ustiga qo'ydim-da, o'zim uning ro'parasidagi stulga o'tirdim. Oliy janoblari portshezni ochdi, biz salom-alik qilishdik. Mundoq qarasam, mehmonimning juda ham ta'btiirriq, darhol buning sababini so'radim. Oliy janoblari sabr qilishimni, nima gapirsa diqqat bilan quloq solishimni iltimos qildi. Uning gaplariga qaraganda, gap mening or-nomusim, hayotim haqida borarkan. O'z-o'zidan ma'lumki, men u gapirib bo'l-guncha lom-mim demadim, u huzurimdan ketishi bilanoq, gaplarini yon daftaramga yozib qo'ydim. U shunday degandi:

«Shuni sizga aytib qo'yishim kerak, – deb gap boshladi u, – keyingi kunlarda kengashning maxsus komissiyalari o'ta maxfiy kengashlar o'tkazdi¹, ularda sizning taqdiringiz masalasi muhokama qilindi. Bundan ikki kun muqaddam oliv hazratlari uzil-kesil qarorga keldi. Bu yerga kelgan dastlabki kunlaringiz-dayoq galbert Skayresh Bolgolam ashaddiy dushmaningizga aylanganligi sizga ma'lum bo'lsa kerak. Bu dushmanlik qanday, nega paydo bo'lganligini bilmayman, lekin Blefusku ustidan qozongan ulkan g'alabangizdan keyin undagi nafrat yanada kuchayib ketganligini bilaman. O'z jasoratingiz bilan admirallining shuhratini so'ndirdingiz. Bu amaldor xotini tufayli Sizga nisbatan xusumati bor xazinaxona kansleri Flimnap, general Limtok, ober-gofmeystr Lelkin va oliv sudya Belmaf bilan birgalikda sizni davlatga xiyonat qilishda va boshqa og'ir jinoyatlarda ayblaydigan doklad tayyorladi...»

Bu' gaplar meni hayajonga soldi. Men to'liq aybsizligimni, xizmatlarimi chuqur his etardim. Kamoli g'azablangu nimdan uning gapini bo'lib qo'yishimga sal qoldi. Lekin u jim o'tirishimni iltimos qildi va gapda davom etdi:

«Menga ko'p yaxshiliklar qildingiz, shu sababli hayotimi ni tahlika ostida qoldirib bo'lsa-da, aybnomaning ikkinchi nusxasini qo'lga kiritishni o'z burchim deb bildim. Uni sizga topshiraman».

¹ «...kengashning maxsus komissiyalari o'ta maxfiy kengashlar o'tkazdi» – bu o'rinda, Uolpol raisligida 1715-yilning 15-aprelida «sulh tuzish (Utrecht sulhi) va qirolichaning sobiq vazirligi faoliyatiga tegishli masalalarni tekshirish uchun» ta'sis etilgan maxfiy qo'mita nazarda tutiladi. Bu qo'mita, davlatga xiyonat qilish borasida vazirlar Bolinbrok va graf Oksfordskiylga qo'yilgan aybni tasdiqlaydi.

KUINBUS FLESTRINGA – ULKAN ODAMGA QO‘YILGAN AYBNOMA.

§ 1

Yuqorida nomi zikr qilingan Kuinbus Flestrin Blefusku imperatori flotini asirga olib, imperator portiga yetkazib kelgach, oliv hazratlaridan mazkur Blefusku imperiyasining qolgan kema-larini ham egallash haqida farmoyish oldi. Farmoyish oliv darajadagi davlat manfaat-maqсадларини, ya’ни: bu imperiyani bizning hokimimiz idora qiladigan viloyatga aylantirishni, yashirinib yurgan poynakchilarini jazolashni, umuman poynakchilar bid’atini¹ tamomila yo‘q qilishni nazarda tutardi. Biroq yuqorida nomi zikr etilgan Flestrin, ashaddiy xoin singari, marhamatli va shavkatli imperator oliv hazratlaridan mazkur farmoyishini bajارishdan uni – Flestrinни xalos etishni iltimos qildi. Vijdonga zid o‘laroq zo‘ravonlik qilish va gunohsiz xalq erkini poymol etishni istamasligini aytdi.

§ 2

Blefusku saroyidan oliv hazratlarining saroyiga sulh so‘rab elchixona kelganida yuqorida nomi zikr etilgan Flestrin, ashaddiy xoin singari, ular yaqindagina oliv hazratlarining oshkora dushmani bo‘lganini va shu imperiya bilan oshkora urush olib borgанини bila-ko‘ra turib, mazkur elchilarga yordamlashdi, ularni qo‘llab-quvvatladi, ruhlantirdi, ko‘nglini ko‘tardi.

§ 3

Endilikda yuqorida nomi zikr etilgan Kuinbus Flestrin o‘zining sodiq fuqarolik burchiga zid o‘laroq, Blefusku imperiyasi va uning saroyiga sayohat qilishga hozirlik ko‘rmoqda. Ana shu sayohatga u imperator oliv hazratlarining faqat og‘zaki ruxsatini olgan, xolos. Lekin Flestrin, oliv hazratlarining ruxsatini pesh qilib, yaqindagina imperator hazratlarining sobiq

¹ Bid’at (*arabcha*) – yangilik, yangilik kiritish; dinga qarshi xatti-harakat) – 1) diniy aqidalarga kiritilgan o‘rinsiz isloh, dinga xilof yangilik; dinda keyinchalik paydo bo‘lgan narsa; 2) eskidan qolgan urf-odal, rasm-rusm.

dushmani bo‘lgan va u bilan oshkora urush olib borgan Blefusku imperatorini ruhlantirish va qo‘llab-quvvatlash uchun darhol yo‘lga ravona bo‘lish niyatida.

Men aybnomadagi eng asosiy moddalarni keltirdim, xolos. Unda yana ko‘pgina muhim narsalar bor edi¹.

«Shuni e’tirof etish kerakki, – deb gapini davom ettirdi amaldor, – mana shu aybnoma xususida boshlangan uzundan uzoq muzokaralarda oliy hazratlari sizga nisbatan katta muruvvat ko‘rsatdi. U xizimatlariningizni ko‘p marta tilga oldi va jinoyatingizni yengillashtirishga intildi. Xazinaxona kansleri bilan admiral sizni sharmandalarcha qiyab o‘ldirish fikriga yopishib olishdi. Ular kechasi uyingizni yondirib yuborishni, qo‘sishlar qo‘mondoniga uy atrofini yigirma ming kishilik qo‘sish bilan qurshab olib, qo‘lingiz va yuzingizga zaharli o‘qlar uzishga buyruq berishni taklif qilishdi. Boshqacha taklif ham bo‘ldi: ko‘ylak va choyshablaringizni sizga sezdirmay zaharli shira bilan namlab qo‘yishni xizmatkorlaringizga buyurishmoqchi bo‘lishdi. Ana shu zahar ta’sirida siz o‘z tanangizni azoblab, shilib, dahshatli azob-uqubatda o‘lib ketgan bo‘lardingiz.

Qo‘sishlar qo‘mondoni bu taklifga qo‘sildi.

Kengashdagilar anchagacha sizga qarshi turishdi. Lekin oliy hazratlari, iloji boricha, hayotingizni saqlab qolishga intildi. Nihoyat u o‘z tomoniga ober-gofmeystrni og‘dirib oldi.

Muzokaralar avjiga chiqqan bir paytda, o‘zini sizga haqiqiy do‘sit deb bilib yurgan maxfiy ishlar bo‘yicha bosh kotib Reldresel o‘z nuqtai nazarini bayon qilish uchun imperator hazratlaridan izn so‘radi. Reldresel oliy hazratlari haqidagi yaxshi fikrlaringizni isbotlab berdi. U jinoyatlarining juda og‘irligini e’tirof etdi. Lekin ular hukmdorlar marhamati va saxovatidan bebahra qoldirishni taqozo etmasligini, bu fazilat esa oliy hazratlariga husn bo‘lib tushishini aytди. «Flestrin bilan do‘sligim, – dedi u, – hammaga ma’lum: shuning uchun ham oliy martabali anjuman bu fikrimni, ehtimol, tarafkashlik deb bilar. Biroq men, oliy hazratlarining farmoyishlariga itoat etgan holda,

¹ «Unda yana ko‘pgina muhim narsalar bor edi» – aybnomada yuridik hujjatlar uslubi, shuningdek, Sviſtning fikricha, Bolinbrokning xiyonat qilganligi haqidagi aybnomaning yetarli asoslanmaganligi ustidan kulinadi.

o'z fikrimni oshkora aytishni o'z burchim deb bilaman. Agar oliv hazratlari ma'qul deb topsa, Kuinbus Flestrinning xizmatlarini inobatga olib, o'ziga xos yumshoq ko'ngillik bilan uning hayotini saqlab qoladi va uning har ikkala ko'zini o'yishga farmon berish bilan kifoyalanadi, – dedi Reldresel, – menimcha, bunday jazodan ozmi-ko'pmi odil sud ham qanoat hosil qiladi. Shunday qilinsa butun olam qoyil qoladi. Hamma hukmdorimizning mehr-u shafqatliligini, uning yonidagi maslahatchilarining olijanobligini zo'r xursandlik bilan ta'rif-tavsif qiladi». Shuni ham e'tiborga olish kerakki, ko'zdan mahrum bo'lish jismoniy kuchingizga – oliv hazratlariga yana darkor bo'lishingiz mumkin – hech qanday xalal yetkazmaydi; ko'r kishiga xavf-xatar ko'r inmaydi, botirligingizga botirlik qo'shiladi; dushman flotini egallab olishingizda ham ko'zdan mahrum bo'lib qolish xavfi asosiy to'siq bo'ldi; keyin hamma narsaga vazirlar ko'zi bilan qarasangiz ham bo'laveradi, chunki, hatto eng ulug' hukmdorlar ham bu bilan kifoyalanadi-ku.

Bu taklif oliv martabali anjumanga mutloq maqbul bo'lmadi. Admiral Bolgolam sovuqqonligini saqlay olmadi. U quturib, o'midan irg'ib turdi, kotibning xoin hayotini saqlab qolish haqida dam urganligidan hayron ekanligini, siz tomoningizdan ko'rsatilgan xizmatlar jinoyatizingizni yanada qo'r-qinchli va xavfli qilib yuborishini aytди. Axir, dushman flotini egallab olishga imkon bergan o'sha kuch-qudrat, o'zingizni ozor chekkan yoki xo'rangan deb his etishingiz bilanoq, shu flotni orqaga qaytarib olib ketishga imkon beradi-da. Buning ustiga, siz yurak-yuragingizdan poynakchisiz – shunday deyishga asos bor. Xoinlik amalda qilinguniga qadar kishining ko'nglida paydo bo'ladi, shu vajdan, Bolgolam sizni xoinlikda aybladi va qatl etilishingizni qattiq talab qildi.

Xazinaxona kansleri ham shu fikrda bo'ldi. U yig'ilganlarga sizni boqish xazinaga juda qimmatga tushayotganini, ha demay xazina bo'shab qolishini ma'lum qildi. Kotibning ko'zingizni o'yib olish haqidagi taklifi oliv hazratlarini bu balodan saqlab qololmaydi, balki buni battar gazak oldiradi. Tajribadan ma'lumki, ba'zi uy qushlari ko'r bo'lib qolgach, ko'p ovqat yeysi va darhol semirib ketadi.

Shunday qilib, agar oliy hazratlari va kengash a'zolari o'z vijdonlariga nazar tashlab, sizni aybdor deb topishadigan bo'lsa, bas, shuning o'zi yetarli – qonun talab etganday, rasmiy dalillarni axtarib, qiynalib o'tirmay sizni o'limgum hukm qilish mumkin.

Biroq imperator oliy hazratlari o'lim jazosiga qat'ian qarshi chiqdi. U o'ta nazokat bilan, agar, kengashning fikricha, ko'z o'yish juda yengil jazo bo'lsa, hamma vaqt boshqa og'irroq hukm chiqarishga ham fursat bo'ladi, deb gap qistirdi. Shunda kotib do'stingiz odob bilan imperatoridan xazina kanslerining sizni boqish uchun haddan ziyod ko'p harajat qilinayotgani haqidagi e'tirozlariga javob berishga ijozat so'radi. U oliy hazratlarining daromadlari butunlay kansler ixtiyorida ekanligini aytdi. Shu tufayli, u sizni boqish uchun xarajatlarni sekin-asta kamaytirish tadbirlarini ko'rishi mumkin. Ovqatni oz olganlaringiz darmonsizlanib, ozasiz, ishtahangiz bo'g'iladi, bir necha oy ichida tarashadek qotib qolasiz. Bunday yo'l tutishning yana bir nafi bor, jasadengizning sasishi unchalik xavfli bo'lmaydi, chunki gavdangiz ikki baravar kichrayib ketadi. Shu tufayli, siz o'lishingiz bilanoq, oliy hazratlarining besh yoki olti ming fuqarosi ikki yo'ch kun ichida etingizni suyagingizdan ajratishadi, uni aravalarga yuklab, shahardan tashqariga olib chiqishadi va kasallik tarqalmasligi uchun ko'mib tashlashadi, skeletingiz esa avlodlarni hayratga solish uchun saqlab qo'yiladi.

Shunday qilib, har ikki tomonni mammun etadigan fikr topilgani uchun, kotibning do'stona iltifoti oldida qarzdorsiz. Sizni sekin-asta och qoldirib o'ldirish rejasini sir tutish buyurilgan; ko'zingizni o'yish haqidagi hukm esa allaqachon kitobga qayd etilgan. Bu qaror bir ovozdan qabul qilindi. Faqat malikaning gumashtasi¹ admiral Bolgolamgina o'z fikrida qoldi. Hazrati oliyalarining astoydil qutqusi ta'siri ostida u, sizni o'ldirilsin, deb oyog'ini tirab turib oldi. Hazrati oliyalari esa saroyda tarqalgan har xil g'iybatlar vajidan sizni yomon ko'rib qolgan: saroy xonimlaridan ba'zi birlari, ularga nisbatan e'tiborli bo'l-

¹ Gumashta (forscha) – vakolatli shaxs; xizmatkor. 1) XX asr boshlariga qadar Turistikonda katta savdogar boylaming joylarda savdo ishlarini olib boruvchi ishonchli kishisi, vakili; 2) biror kimsani qo'llab-quvvatlash bilan muayyan amalga tayinlangan yoki birov tomonidan maxsus topshiriq bilan qo'yilgan shaxs.

maganingiz uchun, allaqachon malikaga sizni yomonlashgan.

Yana uch kundan keyin, oliy hazratlarining buyrug‘iga binoan, aybnomani o‘qib berish uchun kotib do‘stingiz keladi. U oliy hazratlari va davlat kengashining sizga iltifot va marhamati qanchalik zo‘rligini uqtiradi. Bor-yo‘g‘i sizni ko‘r qilishga ahd qilingan, xolos. Shuning uchun ham oliy hazratlarining bu hukmga sizning g‘oyat itoatkorlik, mammuniyat bilan bo‘ysuningizga ishonchi komil. Oliy hazratlarining yigirmata xirurgi bu operatsiyaning ijro etilishini kuzatib turadi. Siz yerga yotasiz, eng mohir menganlar ko‘z kosangizga yoylardan judayam ingichka o‘qlar otishadi.

Shu bilan ma’lumotim tamom. Ayni paytda, qanday yo‘l tutishni o‘zingizga havola qilaman. Men esa, shubha tug‘dirmaslik uchun, darhol ketishim kerak».

Shu gaplarni aytди-yu, oliy janoblari huzurimdan ketdi, men esa azob beruvchi shubha va ikkilanishlar ichida yolg‘iz qoldim.

Menga aytishlaricha, hozirgi imperator va uning vazirlari liliputlar orasida ilgari hech qachon bo‘lmagan urf-odatlarni joriy etishibdi. Har safar, seviklisining g‘azabiga uchragan kishini kekchi hukmdor yoki sud qattiq jazoga hukm qilsa, imperator davlat kengashi yig‘ilishida, albatta, nutq so‘zlaydi. Ana shu nutqda oliy hazratlarining iltifot va marhamati bo‘rttirib ko‘rsatiladi. Nutq darhol butun imperiya bo‘yicha e‘lon qilinadi. Hech narsa xalqni imperator marhamatini maqtab so‘zlanigan nutqchilik dahshatga sololmaydi, chunki u qanchalik uzun va dabdabali bo‘lsa, jazo ham shunchalik vahshiyona va qurban shunchalik begunoh bo‘ladi¹. Bu xususda o‘ta xom sudyda ekanligimni tan olaman. Tug‘ilishda ham, tarbiya olishda ham saroy amaldori rolini bajarish peshanamga yozilmagan, Shuning uchun ham menga chiqarilgan hukmdan hech qanday shafqat va marhamat nishonasini ko‘rmadim. Masalan, men (garchi adolatsiz bo‘lsa ham) bu jazoni yumshoq emas, balki shafqatsiz jazo deb hisob-

¹ «..jazo ham shunchalik vahshiyona va qurban shunchalik begunoh bo‘ladi» – Hokimiyatdan tushirilgan Styuartlar sulolasi tarafдорлари 1715-yilda taxtiga da‘vogar Yakov III foydasiga qo‘zg‘olon ko‘tarishdi. Qo‘zg‘olon bostirilib, ko‘p odamlar qatl qilingach, hukumat qirolning o‘ta marhamat va shafqat ko‘rsatganligi haqida varaqalar tarqatdi.

layman. Miyamga sudga borib, o'zimni himoya qilish fikri ham keldi. To'g'ri, aybnomada bayon qilingan faktlarni rad etolmayman, lekin ular men uchun ancha foydali izoh berishsa kerak, deb umid qillardim. Ammo men juda ko'p siyosiy sud jarayonlari ta'rifini o'qiganman, ularning hammasi ham sudyalar qanday xohlasa shunday hal qilingan. Shu sababli o'z qismatimni mana shunday qudratli dushmanlar qo'liga ishonib topshirishga jur'at etolmadim. Qarshilik ko'rsatish niyati ham yuragimni bir jizillatib qo'ydi. Ozodlikda ekanman, imperianing butun kuch-qudrati meni yenga olmasligini yaxshi tushunardim Men poytaxtni toshbo'ron qilib, vayronaga aylantirishim juda oson. Biroq impreatorga qasamyod qilganimni, uning menga iltifot ko'rsatib, nardak unvonini bergenini xotirlab, bu niyatimdan jirkanib, undan voz kechdim.

Minnatdorchilikka saroy ahliga xos qarash menga yot edi, oliv hazratlarining hozirgi shafqatsizligi meni unga nisbatan har qanday majburiyatdan ozod etadi, degan fikrga hech o'zimni ishontira olmasdim.

Va nihoyat, meni hamma qoralashga arziydigan bir to'xtamga keldim. Haq gapni aytib qo'ya qolay: ko'zimni, ozodligimni saqlab qolganligim uchun shoshma-shosharligim va tajribasizligimdan minnatdor bo'lishim kerak. Chindan ham, agar o'shanda men, boshqa davlatlar hayotini keyinchalik kuzatib bilib olganimdek, hukmdor va vazirlar odatini yaxshi bilganimda edi, bunday yengil jazoga zo'r xursandlik bilan, bajonidil ko'nigan bo'lardim. Lekin men yosh, qiziqqon edim. Oliy hazratlari Blefusku imperatori huzuriga borib kelishga ruxsat ham bergen edi. Shuning uchun uch kunlik muhlatni kutib o'tirmay, do'stim bo'lmish kotibga maktub yo'lladim: xatimda imperatorning ruxsati bilan Blefuskuga jo'nayotganimni ma'lum qildim.

Javob kelishini kutmay, o'sha tongdayoq, flotimiz langar tashlab turgan dengiz sohiliga jo'nadim. U yerda katta bir harbiy kemani egallab, tumshug'iga arqon bog'ladim, langarni ko'tardim. So'ng yechinib ko'ylagimni, orqalab olgan ko'rpa-yostig'imni kemaga yukladim-da, uni sudraganimcha yo'lga ravona bo'ldim. Gohida suzib, gohida suv kechib, aholi allaqa-

chonlardan beri meni orziqib kutayotgan joyga¹ – Blefuskuning qirol portiga yetib keldim. Menga ikkita yo'l boshlovchi qo'shib berishdi va Blefusku poytaxtiga yo'llashdi, poytaxt ham davlat nomi bilan atalar ekan. Yo'l boshchilarni qo'limda ko'tarib ketdim. Shahar darvozasiga ikki yuz yard qolganda ularni yerga qo'ydim, kelganimni ma'lum qilishni va uning farmoyishini mushtoq bo'lib kutayotganimni oliv hazratlariga aytishni davlat kotiblaridan biriga iltimos qildim.

Oradan bir soat o'tgach, oliv hazratlari go'zal muhtaramasi va oliv nasabli saroy amaldorlari bilan huzurimga peshvoz chiqish uchun otlangani haqida xabar keldi. Men yuz yardga yaqin yerga yaqinlashib bordim. Imperator va uning arkoni davlati otlardan sakrab tushishdi, malika va saroy xonimlari karetalardan chiqishdi, ularda qo'rqish yoki sarosimaga tushishdan zarracha nishon yo'q edi. Men imperator va malikaning qo'lini o'pish uchun yerga yotdim. Men oliv hazratlariga va'damga binoan hamda hukmdorim imperatorning ruxsati bilan, qudrati olamga mashhur imperator bilan diydor ko'rishgani, unga o'z xizmatimni – agar u Liliputiyaga sadoqatli bo'lishdek burchimga zid bo'lmasa – taklif qilgani kelganimni aytdim. Menga nisbatan ko'rsatilgan shafqatsizlik haqida lom-mim demadim. Kengash qarori haqida bildirish qog'ozi olmasdan turib, menga qarshi qanday g'arazli niyat borligini bilmayman-da. Ikkinci tomondan, imperator uning fuqaroligidan chiqib ketgalligimni eshitib, mening jazolanishimni oshkora qilmaydi, degan o'yda edim. Biroq ko'p o'tmay taxminlarim mutlaqo xato ekanligiga ishondim.

Blefusku imperatori saroyida qanday kutib olinganimni barcha tafsiloti bilan bayon qilib, kitobxonni toliqtirmayman. Qabul marosimi bu qudratli hukmdorning saxiyligiga yarasha bo'ldi. O'zimga munosib bino va ko'rpa-yostiq bo'limganligi tufayli, noqulay ahvolda qolganligim xususida ham gapirib o'tirmayman: ko'rpa quruv yopingancha quruq yerga yotib uxladim.

¹ «...aholi allaqachonlardan beri meni orziqib kutayotgan joyga...» – Bolinbrokka va uning Fransiyaga qochib ketishga (1715-yil) ilgaritdan tayyorlanganiga yangi ishora; Bolinbrok keyinchalik Gulliver singari o'zini oqlashga urinadi: bundan so'ng Angliyada qolish, uning uchun o'zini ixtiyoriy ravishda o'limgi tutib berish bilan teng edi.

SAKKIZINCHI BOB

Muallif qulay fursat sharofati bilan Blefuskuni tark etish imkoniga ega bo'ladi va bir qancha qiyinchiliklardan keyin eson-omon o'z vataniga qaytib keladi.

Blefuskuga kelganimning uchinchi kuni orolning shimoli-sharq tomonini tomosha qilishga jo'nadim. Sayoz joylarda sayr qilib yurib, yarim liga¹ naridagi to'ntarilgan qayiqqa o'xshash narsaga ko'zim tushib qoldi. Men kovush va paypoqlarimni yechib, ikki yoki uch yuz yard masofani kechib o'tdim, qarasam, ko'tarilgan suv haligi narsani sohil tomonga surib kelyapti. Oradan bir necha daqiqa o'tgach, u dovul paytida allaqanday kemadan uzilib qolgan kattagina eshkakli qayiq ekanligiga ishonch hosil qildim.

Men o'sha zahoti shaharga qaytib keldim, imperator oliv hazratlaridan menga eng katta kemalardan yigirmata, shuningdek, uch ming matros² va juda ko'p miqdorda arqonlar berishni iltimos qildim. Arqonlar pishiq bo'lsin uchun uchtasini bitta qilib eshdim. Flot orol aylanasi bilan yo'lga chiqdi, men esa qayiq turgan joyga oshiqdim.

Ko'tarilgan suv qayiqni sohilga yaqin keltirib qo'yibdi. Kemalar yaqinlashgach, yechinib, qayiq tomon bordim. Oldin suvni kechib bordim, yuz yardcha masofani esa suzib o'tdim. Kemalardan biridagi matroslar menga arqon tashlashdi. Men uni qayiqning tumshuq tomonidagi halqaga bog'ladim; arqonning boshqa uchi kemaning huyrug'iga bog'langandi, u qayiqni qirg'oq tomon sudray boshladidi. Lekin bundan uncha ish chiqmadidi. Shundan keyin qayiqning quyruq tomoniga o'tib, uni bir qo'lim bilan itara boshladim. Suv ko'tarilishi ancha qo'l keldi, rosa charchab, nihoyat oyoqda tikka turadigan sayoz joyga yetib oldim. Suv tomog'imdan kelardi. Bir necha daqiqa nafasimni rostlab olgach, suv qo'ltig'imga tushguncha yana hayiqni itara boshladim.

¹ Liga – 4,83 kilometrga teng uzunlik o'chovi.

² Matros (*gollandcha*: matroos < matien-noot – karavotdosh o'rtoq (kemada)) – harbiy dengiz flotida oddiy askar; fugaro dengiz flotida kema komandasining a'zosi.

Ishning eng qiyin qismi tugallandi. Kemalardan biriga taxlab qo'yilgan boshqa arqonlarni ham oldim, ularni qayiqning tumshug'iga bog'lab, boshqa uchini kuzatib kelayotgan to'qqizta kemaga uladim. Hamroh shamol esa boshladim, matroslar qayiqni sudrashdi, men orqasidan itardim, ko'p o'tmay qirg'oqqa qirq yard yaqinlashib keldik. Xuddi shu yerda suv kamayishini kutib to'xtadim. Suv orqaga qaytganda, qayiq sohilning sayoz joyida turardi. Arqon va chig'iriqlar bilan qurollangan ikki ming kishi yordamida qayiqni to'ntarib, uning suv osti qismini ko'zdan kechirdim. Unchalik ziyon-zahmat yetmabdi.

Eng dastlabki ishim eshkak yasash bo'ldi. Bu ishga o'n kun vaqtim ketdi. Keyin qayiqni eshkaklar yordamida Blefusku ning imperator portiga keltirish ham ancha qiyin bo'ldi. Bu yerda esa, umrida ko'rmagan bunaqa bahaybat kemani tomosha qilish uchun tumonat odam yig'ildi. Men imperatorga vatanimga qaytish uchun bu kemani tasodifiy omad yuborganini aytdim. Oliy hazrataridan kemani uskunalash uchun menga zarur materiallar berishni hamda yurtimga ketishga ruxsat etishini iltimos qildim. Avvaliga imperator, shu yerda qol deb meni rosa qistadi, lekin bu urinishidan hech narsa chiqmasligini bilib, oxiri javob berdi.

Meni hayratga solgan narsa shu bo'ldiki, shu o'tgan muddat ichida Blefusku saroyiga bizning imperatorimizdan meni so'roqlagan hech qanday xat-xabar kelmadи. Nega shunday bo'lganligini keyintroq tushuntirib berishdi. Imperator oliy hazratlari o'zining niyati menga ma'lum ekanligiga zarracha shak-shubha qilmagan ekan, shuning uchun ham Blefuskuga jo'nashimni elchilarga bergen va'damni bajarish, deb tushunibdi. Qabul qilib olishga aloqador izzat-ikromlar tugagach, uyga qaytishimga uning ishonchi komil ekan. Xullas, uzoq bedarak ketganim uni tashvishga sola boshlabdi. Xazinaxona kansleri va menga dushman bo'lgan to'da a'zolari bilan kengashib, Blefusku saroyiga amaldorlardan birini aybnomaning ikkinchi nusxasi bilan yuboribdi. Bu elchi Blefusku hukmdoriga o'z podshosining menga ko'rsatgan ulug' iltifotini, og'ir jinoyatim uchun yengil jazoga hukm etilganimni ma'lum qilish haqida buyruq olgan ekan. Bundan tashqari, unga men adolatli suddan qochib ketganimi, agar ikki saat ichida qaytib bormasam nardak unvonidan

mahrum etilishimni va xoin deb e'lon qilinishimni aytish ham topshirilgan ekan. Oliy hazratlari, deb gapini davom ettiribdi elchi, og'asi – Blefusku imperatori – xoinligim evaziga jazoga mahkum etish uchun qo'l-oyog'imni bog'lab, meni Liliputiyaga yuborishga buyruq beradi, deb umid bildiradi.

Blefusku imperatori uch kun kengashgandan keyin, son-sanoqsiz uzrlar so'rab, chiroylikkina javob maktubi yo'lladi. Maktubda mening qo'l-oyog'imni bog'lab Liliputiyaga yuborishning hech iloji yo'qligini; buning ustiga sulh tuzish muzokaralarida unga ancha nafim tekkanligini pisanda qildi. Xatda ha demay ikkala hukmdorning erkin nafas olishi – sohilda ulkan bir kemani topib olganim, unda o'z yurtimga jo'nashim xususida, u o'z fuqarolariga kemani jihozlashga buyruq bergenligi, bir necha haftadan keyin har ikkala imperiya ham niroyat bunday og'ir kulfatdan¹ xalos bo'lishi haqida ham yozildi.

Elchi ana shu xat bilan Liliputiyaga qaytdi, Blefusku podshosi bu haqda menga ma'lum qildi. U niroyatda maxfiy ravishda, agar uning xizmatida qolsam, zo'r homiylik va iltifot ko'rsatishini aytdi. Garchi imperatorning taklifi sidqidildan ekanligini his etsam-da, podsholarga ortiq ishonmaslikka ahd qildim, axir ularsiz ham kun ko'rish mumkin-ku. Shu vajdan menga ko'rsatgan iltifoti uchun minnatdorchilik bildirdpm, oliy hazratlari meni afv etishini iltimos qildim. So'ng baxtingami yo sho'r peshanaligim uchunmi taqdir menga anovi kemani nasib etganini, ikki qudratli podsho o'rtasidagi nizoga sababchi bo'lgandan ko'ra, o'zimni okean ixtiyoriga topshirganim ma'qul ekanligini aytdim. Nazarimda, javobimdan imperatorning hafslasi pir bo'lmasdi, aksincha, o'zining boshqa ko'pchilik vazirlari singari mening azmu qarorimdan mamnun bo'ldi; buni tasodifan fahmlab qoldim.

Bu hal meni tezroq jo'nashga undadi. Mamlakatlarini tezroq tark etishim uchun saroy ahli qayiqni tuzatishga har tomonlama ko'maklashishdi. Besh yuz odam mening rahbar-

¹ «...bunday og'ir kulfatdan...» – siyosiy fitnalar va Bolinbrokning Fransiyadagi faoliyati faqat Angliya vazirligini tashvishga solmay, balki Lyudovik XIV va uning saroyini ham ancha bezovta qilib qo'ydi. Bu hol har ikki hukumat o'rtasidagi munosabatlarda ortiqcha chigalliliklarni keltirib chiqardi.

ligimda pishiq-puxta matolarni o'ttiz qavat qilib tikib, ikkita yel-kan tayyorladi. Turli uskuna va arqonlar tayyorlashni o'z zimmamga oldim. Eng yo'g'on, pishiq arqonlarning o'nta, yigirmata va o'ttiztasini bir qilib eshdim. Sohildan topib olgan kattakon tosh langar vazifasini o'tadi. Qayiqni yog'lash va boshqa maqsadlar uchun menga uch yuz sigirning yog'ini berishdi. Machta¹ yasash uchun, zo'r qiyinchilik bilan, bir nechta baland, qurilishbop daraxtlarni kesdim; machta yasashda oliy hazratlarining kemasoz ustalari katta yordam berishdi, ular men sal-pal tekislab ketgan xodalarni randalab, sillqlashdi.

Bir oy muddat ichida hamma ishlar bitdi. Shunda oliy hazratlarining buyrug'ini olish va xayrlashish uchun poytaxtga jo'nadim. Imperator go'zal muhtaramasi bilan saroydan chiqli; uning nazokat bilan uzatilgan qo'lini o'pish uchun yerga yotdim; malika va shahzodalar ham qo'llarini tutishdi. Oliy hazratlari har biriga ikki yuz sprugdan solingan ellikta hamyon hamda o'zining bo'yi baravar tushgan portretini sovg'a qildi; men portretni ehti-yotlab asrash uchun o'sha zahotiyoy qo'lqopim ichiga yashirib qo'ydim.

Qayiqqa yuzta ho'kiz va uch yuzta qo'y go'shti, tegishli miqdorda non, ichimlik hamda to'rt yuzta oshpaz qovurishga ulgurgan go'shtlarni yukladim. Bundan tashqari, yurtimga keltirish va ko'paytirish uchun o'zim bilan birga oltita tirik sigir, ikkita buqa hamda shuncha qo'y va qo'chqorlarni oldim. Hayvonlarni boqish uchun ancha-muncha xashak, bir qop don oldim. O'zim bilan birga bir necha o'nlab mahalliy aholidan ham olib ketgim bor edi-yu, lekin bunga imperator rozi bo'lmadi. Cho'ntaklarimni yaxshilab ko'rib chiqish bilan ham kifoyalananmay, oliy hazratlari, garchi fuqarolari rozi bo'lgan taqdirda ham, ularni olib ketmaslik uchun mendan chin va'da oldi.

Shunday qilib, sayohatga hozirlik ko'rdim va 1701-yil 24-sentabr kuni ertalab soat 6 da yo'lga chiqdim. Janubi-sharqiy shamol bilan to'rt ligaga yaqin yo'l yurgamidan keyin, kech-

¹ **Machta** (*gollandcha*) – 1) kemaning qoq o'tasiga o'matiladigan, yelkan osish, kuzatish, signal berish uchun xizmat qiladigan vertikal metall yoki yog'och ustun, dor (**asarda shu ma'noda**); 2) elektr simlarini osish, signalizatsiya, antennalar o'matish maqsad uchun qurilgan baland minorasimon qurilma.

qurun soat olti larda shimoli-g'arb tomonda, yarim liga masofa narida, uncha katta bo'l imagan orolga ko'zim tushdi. Orol tomon yo'l oldim, shamol esadigan tomonga langar tashladim. U, kishi oyog'i yetmagan orol ekan. Ozgina ovqatlanib, dam olish uchun yonboshladim. O'z taxminiy hisobimga ko'ra, olti soat shiringina uxladim, chunki uyqudan turganimda tong otishiga ikki soat qolgan ekan. Tun yop-yorug' edi. Nonushta qildim, tong otmasdan langarni ko'tardim, cho'ntak kompasimdan¹ foydalan-gan holda, kechagi yo'llim bo'yicha ravona bo'ldim. Hamroh shamol esib turardi. Niyatim, o'z taxminim bo'yicha, Vandimen Yerining shimoli-sharq tomoniga joylashgan orollardan biriga chiqib olish edi. Shu kuni diqqatga sazovor hech qanday voqeа ro'y bermadi. Biroq ertasi kuni peshinlarda – soat uchlarga yaqin janubi-sharq tomon ketayotgan yelkanni ko'rib qoldim. Men esa to'g'ri sharq tomonga ketayotgan va, o'z hisobimga ko'ra, Blefuskudan yigirma to'rt milya uzoqda edim. Men kemaga qarab bor ovozim bilan qichqirdim, ammo javob eshitmadim. Ko'p o'tmay shamol tindi, qarasam, kemaga yetib olishning iloji bor. Hamma yelkanlarni ko'tardim, oradan yarim soat o'tgach, kema-dagilar meni ko'rishdi, bayroq ko'tarishib, to'plardan o'q uzishdi.

Kutilmaganda jonajon yurtim va yuragimga yaqin qadr-donlarim bilan yana diyordi ko'rishish umidi tug'ilganidan qanchalik terimga sig'may sevinganimni ta'riflash amri mahol. Kema yelkanlarini kamaytirdi, 26-sentabr kuni kech soat oltida kemaga yetib oldim. Ingliz bayrog'ini ko'rib, sevinchdan yura-gim tars yorilay dedi. Sigir va qo'yлarni cho'ntaklarimga solib, uncha katta bo'l imagan yuklarim bilan kemaga chiqdim.

Bu ingliz savdo kemasi edi. U Yaponiyadan qaytib kelayotgandi. Uning kapitani mister Jon Bidl Deptforddan bo'lib, o'ta iltifotli va ajoyib dengizchi ekan. Bu paytda biz janubiy kenglikning 30° da edik. Kema ekipaji ellik kishidan iborat ekan. Ularning orasida eski qadrdomim Piter Vilyamsni uchratib qoldim, u kapitanga men haqimda yaxshi gaplarni aytdi. Kapitan menga zo'r iltifot ko'rsatdi va qayerdan kelayotganim, qayoqqa

¹ Kompas (italyancha: compasso – o'lehayman) – ufq (dunyo) tomonlarini aniqlaydi-gan, magnitlangan strelkasi doim shimolni ko'satib turadigan usbob; qiblanamo.

ketayotganimni so'radi.

Men sarguzashtlarimni qisqacha hikoya qilib berganimda u, boshiga tushgan kulfatlar tufayli bu odam aqldan ozib qolgan bo'lsa kerak, deb o'yladi. Shunda chontagimdan sigir va qo'ylnarni oldim. Ularni ko'rib juda hayron qoldi, gaplarimning rostligiga ishondi. Keyin unga Blefusku imperatori bergan oltinlarni, oliv hazratlarining portretini va boshqa antiqa narsalarni ko'rsatdim. Men har biriga ikki yuz sprug solingan ikkita hamyonni kapitanga berdim, Angliyaga yetib borganimizdan keyin unga bittadan bo'g'oz sigir va qo'y berishga va'da qildim.

Sayohat tafsilotini bayon qilib, kitobxonni toliqtirib o'tirmayman, safar yaxshi o'tdi. Biz 1702-yil 13-aprel kuni Daunsga yetib keldik. Yo'lda men uchun bitta ko'ngilsiz hodisa yuz berdi: kema kalamushlari qo'ylardan birini yeb qo'ydi. Men kalamush inini, kemirilgan qo'y suyaklarini o'z ko'zim bilan ko'rdim, Qolgan hayvonlarni sog'-salomat qirg'oqqa yetkazib keldim, ularni Grinvichda o'tloqqa qo'yib yubordim: mayin maysa men kutgandan ham yaxshiroq ozuqa bo'ldi. Agar kapitan uzoq safar paytida menga qotgan nonlarni bermaganida, ularni saqlab qololmasdim. Men bu qotgan nonlarni talqon qilib, suvga ivitib, o'z hayvonlarimni boqdim. Angliyada bo'lgan qisqa muddatlik paytimda ana shu hayvonlarni odamlarga ko'rsatib anchagina pul ishlab oldim. Ikkinci sayohatim oldidan ana shu jajji hayvonlarni olti funtga sotdim. Keyingi safardan Angliyaga qaytib kelsam, ular ancha ko'payib ketishibdi: ayniqsa qo'ylar juda ko'payibdi, umid qilamanki, ular o'zlarining mayin junlari bilan movut¹ sanoatiga katta naf keltiradi.

Men xotnim va bola-chaqalarim bilan ikki oycha birga yashadim. Keyin ortiq uyda o'tirolmay qoldim: o'zga mamlatklarni ko'rishga bo'lgan havas-orzuim menga tinchlik bermasdi. Xotnimimga bir yarim ming funt pul qoldirdim, Redrif shahridan unga yaxshigina bir uyni ijaraga olib berdim. Qolgan molmulkimni bir qismini pul, boshqa qismini mol sifatida, o'z boyligimni orttirish maqsadida olib ketdim. Katta tog'am Jon har yili o'ttiz funt daromad beradigan Uopning yaqinidagi mulkini

¹ Movut – o'ng tomoni silliq jun yoki yarmi jun mato; sukno.

menga vasiyat qilib qoldirdi, uzoq muddatga ijara qilganda olgan Fetter – Leyndagi sobiq «Qorabuqa» nomli oshxonamidan ham shuncha daromad qillardim. Shunday qilib, oilam daromad vajidan qiyinalishidan uncha qo‘rmasdim. O‘g‘lim Jon – unga tog‘amning nomini qo‘yanmiz – grammatika maktabiga¹ qatnar, u eng yaxshi o‘quvchilardan biri hisoblanardi. Qizim Bectti (hozir u kuyovga chiqqan, bola-chaqasi bor) chevarlik hunarini o‘rganardi. Xotinim, qizim, o‘g‘lim bilan xayrashdim, ikkala tomon ozginadan ko‘z yoshi ham qilib oldik; uch yuz tonna yuk ko‘taradigan «Advencher» savdo kemasiga o‘tirdim. Kema Surat tomon yo‘l oldi, uning kapitani Jon Nikoles Liverpul shahridan. Bu sayohatning tafsiloti kitobning ikkinchi qismidagi yozishmalarimda.

¹ Grammatika maktabi – 1) qadimgi Afinada 7-12 yoshdagisi o‘g‘il bolalar uchun tashkil qilingan boshlang‘ich maktab; 2) qadimgi Rimda patritsiyalar (qadimgi Rimdagi dastlabki tub joy aholisi) farzandlari va chavandozlar uchun yuqori darajadagi boshlang‘ich maktab; 3) hozirgi Buyuk Britaniya va ayrim Britaniya Hamdo‘stligi tarkibidagi mamlakatlarda universitetiga kirishga tayyorlovchi o‘rtacha umumita‘lim maktablar; 4) Rossiyada XVII asrda ayrim monastirlarda yunon va lotin grammatikasi, qadimgi dunyo adabiyotini o‘rganish uchun tashkil etilgan maktab.

**IKKINCHI QISM
BROBDINGNEGGA
SAYOHAT**

BIRINCHI BOB

Kuchli dovul tafsiloti. Ichimlik suv keltirish uchun katta qayiqning jo‘natilishi. Muallif ana shu qayiqda mamlakatni tekshirish uchun jo‘naydi. Uni sohilda qoldirib ketishadi; uni o‘sha yerlik bir odam olib ketadi va fermerga eltib beradi. Muallifning fermada qabul qilinishi va u yerda yuz bergen turli hodisalar. Mahalliy aholining ta’rifi.

Shunday qilib, tabiatan va taqdiri azaldan tinib-tinchimas, besaranjom hayot kechirishga odatlanganimdan, yaqin qadrdonlarimni qoldirib, yana dengiz safariga otlandim.

Yaxshi Umid burunigacha hamroh shamol bilan bordik. Bu yerda toza suv g‘amlab olish uchun langar tashladik. Biroq kemamiz teshilib qoldi. Yuklarni tushirib, kemaning teshik yoriqlarini yamashga to‘g‘ri keldi. Bu orada kapitan bezgakka¹ mubtalo bo‘ldi. Yaxshi Umid burunida qishlab qoldik. Faqat mart oyining oxirlarida yelkanlarni ko‘tarib, Madagaskar bo‘g‘ozidan² eson-omon o‘tdik. Biz shimolga yo‘l oldik, taxminan janubiy kenglikning 5° da bir me’yordagi shimol va g‘arb shamollari bizga hamroh bo‘ldi, odatda bunday shamollar dekabrning oxiridan, may oyining boshlarigacha esadi. Lekin 19-aprelda havo aynidi: g‘arb tomondan haddan tashqari kuchli, dovulsimon shamol esdi, u yigirma kungacha tinmadi. Bu muddat ichida shamol bizni Molukk orollaridan sharq tomonga va ekvatorдан³ uch daraja shimolga surib ketdi. 2-may kuni dagi kapitanning hisob-kitobi ana shunday edi. O‘sha kuni shamol tindi va meni nihoyatda xursand qilgan to‘liq sukunat boshlandi. Biroq bu dengizlarda suzib, issiq-sovuqnini boshidan kechirgan kapitan hammani bo‘ronga shay bo‘lib turishga buyurdi. Chindan ham ertasi kuni musson⁴ deb nomlanadigan judayam

¹ Bezug – vaqtı-vaqtı bilan isitma chiqarib, qalitimadigan yuqumli kasallik.

² Madagaskar bo‘g‘ozı – Madagaskar orolini Afrikaning janubi-shimol sohilidan ajratib turadigan Mozambek bo‘g‘ozı.

³ Ekvator (lotincha: acquator – tenglashtirmoq, barobar qilmoq) – Yer sharining har ikki quolibdan teng masofada joylashgan va Yerning aylanish o‘qiga perpendikular bo‘lgan hamda Yermi Shimoliy ham Janubiy yarimsharlarga ajratadigan katta aylana, chiziq.

⁴ Mussonlar (fransuzcha: moussons; arabcha: mavsum – yil fasllari) – Yer yuzasida va

kuchli janub shamoli ko'tarildi. Bora-bora u dovulga aylandi.

Shamol kuchayayotganini ko'rib, darhol blindni¹ yig'ish-tirdik, git fok-zeylga² olishga hozirlandik. Biroq havo battarlashgandan battarlashdi. Zambaraklarning yaxshigina bog'lab qo'yilganini ko'zdan kechirib, bizanni³ ham olib qo'yidik. Kema shamol ostida qoldi, biz hamma yelkanlarni yig'ishtirib dreyfda⁴ turgandan ko'ra, shamol kuchi bilan yo'lda davom etishni ma'qul ko'rdik. Biz fok yelkanlarini kichraytirdik va ko'tarib qo'yidik; fokashkotni⁵ kema tumshug'iga mahkamlab bog'ladik. Rul shamolga to'g'rilab qo'yildi. Kema rul boshqaruvchiga yuvvoshgina bo'ysundi. Fokaniraldag'i⁶ rifni⁷ tortdik, baribir yelkanlar yirtildi. Shunda reyani⁸ to'shirib, undan yelkanlarni va boshqa asbob-uskulalarni oldik. Bo'ron juda dahshatli bo'lib, to'lqinlar terak bo'yicha ko'tarilardi. Rul boshqaruvchiga oson bo'lsin uchun rumpelni⁹ talya¹⁰ bilan mahkamladik. Stengani¹¹ tushirmay, hamma uskulalarni qoldirdik, chunki kema shamol bilan harakat qilar, qarshimizda esa ochiq dengiz yastanib yotardi. Bo'ron pasaya boshlaganda grot¹² va foklarni ko'tardik, kema dreyfga tushdi. Sal fursat o'tgach, bizanni, katta va kichik marsellarni¹³ ko'tardik. Biz shimoli-sharq tomon borardik; sha-

troposferaning quyi qismida doimo bir tomonga esadigan va faqat yil fasllarining almashinishi bilangina o'z yo'nalishini qarama-qarshi tomonga o'zgartiradigan havo oqimi. Bunda quruq, kam bulutli havo o'mini sernam, seryog'in havo oladi (yoki aksincha bo'ladi).

¹ Git fok-zeyl (*gollandcha*) – kemalarning oldingi machtasining pastki yelkani.

² Blind (*gollandcha*) – kema tumshug'idagi ustun tagida turadigan yelkan.

³ Bizan (*gollandcha*) – uch yoki undan ortiq yelkanligi kemalardagi oxirgi yelkanni ushlab turuvchi asosiy ustun; machta.

⁴ Dreyf – 1) kemaning yo'nalishdan og'ishi; 2) kema, muzlik va shu kabilarning shamol va oqim bilan siljib yurishi.

⁵ Foka-shkot – kemaning yurishini boshqaradigan, yelkanlarni tortib turadigan murvat.

⁶ Foka-niral – yelkanlami tushirish uchun xizmat qiladigan arqon.

⁷ Rif – 1) suv ichidagi qoya; 2) yelkanning arqon o'tkazadigan teshibi (**bu yerda shu ma'noda**).

⁸ Reya – kema machtalarida yelkan bog'lanadigan ko'ndalang yog'och.

⁹ Rumpel – kemalarda rujni boshqaradigan richag.

¹⁰ Talya – mustahkam sim arqon.

¹¹ Stenga – machta uchiga ulanadigan yog'och.

¹² Grot-machta (*gollandcha*) – ikki yoki undan ortiq yelkanligi kemalardagi ikkinchi yoki undan keyingi yelkanni ushlab turuvchi eng baland asosiy ustun; asosiy machta. Bu yerda joy nomi ma'nosida kelgan.

¹³ Marsel – katta gorizontal joylashkan yelkan. Ikkinchi qismi kema tepasidagi

mol janubi-g'arbdan esardi. Galslarni shtirbort¹ bo'yicha cho'k-tirdik, shamol urayotgan tomondagi bras² va tonenantlarni³ bo'shatdik, shamolga teskari tomondagilarni esa tortib qo'yidik. Bu liniyani tortib, mahkamladik. Kemani harakat qildirish bizan yordamida bo'ldi; hamma vaqt shamolni saqlab turishga va kema machtalari qancha yelkanga bardosh bersa⁴, o'shancha yelkanni ushlashga intildik.

Mening hisobimga ko'ra, ana shu bo'ron paytida kemamiz hech bo'l maganda sharqqa besh yuz liga siljidi. Eng keksa va tajribali dengizchilar ham dunyoning qayerida ekanligimizni aytib berisholmadi. Oziq-ovqatimiz mo'l-ko'l, kemamiz binoyidek, ekipaj sog'-salomat edi. Faqat ichimlik suvning tanqisligi bizni tashvishlantrardi. Biz eski yo'limizdan borishni va shimolga burilmaslikni ma'qul ko'rdik. Agar shimolga yuradigan bo'lsak Buyuk Tatariyaning⁵ shimoli-g'arbiy viloyatlariga yoki Muz dengiziga borib qolardik.

1703-yil 16-iyun kuni kemada navbatchilik qilib turgan yosh matros yerni ko'rib qoldi. 17-iyunda unga yaqinlashdik. Bu yerning orolmi, qit'ami ekanligini bilmadik. Janub tomondan dengizga til chiqqan bo'lib, qo'lтиq ham ko'rinish turardi, biroq u juda kichkina edi, unga yuz tonna yuk ko'taradigan kema arang sig'ardi. Biz ana shu qo'lтиqdan bir liga beriroqda langar tashladik, kapitan sohilga o'nta yaxshi qurollangan odam bilan katta qayiq yubordi. Ular suv topilsa olib kelarmiz, degan umidda bochka ham olishdi. Kapitandan ular bilan birga borishga ijozat so'radim. Men hozirgacha notanish bo'lgan ama shu yerni, imkonli boricha, tekshirgim keldi.

Qirg'oqqa chiqqan joyimiz yaqinida daryo ham, buloq ham uchratmadik. O'lka sahroga o'xshardi; tirik jondan nom-

mars(kuzatish joyi)ga ulangan bo'ladi.

¹ Gals – kemaning shamolga nisbatan yo'nalishi.

² Shtirbort – kemaning shamolga nisbatan o'ng tomonga harakati.

³ Bras, tonenant – yelkan bog'lanadigan ko'ndalang yog'ochni burish uchun xizmat qiladigan arqon va murvatlar.

⁴ «...kema machtalari qancha yelkanga bardosh bersa...» – Swift bo'ronni bunday tavsiflash bilan o'sha vaqlarda yozilgan dengiz sayohatnomalari va sarguzasht romanlarda maxsus dengiz terminlarini suiiste'mol qilinishini kinoya ostiga oladi.

⁵ Buyuk Tatariya – Osiyo qit'asining Mo'g'uliston va Xitoy joylashgan qismining qadimiy nomi.

nishon yo'q edi. Matroslar ichimlik suv topish ilinjida sohil bo'ylab tarqalishdi, yolg'iz o'zim boshqa tomonga yo'l oldim. Bir milyacha yurib, qiziqtiradigan hech narsani ko'rmadim. Chor atrof hamon giyohsiz, nuqul toshlardan iborat sahro edi.

Charchaganimni sezib, orqaga qaytdim, asta-sekin qo'ltiq tomon yura boshladim. Qarshimda bepoyon dengiz namoyon bo'ldi. To'satdan matroslarimiz qayiqqa o'tirishib, jon-jahdlari bilan kema tomonga eshkak eshib ketishayotganini ko'rib qoldim. Ularni chaqirmoqchi bo'lgan ham edimki, birdan ularni judayam bahaybat, haddan tashqari baland bo'yli bir odam quvatganini payqadim. Dengiz suvi uning tizzasidan arang kelardi, u juda katta qadam tashlardi. Ammo qayiq undan yarim liga uzoollashib ketgandi. Dengiz katta-katta o'tkir qoyalarga to'la bo'lganligi uchun, ulkan maxluq qayiqni quvib yetolmadi. Buning hammasini menga keyin aytib berishdi. Bu ta'qibning oxiri nima bilan tugashini ko'rishga menda yurak yo'q edi. Men hozirgina ko'rfazga qaytayotgan yo'limdan, jonio ni hovuchlab, orqamga qochdim. Nafasim tiqilib, atrofni kuzatsa bo'ladigan bir tepalik ustiga tarmashib chiqdim. Atrofdagi hamma yerlar haydalgandi, ammo meni o't-o'lanlarning balandligi hayratga soldi: ularning bo'yli yigirma futcha kelardi.

Arpa zorning o'rtasidan kesib o'tgan katta yo'lga chiqdim, ehtimol, bu yo'l shu yerliklar uchun so'qmoqdir. Ancha vaqtgacha ikki tomonimdan hech narsa ko'rmadim, chunki o'rim vaqtini yaqinlashib qolganidan arpalarning bo'yli qirq futcha o'sib ketgandi. Oradan bir soat o'tgach, shu dalaning chetiga chiqdim, u balandligi yuz yigirma fut keladigan devor bilan o'ralgandi. Daraxtlar shunaqayam ulkanki, ularning balandligini aniqlay olmadim. Bir daladan boshqasiga o'tish uchun to'rtta zinadan ko'tarilib, yana juda katta toshdan ham hatlab o'tish kerak edi. Bunga qurbim yetmasdi. Har bir zinaning balandligi olti, haligi katta toshning balandligi yigirma fut kelardi.

Narigi dalaga o'tish uchun biror yerda teshik-meshik yo'qmikan deb izlab yurib, qayig'imizni quvlagan odamga o'xshash yana bir ulkan kishining zinaga yaqinlashayotganini ko'rib

goldim. Uning bo‘yi butxona¹ balandligicha, har qadami, taxminimcha, o‘n yardga teng kelardi², Men hayrat va qo‘rquv ichida o‘zimni arpazorga urdim. Yashirinib yotgan joyimdan ulkan odamning zinadan tepadagi tosh ustiga chiqqanini, atrofga nazar tashlaganini, rupordan³ chiqqan ovozdan ham vahimaliroq, balandroq tovush bilan allakimni chaqirganini kuzatdim. Tovush shunchalik balanddan eshitildiki, avvaliga bu momaqaldiroqmikan, deb o‘yladim. Uning chaqirishiga shu zahotiyoy, qo‘liga biznikiga qaraganda olti baravar katta o‘roq ushlagan, o‘ziga o‘xhash yetti ulkan odam paydo bo‘ldi. Bu odamlar oldingisiga qaraganda faqirona kiyangan edi; chamasi, ular buning xizmatkorlari yoki xodimlari bo‘lsa kerak. Xo‘jayin ularga bir nima degan edi, men yashirinib olgan dala arpasini o‘rishga tushishdi.

Men ulardan uzoqroqqa qochishga intildim, biroq oldinga yurish ming mashaqqat edi, arpa juda qalin bo‘lib, ularning poyasi orasidan zo‘rg‘a qisilib o‘tardim. Dalaning shamol va yomg‘ir arpani ag‘anatib yuborgan qismiga borib qolib to‘xtashga majbur bo‘ldim: argapoyalar bir-biriga shunday kirishib ketibdiki, ularning orasidan o‘tishning hech iloji yo‘q, yiqilgan bo‘shoqlarning qiltirig‘i shunaqayam qattiq va o‘tkir ediki, kiyimmi teshib o‘tib, badanimga sanchilardi.

Butunlay holdan toyib, umidsizlikka tushib, egat ichiga yotdim, butun vujudim bilan hayotdan ko‘z yumgim keldi. Tul qolgan xotinim, yetim bolalarimni o‘ylab yig‘ladim. Qarindoshurug‘ va do‘stilarimning maslahatiga zid o‘laroq meni ikkinchi marta sayohat qilishga undagan aqlsizligimdan achchiq-achchiq nolidim.

Yuragimni g‘am bosdi. Beixtiyor Liliputiyani xotirladim. O‘sha mamlakat aholisi menga dunyoning mo‘jizasi deb qarardi. U yerda bir qo‘lim bilan butun imperator flotini sudrashim,

¹ Butxona – butlar (sanamlar) saqlanadigan joy.

² «...o‘n yardga to‘g‘ri kelardi» – Aholisining har bir qadami o‘n yardga (to‘qqiz metrdan ziyyodroq) teng keladigan ulkanlar podshohligi bilan dastlabki tanishuvning o‘ziyoq ulkanlar va ularni qurshab olgan narsalarning bo‘y-basti haqida xulosa chiqarishga imkon beradi. Gulliver lilipurlardan necha marta katta bo‘lsa, ulkanlar ham undan shuncha, ya‘ni o‘n ikki marta katta. Ulkan odamlar va Gulliver Brobdingnegda bo‘lgan paytida uchratgan narsalarni ta‘riflashda ana shu nisbatga qat‘iy roya qilinadi.

³ Rupor – ovozni, tovush to‘lqinlarini muayyan yo‘nalishda kuchaytirib beradigan, konus shaklidagi karnay.

boshqa bir qancha qahramonliklar ko'rsatishim mumkin edi. Jasoratlarim o'sha imperiya yilnomalarida abadiylashtirilgan bo'lur edi. Shu lahzadayoq, bu yerlik xalq o'rtaida ko'radigan xo'tlik-zorliklarimni tasavvur qildim. Oramizga tushib qolgan har qanday liliput qanchalik ojiz va ahamiyatsiz bo'lsa, bu yerda men ham ana shunday bo'laman-da. Hozirgi baxtsizlik holva bo'lib, eng dahshatli ko'rgiliklar hali oldinda ekanligiga shubhanmasdim. Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, kishining bo'yi o'sishi bilan undagi shafqatsizlik va qo'rslik ortib boradi. Bo'yi terakdan ham baland bu vahshiylardan nima ham kutardim? Kimki meni birinchi bo'lib tutib olsa, o'sha zahoti yeb qo'ysa kerak. Faylasuflar, ulkan odam bilan kichik odam tushunchasi – nisbiy tushuncha, deb haq gapni aytishadi. Ehtimol, menga nisbatan liliputlar qancha kichkina bo'lsa, ular ham o'zlaridan shuncha kichkina odamni uchratsalar taqdир to'g'ri ish qilgan bo'lardi. Kim bilsin, balki, dunyoning biror bir burchagida anovi ulkanlardan ham baland odamlar bordir.

Men ana shu o'y-xayollarga berilib o'tirarkanman, o'roqchilar bora-bora menga yaqinlashib kelishardi. To'satdan ulardan biri men yotgan egatga o'n yard yaqinlashdi. Yana bir qadam yursa yo o'roq solsa, meni bosib olishi yoki o'roq bilan ikkiga bo'lib yuboriShi turgan gap edi. Men dahshat ichida, jon-jahdim bilan baqirib yubordim. Ulkan odam to'xtadi, egilib, oyog'ining tagiga uzoq tikildi va niroyat meni ko'rdi. Notanish yirtqichni ko'rib qolib, timdalab yoki tishlab olmasin, deb hadiksiragan paytimizda qanday qiyofaga tushsak, u ham xuddi shunday jur'atsizlik bilan bir daqiqa menga tikilib qoldi. Niroyat, ulkan odam dadillanib, meni orqa tomonimdan bosh va ko'rsatkich barmog'i bilan ushladi. Meni yaxshiroq ko'rish uchun ko'ziga yaqinroq olib bordi. Qo'lidan sirg'anib tushib ketishimdan qo'r-qib, qovurg'alarimni qattiq og'ritib, mahkam ushlab oldi. Baxtimga, uning niyatini darhol fahmladim, farosatimni ishlatdim, meni yerdan oltmis fut yuqorida ushlab turganida ham hech qanday qarshilik ko'rsatmadim. Men jur'at etgan narsa quyoshga boqish, qo'limni yalingannamo qovushtirib, jiddiy va g'amgin ohangda bir necha so'z aytish bo'ldi.

Jirkanch mayda jonivorni oyog'imiz bilan ezg'ilab tash-

lashga chog‘lanib, uni yerga tashlaganday, ulkan odam ham meni oyoq ostiga uloqtirib yuborarmikan, deb juda qo‘rqdim. Biroq, – baxtimdan o‘rgilay – chamasi, ovozim, imo-ishoralarim ulkan odamga yoqib qoldi. U menga diqqat bilan tikildi, ma’nosи tushunarli bo‘lmasa-da, aniq gaplarimdan hayratga tushdi. Lekin, uning barmoqlari menga chidab bo‘lmas darajada azob berardi, ingrash va yig‘lashdan o‘zimni tiya olmadim. Qobirg‘alarimni juda qisib yuborganini turli imo-ishoralar bilan uqtirdim. U buni tushundi, shekilli, kamzulining etagini qayirib, unga meni avaylab qo‘ydi-da, dalada birinchi ko‘rgan kishim – xo‘jayini – fermerning oldiga chopib ketdi.

Fermer xodimidan meni qayerdan topib olganini batatsil so‘rab olgach, bizning qamish yo‘g‘onligidagi somon cho‘pi bilan kaftanim etaklarini ko‘tara boshladi: u kiyim-kechagim tabiat in’om qilgan junli teri bo‘lsa kerak, deb o‘yladi, shekilli. Keyin yuzimni durustroq ko‘rish uchun sochlarni pufladi. U xizmatkorlarini chaqirib, dalada menga o‘xshagan boshqa joni-vorchalarni ko‘rgan-ko‘rmaganliklarini surishtirdi – buni keyin-roq bilib oldim. Keyin u meni yerga ikki qo‘l, ikki tizzam bilan avaylabgina qo‘ydi. Men o‘sha zahoti o‘mimdan turib ketdim, zarracha bo‘lsin qochish niyatim yo‘qligini bu odamlarga ko‘rsatish uchun u yoq-bu yoqqa yura boshladim.

Xatti-qarakatlarimni durustroq ko‘rish uchun ular davra qurib o‘tirishdi. Men shlyapamni olib, fermerga tavoze bilan ta’zim qildim. Keyin tiz cho‘kib turib, osmonga qaradim, qo‘limni og‘zimga karnay qilib, imkonli boricha, baland tovush chiqarib, bir necha so‘z aytdim. Cho‘ntagimdan oltin to‘la hamyonni chiqarib, itoatkorlik bilan xo‘jayinga uzatdim. U hamyonni kaftiga qo‘yib ko‘ziga yaqin olib bordi. Keyin yonidan to‘g‘nag‘ich olib, hamyonga bir necha marta suqdi. Lekin bundan hech narsa chiqmadi: baribir u buning nima ekanligini bilmadi. Shunda undan kaftini yerga qo‘yishni imo bilan iltimos qildim, hamyonni olib ochib, uning kaftiga hamma oltin tangalarni to‘kdum. Hamyonda har biri to‘rt pistolli oltita ispan tillasi, yigirma yo o‘ttizta mayda tangalar bor edi. U jimjilog‘ining uchini ho‘llab, katta tangalardan birini, keyin boshqasini ko‘tardi, baribir bularning nima ekanligini bilolmadi. U imo-ishora bilan tangalarni ham-

yonga, hamyonni esa cho'ntakka solishni buyurdi. Hamyonni unga sovg'a qilayotganimni uqtirish uchun bir qancha muvaffa-qiyatsiz urinishlar qilib, oxiri uning buyrug'inи bajarishga majbur bo'ldim.

Bora-bora fermer aqli raso jonivorchä bilan muomala qilayotganiga ishondi. U men bilan tez-tez muloqotda bo'ldi, lekin uning ovozi, garchi ming'illab gapirsa-da, suv tegirmonning shovqinidan ham o'tib tushar, qulog'imni batangga keltirardi. Men unga, turli tillarda, iloji boricha, baland tovush bilan javob qaytarardim, u ko'pincha meni qulog'iga ikki yardga yaqin keltirar, ammo bundan hech ish chiqmasdi: biz bir-birimizni mutloq tushunmasdik. Nihoyat fermer xodimlarini ishga tushishga buyurdi, o'zi esa o'tirib, kaftini tepaga qilib chap qo'lini yerga qo'ydi, kaftiga ro'molchasini taxlab, ustiga chiqishga imo qildi. Chiqish uncha qiyin emasdi. Chunki barmog'ining yo'g'onligi bir fudan oshmasdi. Bo'ysunishni oqilonqa ish deb bildim, yiqlib ketmaslik uchun ro'molcha ustiga yotdim. Fermer ehtiyot yuzasidan meni ko'rpara o'raganday ro'molchaga o'radi, shu alpozda uyiga olib ketdi. Uyga kelgach, xotinini chaqirdi va meni unga ko'rsatdi. U bo'lsa, baqa yoki o'rgimchakni ko'rib qolgan ingliz xonimlariday chinqirib, o'zini orqaga tashladi. Biroq mening odobim, fermerning hamma imo-ishoralariga to'liq itoat etishim ko'p o'tmay uy bekasiga taskin berdi, menga mehribonchiliklar ko'rsata boshladi.

Tush payti edi; xizmatkor tushlik ovqat keltirdi: u diametri yigirma to'rt fut keladigan idishdag'i kattagina mol go'shti bo'lagi edi. Dasturxon atrofiga fermer, uning xotini, uchta bolasi va kampir buvisi o'tirdi. Fermer meni o'z oldiga – balandligi yerdan o'ttiz fut baland stol ustiga qo'ydi. Shunchalik baland joydan yiqlib tushmay deb, o'rtaroqqa surildim. Fermerning xotini bir kesim go'sht kesdi, likopga non maydalab, oldingga qo'ydi. Men unga ta'zim qildim, yonimdan sanchqi va pichoq chiqarib, ovqatni tushira ketdim, bundan ular judayam mamnun bo'lishdi. Uy bekasi xizmatkor xotinga ikki gallon¹ sig'adigan

¹Gallon – 4,5 litrga teng.

likyor¹ ryumkasi keltirishni buyurdi, unga allaqanday ichimlik quydi. Men ryumkani ikki qo'llab arang oldim, uni uy bekasining salomatligi uchun nazokat bilan ichdim. Bu qilig'im o'tirgan-larning shunaqayam zavqini keltirdiki, qahqah urib kulib qulog'imni kar qilib qo'yishlariga sal qoldi. Ichimlik olma vinosiga o'xshagan bo'lib, mazasi juda shirin edi.

Xo'jayin meni o'z tarelkasi tomon imlab chaqirdi. Stol ustida ketayotib non uvog'iga qoqilib, yiqilib tushdim. Baxtimga hech qayerim lat yemadi. Men darhol o'mimdan turdim; yiqilib tushganim bu saxovatli odamlarni tashvishga solganini ko'rib, shlyapamni qo'limga oldim (tarbiyali odamlarga xos bo'lgamedek, shlyapamni qo'ltig'imga qisib yurardim) uni boshim uzra silkitib, hamma ish joyida degan ma'noni bildirish uchun uch marta «ura» deb qichqirdim. Lekin xo'jayinga (bundan bu yog'iga uni shunday deb atayman) yaqinlashganimda uning yonida o'tirgan o'n yoshli sho'xi jafo o'g'li shartta oyog'imdan ushlab, balandga ko'tardi, qo'rquvdan yuragim orqamga tortib ketdi. Baxtimga otasi meni o'g'lining qo'lidan tortib oldi va unga shunaqayam tarsaki tushirdiki, bu tarsaki Yevropaning butun bir kavaleriya eskadronini otdan qulatgan bo'lardi. Uning juda jahli chiqib ketdi, o'g'lini dasturxon yonidan turishga buyurdi. Lekin men bolaning dili og'rimasligining, menga nisbatan kek saqlamasligining tarafдори edim. Shu payt bolalarimizning ko'pincha chumchuq, quyon, mushuk va kuchuk bolalarni qanday qiyashlarini xotirladim. Men tiz cho'kdik, barmog'im bilan bolani ko'rsatib, o'g'lini avf etishini so'rayotganimni tushuntira boshladim. Otaning ko'ngli yumshadi, bola yana o'z joyiga kelib o'tirdi. Men unga yaqinlashib, qo'lidan o'pdim. Xo'jayin kulib, o'g'lining qo'lini ushladi va u bilan meni silay boshladi.

Tushlik ovqat paytida uy bekasining tizzasiga uning yaxshi ko'rgan mushugi irg'ib chiqdi. Orqamda stanoklarda o'nlarcha to'quvchilar ishlayotganga o'xshagan shovqin eshitdim. Orqamga o'grilib, uy bekasi qornini to'yg'azib, orqasini silab o'tirgan – xurillayotgan mushukka ko'zim tushdi. Kallasi va panjalariga qaraganda mushuk bizning ho'kizlarimizdan uch

¹ Likyor (fransuzcha: liqueur < lotincha: liquor – suyuqlik) – spirit, shakar sharbati va meva yoki rezavor shirasi aralashmasidan tayyorlangan shirin va o'tkir spirtli ichimlik.

marta katta edi. Men stolning narigi chetida, mushukdan ellik fut yiroqda edim. Uy bekasi mushuk menga tashlanib qolishidan qo'rqib, uni mahkam ushlab o'tirardi. Har holda, bu yirtqich maxluqni ko'rgan zahoti o'zimni butunlay yo'qotib qo'ydim. Lekin hadiksirashlarim o'rinsiz edi: xo'jayin meni mushukka uch yard yaqin olib bordi, u menga zarracha bo'lsin e'tibor bermadi. Sayohatlarim paytida, yirtqich hayvondan qochish yoki uning oldida qo'rquvdan titrab-qaqshab turish uning hujumga tashlanishiga yo'l ochib berishini ko'p marta boshiindan kechirgaman. Shu vajdan miq etmay turaverdim. Men besh-olti marta mushukning naq tumshug'i oldiga keldim, u o'zini orqaga tashladi, chamasi, mendan ko'ra ortiqroq qo'rqli, shekilli. Tushdik ovqat oxirlab qolganda xona ichiga uchtami-to'rtta it chopib kirdi. Lekin ulardan unchalik qo'rqedim. Ularning biri ovchi it bo'lib, kattaligi bizning to'rtta filimizga teng kelardi, yana biri tozi bo'lib, oldingisidan bo'yi balandroq, ingichkaroq edi.

Bir ozdan keyin bir yashar bolani ko'tarib enaga kirdi. Go'dak meni ko'rishi bilanoq, bolalarga xos notiqlik qoidasini ishlatib, shunaqayam osmonni boshiga ko'tarib yig'ladiki, agar u Cheslida bo'lganida London ko'prigida turganlar ham uning ovozini eshitardi; u meni o'yinchoq deb o'yladi. Uy bekasi onaga xos mehribonlik bilan meni qo'liga oldi va bolaning oldiga qo'ydi. U esa shartta belimdan changallab, boshimni og'ziga olib bordi. Men jon achchig'ida dodladim, bola esa qo'rqqanidan meni tashlab yubordi. Baxtimga uy bekasi fartugini tutishga ulgurdi. Bo'lmasa pachog'im chiqib, o'lishim hech gap emasdi.

Bolani yupatish uchun enaga shiqildoqni shiqillata boshladi. Bu shiqildoq ichiga tosh solingan bochkani eslatardi, uning beliga arqon bilan bog'lab qo'yilgandi. Enaga bolani yupatarkan, menga yaqinroqdag'i pastakkina kursiga o'tirdi, uning yuzini bemalol kuzatish imkoniga ega bo'ldim. Uning yuzi nihoyatda xunuk edi. Terisi qandaydir g'adir-budur, o'ydim-chuqurlarga, dog' va yo'g'on-yo'g'on junlarga to'la edi. Lekin u uzoqdan ko'zimga ancha istarasi issiq ko'ringandi. Bu o'rinda ingлиз xonimlari yuzining silliqligi va tiniqligi xususida o'y-xayollarga berilib ketdim. Ular ko'zimizga, bo'y-bastimiz teng bo'lgani uchun ham chiroyli ko'rindi, ularning yuzidagi mayda nuqson-

larni payqamaymiz. Har qanday muloyim, tiniq yuzdag'i nuqsonni, unga qalin qilib upa-eliq surkalganligini lupa¹ ko'rsatib beradi, xolos.

Liliputiyada bo'lган paytlarimda, menga mana shu mitti odamlar yuzi rangini tabiat nihoyatda chiroyli qilib yaratganday tuyulardi. Men mana shu mavzuda eng yaqin do'stim bo'lmish liliput olimiga gap ochgandim, u yuzim unga uzoqdan ancha chiroyli ko'rinishini aytgandi. Uni dastavval qo'limga olib, yuzimga yaqinlashtirganimda juda qo'rqib ketganini ochiq oshkora tan olgandi. Uning gaplariga qaraganda, yuzimdag'i g'adir-budurlarni bemalol ko'rish mumkin emish; rangi boshqa ranglar bilan aralash-quralash bo'lib ko'rimsiz ko'rinar mish, soqlol tolalarim esa to'ng'izning junidan o'n baravar yo'g'onmish. Shunita' kidlashim lozimki, husnim vatandoshlarimnikidan qolishmaydi, sayohatlarda ko'p yurishimga qaramay yuzim deyarli qoraygani yo'q. Boshqa tomondan esa, odim suhbatni davom ettirib, anovi xonimning yuzi seckilli, anavisining esa og'zi haddan tashqari katta, boshqasining burni beso'naqay derdi, lekin men buning birontasini payqamasdim. Albatta, bu mulohazalar yangilik emas. Men bu gaplarni shuning uchun ham eslatib o'tyapmanki, kitobxonlar ulkan odamlarni juda badbashara deb o'yashmasin. Aksincha, haq gapni aytganda, ular juda chiroyli irqdan ekan.

Tushlikdan keyin xo'jayin ishchilar yoniga jo'nadi, keta-yotib xotiniga allanarsalarni uqtirdi, uning gapi va qo'l harakatlari menga g'amxo'rlik ko'rsatilishi lozimligidan dalolat berib turardi. Men juda charchagandim, uyqum kelayotgandi. Buni payqagan uy bekasi meni o'z o'rniga yotqizdi va ustimga topo-toza ro'molchasini yopib qo'ydi, u harbiy kema yelkanidan ham katta va qalin edi.

Men ikki soatcha uxladim; tushimda uyimda, oila a'zolarim orasida yurgan mishman. Uyqudan uyg'ongach, o'zimni eni ikki yo'ch yuz fut, balandligi ikki yuz fut keladigan hayhotday xona ichida, eni yigirma yard keladigan karavotda

¹ Lupa (*fransuzcha*: loupe yoki *lotincha*: lupa – teri ostidagi katta shish, o'sma) – kichkina narsani 2 niartadan 40-50 martagacha katta qilib ko'rsatadigan qavariq shisha, yig'uvchi linza; zarrabin.

yotgan holda ko'rib, ko'nglim battar vayron bo'lib ketdi. Xo'ja-yinimning xotini ish bilan bir yoqqa ketibdi, o'zimni yolg'iz qamab qo'yibdi. Karavot yerdan sakkiz yard baland edi. Hojat chiqarish ilinjida pastga tushmoqchi bo'ldim. Odam chaqirgani istihola qildim. Baribir, buning foydasi yo'q edi: oshxonada o'tirgan oila a'zolari mening ojiz ovozimni qayoqdan eshitishsin! Nima qilsam ekan, deb turgandim, pardaga tarmashib, ko'rpa ustiga ikkita kalamush chiqdi, ular meni iskay boshlashdi. Ular-dan biri tumshug'imga yaqin keldi. Men dahsat ichida o'rniidan sapchib turdim va xanjarimni yalang'ochladim. Bu yaramas hayvonlar menga ikki tomonidan hujumga o'tishdi. Biri oldingi oyoqlari bilan Yoqamga tarmashdi. Yaxshiyamki, u menga ziyon-zahmat yetkazmay turib, uning qornini chavoqlab tashladim. U oyog'im ostiga yiqildi, boshqasi esa sheringining ahvoli voyligini ko'rib, juftakni rostlab qoldi. Ketayotganida uning yelkasiga xanjar suqishga ulgurdim, u orqasidan qonli iz qoldirib qochib ketdi. Ana shu jasoratdan keyin, nafasimni rostlab olish uchun, karavot ustida u yoq-bu yoqqa yura boshladim. Kalamushlar ko'ppak itday kelardi-yu, ammo ular o'ta epchil va battarin edi. Mabodo yotish oldidan xanjarimni yechib yotganimda edi, ular meni chavaqlab yeb qo'yishardi. Men o'ldirilgan kalamushning dumini o'chadim, u bir dyumi kam ikki yard ekan. Biroq kalamushni ko'rpa ustidan pastga uloqtirgani yuragim betlamadi.

Ko'p o'tmay xonaga uy bekasi kirdi. Mendagi qon dog'larini ko'rib, shosha-pisha meni qo'liga oldi. Men o'lib yotgan kalamushga ishora qilib, o'zim yarador emasligimni uqtirishga intildim. Uy bekasi bu ishimdan juda sevinib ketdi. U xizmatkor chaqirib, kalamushni otashkurak bilan qisib, derazardan uloqtirib yuborishni buyurdi, o'zi esa meni stol ustiga qo'ydi. Shunda qonga bo'yalgan xanjarni unga ko'rsatdim, kaftanim peshiga qonni artib, xanjarni qiniga soldim. Hojat chiqarish zarurati meni qiyay boshladi. Shuning uchun ham uy bekasiga pastga tushishim juda zarurligini turli yo'llar bilan uqtirdim. Istagim bajo keltirilgandan keyin esa, pastga tushishim sababini tushuntirishga uyat yo'l qo'ymadni, eshik tomonni qo'lim bilan ko'rsatib, bir necha bor ta'zim qilish bilan kifoyalandim. Ayol

gap nimadaligini arang tushundi. U meni qo'liga oldi, bog'ga eltib, yerga qo'yib yubordi. Ikki yuz yardcha nariga borgach, men tomonga qaramang degan ma'noda ishora qildim, ikki dona shovul¹ yaprog'i orasiga kirib, hojatimni chiqardim.

Ana shu xildagi tafsilotlarga berilib ketganim uchun iltifotli kitobxonlar meni avf etishadi, degan umiddaman. Aqli noraso kishilargina buni o'rinsiz va arzimas narsa deb bilishadi. Lekin haqiqiy faylasuf bundan jamiyat ravnaqi haqida o'ylash uchun ancha ozuqa topadi. Hozirgi va bundan keyingi sayohatlarimni chop etishdan birdan bir maqsadim, ana shu ravnaqqa g'amxo'rlik etishning bir namunasidir. Men yo ma'lumotim, yo gapga chechanligimni ko'rsatishga emas, haq gapni ko'proq aytishga intildim. Ushbu sayohat paytidagi sarguzashtlarim menda shunchalik chuqur taassurot, xotiramda shunchalik o'chmas iz qoldirdiki, bo'lgan voqealarni qog'ozga qayd qilarmanman, birorta tafsilotni ham qoldirib ketolmadim. Lekin qo'lyozmamni diqqat bilan ko'zdan kechirayotganimda, kitob zerikarli va bachkana bo'lib qolishidan qo'rqib, undagi ko'pgina mayda-chuyda narsalarni o'chirib tashladim. Ana shu mayda-chuydalar uchun ham kitobxonlar sayyoohlarni ko'pincha asossiz ayblasalar kerak.

IKKINCHI BOB

Fermerning qizi. Muallifni qo'shni shaharga, so'ng poytaxtga olib ketishadi. Sayohat tafsiloti.

Bekamning to'qqiz yashar qizi bor edi. Qizcha bichish-tikish ishlariga epchil bo'lib, qo'g'irchog'ini juda bezab tashlagandi. U kun sayin ulg'ayib, kamolga yetib borardi. U har kuni yotar paytda onasi bilan birgalikda menga qo'g'irchoqning beshigiga o'rin solib berardi. Beshikni quticha ichiga solishar, qutichani esa, meni kalamushlardan himoya qilish maqsadida, shiftga ilib qo'yishardi. Fermernikida yashagan paytlarimda

¹ Shovul (*russcha*: shavel – nordon bargli o'tsimon o'simlik) – otqulorra o'xhash, qora bug'doylar oilasiga mansub, bargi mayda, ta'mi nordon, ovqatga ishlataladigan ko'p yillik o'simlik; qo'ziqulor.

nuqul shu quti ichida uxladim. Lekin ularning tilini tushunib, menga nima zarurligini tushuntira olganim sayin, yotadigan o'mim tobora qulaylashib bordi. Qizcha juda topqir, dono chiqib qoldi, yechinayotganimni bir-ikki marta kuzatibooq, meni o'zi kiyintirib, o'zi yechintiradigan bo'ldi. Biroq men hech qachon uning xizmatiga qarab qolmadim, hamma ishni o'zim qilishni afzal ko'rdim, bunga qizchani ham ko'ndirdim. U eng yupqa matolardan – mubolag'asiz aytganda, ular bizning eng dag'al matodan ham qalin edi – menga ko'yaklar va boshqa narsalar tikib berdi, u hamisha bu kiyimlarni o'z qo'li bilan yuvib berardi. Qizcha mening muallimim ham edi, u menga o'z tilini o'rgatdi. Men qo'lim bilan biror narsani ko'rsatardim, u esa uning nomini aytardi, oradan bir necha kun o'tgach, o'zimga kerak narsalarni so'ray oladigan bo'lib qoldim. U ajoyib fe'l-atvor egasi edi, o'z yoshiga qaraganda bo'yi unchalik baland emasdi – bo'yi arang qirq, fut kelardi. U menga, **G r i l d r i g** deb nom qo'ydi. Bu «odamcha», «pakana» ma'nosini bildirardi.

Ushbu mamlakatda boshimga tushgan sinovlar tufayli o'lib qolmaganim uchun ana shu qizchadan minnatdorman. Men o'sha yerda bo'lganimda undan hech ajralmadim. Men uni o'zimning **G l y u m d a l k l i c h i m**, ya'ni enagam deb atadim, Glyumdarklichning menga ko'rsatgan g'amxo'rliklarini hamda menga juda suyanib qolganligini bu yerda eslab o'tmasam, non-ko'rlik bo'lur edi. Men uning xizmatlari uchun yaxshilik qaytarishni yurak-yuragimdan istardim. Buning o'miga, uni qirog g'azabiga duchor qilishda beixtiyor aybdor bo'lib qoldim.

Men paydo bo'lganidan keyin ko'p o'tmay qo'ni-qo'shnilar orasida xo'jaynim daladan kattaligi spleknok (uzunligi olti fut keladigan shu yerning chiroylikkina hayvonchasi) day keldigan, biroq odamga juda o'xshab ketadigan g'alati hayvoncha topib olgani haqida mish-mishlar tarqaldi. Ularning aytishicha, bu hayvoncha odamlarning hamma qiliqlariga taqlid qilarmish, hatto o'z tiliga ham egamish, mahalliy tildan ham bir necha so'zni o'rganib olganmish. U ikki oyoqda yurarmish, qo'lga o'rgatilgannish, unga nima buyurishsa hammasini bajararmish, itoatkormish. Chaqirsa yugurib borarmish, uning tana tuzilishi juda nozikmish, yuzi bo'lsa uch yashar dvoryan qizchanikidan ham

muloyimmish.

Xo'jayinimning eng yaqin qo'shnisi va qadrdonlaridan biri bo'l mish fermer mish-mishlarning rost-yolg'onligini bilish uchun keldi. Meni darhol olib chiqishib, stol ustiga qo'yishdi; men oldinga, orqaga yurdim, buyruq bo'yicha xanjarimni yalang'ochladim va yana qiniga joyladim, xo'jayinimning mehmoniga ta'zim qildim, undan hol-ahvol so'radim, uni ko'rganimdan behad xursand ekanligimni aytdim, xullas, enagam nimalarni o'rgatgan bo'lsa, hammasini bajo keltirdim.

Meni yaxshiroq ko'rish uchun, keksayib, ko'zi ojizlanib qolgan fermer ko'zoynagini taqdi. Unga qarab turib, o'zimni kulgidan tiya olmadim, chunki uning ko'zoynak orasidan boqib turgan ko'zлari tunda ikkita derazadan xonaga nur taratayotgan to'lin oyga o'xshardi. Uy ichidagilar nega kulayotganimni pay-qab, jilmayishdi. Chol esa shu qadar befarosat ekanki, ularning kulganidan ancha ranjidi.

U dong taratgan xasis ekan; baxtga qarshi, bu nom uning ismi-jismiga loyiq ekan. U o'sha zahoti xo'jayinimga meni yaqinroqdagi shahar odamlariga antiqa bir narsa sifatida ko'rsatishdek o'larcha bema'ni maslahatni berdi. Biz turgan uydan o'sha shahargacha yarim soatlik, ya'ni yigirma ikki milyaga yaqin yo'l ekan. Chol meni ko'rsatib, xo'jayinimga allanarsalarmi shivirlay boshlaganda, uning yomon bir niyati borligini fahmlab qoldim. Shunchalik dahshatga tushdimki, hatto bir necha so'zning ma'nosini ham uqqanday bo'ldim. Enagam Glyum-dalklich onasidan gap o'g'irlabdi, ertasi kuni ertalab nima gap o'tganini menga aytib berdi. Bechora qizcha meni bag'riga bos-ganicha uyat va alamdan yig'lab yubordi. U qo'pol, to'nkamijoz odamlar menga ziyon-zahmat yetkazishidan qo'rqardi. Axir, ular meni qo'llariga olib, bo'g'ib qo'yishlari yo mayib qilishlari hech gap emas-da. Boshqa tomondan, qizcha mendagi tabiiy kamtarlikni hamda or-nomus bobida o'ta nozik tabiatliligimni bilardi, odamlarni kuldirish uchun meni pulga ko'rsatishsalar, buni o'zim uchun or deb bilishimdan hadiksirardi.

«Oyim bilan dadam, – dedi qiz, – Grildrigni menga sovg'a qilishga va'da berishgandi, endi bilsam, o'tgan yildagi singari yo'l tutishyapti, o'shanda menga qo'zichoq hadya qilishgandi, u

semirishi bilanoq qassobga sotib yuborishgan».

To‘g‘risini aytsam, bu xabarni enagam singari ko‘nglimga uncha yaqin olmadim. Bir kun emas bir kuni ozodlikka chiqishga umidim zo‘r edi, ana shu umid hamisha menga hamroh bo‘ldi. Albatta, hammaga ko‘z-ko‘z qilib ko‘rsatiladigan antiqa bir narsaning rolini bajarish ancha erish tuyuladi. Lekin men bu mamlakatda o‘zimni mutloq begona deb bildim, mabodo Angliyaga qaytib borgunday bo‘lsam, boshimga tushgan bu baxtsizlik uchun hech kimning menga ta‘na qilishga haqqi yo‘q, deb o‘yadim. Hatto Buyuk Britaniyaning qiroli ham mening o‘rnimda bo‘lsa, mana shunday tahqirlanishga majbur bo‘lardi.

O‘z do‘sining maslahatiga amal qilgan xo‘jayinim bozor kunlarining birida meni qutiga solib, qo‘shti shaharga olib bordi. U enagamni ham egarning orqasiga o‘tqazib, o‘zi bilan olib ketdi. Qutining hamma tomoni berk edi; unda mening kirib-chiqishim uchun uncha katta bo‘lmagan eshik, havo kiradigan teshiklar bor edi. Qizcha shunchalik mehribon ediki, quti ichiga cho‘zilib yotsam bo‘ladigan qilib, qo‘g‘irchog‘i karavotidan olingan qavilgan ko‘rpachani ham to‘shab qo‘yibdi. Safarimiz yarim soatga cho‘zilsa-da, silkinishlar enka-tinkamni quritdi. Otning har bir qadami taxminan qirq futga teng edi. U yo‘rg‘alab borardi, uning harakati dovul paytida goh tepaga ko‘tarilib, goh pastga sho‘ng‘ib tebranayotgan kema harakatiga o‘xshardi. Biz bosib o‘tgan yo‘l London bilan Sent-Olbans oralig‘idagi masofaga teng kelardi. Xo‘jayin har safar to‘xtaydigan joyida – mehmonxonada oldida otdan tushdi. U mehmonxonada egasi bilan maslahatlashib, **gru碌trud**, ya’ni jarchi yolladi. Bu jarchi barcha shahar ahliga mehmonxonada: «**S p l e k n o k ’** odamga juda o‘xshaydi, bir necha so‘zni talaffuz eta oladi va turli ermaklar ko‘rsatadi», – degan e‘lon ostida odatdan tashqari g‘alati jonivor ko‘rsatilishini e‘lon qilishi kerak edi.

Meni mehmonxonadagi eng katta – kattaligi uch yuz kvadrat fut keladigan xona ichidagi stol ustiga qo‘yishdi. Enagam meni qo‘riqlash va menga turli ko‘rsatmalar berish uchun stol yonidagi kursi ustida turdi. Tijilinch bo‘lmasligi uchun xo‘jayin xona ichiga o‘ttiztadan ortiq odam qo‘ymadi. Qizchaning buyrug‘iga ko‘ra men stol ustida oldinga, orqaga

yurib turdim; u menga savollar berar, men esa baland ovoz bilan javob qaytarardim. Men goh izzat-ikrom ko'rsatib, goh ularni yana ko'rish ishtiyoyqini bildirib, to'planganlarga bir necha bor murojaat qildim. Men Glyumdarklich uzatgan, ichiga vino to'ldirilgan, qadah xizmatini o'tagan angishvonani oldim, to'planganlarning salomatligi uchun ichdim. Qo'limga xanjarimni olib, uni Angliyadagi qilichbozlar ustozini singari silkitdim. Enagam qo'limga somon cho'pi berdi, men u bilan nayzabozlardek mashq qildim. Yoshligimda meni nayzabozlikka durustgina o'rgatishgandi. Har kuni huzurimga o'n ikki to'p odamlar tomoshaga kirishdi, har safar oldingi ermaklarni takrorlashga to'g'ri keldi. Bu ishlar nihoyatda me'damga tegdi va o'larcha holdan toydirdi. Tomoshani ko'rib chiqqanlar men haqimda shunaqayam ajoyib narsalarni to'qishdiki, xaloyiq mehmonxonaga daryoday oqib kela boshladi. Xo'jayinim o'z nafini ko'zlab, qizidan boshqa hech kimning menga qo'l tegizishiga yo'l qo'ymadidi; ehtiyyot shartdan men turgan stol tomoshabinlardan ancha uzoqqa qo'yilgandi. Shunday bo'lsa ham maktab o'quvchilaridan biri menga yong'oq otdi. Yong'oq bizning oshqovoqday kelardi. Baxtimga, bola mo'ljalni to'g'ri ololmadi, bo'lmasa naq boshimni majaqlardi. Sho'x bolani do'pposlashib, zaldan haydab chiqarishdi, xo'b ko'nglimdagiday ishni qilishi.

Xo'jayinim kelgusi bozor. kuni meni yana ko'rsatajagini butun shaharga e'lon qildi. Bu orada u men uchun ancha qulay safarbop uycha tayyorladi. Men ana shunaqa uyga juda muhtoj edim. Dastlabki sayohat va sakkiz soatlik tomosha ko'rsatish meni o'lguday charchatdi. Men oyog'imda arang turardim, bir og'iz gap aytishga ham darmonim yetmasdi. Dam olib, o'zimga kelish uchun uch kun vaqt kerak bo'ldi, buning ustiga uyda ham bir lahza orom nimaligini bilmadim. Mening daragimni eshitgan qo'shni dvoryanlar, xo'jayinimning huzuriga antiqa jonivorni ko'rish uchun beto'xtov kelib turishdi. Har kuni kamida o'ttiz kishi xotin va bola-chaqasi bilan huzurimda bo'ldi. Xo'jayinim shu yo'l bilan ancha pul ishlab oldi, garchi meni bir oila tomosha qilsa ham, xo'jayinim ulardan bir zal odamning tomosha haqini talab qilardi. Shunday qilib, keyingi bir necha hafta ichida (ularning yakshanbasi-chorshanbadan tashqari) meni shaharga olib

borishmasa ham hordiq nimaligini bilmadim.

Xo'jayinim unga katta naf keltirishimni ko'rgach, meni qirolikning eng yirik shaharlariga olib borishga jazm etdi. Uzoq safar uchun kerakli barcha narsani hozirlab, o'z xo'jaligidagi larga ba'zi topshiriqlarni berib, xotini bilan xayrlashdi. 1703-yilning 17-avgust kuni, ya'ni men bu yerga kelganimdan ikki oy o'tgach, uyimizdan uch ming milya naridagi – mamlakatning deyarli qoq o'rtasiga joylashgan poytaxt sari yo'l oldik. Xo'jayin qizi Glyumdarklichni orqasiga mingashtirdi. Qiz meni tizzasiga o'mashtirib, ushlab ketdi. Men quti ichiga joylangan edim, quti esa qizning beliga bog'lab qo'yilgandi. Qizcha quti devorlariga, iloji boricha, yumshoq matolarni qopladi, tagiga kigiz soldi, uning ustiga men uchun mo'ljallangan qo'g'irchog'inining karavotini qo'ydi, meni zarur choyshab, ko'rpa-to'shaklar bilan ta'minladi, ishqilib, menga qulay bo'lishi uchun jon kuydirdi. Bizni otiga lash-lushlar ortgan bir xodim kuzatib bordi.

Xo'jayinim meni yo'limizdag'i barcha shahar aholisiga ko'rsatdi. Ba'zan u asosiy yo'ldan ellik, hatto yuz milya chetdag'i qandaydir qishloqqa yoki ko'proq pul ishlab olish imkonini bo'ladigan biror zodagon odamning mulkiga ham burilib ketaverdi. Biz har kuni bir yuz qirq yo bir yuz olt mish milyadan yo'l bosdik, chunki Glyumdarklich, menga g'amxo'rlik qilib, ha deb otliq yuraversak charchab qolishimni pesh qilib zorlandi. U istagimga ko'ra, meni sof havodan nafas oldirish uchun qutidan tashqariga olar va atrofni tomosha qildirardi. Bunday paytlarda u yelkamdan oshirilgan tasmodan mahkam ushlab olardi. Biz Nil va Gang daryolaridan ham bir necha barobar keng va chuqur besh yo oltita daryodan kechib o'tdik. Yo'lda London ko'prigi ostidan o'tadi-gan Temzachalik birorta daryochani uchratmadik. Yo'lda o'n hafta bo'ldik. Shu muddat ichida son-sanoqsiz qishloqlar va xususiy uylardan tashqari, o'n sakkizta katta shaharga tashrif buyurdik.

25-oktabr kuni Lorbrulgrud yoki Jahonning Faxri deb nomlanadigan poytaxtga yetib keldik. Xo'jayinim qirol saroyidan uncha uzoq bo'Imagan katta ko'chada to'xtadi va mening ta'rif-tavsifim hamda iste'dodimni o'zida aniq aks ettiruvchi afishalar tarqatdi. U eni uch yuz yoki to'rt yuz fut keladigan katta

zalni ijaraga oldi, zalga diametri oltmis futli stol qo'ydi; stolning atrofini, meni qulashdan saqlash maqsadida, balandligi uch futli panjara bilan o'radi. Men stol ustida turli mashqlarni namoyish qilishim kerak edi. Kishilar mammun bo'lishi hamda qoyil qolishi uchun meni har kuni o'n martadan ko'rsatishdi. Bu muddat ichida ularning tilida ancha durust gapiradigan va berila-yotgan savollarni yaxshi tushunadigan bo'lib qoldim. Buning ustiga alifbeni ham o'rganib, uncha-muncha jumlalarni o'qiydig'an bo'ldim. Buning uchun Glyumdalklichdan o'ta minnat-dorman, u uyda, safarda menga savod o'rgatdi. U o'zi bilan qizlar uchun xristian diniy aqidalari savol-javob tarzida qisqa bayon qilingan kitobchani ham olib olgan edi. U ana shu kitob bo'yicha menga alifbeni va o'qishni o'rgatdi.

UCHINCHI BOB

Muallifni saroya talab qilishadi. Malika uni fermer-dan sotib oladi va qironga ko'rsatadi. Muallif oliy hazrat-larining eng mashhur olimlari bilan munozara qiladi. Uni saroydag'i bir xonaga joylashtirishadi. U malikaning juda katta iltifotiga sazovor bo'ladi. U o'z vatanining sharafini himoya qiladi. Uning malikaning pakanasi bilan janjallahuvi.

Qatorasiga bir necha haftaga cho'ziladigan, har kuni namoyish qilinadigan tomoshalar salomatligimga putur yetkazdi. Xo'jayinim foydani ko'p ko'rgan sari xasisligi oshib bordi. Ishta-ham bo'g'ilib, etim suyagimga yopishib ketdi. Ko'p o'tmay o'lib qolishimga aqli yetgan fermer mendan, imkonli boricha, foydalaniib qolishga ahd qildi. Xuddi shu kunlarda biznikiga **s l a r d r a l** – qiroq ad'yutanti¹ kelib, malika hamda saroy xonimlarini xursand qilish uchun meni darho'i saroya yetkazib borishni talab qildi. Saroy xonimlaridan ba'zilari meni ko'rishga muyassar bo'lishgan va mening g'oyat go'zalligim, chiroyli muomalalarim va ziyrakligim haqida ajoyib mish-mishlar tarqa-

¹ Ad'yutant (*lotincha*: adjutans – yordam beruvchi) – 1) boshliq (komandir, qo'mondon) huzurida turli topshiriqlarni bajaruvchi harbiy xizmatchi (:obit).

tishga ulgurishgan edi. Saroya kelishim hazrati oliyalarini va uning mulozimlarining zo'r xursandchiliga sabab bo'ldi. Men tiz cho'kib, malikaning oyoqlaridan o'pishga izn so'radim, lekin u iltifot bilan jimjilog'ini uzatdi, men uni ikkala qo'lim bilan quchoqlab, tavoze bilan labimga olib bordim. Malika menga o'z mamlakatim va sayohatimga taalluqli bir necha savollar berdi. Savollarga aniq va qisqa javob qaytardim. Keyin u, saroyda olib qolsak xursand bo'lasanmi, deb so'radi. Men malikaga ta'zim qilib turib, odob bilan, o'z xo'jayinimning quli ekanligimni, o'z taqdirimni o'zim hal qiladigan erkin odam bo'lganimda butun umrimni hazrati oliyalarini xizmatiga sarflashga bajonidil rozi bo'lishimni aytdim. Shunda malika xo'jayinimdan, meni mo'maygina pulga sotishga rozi bo'lish-bo'lmasligini so'radi. Xo'jayinim mendan qutulishiga imkon tug'ilganidan juda sevinib ketdi. Chunki u, meni bir oy ham umr ko'rmaydi, deb qo'rqardi. U mening uchun ming tilla so'radi, bu pulni o'sha zahoti unga to'lashdi. Buni ingliz puliga chaqqanimizda, u bir ming gineyaga¹ teng keladi. Bitim tuzilgach, malikaga iltimos bilan murojaat qildim.

«Endilikda, – dedim, – siz hazrati oliyalarining sodiq vassalingiz² sifatida, menga alohida iltifot ko'rsatilishini sizdan iltimos qilishga jur'at etaman. Enagam Glyumdarklich hamisha menga rahmdil, g'amxo'r edi. U fe'l-atvorimni yaxshi biladi, meni yaxshi parvarish qiladi. Shuning uchun ham siz hazrati oliyalaridan uni saroya xizmatga olishingizni iltimos qilaman, u avvalgiday mening enagam hamda murabbiyam bo'lib qolaversin».

Malika iltimosimga rozi bo'ldi. Qizchaning otasi farzandining saroya ishga joylashganidan mamnun bo'ldi, Glyumdarklichning esa sevinchi ichiga sig'may ketdi. Shundan so'ng, avvalgi xo'jayinim menga muvaffaqiyat tilab jo'nab qoldi. U meni ajoyib xizmatga qoldirayotganini ham aytdi. Men unga ja-

¹ Gineya (*inglizcha: Gvineya*) – Angliyada, keyinchalik Buyuk Britaniyada 1663-1813-yillarda muomalada bo'lgan ingliz tangasi (o'n so'mlik oltin). Bu tanga birinchi-bor Gvineyadan keltirilgan oltindan tayyorlangani uchun shunday nomlangan.

² Vassal (*lotincha: vassalus* – xizmatkor) – o'rta asrlarda: G'arbiy Yevropada yirik feodalga undan yer-suv in'om olgani uchun tobe bo'lgan kichikroq feodal; 2) bo'ysundirilgan, tobe odam yoki davlat.

voban lom-mim demadim, faqat salgina ta'zim bilan kifoyalandim.

Malika munosabatimdagи sovuqlikni payqadi, fermer ha-shamatli uyni tark etgandan keyin, buning sababini so'radi. Hazrati oliyalariga bat afsil javob qaytarishga yuragim dov berdi.

«Menday ojiz maxluqni dalada topib olishganda boshimni yanchib tashlashmaganligi uchun bu odam oldida umrbod qarzdorman, – dedim. – Lekin fermer bu xayrli ishi uchun rosa ishlab oldi. U men tufayli shunaqayam ko'p pul topdiki, juda boy odam bo'lib ketdi. Ammo uning qo'lida juda xarob yashadim. Bunday hayot kechirishga har qanday hayvon ham bardosh berolmasdi. U erta tongdan to qorong'i tungacha meni bekorchi-larga tomosha ko'rsatishga majbur qildi. Bundan salomatligim-nning mazasi shunaqayam qochdiki, fermer sog' qolishimga shubha bilan qaray boshladi. Shuning uchun ham meni arzon-garovga sotib yubordi. Biroq, men ishonamanki, uning shubha-lari o'rinsiz. Sizday ulug' va marhamatli, tabiatning bezagi, jahon-olamning mehr-u muhabbat, o'z fuqarolarining huzur-halovati, feniks¹ mo'jizasi bo'lmish xonimning rahnamoligida hech kim menga yomon munosabatda bo'lmaydi, ha demay tuzalib ketishimga esa shubha qilmayman. Hazrati oliyalarini ko'riboq, o'zimni ancha bardam va yaxshi his etyapman».

Gapimning mazmuni, umuman, ana shunday edi. Nutqim ancha to'mtoq edi, uni ancha duduqlana-duduqlana izhor etdim. So'zimning oxirida bu yerdagi muhtarama xonimlarga aytildi-gan bir necha gaplarni ham qistirib o'tdim. Bularni menga Glyumdarklich o'rgatgan edi.

Malika til bilmasligimni kechirdi. Menday kichkina bir maxluqda shunchalik aql, sog'lom fikr borligiga juda hayron qoldi. U meni qo'lida ko'targanicha, qirol kabinetiga olib ketdi. Podsho oliv hazratlari ancha qat'iyatli, viqorli ekan, u menga ko'z qirini tashlab, malikadan sovuqqina qilib, qachondan beri spleknoklarga ko'ngil qo'yib qolganligini so'radi. Men malika-ning o'ng qo'lida mukka tushib yotardim, nazarimda, u meni

¹ Feniks – Misr mifologiyasidagi afsonaviy qush. U o'lim yaqinlashganida o'z uyasida o'zini yondirib yuborish va kuldan yana qaytadan paydo bo'lish xususiyatiga ega. Ko'chma ma'noda – bu tabiat mo'jizasi, odatdan tashqari hodisa hisoblanadi.

birorta jonivor deb o'ylabdi. Aql-zakovatli va xushchaqchaq tabiatli malika meni yozuv stoli ustiga qo'ydi-da, sarguzashtlarimni oliv hazratlariga aytib berishimni buyurdi. Men yuz bergen voqealarni qisqacha bayon qildim. Ichkariga kirishga ijozat olgan Glyumdarklich ham gaplarimni tasdiqladi.

Qirol mamlakatdagi peshqadam olimlardan biri bo'lib, falsafani, ayniqsa matematika fanini chuqur egallagandi. U meni diqqat bilan ko'zdan kechirdi. Ikki oyoqda tik yurishimni ko'rib, avvaliga meni allaqanday kashfiyotchi usta tomonidan yasalgan, soat murvatlari bilan harakat qiladigan qo'g'irchoq odam, deb o'yladi. Lekin gaplarimni eshitib, so'zlarim mantiqan to'g'rili-giga ishonch hosil qilgach, hayratini yashira olmadi. U hikoyarning hech bir so'ziga ishonmadni. Chamasi, bu hikoyalarni Glyumdarklich va uning otasi meni kattaroq pulga sotish uchun majburan o'rgatgan, deb o'yladi. Shu munosabat bilan u menga bir necha savollar berdi, savollariga oqilona javoblar oldi. Nutqimdagagi birdan bir nuqson g'aliz talaffuz, til bilmaganlpkdan dalolat beruvchi noo'rin jumlalar tuzishim edi. Bundan tashqari, men saroyda fermer oilasida eshitib yurgan bir necha o'rinsiz xalq iboralarini ham aytib yubordim.

Bu mamlakat udumiga ko'ra, saroyda hamisha olimlar navbatchilik qilishar, har haftada bir-birlarini almashtirishar ekan. Oliy hazratlari darhol ularni o'z huzuriga chaqirdi.

Bu janoblar tashqi qiyofamni uzoq va sinchiklab o'rganishdi, bir-biriga zid xulosalarga kelishdi. Ular faqat bir xususda hamfikr edilar. Ularning fikricha, menday bir maxluq tabiatning oddiy qonunlariga ko'ra dunyoga kelmasligim kerak, chunki men o'z-o'zimni himoya qilish qobiliyatidan mahrumman: tez chopa olmayman, daraxtga chiqolmayman yo yer kovlab in qurolmayman. Olimlar tishlarimni rosa tekshirib, meni go'shtxo'r hayvon degan xulosaga kelishdi. Lekin o'zimga qanday qilib ovqat topishimga tushunib yetishmadni, chunki to'rt oyoqlilarning ko'pchiligi mendan ancha kuchliroq, dala sichqoni va boshqa jonivorlar o'zlarining epchil-chaqonligi bilan ajralib turishadi. Avvaliga ular meni shilliq qurt, turli hasharotlarni yeydi degan fikrda bo'lishdi, lekin juda ko'p olimona mulohazalar va tortishuvlardan keyin bu taxminlar butunlay rad etildi.

Donishmandlardan biri, meni endigina paydo bo‘layotgan yoki chala pusht, degan fikrni aytdi. Lekin qolgan ikki olim tanamdag'i barcha a'zolar yaxshi taraqqiy qilganligini, ko‘p yillardan beri yashayotganligimni, bunga lupa orqali ko‘risha-yotgan soqollarim guvohlik berayotganligini ro‘kach qilib, bu fikrni rad etdi. Ular meni oddiy pakana odamlar toifasiga ham qo‘shisha olmasdi, chunki jussam juda kichkina edi. Mamlakatning eng kichkina odami, malikaning erkatoj pakanasining bo‘yi ham o‘ttiz fut kelardi.

Ko‘pgina tortishuvlardan keyin meni **repliyumskolcats**, lusu naturae (tabiat o‘yini) degan xulosaga kelishdi. Bu ta’rif hozirgi zamon Yevropa falsafasiga juda mos tushadi. Ma’lumki, faylasuflarimiz tabiatda uchraydig'an qiyinchiliklarni hal etishda ana shu ajoyib, biroq mujmal hodisaga ko‘proq tayanishadi. Bunda, shubhasiz, insoniyat bilimining ulug‘ taraqqiyoti o‘z ifodasini topgan¹.

Ana shu oqilona xulosani eshitgach, bir necha og‘iz gapirishga ijozat so‘radim. Men qironga murojaat qilib, oliy hazratlariga millionlarcha bo‘yi bo‘yimga teng odamlar yashay-digan mamlakatdan kelganligimni, undagi hayvonlar, daraxtlar, binolar bu yerdagiga qaraganda ancha kichik ekanligini aytdim. Shuning uchun, oliy hazratlari fuqarolari singari, o‘z yurtimda men ham o‘zimni himoya qilishga va ovqat topishga qodir ekanligimni ham pisanda qildim. Shu vajdan olimlarning fikri asossiz, dedim.

Bu fikrimga qarshi ular zaharxandalik bilan: fermer uni rosa o‘qitibdi-da, deyishdi. Bu olimlardan ancha bilimdon bo‘lgan qirol ularning ketishiga ruxsat berdi va fermerni ayтиb kelishga odam yubordi. Baxtimga u hali shahardan jo‘nab ketmagan ekan. Oliy hazratlari, avvalo, yolg‘iz gaplashib, undan u-bu narsani so‘radi, keyin meni fernner va uning qizi bilan yuzlashtirdi, men gapirgan gaplarning hammasi haqiqatga, to‘g‘ri ekanligiga ishonch hosil qila boshladi. U malikaning menga alohida g‘amxo‘rlik ko‘rsatishini istadi. Glyumdalklichning ham

¹ «...insoniyat bilimining ulug‘ taraqqiyoti...» – Swift yetarli tekshirilmagan tabiat hodisalarini o‘rganish o‘rniga, ko‘pincha tumanli, mazmunsiz fikrlarga berilib ketgan o‘z zamonasidagi olimlar usidan kuladi.

saroyda qolishiga rozilik bildirdi, chunki har ikkalamizning o'rtamizdagi yaqinlikni darhol fahmladi.

Saroyda qiz uchun alohida uy ajratishdi; unga, faqat uni tarbiya qilish bilan shug'ullanadigan ikkita murabbiya, uni kiyintiradigan oqsoch xotin, boshqa xizmatlarni bajaradigan yana ikkita cho'ri tayinlashdi. Menga qarash esa butunlay Glyum-dalklichning zimmasiga yuklandi.

Malika saroy duradgoriga menga yotoqxona vazifasini o'taydigan quti yasashni buyurdi. Duradgor qo'li gul usta edi: u uch hafta ichida mening ko'rsatmalarim bo'yicha uzunligi o'n olti fut, eni va balandligi o'n ikki fut keladigan, pastga tushiriladigan derazali, eshik va ikkita shkafli yog'och uy qurib berdi. U naq Angliyadagi yotoqxonalarning o'zi bo'ldi-qoldi. Uyning shipini ham ochib-yopiladigan qilib qurildi. Bu Glyumdalklichga har kuni xonani shamollatish va yig'ishtirish imkonini berardi.

Qirolning mebel qoplovchisi menga ajoyib karavot yasab berdi, enagam har kuni ertalab uni tashqariga olib chiqar, ko'rpa-yostiqlarni yig'ishtirar, kechqurun yana o'z joyiga qo'yib qo'yardi. Mayda-chuyda bejirim bezaklar yasaydigan boshqa bir usta fil suyagiga o'xshagan narsadan orqa va yon suyanchig'i bor ikkita kreslo, ikkita stol va pastakkina javon yasadi. Xonamning devorlari, shipi, poli kigiz bilan qoplandi. Bularning hammasi uyimni boshqa yoqqa ko'chirganda baxtsiz hodisa yuz bermasligi, faytonda ketayotganda silkinish quvvatini pasaytirishi uchun qilindi.

Men xonamga kalamush va sichqonlar kirmasligi uchun eshikka qulf yasab berishni iltimos qildim. Chilangar ancha uringandan keyin, bu yerda eng kichkina deb hisoblangan, ammo men Angliyadagi zodagonlarning biri darvozasida bir martagina ko'rgan ulkan qulfday keladigan jajjigina qulfcha yasadi. Glyumdalklich kalitni yo'qotib qo'yishidan cho'chib, uni hamisha o'zimning yonimda olib yurdim.

Malika, iloji boricha, eng yupqa va nafis ipak matodan menga kostyum tikishga buyurdi. Lekin bu material ingliz adyolidan qalinroq chiqib qoldi, to ko'nikkunimga qadar kostyum meni ancha bezovta qildi. Kostyum ham eron, ham xitoy kiyimiga o'xshagan mahalliy modada tikildi: u ancha odmi va

chiroyli edi.

Malika men bilan bo'lishini shunaqayam yoqtirib qoldiki, mensiz tomog'idan hech luqma o'tmasdi. Hazrati oliyalar stolga o'tirganda, uning chap tirsagi yoniga mening stol va stulimni qo'yishardi. Glyumdarklich esa yonginamda kursi ustida tik turardi: u ovqatlanishimga ko'maklashar, ovqatdan keyin stolimi ni yig'ishtirardi.

Mening tovoq, likop va boshqa idishlardan to'la-to'kis kumush servizim¹ bor edi; malikaning idish-tovoqlariga taqqoslaganda, menikini bemalol Londonning o'yinchoq magazinlaridagi bolalarining qo'g'irchoq servizi deyish mumkin edi. Enagam servizimni kumush qutichaga joylab, cho'ntagida olib yurardi; tushlik ovqat paytida nima lozim bo'lsa, shuni stol ustiga qo'yar, tushlikdan keyin esa ularni yuvib, tozalardi.

Malikadan tashqari, uning stoli yonida ikkita qizi – yosh malikalar o'tirishib, ovqatlanishardi; ularning to'ng'ichi o'n olti yoshda, kenjası esa o'n uch yosh-u bir oylik edi. Hazrati oliyalar mol go'shti bo'laklarini idishimga solib qo'yardi; ularni o'zim kesib, maydalardim. Ovqat yeyishim hamda zig'irday ovqat ulushimni tomosha qilib o'tirish unga behad xursandchilik baxsh etardi. Malika og'ziga bir marta solgan go'sht parchasiga ingliz fermerlaridan bir to'dasi bemalol to'yadi.

Dastlabki paytlarda uning ovqatalishidan jirkanib yurdim. U kattaligi bizning kurkamizday keladigan turna go'shtini suyagi-yu qanotlari bilan birga yamlamay yutardi, uning bir tishlam noni bizning har biri o'n ikki penni² keladigan ikkita katta dumaloq nonimizday kelardi. Bizning bochkamizday keladigan oltin qadahdagi vinoni esa bir ko'tarishda sifqorardi. Ovqat mahalida ishlataidigan pichog'i, chalg'i o'rog'imizni to'g'rilaşak, o'shandan ikki barobar uzun edi. Qoshiq va sanchqilar ham shunga yarasha kattalikda edi. Bir kuni Glyumdarklich, ana shunday qoshiq va sanchqilardan o'n-o'n ikkitasini ko'rsatish uchun meni oshxonaga olib bordi. Nazarimda, men bunday vahimali manzarani hech qachon ko'rmaganman.

¹ Serviz (fransuzcha: service – xizmat; idish-tovoq to'plami) – ma'lum miqdordagi kishilarga mo'ljallangan, bir xil badiiy bezatilgan idish-tovoq to'plami.

² Penni, pens – Finlyandiyaning mayda puli, chaqasi.

Har chorshanba kuni (bu yerda chorshanba bayrami kuni hisoblanarkan) qirol, malika va ularning bolalari – hammalari jam bo'lib, oliv hazratlarining xonasida ovqatlanishardi. Bunday ziyofatlarda mening stol va stulimni oliy hazratlarining chap qo'l tomoniga qo'yishardi, chunki men u kishining arzandasiga aylanib qolgandim.

Podsho men bilan bajonidil suhbat qurardi. U mendan Yevropa, mahalliy qonun-qoidalar, din, tanish-bilishlar, maorif va boshqa narsalar haqida so'rardi, men esa qo'limdan kelgанича bu xususda batafsил ma'lumot berardim. Qirol aql-zakovatining ravshanligi, mushohadasining aniq va teranligi bilan ajralib turardi, men aytgan ma'lumotlar xususida o'ta oqilona, chuqur ma'noli e'tirozlarни ham bildirardi. Bir safar qirol o'zini tuta olmadi. Men o'zimning jonajon yurtim, savdo-sotig'imiz, quruqlik va dengizda olib boriladigan urushlar, diniy parokandalik va siyosiy partiylar haqida to'lib-toshib uzoq gapirdim. Qirol diqqat bilan quloq soldi, nihoyat undagi tarbiyaga oid bid'at uyg'ondi. U meni o'ng qo'liga oldi, chap qo'li bilan silab-siypab, xandon tashlab kulganicha, mendan kimsan, vigmisan' yo tori, deb so'radi. Keyin qirol shu yerda turgan, uzunligi ingliz kemasi «Monarx»ning grot machtasiday keladigan oq hassa ushlagan birinchi vaziriga murojaat qilib, men singari mayda hasharotlar unga taqlid qilib o'rganadigan bo'lsa, inson ulug'verligi naqadar bachkanalashib ketishini aytdi. «Garov boylab aytamanki, – deb davom etdi u, – bu mavjudotlarning unvon va ordenlari ham bor, ular kiyim-kechaklari, safarlari bilan kerilishadi, uyacha hamda inlarni qurib olishib, uni uy va shahar deb aytishdan ham tap tortishmaydi; ular ham sevishadi, jang qilishadi, munozaralar olib borishadi, ig'vo tarqatishadi, xoinlik qilishadi».

U ana shu mavzuda ancha gapirdi, yuzlarim g'azablanganimdan juda qizarib ketdi. Ilm va san'at makoni bo'lgan, janglarda g'oilib, Yevropadagi hakamlar sudida Fransiyaning ofati, saxovat va pokdomonlik, sharaf va haqiqat koni, jahoning faxri va orzu-umidi bo'lmish olilianob vatanim haqida aytilgan ana shu jirkanch gaplarni eshitib, alamdan o'zimni qo'yarga joy

¹ Viglar – XVII-XIX asrlarda Angliyada, 1834-1854 yillarda AQSHda mavjud bo'lgan siyosiy partiya vakili yoki tarafdfori.

topolmay qoldim.

Biroq durustroq mulohaza yuritib, o'zimni xafa bo'lgan deb hisoblash to'g'rimi, deb shubhalana boshladim, hozirgi ahvolimda esa xafa qilishga xafa qilish bilan javob berolmayman. Bu mamlakatda bir necha oy bo'lib, ularning tashqi ko'rinishlari va suhbatlariga ko'nikib qoldim. Buning ustiga atrofdagi hamma narsa ularning ulkan bo'y-bastiga mos tushardi. Bora-bora ular menda dahshat tug'dirmaydigan bo'lib qoldi. Nazarimda, o'zimni bayram kiyimlariga burkangan ingliz lordlar va xonimlari, ularning viqorli yurish-turishlari, ta'zim bajo keltirishlari va bema'ni safsatabozliklari orasida yurganday his eta boshladim. Gapning to'g'risi ba'zan qirov va uning amaldorlari menga qarab turib qanday kulishsa, men ham ulardan shunday kulgim kelib ketardi. Malika meni tik tosh oyna oldiga olib borib, unda ikkovimiz bor bo'yimiz bilan ko'ringanimizda ham o'zimni kulgidan tiya olmasdim. Ba'zan esa, go'yo ular ulkan odamlar emas, balki o'zim bir necha baravarga kichrayib ketgan bo'lsam kerak deb o'ylardim.

Boshqalardan ko'ra malikaning pakanasi meni ko'proq xo'rilar va azoblar edi. Uning bo'yi o'ttiz futga ham yetmasdi. Men bu yerda paydo bo'lmasimdan ilgari butun mamlakatda eng kichkina odam shu edi. O'zining bo'yidan bir necha barobar past jonivorni ko'rib, uning viqor bilan gerdayishiga hamda malika oldida men bilan uchrashganda surbetlarcha baqrayib turishiga ajablanmasa ham bo'ladi.

Stol ustida tik turib, saroy mulozimlari bilan suhbatlashayotganimda pakana ko'pincha bo'yim va tashqi ko'rinishimdan kulib, albatta, hazil bilan chandib olardi. Undan o'ch olish maqsadida uni o'zimning akam deb atardim yoki uni yakkamayakka bahslashuvga undardim; xullas, saroy mahramlari orasidagi barcha hiyla-nayranglarni ishlatardim.

Bir kuni tushlik ovqat mahalida ana shu yovuz itvachcha mening qandaydir tanbehimga shunaqayam achchiqlandiki, asti qo'yavering, oliy hazratlari kreslosining oyog'idan tarmashib yuqoriga chiqdi va belimdan ushlab, qaymoq to'la kumush kosa ichiga tashlab yubordi. Qaymoqqa boshim bilan sho'ng'ib tushdim. Yaxshiyamki, suzishni durust bilaman. Bo'lmamas holimga

voy edi. Bu payt Glyumdalklich xonaning narigi burchagida edi, malika o'zini shunchalik yo'qotib qo'ydiki, menga yordam ham berolmadı. Nihoyat, enagam chopib kelib, meni kosa ichidan oldi. Lekin men ikki pintcha qaymoqni yutishga ulgurgan edim. Meni o'ringa yotqizishdi. Baxtimga hamma ish bexatar bo'ldi. Ammo kiyim-kechagim ishdan chiqdi, uni tashlab yuborishga to'g'ri keldi. Pakanani rosa savalashdi, boz ustiga uni men cho'milib chiqqan kosadagi hamma qaymoqni ichishga majbur qilishdi. O'shandan boshlab pakana malikaning iltifotidan butunlay mahrum bo'ldi. Oradan bir oz vaqt o'tgach, malika uni aslzoda xonimlardan biriga hadya qilib yubordi, u bilan boshqa diyordi ko'rishmadim. Bunga benihoya suyundim. Bu yovuz maxluq yana nimalarni o'ylab chiqarardiyan, buni aytish qiyin.

Ilgari ham u menga qo'pol hazil qilgan edi. Kunlarning birida, tushlik ovqat paytida hazrati oliyalari suyakdag'i ilikni qoqib oldida, uni yana tovoqqa qo'ydi. Glyumdalklich bufetga ketishi bilanoq pakana payt poylab turib, enagam mening ovqatlanishimni tik turib kuzatadigan kursi ustiga irg'ib chiqidda, meni ikkala qo'li bilan mahkam ushladi, oyoqlarimni qisib, yarim belimgacha iligi qoqilgan suyak ichiga tiqdi. Birovni yordamga chaqirishni o'zim uchun or deb bildim, bu bema'nigar-chilik yuz bergenidan keyin hech qancha vaqt o'tmay buni payqab qolishdi va meni asirlikdan ozod qilishdi. Chamasi, juda kulgili ahvolga tushib qolgan bo'lsam kerak. Saroyda issiq taomlarni kamdan kam tortiladi. Shu vajdan suyak ichiga tiqilgan oyoqlarim kuymay qoldi, lekin paypoqlarim va shimim rasvo bo'ldi. Garchi malika ahvolimni ko'rib, o'zini kulgidan tiya olmagan bo'lsa-da, pakananing bu qilig'idan qattiq achchiqlandi. Faqat mening homiyligim sharofati bilangina pakana saroydan quvilmay qoldi.

Malika ko'pincha qo'rroqligimdan kular va vatandoshlarining ham shunaqa qo'rroqmi, deb so'rardi. Malikaning kulishlariga mana bu voqeа sabab bo'lган edi. Yozda bu yerda pashsha juda ko'payib ketadi. Bu la'natи hasharotlarning har biri eng yirik turnaday keladi, ovqat mahalida ular menga hech tinchlik berishmas edi. Ular ko'pincha ovqatimga qo'nishar, o'zlarining jirkanch najasları yo tuxumlarini qoldirishar, bularni men o'z

ko'zim bilan bemalol ko'rар edim. Ba'zan esa pashshalar burnim yo peshonamga qo'nib, qon chiqquncha so'rishardi. Ulardan ko'ngil aynatuvchi hid kelib turardi. Ularning oyoqlarida, naturalistlarimiz aytgandek, hasharotlarning ship bo'ylab bemalol o'y-nab yurishlariga imkon beradigan yopishqoq moddaning izlarini ko'rdim. Bu yaramas maxluqlardan o'zimni himoya qilish ancha qiyin edi. Pakananing eng sevgan ermag'i, maktab o'quvchilari qilganidek, hovuchiga bir necha pashshani qamab olish va ularni bexosdan tumshug'im tagidan qo'yib yuborib, meni qo'rqtish edi. Pashshalardan o'zimni himoya qiladigan birdan bir qurolim uzun xanjarim edi, pashshalar men tomon uchib kelganida ularni xanjar bilan bo'lib tashlayverardim. Chaqqon harakatim bilan hammaning zavqini keltirardim.

Havo ochiq kunlarda Glyumdarklich har kuni ertalab sof havodan nafas olishim uchun qutimni deraza tokchasiga qo'yardi. Shuni ta'kidlab o'tishim kerakki, men qutimni Angliyadagi qush qafaslari singari deraza tashqarisiga osib qo'yishlariga hech qachon rozi bo'lmadim. Bir kuni ertalab u qutini qo'yib, o'zi bir yoqqa ketgani hamon esimda. Men derazani uchib, stolga o'tirdim, shirin pirog¹ bilan nonushta qila boshladim. To'satdan shira hidini sezgan yigirmatacha ari xona ichiga yopirilib uchib kirdi. Xona ichi, birvarakayiga yigirmata volinka² chalinganday, g'o'ng'illagan ovozga to'lib ketdi. Arilarning ba'zilari pirogimga tashlanib, uni uqalab tashlay boshlashdi, boshqalari esa qulog'imni qomatga keltiradigan darajada g'o'ng'illab charx urar, nayzalari bilan menga dahshat solardi. Men xanjarimni yalang'ochlab, ularga qarshi dadil jangga kirishdim. Ularning to'rttasi ni o'ldirdim, qolganlari uchib ketishdi, men darhol derazani yopib oldim. O'ldirilgan arilarning nayzasini sug'urdim. Ularning uzunligi naq bir yarim dyum bo'lib, ignaday o'tkir edi. Har to'rttal a nayzani ehtiyyotlab saqladim va keyinroq Yevropada boshqa nodir narsalar bilan birga ularni odamlarga ko'rsatdim. Angliyaga qaytganimdan keyin nayzalarning uctasini Greshem-kollejga berdim, bittasini o'zimda olib qoldim.

¹ Pirog (*ruscha*: pirog – «bazm, ziyofat») – qiyoma, meva, qiyom va shu kabilar solib, duxovkada pishiriladigan shirinlik.

² Volinka – puflab chalinuvchi soz.

TO'RTINCHI BOB

Mamlakat ta'rifi. Muallif taklifi bo'yicha geografiya xaritasiga tuzatish kiritish. Qirol saroyi. Poytaxt haqida bir-ikki og'iz so'z. Muallifning qanday sayohat qilgani. Bosh ibodatxona ta'rifi.

Endi men mamlakatning, to'g'rirog'i, o'z safarlarim paytida ko'rishga tuyassar bo'lgan qirollik poytaxti Lorbrulg'-rud atrofidagi ikki ming milya masofani egallagan qismining ta'rifini bayon etmoqchiman. Bu safarlar malikaning hamrohligida o'tdi, chunki u poytaxtdan uzoqroqqa hech qachon qadam ranjida qilmagan; hatto qirol sayohatga chiqqanda ham uni kuzatib borib, u bilan uzoqroqqa ketmagan, o'sha joyda to'xtab, oliv hazratlarining qaytishini kutgan. Bu hukmdor mamlakating uzunligi olti ming milya, eni esa uch mingdan besh ming milyacha keladi. Shu vajdan, menimcha, geograflarimiz Yaponiya bilan Kaliforniya o'rtalig'ida okean bor¹, degan taxminni aytishib katta xato qilishadi. Men hamisha, bu yerda ulkan Tatariya qit'asiga qarama-qarshi turgan yer bor, degan fikrda bo'lganman. Menimcha, ular o'z xaritalariga o'zgartish kiritishlari va unda mana shu ulkan mamlakatni ko'rsatishlari lozim. Men esa ularga bajonidil ko'maklashaman.

Men ta'rif qilayotgan mamlakat shimoli-sharq tomonidan balandligi o'ttiz milya keladigan tog' tizmalari bilan qurshalgan yarim oroldan iborat. Bu tizmalardan mutlaqo o'tib bo'lmaydi, chunki uning hamma cho'qqilari yonib turgan vulqonning o'zi. Tog'ning narigi tomonida kimlar yashashini va yashash mumkin yo mumkin emasligini eng mashhur olimlar ham bilmaydi. Mamlakatning boshqa uch tomoni okean bilan qurshalgan. Lekin mamlakatning hech qayerida port uchun qulay joy yo'q. Daryolar dengizga qo'yiladigan joylardagi sohillarda o'tkir qoyalar serob. Qoyalar oralig'ida hamisha to'lqinlar o'kirib quturadi. Xullas, dengiz sohiliga eng kichkina qayiqning yaqinlashuvi ham amri

¹ «...Yaponiya bilan Kaliforniya o'rtalig'ida okean bor» – XVIII asr geograflari, Yaponiya Amerika bilan quruqlik orqali tutashganmi yoki ular o'tasida suv bo'shlig'i bormi, degan masalada bir-birlari bilan kelisha olmasdilar.

mahol. Ammo daryolar son-sanoqsiz kemalarga va baliqlarga boy. Ular dengiz balig'ini kamdan kam tutishadi, chunki ularning kattaligi Yevropadagi baliqlarday keladi, shuning uchun ham bu baliqlar ularga kichiklik qiladi.

Tabiat hayvonlar va o'simliklarni shunchalik katta qilib yaratgani bilan, ularning faqat shu qit'ada yoyilishinigina ta'minlanganini kitobxon ko'rib turibdi. Bu hodisaning sababini izlab topishni faylasuflarimizga havola qilaman. Ba'zida dovullar ham kitlarni sohil qoyalariga uloqtirib turadi; bu yerliklar kit ovlab, ularning go'shtini jon-jon deb yeyishadi. Bir kuni bir odam yelkasida arang ko'tarib ketayotgan kitni ham ko'rdim, Ba'zida kitlarni antiqa narsadek savatga solishib, Lorbrulgrudga ham olib kelishadi. Bir kun qirol dasturxoni ustida bahaybat bir kitni ko'rib qoldim; uni nodir taom sifatida tortishdi, lekin uning qirolga yoqqanini sezmadim. Nazarimda, kit avlodidan bo'lgan bu ulkan narsaga u jirkanib qaradi.

Mamlakat aholisi zikh. Mamlakatda ellik bitta katta shahar, toshdan qurilgan yuzga yaqin qal'a, juda ko'p miqdorda qishloqlar bor. Shaharlari qanaqa bo'larkan degan kitobxonlarning qiziqsinishlariga Lorbrulgrud shahrini ta'riflab o'tish bilan kifoyalanaman. Shahar uni teng ikkiga bo'lib turgan daryoning ikki sohiliga joylashgan. Shaharda sakson mingdan ortiq uy va olti yuz mingga yaqin aholi bor. Uzunligi uch glyunglyunga (besh yuz ingliz milyasiga yaqin), eni esa ikki yarim glyunglyunga. Buni men qirolning faromoyishiga binoan tuzilgan, ellik kvadrat fut keladigan plandan o'lchab bildim. Planni men uchun ataylab yerga yoyishdi. Men kovushimni yechib, plan ichiga kirdim, uning diametri va aylanasini bir necha bor qadamlab o'lchadim. Shundan keyin masshtab¹ bo'yicha shaharning aniq hajmini osonlikcha aniqlab oldim.

Qirol saroyi tartibsiz qurilgan, aylanasi yetti milya masofani egallagan binolar guruhidan iborat. Ko'cha tomondan kiriladigan zallarning balandligi ikki yuz qirq fut, uzunligi va eni ham bo'yiga yarasha.

¹ Masshtab (*nemischa: Maßstab < Maß – o'lchov + stab – tayoq*) – joyning, narsaning haqiqiy o'lchami bilan uning kattaligi, plandagi, chizmadagi, aerofotosuralidagi kichraytirilgan yoki kattalashtirilgan o'lchami o'rtasidagi nisbat.

Men va enagam uchun kareta berilgandi. Glyumdalklich murabbiya kuzatuvida tez-tez shahar aylangani yoki xarid qilgani borardi. Ana shu sayt-tomoshalarda men ham birga bo‘lardim, qutimda o‘tirardim. Iltimosimga ko‘ra, qiz ko‘pincha meni quti ichidan olar, ko‘chalardan o‘tib borayotganimizda uylar va odamlarni yaxshiroq ko‘rishim uchun qo‘lida ushlab ketardi. Nazarimda, karetamiz Vestminster Gollday¹ kelar, lekin unchalik baland emas edi. Bir kuni murabbiya karetani do‘kon oldida to‘xtatishni buyurdi. Bundan foydalangan gadoylar karetaning ikki tomonini qurshab olishdi. Bu o‘rganmagan yevropaliklarga xos ko‘zim uchun dahshatli manzara edi. Gadoylar orasida ko‘krigiga yara toshgan bir ayol ham bo‘lib yaralari ko‘zi shu qadar katta ediki, uning ichiga g‘orga kirganday bernalol sig‘ish va yashirinish mumkin edi. Boshqa bir gadoyning kattaligi beshta jun toyday keladigan buqog‘i² bor edi. Yana biri balandligi yigirma fut keladigan qo‘ltiq tayoqqa suyanib turardi. Biroq eng jirkantiradigan narsa ularda o‘rmalab yurgan bitlar edi. Bu bitlarni o‘z ko‘zim bilan Yevropa bitlarini mikroskopda³ ko‘rganimizdan ham ko‘ra yaxshiroq ko‘rdim. Hatto bechoralarning terilarini cho‘chqlarday kovlashtirayotgan tumshuqlarini ham ravshan ko‘rdim. Bunaqa antiqa jonivorlarni umrim bino bo‘lib endi ko‘rishim edi. Garchi ko‘nglimni juda aynitsa ham, ulardan birini zo‘r hafsal bilan yorib ko‘rgim keldi. Biroq menda jarrohlik asboblari yo‘q edi: baxtga qarshi, ular kemada qolgandi.

Men istiqomat qilayotgan katta quti safar uchun ancha noqulay edi, u Glyumdalklichnish tizzasiga arang joylashar, karetaning ancha joyini egallardi. Shuning uchun ham malika oldingisidan kichikroq, uzunligi o‘n ikki fut keladigan maxsus safar quti yasashga buyurtma berdi. Keyingi – ikkinchi quti mening ko‘rsatishim bo‘yicha, oldingi usta tomonidan yasaldi. U kvadrat shaklida bo‘lib, uch tomondagi devorlariga bittadan deraza qo‘yilgandi; safar vaqtidagi har xil ko‘ngilsiz hodisalar dan saqlanish uchun derazalarga ichkaridan temir sim tutilgandi.

¹ Vestminster-Goll – olyi sud majlis o‘tkazadigan Londondagi bino.

² Buqoq – qalqonsimon bez faoliyatining buzilishi natijasida ushbu bezning kattalashuvi bilan bog‘liq kasallik; shu kasallik natijasida katalashgan qalqonsimon bez.

³ Mikroskop, zarrabin – mikrozarralarni, ko‘zga ko‘rinmaydigan juda mayda narsalarni kattalashitirib ko‘rsatadigan optik asbob.

To'tinchi tomonga esa ikkita mustahkam halqa o'matilgandi; mabodo otda sayr qilmoqchi bo'lsam, ot mingan kishi halqlardan qayish o'tkazib, qutini beliga bog'lab olardi. Bunaqa sayrlarda tez-tez bo'lib turardim. Ba'zan qirol bilan malikani safarga kuzatib qo'yardim, ba'zida esa xiyobon va bog'larni aylanib kelgani borardim, hatto saroy xonimlari va vazirlar huzuriga ham tashrif buyurardim. Shuni ta'kidlash lozimki, qisqa vaqt ichida eng oliy martabali amaldorlar bilan tanishib oldim. Ularning hammasi menga zo'r izzat-ehtirom bilan munosabatda bo'lishardi, albatta, bu ehtiromlar mening shaxsiy fazilatim uchun emas, balki, oliy hazratlarining iltifotiga musharraf bo'lganim uchun ham ko'rsatilardi.

Agar uzoq sayohatlarda karetada yurish meni toliqtirib qo'ysa, ot minib ketayotgan mulozim qutimni beliga qayish bilan bog'lab olar va uni old tomonidagi yostiq ustiga qo'yardi. Shunday qilib, derazadan tashqarini tomosha qilib borish imkoniga ega bo'lardim. Qutida mening safarbop ko'rpa-yostiqlarim, ashyolarim – shiftga ilingan belanchagim, polga mahkamlab qo'yilgan stol va stulim bor edi, ot yoki kareta harakat qilayotganda ular qimirlamasdi. Mendek keksa dengizchini yo'ldagi silkitishlar – ba'zan bular juda kuchli bo'ladi – unchalik qattiq bezovta qilmasdi.

Qachon menda shaharni ko'rish istagi tug'ilsa, safar kabinetimga kirardim, Glyumdarklich uyimni tizzasiga qo'yar, o'zi ochiq portshezga o'tirar va bizni, shu mamlakat urf-odatiga binoan, to'rt kishi malikaning ikki yosh malayi kuzatuvida ko'tarib ketishardi. Mening daragimni eshitgan xaloyiq hamisha portshez atrofida kuymalanishardi. Shunda qizcha bizni ko'tarib borayotganlarga to'xtashni buyurar va qiziqsinuvchilar yaxshiroq ko'rsin uchun meni qo'liga olardi.

Men bosh ibodatxonani, ayniqlsa, qirollikda eng baland hisoblangan uning ustidagi minorani borib ko'rgim keldi. Kunlarning birida enagam bilan birga eng yuqoriga ko'tariidik. Lekin shuni ochiq e'tirof etishim kerakki, uyga hafsalam pir bo'lib qaytdim. Minora poydevoridan to uchigacha arang uch ming fut kelardi. Mabodo Yevropadagi va shu yerdagi minoralarni taqqoslaydigan bo'lsak, uning balandligiga ajablanmasa ham

bo‘ladi. Kamtarona qilib aytganda, bu minora Solsberidagi sobor qo‘ng‘iroqxonasidan ham past edi¹ – albatta, bu yerda u yoki bu binoning balandligi quruvchilar bo‘yiga mutanosib ekan-ligini nazarda tutiladi. Biroq men o‘zim o‘ta minnatdor bo‘lgan millat iste’dodini kamsitishni istamayman. Shuning uchun ham quvonch bilan ayta olamanki, bu minoraning pastakligini uning g‘oyat chiroyliligi va mustahkamligi yuvib ketadi. Uning devorlari taroshlangan toshlardan urilgan, qalinligi yuz futga yetadi. Devorlarda tokchalar bor, tokchalarga esa xudolar va imperatorlarning haykallari qo‘yilgan. Minora oldida uyulgan axlat ichidan haykallardan birining sinib tushgan jimjilog‘ini topib oldim. Uni o‘lchab ko‘rsak, uzunligi to‘rt fut-u bir dyum ekan. Glyumdarklich jimjiloqni ro‘molchasiga o‘rab, cho‘ntagiga solib qo‘ydi. Boshqa bolalar singari u ham har xil mayda-chuyda bezaklarni yaxshi ko‘rar va havas bilan to‘plar edi.

Qirol oshxonasi – gumbazining balandligi olti yuz futcha keladigan bahaybat bino edi. Katta o‘chog‘ining uzunligi avliyo Pavel gumbazi² enidan o‘n qadam kam, xolos, buni Angliyaga qaytayotganimda ataylab o‘lchab ko‘rdim. Biroq men rashperlarni³, bahaybat ko‘za va qozonlarni, boshqa ulkan oshxona ashyolarini ta‘rif-tavsif qilsam hech kim menga ishonmasa kerak, deb o‘ylayman. Talabchan tanqidchilar meni boshqa sayohatchilarday ko‘p narsalarni ko‘pirtiryapti, deyishlari mumkin. Shuning bilan birga, ko‘pirtirishdan qochib, boshqa bir mushkul ahvolga tushib qolmasam, deb qo‘rqaman. Ehtimol, bu yozayotgan kitobim qachonlardir brobdingneg (Brobdingneg shu qirolikning nomi) tiliga tarjima qilinar, men qirol va uning fuqarolari o‘z mamlakatlari haqida yolg‘on va kamaytirib ko‘rsatilgan tasavvurlar bergenim uchun mendan xafa bo‘lishlarini aslo istamayman.

Oliy hazratlari o‘z otxonalarida olti yuzdan ortiq otni

¹ «...Solsberidagi sobor qo‘ng‘iroqxonasidan ham past edi» – Solsberidagi sobor qo‘ng‘iroqxonasining balandligi bir yuz yigirma ikki metr. Ulkanlar qirolligidagi minora mahalliy aholiga bag‘oyat ta’sir ko‘rsatishi uchun uning balandligi 1464 metr (122x12) bo‘lishi kerak.

² «Avliyo Pavel gumbazi» – Londondagi avliyo Pavel sobori gumbazining diametri o‘ttiz metr dan ortiq.

³ Rashper – go‘sht pishiriladigan otashdon.

kamdan kam ushlab turadi. Otlarning bo‘yi ellik to‘rt futdan oltmis futcha. Tantanali yurish paytlarida qirolni olti yuz chavandozdan iborat gvardiya kuzatib boradi. Ancha vaqtgacha, mana shu tantanali yurishdan ham ulug‘vor va hashamatli narsa bo‘lmasa kerak, deb yurdim. Biroq qirol qo‘shtinini to‘liq jango-var holda ko‘rganimda, oldingi fikrlarim puchligiga ishonch hosil qildim.

BESHINCHI BOB

Muallifning turli sarguzashtlari. Muallif o‘zining dengizda suzish bo‘yicha mahoratini namoyish qiladi.

Agar bo‘yim tufayli turli kulgili ahvolga tushmasam va alam qiladigan sarguzashtlarni boshimdan kechirmasam, o‘ta baxtiyor hayot kechirgan bo‘lur edim. Ana shu sarguzashtlardan ba’zilarini kitobxonga hikoya qilishni o‘zimga ep ko‘raman.

Glyumdalklich safar qutisida meni tez-tez bog‘ga olib chiqardi. Ba’zan u meni qutidan olib, qo‘lida ushlab turar yoki yerga qo‘yib yuborar edi. Hali pakana saroyda yashayotgan paytlarda sayrga chiqqanimizda, u orqamizdan izma-iz borardi. Enagam meni pastakkina olma daraxti oldida yerga qo‘ydi. Shu yerda pakana ham to‘xtadi. Buni payqadim-u, unga daraxt bilan uning bo‘yi teng ekanligini pisanda qilib, hazil gap otishdan o‘zimni tiya olmadim. Yovuz masxaraboz mendan o‘ch olish maqsadida poylab turib, olma daraxti tagidan o‘tib ketayotganimda uni silkitib yubordi. Har biri bochkaday keladigan o‘nlarcha olma ustimga to‘kildi; olmalardan biri yelkamga kelib tushdi va meni yerga qulatdi. Yerga chalpak bo‘lib yotib qoldim. Yaxshiyamki, hech qanday lat yemadim. Pakananing bu sho‘xligi jazosiz qoldi. Men birinchi bo‘lib uning jig‘iga tegdim, shuning uchun ham uni avf etishlarini iltimos qildim.

Boshqa bir safar Glyumdalklich murabbiyasi bilan qayoq-qadir ketdi, meni esa bog‘dagi o‘tloqda qoldirdi. Shunda to‘sat-dan qattiq do‘l yog‘ib qoldi. Men o‘sha zahoti yerga yiqilib tushdim, chunki har biri tuxumday keladigan do‘l meni savalardi. Men emaklab yurib, arang zira ekilgan egatga yetib oldim va

boshpana topdim. Lekin, do'lida shunaqayam dabdalarni chiqqan ediki, o'n kungacha ko'rpa-yostiq qilib yotdim, bunga ajablanmasa ham bo'ladi. Axir, bu yerdagi har bir dona do'l Yevropadiga qaraganda bir ming sakkiz yuz marta katta-da. Buni o'zim o'tkazgan tajribaga asoslanib tasdiqlayman, chunki qiziqsiniib do'l donalaridan birini tarozida tortib ko'rganman.

Xuddi shu bog'da bundan ham dahshatliroq sarguzasht bo'lib o'tdi. Ko'pincha, o'z o'ylarim va xotiralarimga bemalol berilib, yolg'iz yurishni yoqtirib qoldim. Shunday paytlarda enagamday meni bog'ning tinch, bexatar joyida yolg'iz qoldirishini iltimos qilardim. Bir kuni Glyumdarklich meni bog'ga olib chiqdi, menga to'liq erkinlik berib, murabbiyasi va boshqa tanish xonimlar bilan bog'ning ovozim yetmaydigan boshqa bir burchagiga qarab ketdi. U yo'qligida bog'bonlardan biriga qarashli oq spanel¹ to'satdan bog'ga yugurib kirdi va men yotgan joy yaqinidan o'tib qoldi. Hidimni bilib, it men tomon yaqinlashdi, meni tishlab, egasining oldiga olib bordi, dumini likillatib, avaylab yerga qo'ydi. Yaxshiki, it o'rgatilgan bo'lib, meni juda ehtiyojlab olib ketdi, etimga tishi o'tish u yoqda tursin, hatto kiyimlarimni ham yirtmadi. Bechora bog'bon meni yaxshi tanirdi, ahvolni ko'rib, qo'rquvdan o'takasi yorilib ketdi. U meni avaylab qo'liga oldi, mendan hol-ahvol so'radi. Biroq kutilmagan hodisadan nafasim ichimga tushib ketganidan, bir og'iz ham gapirolmadim. Oradan bir necha daqiqa o'tgach, o'zimga keldim, bog'bon meni sog'-salomat enagamga eltib berdi. Enagam bo'lsa haligi joyga qaytib kelib, zo'r tashvishda meni axtarayotgan va ha deb chaqirayotgan ekan. U it boqqani uchun bog'bonni rosa koyidi. Lekin bu voqeja haqida hech kimga indamadik. Glyumdarklich malikaning g'azabidan qo'rqli, men bo'lsa, ochig'ini aytSAM, saroyda ancha shov-shuvga sababchi bo'ladigan hodisani yoygim kelmadи.

Ana shu voqeadan keyin Glyumdarklich meni sayr paytlarida bir lahma ham yolg'iz qoldirmaslikka qattiq ahd qildi. Men, u shunday qilsa kerak, deb anchadan beri hadiksirab yurardim, shu vajdan u yo'qligida yuz bergen ba'zi arzimas sarguzasht-

¹ Spanel – ovchi it zotlaridan biri.

larimni undan yashirardim. Bir kuni bog' ustida uchib yurgan kalxat menga tashlanib qoldi. U meni changallaganicha olib ketishi mumkin edi. Biroq xanjarimni dadil sug'urib, o'zimni mudofaa qilgancha, quyuq o'sgan daraxtlar ostiga kirib oldim. Boshqa bir safar ko'rsichqon uygan tuproq ustiga chiqib, uning iniga yiqlilib tushdim. Kiyimimning nega bir holatda ekanligini uqtirish uchun, hozir takrorlashga arzimaydigan bir bahonani aytdim. Bir kuni bog' yo'lkasida sho'rlik Angliyamni o'ylab ketayotib, shilliq qurt chig'anog'iga qoqilib ketdim va o'ng oyog'imni sindirib oldim.

Bog' ichida yolg'iz sayr qilib yurgan paytlarimda qanoat hosil qildimmi yo tahqirlandimmi – buni aytolmayman. Hatto eng mitti qushchalar ham meni ko'rganda qo'rqish nimaligini bilishmasdi. Ular mendan bir yardcha narida bemalol o'ynoqlab, yaqinlarida hech kim yo'qday;, qurt-qumursqalarni terib yeb yurishaverardi. Bir safar sayroqi o'rmon qushchasi judayam insofsizlik qildi. Glyumdalklich nonushta o'mida qo'limga bergen pirogни tortib oldi. Birorta qushni ushlarraqchi bo'lsam, ular dadil menga o'girishar va barmoqlarimni cho'qishga hozirlanishar edi, keyin esa hech narsa bo'limganday qurt-qumursqa terib yeishda davom etishardi. Biroq kunlarning birida qo'limga katta tayoqni oldim-da, bor kuchim bilan tog' chumchuqqa qarab otdim. Mo'ljal yaxshi olingandi, qush o'sha zahoti til tortmay o'ldi. Shunda ikkala qo'lim bilan uning bo'ynidan ushladim-da, tantanavor suratda enagam tomon chopdim. Ammo qush o'limgan, balki hushidan ketgan ekan, u o'ziga kelib, qo'limda jonjahdi bilan tipirchilay boshladи. U boshim va tanamga qanotlari bilan shunaqayam qattiq urdiki, uni qo'limdan chiqarib yuborishimga sal qoldi. Bir xizmatkor yordamga yetib keldi va qushning bo'ynini qayirdi. Ertasi kuni malikaning buyrug'i bilan ana shu tog' chumchuqni menga tushlikka pishirib berishdi. Agar xotiram xato qilmasa, u bizning oqqushdan kattaroq edi.

Malika, vatanini juda sog'inib qolmadimikan, degan o'yda tashvish tortib, har bir qulay paytda biror ermak topib, meni yupatardi. Dengiz sayohatlari haqidagi hikoyalarimni eshitgan malika bir kuni mendan yelkan va eshkaklar bilan muomala qilishni bilish-bilmasligimni, eshkak eshish salomatligimga

ziyon keltirish-keltirmasligini so‘rab qoldi. Men yelkanlarni bop-lab boshqara olaman, yaxshi eshkak eshaman, deb javob qaytar-dim. Yana, eng xatarli daqiqalarda kemada kibrlanish yaramaydi, garchi kasbim shifokor bo‘lsa-da, oddiy matros burchini ham o‘taganman, dedim. Lekin malikaning istagi qanday bajarilar ekan, deb juda hayratda edim. Bu mamlakatdagi eng kichik qayiq ham bizning birinchi eng katta kemamizdan kattaroq. Bunaqa qayiqni boshqarish men uchun mushkul, bu yerdagi har qanday daryo uni oqim kuchi bilan oqizib ketadi. Biroq hazrati oliyalar, mening rahbarligimda saroy duradgori menbop qayiq yasab berishi mumkinligini, qayiq suzishi uchun esa alohida hovuz qudirajagini aytdi. Qo‘li gul duradgor, mening ko‘rsatmalarim-ga binoan, o‘n kun ichida barcha asbob-anjomlari bilan mitti qayiq yasadi. Bu qayiqqa yevropaliklardan sakkiz kishi bemalol sig‘ishi mumkin edi. Qayiq bitgach, malikaning sevinchiga chek bo‘lmadi, o‘sha zahotyoq qayiqni qironga ko‘rsatgani olib ketdi. Qirol sinash uchun uni tog‘ora to‘la suvga tushirdi. Biroq tog‘ora sal torlik qildi, eshkak eshishim qiyin bo‘ldi. Lekin malikaning miyasida boshqacha o‘y bor edi. U duradgorga uzunligi uch yuz, eni ellik va chuqurligi sakkiz fut keladigan tog‘ora yasashni buyurdi. Undan suv sizib chiqmasligi uchun tubiga yaxshilab saqich surtishdi va uni saroydagi xonalardan birining devori yoniga qo‘yishdi. Tog‘oraning tubida turib qolgan suvni oqizib yuborish uchun jo‘mrak ham qo‘yildi, ikki xizmatkor yarim soat ichida uni yana to‘ldirishi mumkin edi. Ana shu tog‘ora ichida ham o‘zimni ovutib, ham qobiliyatim va epchilligimga tasanno o‘qiyotgan malika hamda boshqa xonimlarni xushnud etib suzib yuraverdim. Ba’zan yelkanni ko‘tarardim, xonimlar esa yelpi-g‘ichlarini yelpib, shamol hosil qilishardi. Ular charchab qolish-ganda yelkanlarni mahramlar puflashardi, men haqiqiy dengiz-chilarday shamolga qarshi yurardim yoki yon shamol bilan harakat qillardim. Sayr-tomoshadan keyin Glyumdarklich qayiqni xonasiga olib ketar va quritish uchun uni qoziqqa ilib qo‘yardi.

Ana shunday mashqlardan birida hayotimni tahlikha ostida qoldirgan bir hodisa yuz berdi. Mahram qayiqni tog‘oraga tushir-ganda, Glyumdarklichning murabbiyasi meni qayiqqa o‘tqazish uchun nazokat bilan avaylab ko‘tardi. Lekin men uning barmoq-

laridan negadir sirg'anib ketdim; qirq fut balandlikdan yerga shaloplab tushardim-u, ammo omadim yurishib, tirik qoldim. Tepadan qulayotib, ana shu xonimning korsajiga¹ qadalgan to'g'nag'ichga ilinib qoldim. To'g'nag'ichning uchi ko'ylagim va shiminining kamarini teshib o'tdi, men osmonda osilib qoldim. Shu zahotiyoy Glyumdarklich menga yordamga yetib keldi.

Boshqa bir safar, har uch kunda tog'ora suvini almashtirib turadigan xizmatkor paqirdagi suv bilan kattagina bir baqa tog'oraga tushib qolganini sezmbabdi. Baqa tog'oraning tubiga yashirinib olibdi. Men qayig'im bilan suvning o'rtasiga borishim bilanoq u qayiqqa tarmashib chiqdi, qayiq bir tomonga qiyshayib ketdi. Qayiq to'ntarilib ketmasligi uchun baqaning qarshi tomonidagi bortga² og'irligimni soldim. Baqa boshim uzra u skameykadan bu skameykaga sakrab, yuz va kiyimlarimga sassiq shilliq zarralarni socrata boshladi. U ko'zimga dunyodagi eng badbashara maxluqqa o'xhab ko'rinish ketdi. Uni bir yoqlik qilishni o'zimga qo'yib berishni Glyumdarklichdan iltimos qildim. Uni eshkak bilan bir necha marta yaxshigina tushirgan edim, qayiqdan quladi.

Qirollikda eng dahshatli sarguzashtlarimdan biri qiroloshxonasiga qarashli maymun bilan o'tgan sarguzasht bo'ldi.

Glyumdarklich meni o'z xonasida qoldirib, mehmonga yo boshqa ish bilan biror yoqqa ketgandi. Kun nihoyatda issiq edi, katta uy-qutimning eshik va derazalari kabi xonaning ham derazalari ochiq edi. Men o'yga tolganimcha stolda o'tirardim, kimdir deraza orqali Glyumdarklichning xonasiga shipillaganicha kirib olganini payqab qoldim. Juda qo'rqib ketdim lekin derazam orqali qarashga jur'at etdim.

Maymunga ko'zim tushdi: u xona ichida irg'ishlab, sho'xlik qilib, aylanib yurardi. U qutim oldiga keldi-da, uning eshik va derazalarini zo'r qiziqish bilan ko'zdan kechira boshladi. Bu qo'rquinchlik maxluqqa ko'zim tushgach, qo'rqqanimdan xonamning eng uzoq burchagiga qisilib oldim. O'zimni shu qadar yo'qotib qo'yibmanki, hatto karavot ostiga yashirinib olish

¹ Korsaj – yubkaning keng qattiq belbog'i.

² Bort (nemischa: Bord yoki Borle – chekka, yon) – kema, kosmik kema, yuk mashinasi, samolyot va shu kabilarning yoni, yon devori.

ham xayolimga kelmabdi. Ha demay maymun meni payqab qoldi. U aftini bujmaytirib, xur-xur ovoz chiqarib, qo'lini eshikka tiqdi va meni ushlab olmoqchi bo'ldi. Men undan qutulish uchun u burchak dan bu burchakka behuda qochardim. U pishiq ipak matodan tikilgan kaftanimdan darrovgina ushlab, meni tashqa-riga oldi. U o'ng qo'li bilan enaga singari meni bag'riga bosdi. O'z yurtimda maymunlar mushuklarni xuddi shunday alpozda bag'riga bosganini ko'rganman. Men qarshilik ko'rsata boshlagan edim, shunaqayam mahkam qisdiki, itoat etish eng oqilona ish ekanligiga fahmim yetib qoldi. U meni maymun bolasi deb o'yadi, shekilli, shu vajdan bo'sh qo'li bilan yuzlarimni silay boshladi. Eshikning sharaqlab ochilishi bu mehribonchilikka barham berdi. Maymun o'zini darhol derazaga urdi, u yerdan tarnovga tarmashib, qo'shni bino tomiga chiqib oldi. Maymun meni olib ketayotgan paytda Glyumdarklichning baqirganini eshitib qoldim. Bechora qizning aqldan ozishiga sal qoldi; butun saroy oyoqqa turdi, xizmatkorlar narvon olib kelish uchun chopib ketishdi. Bu yerga har tomondan yuzlarcha odamlar kelishdi, tomonning qirg'og'iga o'tirib olgan maymunni tomosha qila boshlashdi. Maymun bir qo'lida xuddi bolani ushlaganday, meni ushlab turar, bo'sh qo'li bilan qoplardan turli taomlarni olib og'zimga tiqardi. Mabodo ovqatni yemasam, u meni boplab tar-saklardi. Pastdagilar esa buni ko'rib, ichaklari uzilgundai kulishardi. Memimcha, ularning kulganiga xafa bo'lish o'rinsiz. Bu tomosha mendan boshqa hammani chindan ham kuldiradigan tomosha edi. Olomon ichidan ba'zilar maymunni tomdan haydash maqsadida unga tosh ota boshlashdi. Biroq saroy politsiyasi toshlardan birortasi menga tegib ketishidan hadiksirab, bunga yo'l qo'ymadи.

Tomga narvonlar qo'yildi, bir necha odam yuqoriga chiqqa boshladi. Maymun o'zining qurshab olinganini ko'rib, meni tom chetiga ziynat uchun qo'yilgan otchaga mindirib, o'zi juftakni rostlab qoldi. Men har lahzada o'zimni shamol uchirib ketishini yoki otcha ustidan o'mbaloq oshib qulab tushishimni kutib, yerdan uch yuz yard tepada muallaq turib qoldim.

Baxtimga enagamning qo'rqmas bir xizmatkori tomsga chiqdi, meni shiminining cho'ntagiga solib, eson-omon pastga olib

tushdi.

Maymun og'zimga tiqib yuborgan har xil harom-xarish narsalardan o'lar holatga keldim. Enagam igna bilan og'zimni tozalab tashladi, qayd qilib tashlaganimdan keyingina o'zimni ancha yengil his qildim. Ammo jirkanch hayvon meni shunchalik ezg'ilagan ediki, o'n besh kungacha ko'ipa-yostiq qilib kasal bo'lib yotdim.

Qirol, malika va saroy ahli har kuni salomatligimdan bo-xabar bo'lib turishdi. Kasal yotgan kunlarim oliy hazratlari meni bir necha bor ko'rib ketdi. Maymunni o'ldirishdi, saroyda ana shunday hayvonlarni boqishni man etib farmoniyish berildi.

Tuzalishim bilanoq qিrol huzuriga kelib, zo'r iltifot ko'r-satganligi uchun minnatdorchilik bildirdim. Oliy hazratlari bo-shimga tushgan sarguzashtni pesh qilib, ko'p hazillashdi. U menden maymunning qo'liga tushib qolganimda miyamga qanday fikrlar kelganini, maymunning taomlari va mehmon qilishi yoqqan-yoqmaganligini, tomdagi sof havo ishtahamga qanday ta'sir qilganini so'radi. Oliy hazratlari, mabodo o'z yurtimda ham boshimga shunday kulfat tushsa qanday yo'l tutishimni ham so'radi. Oliy hazratlarining bu savollariga: maymunlar Yevropa bo'lmaydi, ularni antiqa narsa sifatida boshqa mamlakatlardan olib kelinadi, ular juda mayda bo'lishadi, mabodo ular menga hujum qilguday bo'lishsa, bir to'dasini ham saranjom qilishga qurbim yetadi, deb javob berdim. Agar dahshatga tushmaganimda va o'zimni yo'qotmaganimda yaqinda menga hujum qilgan maxluqni (maymun fildek kelardi) ham bir yoqlik qilardim. Bu dahshatli narsa qo'lini xonam ichiga suqqanda xanjar bilan shunday yaralar edimki, u tezroq qochib qolganiga xursand bo'lardi. Men ana shu gaplarni aytib bo'lgach, harbiylarday g'oz turdim va mardlik ko'rsatishiga shubha tug'dirmay-digan kishi holatiga kirib, xanjarimning sopidan tutdim. Bu gaplарim saroydagilarning gurros kulgusiga sabab bo'ldi. Oliy hazratlarini chuqur hurmatlashsa-da, ular o'zlarini tuta olmadi-lar. Bu hol menda, o'zimizdan ancha yuqori turgan odamlar oldida hurmat orttirishga bo'lgan hamma intilishlar behuda, degan g'amgin fikrni tug'dirdi. Biroq, Angliyaga qaytganimdan keyin, xulq-atvori ulkanlar mamlakatida yurgan paytimdagи fe'l-

atvorimga o'xshab ketadigan odamlarni ko'plab uchratdim. Hech qanday xizmat ko'rsatmagan, na aqli va na ravshan fikri bo'l-magan qandaydir bachkana, muttaham odamlar burnilarini ko'ta-rishadi, o'zlarini davlatning ulug' odamlari bilan tenglashtiradilar.

Har kuni saroydagilarni kuldirib turdim. Glyumdarklich menga juda ham suyanib qolishiga qaramay, oliv hazratlarini kuldiradigan birorta qiliq qiladigan bo'lsam darhol bu haqda malikaga ma'lum qilardi. Bir kuni qizchaning tobi qochib qoldi, murabbiyasi uni saroydan o'ttiz milya naridagi joyga sof havo-dan nafas olishi uchun olib ketdi. Kareta dalani kesib o'tgan so'qmoqda to'xtadi. Glyumdarklich safar uychamni yerga qo'yib, sayr qilgani ketdi. Yo'l o'rtasida sigir tezagi turgan ekan, men o'zimning epchil va chaqqonligimni namoyish qilish uchun undan irg'ib o'tmoqchi bo'ldim. Yugurib kelib sakradim, ammo baxtga qarshi bu qisqa sakrash bo'lganidan tezakning o'rtasiga tushib, tizzamgacha botib qoldim. U yerdan arang chiqib oldim. Malaylardan biri ro'molchasi bilan kiyimlarimni yaxshilab toza-ladi, Glyumdarklich to uyga qaytgunimizga qadar meni uychamdan chiqarmadi.

Malika darhol bu hodisadan xabardor qilindi, malaylar esa saroy bo'yicha gap tarqatishdi, bir necha kungacha hammaga kulgi bo'lib yurdim.

OLTINCHI BOB

Qirol va malikaning ko'nglini xushnud etish uchun muallifning turli ermaklarni o'ylab topishi. U o'zining musiqa chalishdagi qobiliyatini namoyish etadi. Qirol Yevropa-ning ijtimoiy tuzilishi bilan qiziqadi. Muallifning aytganlariga qirolning e'tirozlari.

Qirolning o'ziga oro berishini va sartarosh uning soch-soqollarini qanday qirishini haftada bir yoki ikki marta tomosha qilardim. Avvaliga bu menda katta qo'rquv tug'dirdi, chunki uning ustasarining uzunligi bizning o'roqlarga qaraganda ikki

marta katta edi. Bir kuni sartaroshdan sovun ko‘piklarini to‘plab berishni iltimos qildim, ko‘pik ichidan qirq-ellikta eng yo‘g‘on mo‘ylarni tortib oldim. Keyin yupqagina payraha¹ topdim, Glyumdarklichdan olgan eng ingichka igna bilan uning bir necha joyidan teshdim. Mo‘y tolalarining uchlarini qalamtaroshim bilan qirqib, taroshlab, ingichkalashtirib haligi teshiklarga o‘rnashtirdim. Qarabsizki, ajoyib, pishiq-puxta taroq tayyor bo‘ldi. Bu kashfiyotim ish berib qoldi, chunki tarog‘imning tishlari to‘kilib ketgandi, bu yerdagi ustalarning qo‘lidan esa taroq yasab berish kelmasdi.

Shu munosabat bilan miyamga ajoyib bir fikr keldi. Uni ro‘yobga chiqarish uchun ko‘p mehnat va vaqtim ketdi. Men malikaning oqsochidan oliy hazratlarining mo‘ylarini saqlab qo‘yishni iltimos qildim. Bora-bora menda anchagina mo‘y to‘planib qoldi. Shunda mening har qanday mayda-chuyda bu-yurtmalarimni so‘zsiz bajarish tayinlangan duradgor og‘aynim-dan yotoqxonamda turgan stullariimday keladigan ikkita stul yasab, suyanchig‘i hamda o‘tiradigan joylaridan ingichka bigiz bilan teshikchalar ochib berishishini iltimos qildim. Ana shu teshikchalardan eng yo‘g‘on mo‘ylarni o‘tkazdim, qamish stullarni yasagandagi singari ularni eshdim. Ishni tugallab, stullarni malikaga hadya qildim. Malika ularni buduari ustiga qo‘ydi va uni hammaga nodir narsa sifatida ko‘rsata boshladi. Malika stullardan birida o‘tirishimni iltimos qilib qoldi, biroq men bu iltimosni qat‘iy rad etdim. O‘lsam o‘lamanki, ammo bir vaqtlar oliy hazratlarining muborak boshining ko‘rk-chiroyi bo‘lib turgan qimmatbaho sochlarga o‘tirmayman, dedim. Xuddi ana shu sochlardan uzunligi besh futga yaqin va hazrati oliyalarining venzeli² oltin harflar bilan tikilgan kichkina, chiroylikkina hamyon ham to‘qidim. Malikaning roziligi bilan uni Glyumdarklichga sovg‘a qildim. Rostini aytsam, hamyon xo‘ja ko‘rsinga yasalgan edi. Uni ishlatib bo‘lmasdi, chunki u tangalarning og‘irligiga chidash berolmasdi. Shuning uchun Glyumdarklich uning

¹ Payraha (*forscha*) – yog‘och-taxta chopilganda, randalanganda hosil bo‘ladigan chiqindi; 2) yupqa kesilgan (non, yaxna go‘sht, pishloq va shu kabilar); yapraq; 3) loygarshilikda, qorda odamlar yuraverib hosil qilgan yo‘l, so‘qmoq.

² Venzel – ism va familiya bosh harflarini bir-biriga chirmashtirib tuzilgan bezak.

ichiga faqat qizchalarga yoqadigan mayda-chuyda bezaklarnigina solardi.

Qirol musiqani yaxshi ko'rardи, saroyda tez-tez konsertlar ham bo'lib turardi. Quti uychamni konsert zaliga keltirib, stol ustiga qo'yishardi. Biroq orkestr¹ shunaqayam qulqonni qomatga keltirib gumburlardiki, kuyni arang farqlab olardim. Men shunga aminmanki, mabodo Angliya qo'shinidagi hamma nog'orachilar va karnaychilar baravariga musiqa chalganda ham bunchalik shovqin hosil qila olmaydilar. Qonsert mahalidi ijrochilardan ancha nariga joylashishga intilardim, uyimning deraza va eshiklarini yopib, deraza pardalarini tushirardim. Ana shundagina ularning musiqasidan bir oz bahra olardim.

Yoshligimda spinet² chalishni o'rgangandim. Xuddi shunga o'xshash musiqa asbobi Glyumdarklichning xonasida ham turardi.

Haftada ikki marta, musiqa o'rgatish uchun, uning huzuriga o'qituvchi kelardi. Bu musiqa asbobi xuddi spinetni chalgan-dek chalinadi, shuning uchun ham uni spinet deb nomlayapman. Miyamga ana shu musiqa asbobida ingliz kuylaridan chalib, qirol va malikani xursand qilish fikri keldi. Biroq bu juda og'ir va qiyin bo'ldi. Musiqa asbobining uzunligi oltmis fut, har bir klavishining eni bir fut kelardi. Har ikkala qo'limni yoyganimda ham arang beshta klavishini qamrab olardim, klavishni bosish uchun esa uni jon-jahdim bilan mushtlashim kerak edi. Bunday sharoitda nihoyatda charchashdan boshqa hech qanday natijaga erisha olmasligim ravshan. Shunga aql yogurtirib, uchlari yo'-g'on ikkita tayoq tayyorladim; klavishlarga tekkanda chiqadigan tayoq ovozini yo'qotish va klavishlarga ziyon yetkazmaslik maqsadida ularning uchlariga sichqon terisini qopladim. Spinet oldiga klaviaturadan to'rt fut pastroq skameyka qo'yib berishdi. Men ana shu skameyka ustida u yoqqa-bu yoqqa yugurib,

¹ Orkestr (*fransuzcha*: orchestre – teatrдagi o'tirish joyi yoki ochestra – raqs maydonchasi; yunon teatrida sahnaning old maydonchasi) – 1) musiqa asarini birlashtirishda ijro etadigan turli xil cholg'u asboblari yig'indisi va shu asboblarni chaluvchi musiqachilar jamoasi (bu yerda shu ma'noda); 2) teatr sahnasi oldida musiqachilar uchun qilingan maxsus joy.

² Spinet – pianinoning bir turi.

klavishlarga tayoq bilan urardim. Shunday qilib, oliy hazratlarini nihoyatda xushnud etib, jigani¹ chalib berdim. Biroq bu boshimga tushgan eng toliqtiruvchi jismoniy mashqlardan biri edi. Har qancha chiransam ham arang o'n oltita klavishni chaloldim, xolos. Bir vaqtning o'zida har ikkala sarpardada, bas² va diskantda³ o'ynash ancha mushkul edi, bu hol musiqani qoyillatib ijro etishimga xalaqit berardi.

Ilgari qayd etib o'tganidemdek, qiroq o'ta aqli, bilimga qiziquvchi kishi edi. U meni tez-tez huzuriga yo'qlab turardi. Keyin u menga uychamdan stul olishni buyurardi, o'zidan uch yard naridagi bo'y়i tenggi komod⁴ ustiga o'tqizardi va men bilan suhbatlashardi. Bir kuni oliy hazratlariga, uning Yevropa va boshqa olamdagilarga nafrat bilan qarashi qirolning olajanob aqliga soya tashlaydi, deyishga ham yuragim dov berdi. Axir, aqliy qobiliyat tana hajmiga qarab mutanosib rivojlanmandi-da. Aksincha, bizning mamlakatimizda eng novcha odamlar bosh-qalardan uncha aqli emas, dedim. So'zimda davom etib, asalari va chumolilar kashfiyotchiliklari, mohir va ziyrakliklari bilan mashhur. Vaholanki, ular uncha yirik mavjudotlar emas. Menga kelganda esa, qirolning nazarida, qanchalik kichik yo'jiz bo'lsam ham, ertami yo kechmi oliy hazratlariga muhimroq bir xizmat ko'rsataman degan umiddaman, deb aytdim. Qirol gaplarimni e'tibor bilan tingladi. Umuman, ana shunday suhbatlardan keyin oliy hazratlarining men haqimdag'i fikri yaxshi tomonga o'zgardi. Kunlarning birida u, Angliya qanday qonunlar asosida boshqarilishini batafsilroq aytib berishimni iltimos qilib qoldi. «Garchi podsholar o'z mamlakatlarining urf-odatlariga qattiq amal qilsa-da, – deb davom etdi u, – boshqa davlatlardan taqlid qilishga arziydigan narsalarni topib olsam o'zimni baxtiyor deb bilaman».

O, shu paytda menga aziz, qadrdon bo'lgan vatanimni, uning o'ziga xos ulug'vorligini va qudratini ulug'lash uchun

¹ Jiga – ingliz matroslari raqsi.

² Bas – ko'p ovozli musiqa asarlaridagi eng pastki ovoz.

³ Diskant – bolalarga xos baland ingichka ovoz va shunday ovozli ashulachi.

⁴ Komod – kiyim-kechak, ro'zg'or buyumlari va boshqa narsalarni qo'yish uchun maxsus ishlangan kichik, uzun shkaf.

Demosfen¹ yoki Sitseron² singari gapga usta notiq bo‘lgim kelib ketdi!

Avvalo, oliv hazratlariga davlatimiz ikkita orolga joylashganini, u bitta qironga bo‘ysunadigan uchta qudratli qirollikdan³ iborat ekanligini, buning ustiga Amerikada mustamlakalarimiz ham borligini aytdim. Men yerlarimizning serunumliligi va iqlimimiz mo‘tadil ekanligi haqida uzoq gapirdim. Keyin ikki palatadan iborat parlamentimiz⁴ tuzilishi borasida bat afsil to‘xtalib o‘tdim.

Shavkatli perlar palatasida⁵ kelib chiqishi oliv nasabdan bo‘lgan shaxslar, qadimiy va bepoyon ota meros mulk egalari kengashadi. Qirol va qirollikning tug‘ma maslahatchilarini bo‘lmish bo‘lg‘usi perlarni, qonun chiqarishda qatnashuvchilarini, hukmi ustidan ariza berilmaydigan oliv sud a‘zolarini, o‘z podshosi hamda vatani himoyasi uchun birinchi bo‘lib otilib chiqadigan oljanob va sadoqatli harbiylarini tarbiyalash hamda o‘qitishga juda zo‘r e’tibor berilishini tavsifladim.

Bu odamlar, deb davom etdim, qirollikning bezagi va tayanchi. Ular o‘z ota-bobolarining munosib merosxo‘rlari, otabobolari o‘z jasoratlari bilan qanday hurmat va ehtiromga ega bo‘lishgan bo‘lsa, bular ham bundan bahramanddirlar. Ana shu oliv kengash tarkibiga yepiskop⁶ unvonidagi ruhoniy zotlar ham kiradi. Ularning vazifasi dingga putur yetkazmaslik va xalqqa dinni targ‘ib qiluvchilar ishini kuzatishdan iborat. Qirol va uning maslahatchilarini yepiskoplilikka avliyolikda tanilgan, o‘ta olim

¹ Demosfen – eramizdan avvalgi IV asrda yashagan qadimgi grek notiq‘i.

² Sitseron – qadimiy Rimning davlat arbobi va notiq‘i; eramizdan oldingi I asrda yashagan.

³ Angliya, Shotlandiya va Irlandiya.

⁴ Parlament (*fransuzcha*: parlement – rasmiy suhbatlashish joyi < parler – gapirmoq, so‘zlanmoq) – demokratik mamlakatlarda butunlay yoki, asosan, saylov asosida tuziladigan oliv vakillik va qonunchilik organi.

⁵ «Shavkatli perlar palatasida» – Angliya parlamenti – yuqori va quiyi palatadan iborat qonun chiqaruvchi oliv muassasa. Yuqori palata per yoki lord unvoniga ega bo‘lgan oliv tabaqa vakillari hisobiga meros tariqasida to‘ldiriladi. Shuning uchun ham u perlar va lordlar palatasi deb nomlanadi. Quiyi palata (yoki vakillar palatasi) saylangan vakillar bilan almashtirib turiladi.

⁶ Yepiskop (*yunoncha*: episkopos – nozir, nazorat qiluvchi) – pravoslav, katolik, anglikan cherkovlarida oliv martabali ruhoniylardan biri, cherkovga qarashli ma’muriy-hududiy birlik (eparxiya) boshlig‘i.

ruhoni shaxslarni saylashadi: shuning uchun ham ular hamma ruhoniylar va xalqning padari buzrukrori hisoblanishadi.

Parlamentni boshqa bir qismi, – deb davom etdi, – vakillar palatasi deb ataladigan majlisni tashkil etadi. Bu birinchi darajali jentelmenlar majlisi bo‘lib, ular xalq tomonidan ana shu e’tiborli va badavlat tabaqadan erkin ravishda saylanadi.

Xalq ularni katta qobiliyatlarini va jonajon yurtlariga mehri beqiyosligi uchun o‘zlarida butun millatning donishmandligini namoyon etadi, degan umidda saylashi o‘z-o‘zidan ma’lum. Shuning uchun ham har ikkala palata Yevropada eng ulug‘ majlis hisoblanadi. Ularga qirol bilan birqalikda qonun chiqarish ishi topshirilgan.

Keyin haqiqiy donishmand va qonunlarni tushuntiruvchi, zimmalariga mushkul ishlarni hal etish, illatlarni bartaraf qilib, aybsizlikni himoya qilish vazifasi yuklangan muhtaram sudyalarimiz rahbarlik qilayotgan sud palatalarimiz ishini tushuntirishga o‘tdim. Men moliyaviy mablag‘larni tejab-tergab sarflash va qo‘sishnalarimizning ham dengizda, ham quruqlikdagi jasoratlari haqida hikoya qildim. Har bir diniy mazhabda va har bir siyosiy partiyada necha milliondan odam borligini eslab turib, mamlakatimiz umumiyligi aholisi sonini ham hisoblab chiqdim. Shuningdek, inglizlarning o‘yinlari, ko‘ngil ochishlari haqida ham eslatib o‘tdim, umuman, vatanimning obro‘yini ko‘taradigan biror narsani e’tibordan qochirmay gapirib berdim. O‘z hikoyamni keyingi yuz yil ichidagi Angliya tarixini qisqacha ta’riflab qilib berish bilan yakunladim.

Ushbu hikoyalarimni oliv hazratlariga beshta suhbatda aytib tugatdim, har bir suhbat bir necha soatga cho‘zildi. Qirol gaplarimga diqqat bilan qulq soldi, ko‘p narsalarni yozib oldi. Menga bermoqchi bo‘lgan savollarini belgilab qo‘ydi.

Uzundan uzoq hikoyamni tugallaganimdan keyin, oliv hazratlari oltinchi suhbatimizda men tilga olib o‘tgan mavzular bo‘yicha o‘zining ayrim narsalarga ishonchsizlik bilan qaraganini aytidi va bir qancha savollar berdi. Ular quyidagilar: asizoda yoshlarni ham jismoni, ham ma’naviy tomonidan kamolga yet-kazish uchun nimalar qilinadi, yoshlar maktabda o‘qigan yillarini qanday o‘tkazishadi, turli ta’sir va o‘gitlarga kishilar qachon

osonroq beriladi? Aslzoda nasablar vakilidan oxirgisi vafot etsa lordlar palatasida uning o'rnini qanday to'ldiriladi? Kimlarga va qanday xizmatlari uchun lord unvoni beriladi? Lord unvonini berishda qiroq injiqlik qilganmi yoki qandaydir saroy vazirlari va xonimlariga o'z vaqtida epchillik bilan pul qistirilganmi, va niho-yat, umum davlat zararini ko'zlab ma'lum bir partiya manfaatlari kuchaytirishga intilish bo'lganmi? Ana shu lordlarning o'z mamlakati qonunlarini yaxshi bilishlari va muhim davlat ishlari ni bajarish qobiliyatiga ega bo'lishlari rostmi? Ularning hammasi ham pora, xushomad, tor partiyaviy mulohazalar oldida o'zini tutib turishda mustaqilmi, xolismi va beg'arezmi? Lord-episkoplar oliv martabaga erishganlari uchun diniy ta'limotni chuqur bilishlaridan va ruhoniychasiga hayot kechirishdan doimo mamnunmi? Nahotki ular orasidan birorta ham, aytaylik, oddiy ruhoniylig paytida, osoyishta umr kechiruvchi aslzodalarining bekorchi hayoti manfaatlari yo'lida ish tutmagan kishi bo'lmasa?

So'ng qiroq, men vakillar palatasi a'zolari, deb nomlagan deputatlarini saylashda qanday tizim qo'llanishini bilgisi keldi. Mahalliy manfaatlarga befarq bo'lgan kelgindi bir odam pul to'la hamyon yordamida o'sha yerlik aholidan munosib nomzod o'rninga o'zini saylashga ishontira olmaydimi? Bu unvon shunchalik katta xarajatlarni talab qilib, butunlay xonavayron bo'lishga olib kelsa, na moyana, na nafaqa bilan taqdirlanmasa, nima uchun parlament a'zosi bo'lishga jon-jahdlari bilan intilishadi? Bunday xolisonalik kishidan juda katta fuqarolik jasorati talab qilishini nazarda tutib, oliv hazratlari buning samimiyligiga shubha bilan qaradi. U quyidagi narsalarni aniqlab olmoqchi bo'ldi: xalq vakili bo'lishning ana shu ashaddiy muxlislari bo'lgan kishilarda tortgan tashvishlari va sarflagan xarajatlari uchun jamiyat manfaatlariiga ziddigini bila-ko'ra turib, bo'shang va yaramas hukmdorning hamda uning razolatga botgan vazirlarining xohishiga qarab, o'zini mukofotlash umidi yo'qmi? Qirol ana shu savollarni menga berarkan, yo'l-yo'lakay bir qator tanbehlar ham berdi, bu tanbehlarni takrorlashni o'rinsiz hamda nomaqbul deb hisoblayman¹.

¹ «...o'rinsiz hamda nomaqbul deb hisoblayman» – Ulkanlar qirolining tanbehlarida

Shundan keyin oliy hazratlari sudlarimiz faoliyatini haqida to'liq ma'lumot olmoqchi bo'ldi. Bu masalada uning qiziqishini qondirish men uchun uncha qiyin emasdi. Bir vaqtlar oliy sud majlisining cho'zilib ketishi tufayli xonavayron bo'lishimga sal qolgan. Yaxshiyamki, o'shanda yutib chiqqanman, sud paytidagi xarajatlar menga qaytarilgan. Qirol quyidagilarni so'radi: kim haq, kim aybdorligini aniqlash uchun sudga qancha vaqt kerak bo'ladi, u qanaqa xarajatlarni talab qiladi? Adolatsiz hamda qonunsiz ishlarni bo'yicha advokatga va ro'zg'or ishlarni olib boruvchi xodimga himoyachi bo'lish uchun yo'l qo'yiladimi? Sudlanuvchilarining diniy mazhab va siyosiy partiyalarga mansubligi sud qarorlariga ta'sir ko'rsatadimi? Advokatlarning maxsus yuridik bilim olishi shartmi yoki ularning o'sha yerning provinsial¹ va milliy urf-odatlari bilan tanishuvi yetarlimi? Ana shu advokatlar, shuningdek sudyalar, o'zlarini izohlaydigan, sharhlab berish o'zlariga topshirilgan qonunlarni tuzishga qatnashadilarmi? Bir ish jarayonining o'zida, avval qoralovchi bo'lib qatnashgan shaxslarning keyin himoyachi bo'lish hollari ham yuz bergenmi? Ular bergen maslaqatlari va sudda olib borgan ishlari uchun qanday taqdirlanadilar? Ana shu odamlar quyi palata a'zolari bo'la oladimi²?

Keyin qirol moliyaviy ishlarimizga e'tiborini qaratdi. Davlat daromadlari va xarajatlari bo'yicha tilga olgan raqamlarimni xato deb topdi. Chunki men daromad yiliga besh yo olti million bo'ladi degandim, uning fikricha, mening gapimga ko'ra, daromad ikki baravardan ham ziyod oshiб ketarmish. Qirol moliyaviy ishlarimiz bo'yicha aytganlarimni hafsala bilan yozib oldi, chunki u moliya tizimimiz bilan tanishib, o'z foydasiga biror narsa chiqarib olmoqchi bo'ldi. Shuning uchun yozib borayotgan narsalarining noaniq bo'lishiga yo'l qo'ymadidi. Lekin, modomiki, aytgan raqamlarim to'g'ri ekan, davlatning xususiy odamday

. Angliya ijtimoiy tuzumidagi nuqsonlarga e'tibor beriladi. Swift ana shu nuqsonlarni o'zining siyosiy pamphetlarida ham omonsiz tanqid qilgan.

¹ Provinzial – qoloq, orqada qolgan odam, ko'p narsadan xabarsiz odam.

² «...quyi palata a'zolari bo'la oladimi?» – Ulkanlar qiroli taklif qilgan masalalar Angliya sud qonunchiligining turli tomonlariga taalluqlidir: bu yerda sud ishlarini yuritishdagi suiiste'molchilik, sansolarlik, haddan tashqari rasmiyatichilik va boshqalar tanqid ostiga olinadi.

Oliy hazratları gapining oxirida mendan eshitganlarining hammasini qisqacha ifodalab o'tdi. Keyin meni qo'liga oldi, asta erkatalib turib, menga quýidagilarni aytdi, men bu gaplarni hech qachon uñutmayman:

«Jajji do'stim Grildrig, o'z vataningizni xo'b maqta-dingiz. Johillik, yalqovlik va illatlar qonun chiqaruvchilar uchun naf keltiruvchi fazilat ekanligini ochiq-oshkor isbot etdingiz; kimki qonunlarni buzish, chalkashtirish va chetlab o'tish qobiliyatiga ega va undan manfaatdor bo'lsa, qonunlarni yaxshiroq tushuntiradi, ma'nisini aytib beradi va amalda qo'llay oladi. Sizlarning urf-odat va qonunlaringizdagi ba'zi narsalarni ozmi-ko'pmi oqilona va maqsadga muvofiq deyish mumkin. Biroq bularning hammasi shunaqayam buzilgan, bulg'angan, va niho-yat kishini g'azabini keltiruvchi tushuntirish va uydirmalar bilan ifloslanganki, undan hatto nom-nishon ham qolmagan. Aytgan-laringizdan shu narsa ma'lumki, yuqori martabaga erishuvningiz uchun qandaydir obro'ning bo'lishi shart emas. Kishilar o'z qobiliyatları va jasoratlari uchun yuksak unvonga ega bo'lgan-liklaridan shikoyat qilishgani sezilmaydi, shuningdek, ruhoniylar taqvodorligi va olimligi uchun harbiylar mardligi va olijanob xulq-atvorlari uchun, sudyalar poraga uchmasligi senatorlar vataniga sadoqati uchun, davlat maslahatchilari esa donishmandligi uchun yuqori martabaga erishgani ham ko'rinxmaydi. O'zingizga kelsak, – deb davom etdi qiroq, – siz umringizning anchasini sayohatlarda o'tkazgansiz. Menimcha, siz inamlaka-tingizdagi anchagina illatlardan narida yuribsiz. Siz aytganlardan hamda sizdan arang sug'urib olingan javoblardan aniqlagan fakt-larim, vatandoshlaringizning ko'pchiligi qachonlardir yerda o'r-malab yurgan, eng zararlilardan ham zararli bo'lgan judayam mayda, jirkanch qabih turkumga kiradi, degan xulosaga olib keladi».

YETTINCHI BOB

Muallifning o‘z vataniga bo‘lgan mehri. U qirolga soydali bir taklifni qiladi, lekin qirol uni rad etadi. Qirolning siyosat sohasidan mutlaqo xabarsizligi. Bu mamlakatdagi ilm-ma’rifat. Uning qonunlari, harbiy ta’lim va partiyalar.

Haqiqatga bo‘lgan qizg‘in muhabbatimgina hayotimdagি ana shu voqeani yashirishimga xalaqit berdi. G‘azablanish va qahrlanish o‘rinsiz edi: mening g‘azablanishim faqat ularning kulgisini qistatardi, xolos. Shuning uchun ham oljanob, buyuk muhabbat bilan sevgan vatanim haqida tahqirlovchi gaplarni xotirjamlik, sabr-qanoat bilan eshitishga majbur bo‘ldim. Boshimga ana shunday rolni bajarish tushganiga chinakamiga achinaman. Biroq bu hukmdor shunaqayam har narsaga qiziquvchan ediki, davlatimiz hayotiga doir tafsilotlarni mendan bilib olishga chunonan intilardiki, minnatdorchiligim ham, odobliligm ham uning qiziquvchanligini qondirishdan bosh tortishga imkon bermasdi. O‘zimni oqlash uchun shu narsani e’tirof etishim kerakki, qirolning ko‘pgina savollarini ustalik bilan javobsiz qoldirdim, har holda, o‘z javoblarimda haqiqat talablariga to‘g‘ri kelishiga qarab, olamdagи hamma narsani ancha foydali deb ko‘rsatishga intildim. Men hamisha o‘z yurtimni shavq-zavq bilan ta’rifladim. Vatanim hayotidagi salbiy va yaramas hodisalarni yashirigm, uning go‘zalligi va saxovotini olamda hamma narsadan chiroyli qilib ko‘rsatgim kelardi. Xuddi ana shu niyat bu qudratli hukmdor bilan qilgan suhbatalrimda har doim hamroh, madadkor bo‘ldi, ammo intilishlarimning zoye ketganligi mening aybim emas.

Xo‘s, boshqa olamlardan butunlay uzilgan, boshqa xalqlarning urf-odatlari haqida hech qanday tasavvurga ega bo‘limgan qiroldan nimani ham umid qilish mumkin? Ana shunday bexabarlik hamisha fikr doirasining torligiga olib keladi, ancha gina bid’atlarni tug‘diradi, ma’rifatga erishgan biz yevropaliklar esa bundan mutloq xolismiz. Mana shunday qoloq hukmdorning yaxshilik va yomonlik haqidagi tushunchalarini insoniyatga namuna qilib ko‘rsatsak bema’ni ish bo‘lur edi.

Aytganlarimni tasdiqlash hamda ma'lumotning yetarli bo'lmasligi nimalarga olib kelishini ko'rsatish uchun bir voqeani eslatib o'taman. Qirolning minnatdorchiliga sazovor bo'lish umidida, bundan uch yo to'rt asr muqaddam ixtiro qilingan maxsus kukun (porox) haqida hikoya qildim. Qirolga shunday deb bayon qildim: bu kukun sal-pal uchqundan ham bir zumda alanga oladi, momaqaldoq singari guldurab, hamma yoqni larzaga keltiradi. Agar mis yoki temir truba ichiga ana shu kukundan solinsa, o't olish jarayonida u trubadan temir yoki qo'rg'oshin sharlarni ham uloqtirishga qodir. Bu shar shunaqayam tez va kuch bilan uchadiki, hech narsa uning zARBASIGA bardosh bera olmaydi. Ana shunaqa sharlardan eng kattalari bir saf askarni halok qiladi, eng mustahkam devorlarni ham poydevori bilan ko'tarib tashlaydi, minglab kishi tushgan kemalarni suv tubiga cho'ktiradi, machta va uskunalarini pachoqlaydi, kishi tanasining dabdalasini chiqaradi, hamma yoqni qiyratib, vayron qiladi. Ba'zida biz ana shu kukun bilan ulkan temir sharlar ichini to'ldiramiz, maxsus asboblar vositasida mazkur sharlarni qamal qilingan shaharlarga otamiz. Sharlar shaharni vayron qiladi, ko'priklarni buzadi, uylarning kulini ko'ka sovuradi, yondiradi, portlatib, har yoqqa parchalarini uloqtiradi, bu parchalar yaqinroqda turgan odamlarning peshanasini ham pachoqlashi mumkin. Gapimda davom etib, menga ana shu kukunning tarkibi ma'lum, uni tayyorlash uchun zarur moddalar uncha qimmat emas, ularni hamma yoqdan topsa bo'ladi, dedim. Oliy hazratlarining ustalarini shar uloqtiradigan metall trubalar yasashga o'rgatishni taklif qildim. Ana shunday trubalardan yigirma yoki o'ttiztasi bir necha soat ichida, agar aholisi qarshilik ko'rsatsa, uning mamlakatidagi eng katta shaharning qal'a devorlarini yakson qilish va poytaxtni xarobazorga aylantirish qudratiga ega. Men oliy hazratlarining ko'rsatgan behad iltifot va marhamatlari evaziga unga bu sohadagi o'z arzimas xizmatimni ayamasligimni aytdim.

Qirol gaplarimni eshitib dahshatga tushdi. U menday ojiz va kichkina hasharot (u meni shunday deb atardi) o'zida bu qadar insonga xos bo'lмаган fikrlarni yashirib qolmasdan, balki ularni oqilona va tabiiy deb hisoblaganidan juda hayron qoldi. Mana shu yakson qiluvchi mashina vositasida yuz beradigan qon

to'kish va vayrongarchiliklarning dahshatli manzarasini bamay-lixotir tasvirlab berishimdan u qattiq g'azablandi. Qirol, bunday narsalarni inson zotining dushmani bo'lgan yovuz bir dohiy kashf etishi mumkin, dedi. U yana ilmiy kashfiyotlardan o'ta mamnun bo'lishini aytib, sen aytgan kashfiyotni bilgandan ko'ra qirolligimning yarmidan voz kechganim ma'qul, dedi. Gapining oxirida, agar hayotingdan umiding bo'lsa, minba'd bu haqda gap ochma, deb maslahat byordi.

Kaltafahmilik va ma'lumotning chegaralangan bo'lishining ta'siri ana shunaqa bo'ladi! Bu hukmdor o'z fuqarolarining mehrini, hurmat va e'tiborini qozonish uchun barcha fazilatlarga ega. U g'oyat aql-zakovatli, olim, davlatni boshqarishda zo'r iste'dodga ega. Ammo yevropaliklarga ma'lum bo'lmagan had-dan tashqari injiqligi tufayli, bu donishmand hukmdor o'z xalqining hayoti, erkinligi va mol-mulki ustidan to'liq huquqli xo'ja-yin bo'lish imkoniyatini qo'ldan boy beryapti. Shunday deyish bilan, bu ajoyib qirolning saxovatliligini yerga urmoqchi emasman, biroq mazkur hikoyam, ingliz kitobxonasi nazarida, uning qadrini ancha pastga tushirib yuborishini sezib turibman. Men bu xildagi ojizlik siyosat bizdagi singari fan darajasiga ko'tarilmagan mamlakatdagi xalqning johilligi tufayli bo'lsa kerak, deb hisoblayman.

Bir kuni qirol bilan suhbatlashib o'tirib, mamlakatni boshqarish to'g'risida minglarcha kitoblar yozilganini aytdim. Biroq men kutgan natijaga zid o'laroq, bu aytganim qirolda bizning aqliy qobiliyatimiz haqida bo'lmag'ur fikrlar uyg'otdi. U siyosatchilarimizning barcha ustaliklari va hiyla-nayrangleridan ham, davlat ishlaridagi maxfiylik va fitnalardan ham qattiq nafratlandi. Davlat siri dushman yoki dushman millatga taalluqli bo'lmagan narsa ekanligini u hech ham tushunib yetmadi. Uning fikricha, davlatni durustroq boshqarish uchun sog'lom aql, adolat, beg'arazlik va yaxshilik kifoya qilarmish. U kimki bir dalada bitta boshoq yoki bitta poya o'miga ikkita boshoq yo poya yetishtira olsa, unday odam siyosatdonlarga qaraganda insoniyatga va o'z vataniga katta xizmat qilgan bo'ladi, deb hisoblaydi.

Bu xalqning aqliy talablari ancha chegaralangan. Bu yerda faqat axloq, tarix, she'riyat va matematikani o'rganishadi.

Ammo shu fanlar sohasida katta kamolotga erishganliklarini tan olaman. Bu yerda matematika chinakam amaliy xarakterga ega. Uning asosiy vazifasi dehqonchilik hamda texnikaning turli tarmoqlarini takomillashtirishdan iborat. U bizda yuksak baho olmasligi o‘z-o‘zidan ayon. Mavhum g‘oyalari va turli falsafiy nozik fikrlarga kelsak, bular haqida sal-pal ma’lumot berishga bo‘lgan intilishim ham behudaga ketdi.

Bu mamlakatda har bir qonun alfavitdagi harflar sonidan ortiq so‘zga ega bo‘lmaydi, alvafitlarida esa atigi yigirma ikkita harf bor, xolos. Biroq bunchalik uzundan uzun qonunlarni kamdan kam uchratasiz. Har bir qonun eng aniq va sodda iboralardan tuzilgan. Yana shuni ham aytishim kerakki, bu odamlar qonundan bir qancha ma’nolar chiqarish kabi o’tkir aqlga ham ega emas, qonunni izohlash ularda jinoyat hisoblanadi.

Kitob bosish bu yerda, xitoylardagi singari, azaldan bor ekan. Ammo ularning kutubxonalarini unchalik katta emas. Masalan, mamlakatda eng katta hisoblangan qirol kutubxonasida uzunligi bir yuz yigirma fut keladigan galereyaga joylashgan ming tomdan ortiqroq kitob bor. Menga ana shu kutubxona kitoblaridan bemalol foydalanish huquqi berildi. Malikaning duradgori Glyumdalklichning xonalaridan birida balandligi yigirma besh fut keladigan yog‘och stanok yasab berdi. Bu stanok har bir zinasining uzunligi ellik fut keladigan narvonga o‘xshardi. Stanok shunday o‘rnashtirilardiki, uning quyi zinasi xona devoridan o‘n fut narida turardi. O‘qimoqchi bo‘lgan kitobimni devorga suyab qo‘yishardi; men narvonning eng yuqori pog‘onasiga chiqib kitobga qaragancha, zinaning o‘ng tomonidan chap tomoniga surilib, tepadan pastgacha o‘qib tushardim. Ko‘zim ro‘parasidagi satrgacha o‘qib kelgach bir zina pastga tushardim, sahifani o‘qib tugatgunimcha shunday qilaverardim. So‘ng narvondan yana yuqoriga ko‘tarilib, navbatdagi sahifani o‘qishga boshlardim. Kitob varaqalarini ikkala qo‘lim bilan ochardim. Bu unchalik qiyin emasdi, chunki uning qog‘ozibizning kartondan qalin emasdi, eng katta kitobning uzunligi o‘n sakkiz futdan yigirma futgacha borardi.

Bu odamlarning gap uslubi aniqligi, dadilligi va oddiyligi bilan alohida ajralib turadi. Ular ortiqcha ibora va dabdabali

so'zlardan qochishadi. Men tarix va axloqqa oid ko'pgina kitoblarni o'qib chiqdim. Ayniqsa menga axloqiy va diniy mavzularda ko'p kitob o'qigan, yoshi bir joyga borib qolgan murabbiya xonimning Glyumdarklichning yotoqxonasidagi qadimiy jajjigina traktati¹ juda yoqib qoldi. Olimlar bu kitobni uncha qadrlashmaydi. Biroq inson zotining kamolga yetmaganligi haqidagi bu kitob ayollar va oddiy xalq o'rtaida katta shuhrat qozongan. Ana shu mavzu xususida mahalliy yozuvchi qanday fikrdaligi meni qiziqtirib qoldi. U yevropalik odob o'rgatuvchilarning odatdagи fikrlarini takrorladi, inson o'z tabiati bilan jirkanch, ojiz hayvon ekanligini, u shafqatsiz iqlimning ta'siri hamda yirtqich hayvonlarning hujumidan o'zini himoya qilish qobiliyatidan mahrumligi; bu hayvonlarning o'ndan birlari kuchliligi bilan, boshqalari epchilligi, uchininchilari ehtiyyotkorligi, to'rtinchilari zahmatkashligi bilan ustun turishini ko'rsatib o'tdi. U keyingi yuz yil ichida tabiat qadimiy zamonlarda yashagan odamlarga nisbatan chala, yetuksiz mavjudotlarni yetishtirishi mumkinligini isbotlaydi. Uning fikricha, qadim zamonlarda ulkan odamlar yashagan, deb o'ylashga asos bor. Bu haqda tarix ham, xalq afsonalari ham guvohlik berib turibdi; buni qirolikning turli yerlaridan topilayotgan juda ulkan suyaklar va bosh suyaklari ham tasdiqlab turibdi: ular o'z hajmi bo'yicha hozirgi o'ta maydalashib ketgan odamlardan ancha katta. Muallif ana shu fikrlardan kundalik hayotda nafi tegadigan bir necha axloqiy qoidalarni chiqaradi, ularni bu yerda takrorlash arzimaydi.

Ana shu kitobni o'qib chiqqach, nega odamlar axloqiy mavzularda o'gitnomalar yozishga berilib ketgan, falokatlar bilan kurashishda nega o'z ojizligidan zorlanadi va shikoyat qiladi, degan fikrlar ustida beixtiyor o'ylanib qoldim. Menimcha, bu masalani chuqur o'rganish o'zimizdagи singari mazkur xalq shikoyatlari ham butunlay xato ekanligini isbot etadi.

Bu yerliklar qирол qo'shinining miqdori bilan faxrlanishadi, qирол qo'shinida bir yuz yetmis olti ming piyoda askar va o'ttiz ikki ming otliq askar bor edi. Shaharlarda savdogarlardan, qishloqlarda esa fermerlardan tuzilgan xalq lashkarlarini ham

¹ Traktat – 1) biror ilmiy muammoning yechimiga bag'ishlangan ilmiy asar.

qo'shin deyish kerakmi-yo'qmi – bilmadim. Bu lashkarlarga amaldorlar yoki mayda dvoryanlar qo'mondonlik qiladi. Lekin qirol qo'shini yetarli darajada yaxshi ta'lim olgan, o'ta intizom-liligi bilan ajralib turadi. Bunga ajablanmasa ham bo'ladi. Shuni e'tiborga olish kerakki, har bir fermer o'z pomeshchiki, har bir shaharlik esa shahardagi eng boobro' odam qo'mondonligi ostida. Buning ustiga hamma boshliqlar, Venetsiyadagi singari, ovozga qo'yish orqali saylanadi.

Men shahardan uncha uzoq bo'limgan, kattaligi yigirma milya kvadrat keladigan maydonda harbiylarning mashq o'tkazishini bir necha marta tomosha qildim. Garchi maydonda yigirma besh ming piyoda askar va olti ming otliq mashq qilsada, men ularni hech sanay olmadim, axir qo'shin haddan tashqari keng masofani egallagandi-da. Ot ustida o'tirgan har bir suvoriy balandligi yuz futga yaqin keladigan kolonnani eslatardi. Suvariylarning bir vaqtning o'zida qilich yalang'ochlashganini va havoda o'ynatishganini ko'p ko'rdim. Bundan ham ulug'vor, kishini hayratga soladigan tasavvurni o'ylab topish qiyin. Nazarimda, bu paytda osmon chekkasida birdaniga o'n mingta yashin chaqnaganday bo'lardi.

Podsho qanday qilib qo'shin tashkil etgani va o'z xalqini harbiy intizomga o'rgatgani meni qiziqtirib qoldi. Axir, uning mamlakati boshqa hech qanday davlat bilan chegaradosh emas-ku. Birovlarning hikoyalaridan, tarixiy kitoblardan esa quyidagilarni bilib oldim.

Mamlakat bir necha asrlardan buyon boshqa ko'pgina davlatlar mutballo bo'lgan kasallikka duchor ekan. Dvoryanlar hokimiyatni qo'lga olish uchun intilgan, xalq esa o'z ozodligini himoya qilgan, qirol esa mutloq hokimlik uchun kurashgan. Ana shu zaminda yuz bergen boshbodoqliklar fuqarolar urushini ketirib chiqargan. Ana shunday urushlardan so'nggisi hozir podsholik qilayotgan hukmdorning bobosi zamonida silliqqina tamomlangan, hamma partiyalarning bir bitimga va o'zaro bir-birlariga yo'il berishiga olib kelgan. Shunda hammaning roziligi bilan hamisha tartibotni saqlab turadigan xalq lashkarlari tuzilgan.

SAKKIZINCHI BOB

Qirol bilan malika davlat chegarasi tomon sayohatga otlanishadi. Muallif ularni kuzatib boradi. Muallif mamlakatni qanday tark etganining bataysil bayoni. U Angliyaga qaytib keladi.

Ertami-kechini ozodlikka chiqishimni oldindan ko'nglim sezib yurardi. Biroq bu qanday ro'y berishini ham, o'zimni ozod etishning durustroq rejasini tuzishni ham bilmasdim. Meni bu yerlarga keltirib tashlagan kema shu sohillarda ko'ringan eng dastlabki kema edi. Qirol qo'riqchilarga yana biror kema paydo bo'lgunday bo'lsa uni, albatta, egallab olish va butun ekipaji bilan birga aravaga solib, Lorbrulgrudga keltirishni qattiq tayinlagan edi. Qirol menga mos keladigan birorta ayol topishni juda-juda istardi. U bizdan bola-chaqalar tarqalishini orzu qilardi. Biroq men bolalarim kanareyka singari qafaslarda saqlanishini, vaqt kelib ularni oliv tabaqa odamlarning ko'nglini xushlash uchun nodir jonivorlarday sotilishini ko'z oldimga keltiranimda g'azabdan titrab ketardim. To'g'ri, menga katta iltifot ko'rsatishardi: men qudratli qirol va malikaning arzandasini, butun saroy aqlining nazarida edim, biroq ularning menga nisbatan muomasida insonlik qadr-qimmatimni yerga uradigan qandaydir narsa bor edi. Men o'z yurtimda qolgan oila a'zolarimni unuta olmasdim. O'z tengim bo'lgan odamlar bilan birga o'lishga tashna edim. Men baqa yoki kichkina kuchuk bola singari oyoq ostida toptalishdan qo'rqlay ko'cha va dalalarda kezib yurgim kelardi.

Mening ozodlikka chiqishim esa, o'zim kutganimdan ancha ertaroq odatdan tashqari bir vaziyatda yuz berdi. Men bu ajoyib voqeani butun tafsiloti bilan bayon qilaman.

Bu mamlakatga kelib qolganimdan beri ikki yil o'tdi. Uchinchi yilning boshlarida Glyumdarklich bilan birgalikda qirol hamda malikani qirollikning janubiy sohillariga sayohatga kuzatib borishga to'g'ri keldi. Meni har safargidek safar qutisida olib yurishdi. Quti men uchun juda ham qulay xona bo'lib, eni o'n ikki fut kelardi. Xona ichiga pishiq-puxta ipak arqondan o'zimga kattagina belanchak osishni buyurgandim. Belanchak meni

silkinishlardan saqlar, sayohat paytlarida esa men anchagina mizg'ib olardim. Qutining tomidan, belanchakning qoq tepasidan, mening xohishimga ko'ra, duradgor jazirama kunlarda toza havo kirsin uchun bir fut kvadrat kenglikda qopqoq ochib bergen edi. Men istagan paytimda tirkish bo'y lab harakat qiladigan taxta vositasida qopqoqni ochib-yopib qo'yardim.

Sayohat qiladigan joyga yetganimizda, qirol dengiz sohilidan o'n sakkiz ingliz milyasi berida joylashgan Flenflasnik shahri yaqinidagi o'ziga qarashli qal'ada bir necha kun turmoqchi bo'ldi. Glyumdarklich ikkovimiz uzoq sayohat tufayli ancha toliqdik. Men sal tumovga chalindim, bechora qizcha esa qattiq betob bo'lib qolganidan o'z xonasidan chiqolmasdi. Men okeanni judayam ko'rgim keldi. Qachonlardir erkinlikka chiqish menga nasib qilsa, bu erkinlikni faqat okeangina berishi mumkin edi. Men o'zimni oldingidan ham batarroq kasallikka soldim, musaf fo dengiz havosidan nafas olishim uchun meni mahram bilan tashqariga chiqarishlarini iltimos qildim. Mahramni juda yaxshi ko'rardim, meni u bilan bir necha marta sayr qilib kelishga chiqarishgan. Lekin Glyumdarklich bunga istar-istamas rozi bo'lganligini hech qachon unutmeyman. U nima yuz berishini oldindan bilganday ko'z yoshi qilib, mahramdan meni ko'z qorachig'iday ehtiyoitlashni uzoq iltimos qildi.

Men ichidagi belanchakda yotgan qutini mahram ko'tarib oldi, yarim soatlardan keyin qoyali dengiz sohiliqa yetdik. Unga qutini shu yerga qo'yishni buyurdim, derazamni ochib okean suvlariga qayg'u bilan tikildim. O'zimni noxush sezdim, mahramga bir oz uxlاب olmoqchi ekanligimni aytdim. Shunday qilsam yengil tortaman, deb o'yladim. Men yotdim, mahram shamol kirmasin uchun derazalarni zichlab yopdi. Ko'p o'tmay uyquga ketdim. Keyin nima bo'lganini bilmayman. Mahram meni uzoq vaqt poylab o'tirmagan bo'lsa kerak. Ehtimol, uxlاب yotganimda menga hech narsa bo'lmaydi deb, qush uyalarini izlab topish uchun qoyalar tomonga ketgan bo'lsa kerak. Uning qoya yoriqlaridan qush uyalarini topib, tuxumlarini olganini deraza orqali ko'p marta kuzatganman. Nima bo'lgan bo'lsa ham, men to'satdan qattiq silkinishdan uyg'onib ketdim, kimdir qutim qopqog'iga qoqib qo'yilgan halqani kuch bilan tortdi.

Qutim osmon-u falakka ko'tarilganini, yurakni orziqtiruvchi tezlikda uchib borayotganini payqadim. Dastlabki silkinishda belanchakdan tushib ketishimga sal qoldi, biroq keyinchalik harakat ancha silliqlashdi. Men bor ovozim bilan bir necha bor baqirdim, lekin foydasi bo'lmadi. Derazadan qarab, bulut va osmondan boshqa hech narsani ko'rmadim. Boshim ustida qush qanotining shovqiniga o'xhashh tovush eshitdim, bora-bora ahvolimning naqadar xavfli ekanligini tushuna boshladim. Aftidan, burgut qutim halqasidan tumshug'i bilan tishlab olib osmonga ko'tarilganga, u yerdan meni qoyalarga tashlab, taxtalar orasidan jasadimni olmoqchiga o'xshaydi. Bu ziyrak qushlar toshbaqalarning kosasini sindirish, so'ng ularning go'shtini yejish uchun ana shunday yo'l tutishadi.

Oradan bir necha daqiqa o'tdi, shovqin zo'rayganini, qanot qoqish tezlashganini sezib qoldim. Birdan qutim, shamol kuchayganda simyog' ochdag'i viveska qanday chayqalsa, xuddi shunday chayqala boshladi. Boshim uzra dahshatli qur-qurlash va qandaydir zarba ovozlarini eshitdim. To'satdan shuvullaganimcha pastga qulayotganligimni bilib qoldim, yuragim orziqib ketdi. Vahimali shovullah yuz berdi. Shovullah ovozi Niagara shalolasining shovullahidan ham kuchli bo'lib, qulog'imni batangga keltirdi. Bir zum qorong'i o'pqonga cho'-kib ketdim; so'ng qutim asta-sekin yuqoriga ko'tarila boshladi, derazaning yuqori tomonidan nur tushdi. Shunda o'zimning dengizda ekanligimni payqadim. Chamasi, meni olib ketayotgan burgutga uning o'ljasini tortib olish uchun ikki-uchta burgut tashlangan. Olishuv paytida burgut qutimni tushirib yuborgan. Quti tubiga qoqilgan vazmin temir taxtalar u pastga qulayotganda muvozanatni ham, uni suv ustida pachoqlanib ketishdan ham saqlab qoldi. Qutining devorlari taxtasi bir-biriga zikh kiritilgan, eshlklari esa oshiq-moshiqli bo'lmay, balki ko'tarima derazalar singari ko'tarilar va tushirilar edi. Xullas, xonam zikh berkitilgandi, undan suv sal-pal sizib o'tardi. Men belanchakdan zo'rg'a tushib, toza havo kirishi uchun tomdagi qopqoqni ozgina siljishga jazm etdim, chunki havo yetishmayotganidan nafasim bo'g'ilayotgan edi.

Xuddi shu lahzalarda azizim Glyumdarklich yonida bo'-

lish xohishi bir necha bor tug‘yon qildi! Undan judo bo‘lganimga atigi bir soat bo‘ldi, ammo oramizda go‘yo katta jarlik paydo bo‘lganday edi. Har tomondan menga tahdid qilayotgan xavf-xatar butun diqqat-e‘tiborimni qamrab oldi. Shunday bo‘lsa-da, bechora enagamni, bu judolik tufayli uning boshiga tushadigan g‘am-g‘ussani, orzularining chipakka chiqishini, malikaning noroziligin o‘ylaganimda ko‘z yoshlarimni tiya olmadim. Sayo-hatchilardan hech kim men singari qiyin va umidsiz ahvolga tushmagandir. Har lahzada qutimning pachoq bo‘lishini hamda uni shamol ag‘darib yuborishini kutish mumkin edi. Deraza oynalaridan biri sinib qolsa ham o‘lishim muqarrar edi. Deraza oynalari esa yengil-yelpi temir panjaralar bilan to‘sib qo‘yilgan, xolos. Kichik tirqishlardan suv sizib kirayotganini ko‘rib, qo‘limdan kelganicha o‘sha joylarni berkitdim. Qutim qopqog‘ini ko‘tarishga kuchim yetmasdi, bo‘lmasa ochib, tashqariga chiqib olgan bo‘lur edim. Tashqarida mana bu kema tubida (agar shunday deyish joiz bo‘lsa) o‘tirgandan ko‘ra bir necha soat ko‘proq jon saqlardim. Baribir, qutim dengizda bir-ikki kun shikastlanmay yurganda ham, ochlikdan va sovuqdan o‘lishim muqarrar edi. Har daqiqada halokatni kutib, hatto xohlab, to‘rt soatcha vaqtini o‘tkazdim.

Ilgari aytganimdek, qutimning yalang devoriga ikkita mustahkam halqa o‘rnatilgandi, meni otda ko‘tarib yuradigan xizmatkor ana shu halqalardan qayish o‘tkazib, beliga bog‘lab olardi. Qo‘qqisdan ana shu halqalar atrofida qitir-qitir ovoz eshitildi, shundan keyin qutim dengiz bo‘ylab sudrab ketilayotganday bo‘ldi. Goh-goh qutini siltab tortilganini ham payqadim. U suv tubiga botib ketdi, xonam ichiga qorong‘ilik tushdi. Bularning hammasi, yordam qayerdan kelishini bilmasam ham, yuragimda qutulish umidini tug‘dirdi. Polga mahkamlangan stullarimdan birini chiqarib olishga jazm etdim, uni yaqindagina sal siljitelgan tepadagi qopqoq ostiga bir amallab o‘matdim. Stul ustiga chiqib, bor ovozim bilan yordamga chaqira boshladim. Keyin yog‘och uchiga ro‘molchamni bog‘ladim, uni qopqoqdan chiqardim-da, kema yoki qayiqlar shu o‘rtada bo‘lsa, ularning diqqatini jalb etish, matroslarga esa shu quti ichida bir bechora odam qamalib yotganini bildirish uchun ro‘molchani hilpirata

boshladim.

Ammo bu signallarga hech qanday javob ololmadim. Qutining esa hamon oldinga ketayotganini sezib turardim. Oradan bir soatcha o'tdi. Birdan qutining halqa o'rnatilgan devori qattiq bir narsaga urildi. Men bu qoya emasmikan, deb qo'rqib ketdim, chunki quti oldingidan ancha qattiq chayqalardi. Xonam tomida tepadan tushirilgan arqon va yengilgina g'ijillash ovozi eshitildi, halqadan arqon o'tkazilganday bo'lди. Shundan keyin qutini tepaga ko'tarishayotganini sezib qoldim. Men uchiga ro'molcha bog'langan tayoqni yana ko'tardim, to ovozim xirillab qolguncha baqiraverdim. Bunga javoban uch marta baland xitob ovozini Eshitedim. Boshidan menikiday mudhish sarguzashtni kechirgan odamgina o'sha paytdagi sevinchimni tushuna oladi Boshim uzra oyoq tovushlarini, kimningdir ingliz tilida. «Pastda kim bo'lsa, biror narsa desin!» deganini eshitdim. Men o'zimning ingliz ekanimni, yovuz taqdir boshimga zo'r musibatlarni solganini, bunday kulfatlar hech bir tirik zoz boshiga tushmaganini aytib, zindon xonamdan meni qutqarib olishlarini yalinib so'radim. Bunga javoban, men xavfsizlik da ekanligimni, qutim kemaga bog'lab qo'yilganini, ha, demak, duradgor qutim tomidan meni sug'urib oladigan kattagina te shik ochishini aytishdi. Men esa, bu behudaga vaqt o'tkazish, xolos, ekipaj a'zolaridan birortasi quti halqasiga barmog'ini solib, suvdan ko'tarib olsin hamda kapitan kayutasiga¹ qo'ysin, dedim. Bu gaplarimni eshitgan ba'zi bir matroslar meni jinni deb o'ylashdi, boshqalari esa xandon tashlab kula boshlashdi. Men bo'lsa kuchda va bo'yda o'zim bilan teng odamlar orasida ekanligimni butunlay unutib qo'yibman, Duradgor kelib bir necha daqiqada to'rt kvadrat fut keladigan teshik ochdi; xonam ichiga uncha katta bo'limgan narvon tushirishdi, undan yuqoriga chiqdim. Chiqdim-u, butun vujudim bo'shashib ketdi, palubaga² meni qo'llarida ko'tarib borishdi.

Hayratga tushgan matroslar menga savol yog'dirishdi, lekin ularga javob qaytarishga juda qiyonaldim. Men bir to'da

¹ Kayuta (*gallardeha; cajuit*) – kermada ekipaj a'zolari yoki passajirlar uchun belgilangan turar-joy, bo'lma, xona.

² Paluba (*ruscha*) – kemalarning gorizontal holda taxta qoplangan yuzasi, sahni.

mitti odamlarni ko'rib, o'zimni butunlay yo'qotib qo'ygandim. Chunki men ulkan odamlar va buyumlar orasida yurishga o'rganib qolganimdan jussasi pakana odamlar ko'zimga allaqanday ko'rimsiz maxluqlarga o'xshab ko'rinardi.

Nihoyat kema kapitani, propshirlik, muhtaram mister Tomas Vilkoks hushdan ketadigan ahvolda ekanligimni ko'rib, meni o'z kayutasiga olib kirdi, menga quvvatlantiruvchi dori ichkizib, yotib dam olishni maslahat berdi. Bu men uchun juda zarur edi. Uyquga yotishdan oldin kapitanga qutimda yo'qotish alam qiladigan qimmatbaho buyumlar borligini aytdim. U yerda ajoyib belanchak, safar ko'rpa-to'shagi, ikkita stul, stol va komod bor edi. Xona ichidagi devorlar ipak va qog'oz gazlamalar bilan qoplangandi. Kapitandan qutini matroslardan birontasi uning kayutasiga olib kirib qo'yishini iltimos qildim. Shu yerda qutini ochib, o'z bisotimni unga ko'rsatajagimni aytdim. Bu bema'ni gapni eshitgan kapitan meni alahlayapti, deb o'yladi. Lekin u meni ovuntirish uchun aytganlarimni bajarishga va'da berdi. Shundan so'ng u palubaga chiqib, bir necha matrosga xonam ichiga tushishni buyurdi. Ular u yerdan buyumlarimni olib chiqishdi, devorlardagi gazlamalarni sidirib olishdi. Afsuski, stullar, komod va ko'rpa-yostiq – to'shagini ancha zyon yetibdi: ular polga qadalganini payqab, matroslar ularni sug'urib olishibdi. Qutidan o'zlarini qiziqtirgan hamma narsani olishib, kemada ish beradigan bir qancha taxtalarmi sug'urishib, uning tag qismini dengizga uloqtirishibdi. Quti bir zumda suvg'a to'lib, cho'kib ketibdi. Bu voqeа yuz bergen paytda o'zim bo'lmanidan juda mammunman. Chunki, bu manzara ta'bimni tirriq qilishiga ishonchim komil edi, keyingi yillarda tortgan azoblarimni esimga solardi.

Men bir necha soat uxladim. Biroq uyqum besaranjom bo'ldi: tushimga yaqinda bo'lgan voqealar va xavf-xatarlar kirdi. Har holda, damimni olib, o'zimni ancha bardam sezdim. Kech soat sakkizlar edi. Kapitan meni anchadan beri och bo'lsa kerak deb o'ylab, darhol kechki ovqatni keltirishni buyurdi. Ko'zimda ma'nosiz ifodadan iz ham qolmaganiga va gaplarim ham ma'noliligiga ishonch hosil qilgach, meni zavq bilan siylay boshladи. Yolg'iz qolganimizda sarguzashtlarimni va qanday qilib anovi

antiqa qutiga tushib qolganimni aytib berishni iltimos qildi. U qutini tush paytida durbin orqali ko'ribdi. Avvaliga, bu yelkan bo'lsa kerak, deb o'yabdi. Yelkan kemasи yurib borayotgan yo'l tomonda bo'lgani uchun bir oz qotirilgan non sotib olish umidida unga yaqinlashibdi. Chunki o'zlarida suxari oz qolgan ekan. Yaqinlashgandan keyin, adashganligini sezibdi va bu nima ekan deb, unga qayiq yuboribdi. Matroslar qo'rqib orqaga qaytishibdi, suzuvchi uyni ko'rdik, deb ont ichishibdi. Kapitan ulardan kulib, qayiqqa o'zi tushibdi, matroslarga ikkita baquvvat arqon olishni buyuribdi.

Dengiz osoyishta bo'lganligidan quti atrofini bir necha marta aylanibdi, undagi temir panjaralni derazalarni ko'ribdi. Qutining yalang devoridagi ikkita mustahkam halqaga ko'zi tushibdi. Kapitan ana shu halqalardan arqon o'tkazib, sandig'imni (qutimni shunday deb atabdi) keima tomonga sudrab borishni buyuribdi. Bu ish bajo keltirilgandan keyin kapitan boshqa arqonni qutining tomidagi halqadan o'tkazishni va sandiqni palubaga olishni buyuribdi, ammo sandiq vazmin bo'lganidan butun guruh uni ikki-uch fut yuqoriga ko'taribdi, xolos. Kapitan men teshikdan chiqargan tayoq va ro'molchani ko'rganligini ham ayt-di, sandiq ichiga birorta odam qamab qo'yilgan deb o'ylashibdi.

Men kapitandan qutim ko'ringan joyda birorta ulkan qushni ko'rdingizmi, deb so'radim. Bu savolimga u matroslardan biri shimol tomonga uchib ketayotgan, o'zimiznikidan uncha katta bo'lman uchta burgutni ko'rganligini aytди; qushlar juda balandda uchganligidan shunday ko'ringandir. Men nega bunaqa savol berganimni kapitan tushunmadi. Keyin, yerga hali uzoqini, deb so'radim. U bo'lsa, eng yaqin sohilgacha yuz ligadan mo'l-roq yo'l bor, dedi. Men adashyapsiz deb, uni bunga ishontirmoqchi bo'ldim, chunki suvga tushmasimdan ikki soatgina ilgari o'zim yashagan mamlakatni tark etgandim-da.

Shunda kapitan jiddiy qiyofaga kirdi, meni o'zimga ajratilgan kayutaga borib, yaxshigina uxbab olishimni maslahat berdi. Keyin, tortgan kulfatlarim miyamni aynitib qo'yanini pisanda qildi. Xo'jayinimni, meni zo'r iltifot bilan qarshi olgаниligi tufayli o'zimni yaxshi his qilayapman, deb ishontirdim.

Shunda u ochiq-oshkora gapirishni iltimos qildi. Men

bunga rozilik bildirdim, albatta. Kapitan bir oz o'y surib turib, mana shu sandiqqa tushishimga sababchi bo'lgan dahshatli jinoyat vijdonimni azoblashidan aqlim o'tmaslashib qolgan-qolmaganligini so'radi. Ba'zi mamlakatlarda eng ashaddiy jinoyat-chilarni sharti ketib, parti qolgan eski kemalarga o'tqazib, dengizga qo'yib yuborishlari unga ma'lum ekan. Kapitan o'zi bilan hech narsani yashirmsdan, oshkora gaplashaverishim lozimligini qo'shib qo'ydi. Kemaga menday jinoyatchini olgandan o'zini hech qachon kechirmasmish, lekin bo'lar ish bo'lgan-mish, meni yaqinroqdagi portga sog'-salomat yetkazib borarmish.

Men o'z navbatida kapitandan sabr-qanoat bilan hikoyamni eshitishni iltimos qildim. Men Angliyadan chiqqanimdan boshlab, to u mening qutimni ko'rgunga qadar bo'lgan hamma sarguzashtlarimni, tortgan kulfatlarimni vijdonan aytib berdim. Haqiqat hamisha aqlli va mulohazali odamning ongiga yo'il topadi. Zo'r aql va ma'lumot egasi bo'lgan bu e'tiborli jentelmenning aytganlarimning hammasi samimiy va to'g'rili giga ishonishi tabiiy edi. Undagi so'nggi shubhalarni ham tarqatib yuborish istagida, kapitandan komodimni olib kelishlarini iltimos qildim, uning kaliti cho'ntagimda edi. Komodni ochib, o'zim g'alati usulda tark etgan mamlakatda to'plagan – uncha katta bo'limgan nodir to'plamimni oldim. Bu yerda qirol soqolidan yasalgan taroq, oliy hazratlari boshmaldog'ining tirnog'idan yasalgan stul suyanchig'i bor edi. Shuningdek, uzunligi bir futdan yarim yardgacha keladigan igna va to'g'nag'ichlar kolleksiyasi; malika soch taraganda men yig'ishtirib olgan bir tutam soch; malika jimjilog'idan olib, menga hadya qilgan va marjon o'rnida bo'ynimga taqib qo'ygan oltin uzuk ham bor edi. Men kapitandar menga ko'rsatgan xizmati uchun minnatdorchilik belgisi o'rnida shu uzukni qabul etishini iltimos qildim, biroq u iltimosimni butunlay rad etdi. Men unga bir freylinning¹ oyog'i panjasidan o'zim kesib olgan qadoqni ham ko'rsatdim; qadoqning kattaligi rosmana olmaday kelardi, u shu qadar qattiq ediki, Angliyaga qaytganimdan keyin uning o'rtasini o'yib, usti

¹ Freyline (*nemischa*) – nemis tilida gaplashuvchi xalqlarda voyaga yetgan, ammo turmushga chiqmagan qizlarga shunday murojaat qilinadi.

yopiq idish yasadim, uni kumush gardish bilan o‘radim. Nihoyat, kapitandan sichqon terisidan tikilgan shimimga nazar solishini so‘radim.

Kapitan zo‘r qiziqish bilan tomosha qilayotgan saroy malayining tishini mendan sovg‘a tariqasida qabul etishga uni - arang ko‘ndirdim. Kapitan arzimagan ushbu sovg‘ani zo‘r mam-nuniyat bilan qabul qildi. Uncha tajribasi yo‘q jarroh bu tishni Glyumdarklichning tish og‘rig‘idan azob chekayotgan xizmat-korlaridan birining og‘zidan adashib sug‘urib olgan edi. Tish mutlaqo soppa-sog‘ edi. Men uni tozalab, antiqa narsa sifatida komod ichiga berkitib qo‘ygandim. Uning uzunligi bir futga yaqin, diametri to‘rt dyum kelardi.

Kapitan o‘ta tabiiy hikoyamni eshitib rosa huzur qildi.

Angliyaga qaytganimdan keyin bularning hammasini yozma ravishda bayon etishimga, kitob qilib bostirishimga katta umid bildirdi. Uning fikricha, bu ishim bilan insoniyatga juda katta xizmat ko‘rsatarmishman. Sarguzashtlarim e’tiborga sazovor bo‘larmidi deb, kapitanga e’tiroz bildirdim. Hozirgi paytda kitobxoni ajablantirish ancha qiyin, dedim. Chunki ko‘pgina mualliflar haqiqat uchun emas, balki o‘zlarining shuhratlarini yoyish uchun jon kuydirishadi, nodon kitobxonlarni g‘alati uy-dirmalari bilan ovutmoqchi, xushnud etmoqchi bo‘lishadi. Ular ning rivoyatlari oldida mening kitobim zerikarli, suyuq bo‘lib qolishi, birov unga e’tibor ham bermasligi mumkin. Har holda, men kapitanning bu haqdagi maqtovli fikri va maslahati uchun unga minnatdorchilik bildirdim.

Kapitan nima uchun bunchalik baqirib gapirishimga qizi-qib qoldi, siz istiqomat qilgan o‘sha mamlakatning qiroli va malikasi kar emasmidi, deb so‘radi. Bu – ulkanlar mamlakatida ko‘p vaqt bo‘lganimning kasri, deb tushuntirdim. Ular bilan gaplashish uchun qo‘ng‘iroqxona ustida turgan odam bilan gaplashganday gaplashish kerak, dedim.

O‘z navbatida uning gaplariga qulq solib o‘tirib, go‘yo u shivirlab gapirayotganday bo‘lganini ham e’tirof etdim. Men unga boshqa bir taassurotimni ham gapirib berdim: kemaga chiqqanimdan keyin matroslar atrofimni qurshab olgach, ular bo‘y-bastlari juda ko‘rimsiz maxluqlar bo‘lib ko‘rindi. Ko‘zim

nihoyatda bahaybat narsalarni ko'rishga o'rganib qolganidan o'zimni oynaga solib qarolmasdim, chunki bu narsa ham mening ko'rimsizligim haqida ko'ngilsiz fikr tug'dirishi mumkin edi.

Kapitan, kechki ovqat paytida har bir buyumga ajablanib qaraganimni, kulgidan o'zimni zo'rg'a tiyib o'tirganimni payqaganini aytди. Bu g'alati qilig'imning sababini tushuna olmay. bechoraning aqli sal-pal kirdi-chiqdi bo'lib qolibdi-da, deb o'yabdi.

Men uning kuzatuvlari mutlaqo to'g'ri ekanligini tan oldim, axir uning o'zi ham bir o'yab ko'rsin, uch pens kattalik-dagi idish-oyoqlarni, bir martada tushirish mumkin bo'lgan son go'shtini, yong'oq po'chog'iday keladigan qadahlarni va bosh-qalarni ko'rganda kulmay bo'ladi.

Kapitan hazilimni yaxshi tushundi, bunga: қо'zingiz oshqozoningizdan katta, degan ingliz maqoli bilan javob qildi, kun bo'yi tuz totmaganligimga qaramay ishtahamning mazasi yo'qligini ham sezibdi. U kulishda davom etib, burgut qutimni tumshug'ida ko'tarib borganini va shunday balandlikdan pastga tashlab yuborganini bir miriqib ko'rsa yuz funt berishga ham tayyorligini aytди. Chamasi, bu kelgusi avlodlarga ham bayon qilsa arziguday antiqa tomosha bo'lsa kerak.

Kapitan Tonkida bo'ldi, Angliyaga qaytishda kema shimolisharq tomonga surildi, u 44 daraja shimoliy kenglikda va 143 daraja sharqiy uzunlikda edi. Meni bortga olishgandan keyin ikki kun o'tgach, passat¹ shamoliga duch keldik va janub tomonga ancha yurdik; Yangi Gollandiyadan o'tib, g'arb-janub-g'arb tomon, keyin janubi-g'arb tomon yo'l oldik va nihoyat, Yaxshi Umid burunini aylanib o'tdik. Safarimiz bexatar bo'ldi, uni tavsiflab kitobxonning me'dasiga tegmayman. Kapitan suv hamda oziq-ovqat uchun bir-ikki marta portlarda to'xtadi. Men to Daunsga borguncha kemadan bir marta ham tashqariga chiqmadim. Bu ozod bo'lganimdan keyin to'qqiz oy o'tgach, ya'ni 1705-yil 3-iyunda yuz berdi. Men kapitanga kemada kelganim uchun o'zimdagisi hamma narsani bermoqchi bo'ldim, lekin u

¹ Passat – tropiklardan ekvatorga tomon doim esib turadigan quruq shamol.

menden bir farting¹ ham shilishga unamadi. Biz do'stona xayr-lashdik, undan menikiga – Redrifga tashrif buyurishi haqidagi va'dasini oldim. Kapitandan olgan besh shillingga² ot va yo'l boshlovchi yolladim.

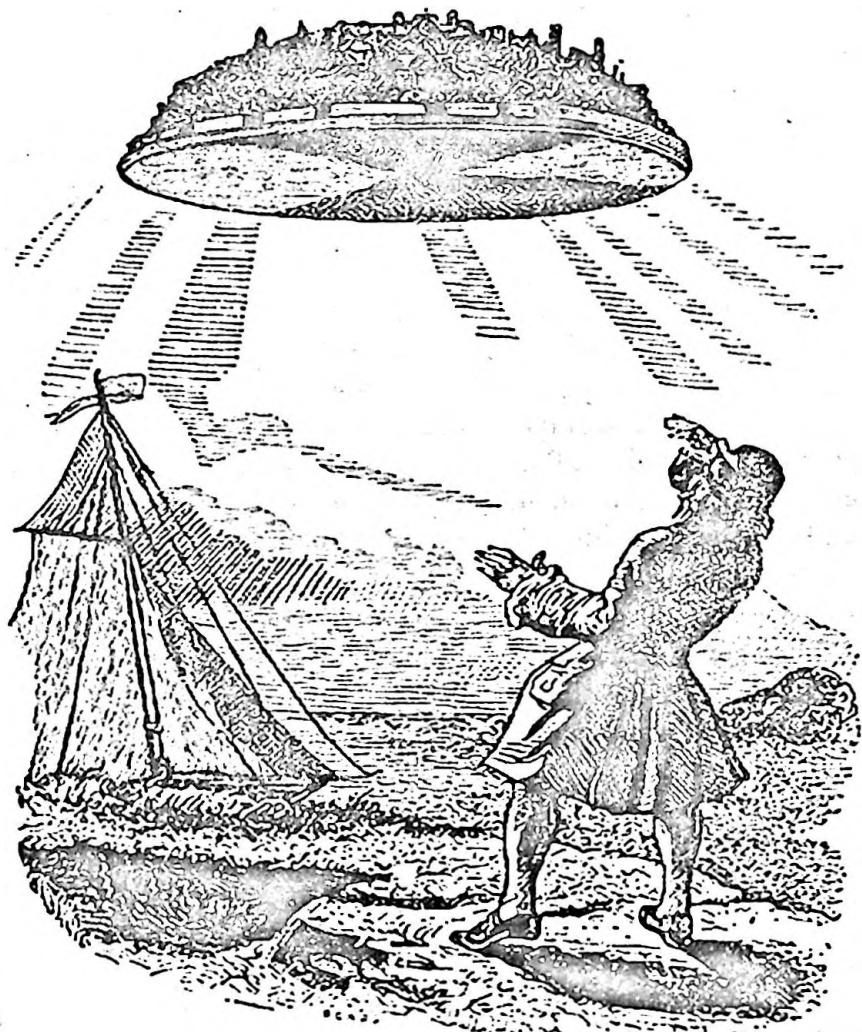
Uyga qaytayotib, judayam mayda uy va daraxtlarni, odamlar va hayvonlarni ko'rib, o'zimni Liliputiyada yurganday tasavvur qildim. Men yo'lda duch kelgan yo'lovchilarini bosib olishdan qo'rqib, yo'l berishlarini so'rab, ha deb «go'sht-po'sht»lab baqiraverdim. Bu qo'polligim qimmatga tushishiga sal qoldi: tosh otib, peshanamni yorib qo'yay deyishdi. Azaldan tanish joylarni zo'rg'a tanidim, uyimga boradigan yo'lni so'rashga to'g'ri keldi. Xizmatkor eshikni ochdi. Ostonadan hatlayotib, boshimni (g'oz darvoza tagidan o'tayotganday) pastga egdim: boshimni kesakiga urib olishdan qo'rqedim. Xotinim peshvoz chiqib, meni quchoqlamoqchi bo'lidi. Biroq men uning tizzasidan ham past egildim: quchoqlaganda bo'yi yuzimga yetmaydi deb shunday qildim. Qizim duo qilishimni kutib tiz. cho'kdi. Lekin ulkanlar bilan gaplashaverib, boshimni yuqoriga ko'tarishga shunchalik o'rganib qolibmanki, uning tiz cho'kkanini payqamabman. Xizmatkorga, uyimda bo'lgan ikki-uch tanishimga, ulkan odam pakanaga qaragandek tepadan qaradim. Xotinimga, pulni tejab-tergab sarflaganing uchun o'zing ham, qizim ham allaqanday nimjon odamlarga o'xshab qolibsizlar, deb ta'na qildim. Xullas, o'zimni shunaqayam g'alati tutdimki, yaqinlarim bu odam aqldan ozib qolmadiimikan, deb shubhalanishdi. Men bularni odat hamda noto'g'ri fikrning kuchi naqadar zo'rligini ko'rsatish uchun eslatib o'tyapman.

Ko'p o'tmay oila a'zolarim va boshqa do'stlarim bilan o'zim o'rtamdagagi anglashilmovchiliklar barham topdi, lekin xotinim endilikda hech ham dengiz yuzini ko'rmasligimni qat'iyani aytib qo'ysi. Ammo yovuz taqdir boshqacha yo'l tutdi, va (kitobxon buni ha demay bilib oladi) hatto xotinim ham meni o'z yurtimda ushlab qololmadi. Shu bilan baxtsizliklarga to'la sayo-hatimning ikkinchi qismini tugallayman.

¹ Farting (*inglizcha*) – XIII asr boshlaridan 1956-yilgacha Buyuk Britaniyaning Shotlandiya hududida pul birligi sifatida muomalada bo'lgan mis tanga.

² Shilling – Angliya, Avstriya va bir necha Afrika davlatlarida pul birligi.

**UCHINCHI QISM
LAPUTU, BALNIBARBI,
LAGGNEGGER, GLABBDORDRIB
VA YAPONIYAGA SAYOHAT**

BIRINCHI BOB

Muallif uchinchi sayohatga otlanadi. U qaroqchilar qo'liga tushadi. Yovuz gollandiyalik. Muallif odam yashamaydigan orolda. Muallifni Laputuga qabul qilishadi.

Uyga qaytganimdan keyin o'n kun o'tgach, uyimga uch yuz tonna yuk ko'taradigan «Yaxshi umid» nomli katta kema-ning kapitani kornuelslik Vilyam Robinzon tashrif buyurdi. Bir zamonlar uning Levantga qatnaydigan kemasida xirurg bo'lib ishlagan edim. U bilan aka-ukaday bo'lib qolgandik, u menga hech qachon o'z qo'li ostidagi odam deb qaramasdi. Uning bu tashrifi eski qadrdoni bilay diydor ko'rishish istagi natijasi bo'lsa kerak. Dastlabki uchrashuvimizda uzoq ayriliqdan keyin do'stlar o'rtasida qancha gap bo'lsa, shundan ortiq gaplashmadik. Keyin u biznikiga tez-tez keladigan bo'ldi, meni sog'-salomat ko'rayot-ganligidan xursand bo'lganini izhor qildi. Angliyani tark etmaslikka uzil-kesil qaror etgan-etmaganimni so'radi, ikki oydan keyin Sharqiy Hindistonga jo'nash niyati borligini aytdi. Nihoyat, juda ko'p afv so'rashlar va izoh-shartlardan keyin meni o'z kemasiga xirurglikka taklif qildi. Kapitan, yordamchim – ikkinchi xirurg ham bo'lishini, ikki barobar oshiq maosh olishimni aytdi. Gapining oxirida, u bilan bab-baravar kemaga qo'mondonlik qilish qo'limdan kelishini qistirib o'tdi.

Kapitan shirin-shakar so'zlarni shunchalik tizib tashladi, asti qo'yavering, u ancha bama'ni odam bo'lganidan uning taklifini rad eta olmadim. Boshimga shuncha kulfatlar tushganganiga qaramay, olamni ko'rish ishtiyoqi oldingidan ham battar zo'rayib ketdi. Bitta mushkul ish qolgandi – xotinimni ko'ndirishim kerak edi. Sayohat bola-chaqalarimizga qanday naf keltirishini aytib, har qalay, uning rozilagini oldim.

Biz 1706-yilning 5-avgustida safarga otlanib, 1707-yilning 11-aprelida Sen-Jorj Fortiga¹ yetib keldik. U yerda uch hafta qolib ketdik. Matroslarimiz orasida bemorlar ko'p bo'lidan ekipajni to'ldirishimiz kerak edi. U yerdan Tonkinga-

¹ Sen-Jorj Forti – Hindistondagi Madras shahrining qadimiy nomi.

jo'nadik. Tonkinda kapitan ancha to'xtab qoldi, chunki unga kerakli mollarni tayyorlash va kemaga topshirish ishini bir necha oy ichida tugallab bo'lmasdi. Kema to'xtab turgandagi xarajatlarni qoplash uchun kapitan kema sotib oldi, unga turli bozorgir mollarni ortib, mening rahbarligim ostida qo'shni orollarga yubordi. Menga u Tonkinda o'z ishlarini tugatganiga qadar ana shu mollarni sotib kelish topshirildi.

Kemada mendan tashqari guruhning o'n to'rt odami bo'lib, ularning uchtasi yerli, mahalliy xalqdan edi. yo'lga chiq-qanimizga uch kun bo'lgani yo'q ediki, birdan kuchli bo'ron ko'tarildi. Beshafqat shamol besh kun davomida avval shimoli sharq, keyin esa sharq tomonga haydab bordi. Shundan keyin, garchi kuchli g'arb shamoli esib tursa-da, havo ochilib ketdi. O'ninchi kuni orqamizdan qaroqchilarning ikki qayig'i quvlay boshladи. Kemamizning yuki og'ir bo'lganidan tez suza olmas-dik, ko'p o'tmay ular bizni quvib yetishdi.

Qayig'imiz qaroqchilar changaliga tushdi, har ikkala kema kapitanlari o'z odamlari bilan bir vaqtning ichida kemaga bostirib kirishdi. Har qanday qarshilik ko'rsatish befoyda ekanligiga aqlim yetib, guruhga yuztuban yotishga buyruq berdim. Shuning sharofati bilan qon to'kilmadи. Qaroqchilar qo'l-oyog'imizni mahkam bog'lab, yonimizga soqchilar qo'ygan holda kemamizni tintuv qilish bilan kifoyalanishdi.

Qaroqchilar orasida bir gollandiyalik ham borligini pay-qab qoldim. Garchi u komandir bo'lmasa-da, obro'yi ancha yaxshiga o'xshab ko'rindi. U o'sha zahotiyoq bizning ingliz ekanligimizni bilib qoldi va rosa haqoratlab, bir juft, bir juft qilib, orqama-orqa bog'lab dengizga uloqtiraman¹, deb qasamyod qildi. Men unga murojaat qilib, hammamiz xristian va protestantlar ekanligimizni, uning vataniga qo'shni bo'lgan do'st mamlakat fuqarolari ekanligimizni e'tiborga olishini iltimos qildim. Shuning uchun ham bizga do'q urmasdan, balki, aksincha, komandirlari oldida bizni himoya qilishi lozimligini aytdim. U do'q urishda davom etdi, o'z o'rtoqlariga burilib, chamasi, yapon tilida, nima-

¹ «...dengizga uloqtiraman» – Gollandiyaliklarning inglizlarga nisbatan sharqdagi dashmanligi Angliya va Gollandiyaning dengizlarda hamda mustamlaka mamlakatlarda raqobat qilishlari tufayli kelib chiqqan, bu haqda o'sha zamон sayyohlari ko'p yozishgan.

nidir kuyib-pishib uqtira boshladi, gap orasida tez-tez «xristianos» so'zini takrorladi.

Kattaroq kemaning komandiri yapon bo'lib, uncha-muncha gollandchani bilarkan. U menga yaqinlashdi, savollar berdi, unga odob bilan javob qaytardim, u bizni o'ldirmaslikka va'da berdi. Men kapitanga egilib ta'zim bajo keltirdim, gollandga murojaat qilib, xristian og'amizga qaraganda majusiylarda shaf-qat zo'rroq ekan, dedim, Bu betga choperligimdan ko'p o'tmay pushaymon yedim. Bu yaramas meni dengizga uloqtirish lozimligini kapitanlarga ha deb uqtiravergach, nihoyat menio'limdan ham battar bir jazoga mahkum etishdi. Odamlarimni teng ikkiga bo'lishib, har ikkala qaroqchilar kemasiga o'tqizishdi. Meni esa uncha katta bo'limgan yelkanli qayiqqa o'tqazib, to'rt kunlik ovqat solib, shamol va to'lqinlar ixtiyoriga topshirishga qaror berishdi. Yapon kapitan ancha sahiy odam ekan, o'z zaxirasidan ovqatlarni ikki baravar ko'paytirdi, meni tintuv qilishni man etdi. Qayiqqa tushayotganimda gollandiyalik palubada turib olib, bisotidagi bor so'kish va haqoratlarga meni ko'mib tashladi.

Qaroqchilar bilan uchrashganimizdan keyin bir soatcha o'tgach, hisob-kitob qilib ko'rib, 46° shimoliy kenglik va 183° sharqiy uzunlikda ekanligimizni aniqladim. Qaroqchilar ko'zdan g'oyib bo'lgach, durbinimni qo'lga olib, ufq tomonni obdan, ko'zdan kechirdim: janubi-sharq tomonda bir necha orollarni ko'rdim. Yelkanni ko'tarib, o'sha yoqqa yo'l oldim. Hamroh shamol esib turardi, uch soatlardan keyin orollardan biriga yetib bordim. Qoyalardagi son-sanoqsiz qush uyalariga ko'zim tushdi, hayal o'tmay anchagina tuxum yig'ishtirib oldim. Yonimda chaqmoqtosh va pilik bor edi. Pilikni o't oldirib, quruq archagul va yo'sinlardan gulxan yoqib, tuxum pishirdim. Kechki ovqatim shu bo'ldi, chunki yonimdagি ovqatlarimni, imkonim boricha, qora kunga saqlayotgan edim. Kechasi oldinga turtib chiqqan qoya tagida ostimga yo'sin to'shab, miriqib uxladim.

Ertasi kuni boshqa orolga, undan uchinchi va to'rtinchisiga o'tdim. Faqat beshinchi kun deganda, zerikarli va toliqtiruvchi sayohatdan keyin, nihoyat, ana shu orollarning eng sharq tomonidagisiga yetib bordim. U dengizning ancha ichkarisida yan, unga o'tish uchun besh soat vaqtim ketdi. Uning sohillariga

hech yo'lab bo'lmas ekan, ancha urinishlardan keyin qayiq to'xtatadigan joyni zo'rg'a topdim. Bu mening qayig'imga o'xshash qayiqlardan ikki-uchtasi arang joylashadigan kichkinagina ko'rfaz edi. Orolning tuprog'i toshli, giyohsiz edi. Faqat undabunda qoyalar oralig'ida nimjon butalar va xushbo'y o'simliklar ko'zga tashlanardi.

Ovqatimdan olib, oz-moz tamaddi qildim. Qolganini tunamoqchi bo'lgan joyimdag'i – sohil qoyalari oralig'idagi g'orga ehtiyoctlab yashirib qo'ydim. Qoyalari ustidan anchagina tuxum yig'ib oldim, so'ng g'or ichiga bir-ikki bog' quruq o't va yo'sinlarni keltirdim – nonushtamga tuxum pishirib yemoqchi bo'ldim.

O't-o'lan va yo'sinlar menga yana ko'rpa-to'shak bo'ldi. Lekin juda yomon uxladi. Charchaganligimga qaramay, tashvishli o'ylardan uyqum o'chib ketdi. Men xalos bo'lismaga umid ozligi haqida o'ylab, qayg'uli kechishimni ko'z oldimga keltirdim. Bu meni shunchalik ezdiki, o'rnimdan turishga aslo qurbim yetmadi.

G'ordan tashqariga chiqqanimda kun yorishib ketgandi. Qoyalari orasida bir oz kezib yurdim. Osmon musaffo, quyosh omonsiz olov purkardi. Birdan hamma yoq qorong'ilashib ketdi, lekin bu quyosh bulutlar orasiga kirganda bo'ladigan qorong'ilikka o'xshamasdi. Tepaga qarab, yerdan ikki milya balandlikda orol tomon siljib kelayotgan kattagina qora jismni ko'rdim. Xuddi shu narsa quyosh yuzini bir necha daqiqaga to'sib qo'ydi. Lekin men havoning soviganini ham, osmonning qorong'ilashganini ham payqamadim. Men qoya soyasida qolganday edim. Ana shu jism yaqinlashganda mundoq qarasam, u qandaydir qattiq moddadani iborat ekan. Uning yer tomonga qaragan ost qismi silliq va tekis edi; u quyosh nurida tovlangan dengiz singari jilolanardi. Men sohildan ikki yuz yard naridagi baland qoya ustiga chiqib, bu ulkan jism pastga tik og'ib tushayotganini ko'rdim. Jism bilan mening oralig'im bir ingliz miliyasicha kelardi. Ko'zimga durbin tutib, jismning nishab tomonlarida tepaga chiqib, pastga tushib yurgan odamlarni ko'rdim. Lekin ularning nima qilishayotganligini farqlay olmadim.

To'satdan sevinganimdan terimga sig'may ketdim. Menda bu sarguzashtim xalos bo'lismi va erkinlikka chiqishga imkon

beradi, degan umid tug'ildi. Lekin shu bilan birga (kitobxon buni osongina fahmlaydi) o'zida odamlar yashaydigan, ana shu odamlarning istagi bilan harakat qiladigan – osmonda uchib yurgan orolga ta'rifga sig'mas bir hayrat bilan tikilardim. Ammo bu daqiqada ana shu mavzuda faylasufona fikr yuritishdan ancha yiroq edim. Meni ko'proq orolning qayoqqa qarab siljiyotgani qiziqtiardi. U, nazarimda, osmonda muallaq turib qolganday edi. Lekin bir necha daqiqadan keyin u yana harakatga tushdi va menga shu qadar yaqinlashib keldiki, undagi narsalarni bemalol ko'ra oldim.

Orolning chetlari bo'ylab bir-birining ustiga mingashgan, pog'ona bo'lib joylashgan keng galereyalar cho'zilgandi. Nishab narvonlar ularni bir-biri hamda orol cho'qqisi bilan tutashtirib turibdi. Eng quyi galereyada tikka turgan va o'tirgan bir necha kishi bor edi; ularning ba'zilari uzun qarmoq bilan baliq tuyapti, boshqalari esa bunj tomosha qilishyapti. Men tungi qalpog'imni silkita boshladim (shlyapam allaqachonlar eskirib ketgandi), orol qoyaga juda yaqinlashib qolganda esa bor ovozim bilan baqirishga tushdim. Bir necha daqiqadan keyin, orolning menga qaragan tomonida odamlar to'planayotganligini sezdim. Odamlar barmoqlari bilan meni ko'rsatishar, qo'llari bilan qizg'in imoshoralar qilishardi. Garchi baqirishlarimga javob qaytarishmasada, ular meni ko'rishganini angladim. Birdan olomondan to'rt yo besh kishi ajralib chiqdi va shoshgancha narvonlar orqali orolning yuqori tomoniga qarab ketdi. Ular ko'zimga ko'rinxay qolishdi. Bu odamlar qandaydir muhtaram bir zotning buyrug'ini olish uchun ketishganiga aqlim yetdi.

Olomon ko'paygandan ko'payaverdi. Oradan yarim soat o'tar-o'tmas orolning, quyi galereyasini men turgan qoya cho'q-qisiga yuz yard masofaga yaqinlashtirildi. Men yalinib-yolovruvchi kishi holatiga kirdim, yordam berishlarini o'tinib so'ray boshladim. Ammo yalinishlarim oqibatsiz qoldi. Boshqalarga nisbatan menga yaqinroq turgan odamlar, kiyim-boshlariga qaraganda, zodagonlar edi. Ular men tomonga tez-tez ko'z tashlab, allanarsa haqida qizg'in bahslashishardi.

Nihoyat ulardan biri ohangi italyan tilini eslatuvchi aniq, ohangdor, yoqimli bir tilda allanima deb qichqirdi. Men italyan-

cha javob qildim: nazarimda, ular meni tushunishmagan taqdirida ham boshqa tillarga qaraganda italyancha nutq ularga yoqib qoladiganday edi. Lekin nimani talab qilayotganimni gap-so'zsiz ham tushunish mumkin edi.

Menga qoyadan sohilga tushishni ishora qilishdi. Men bu taklifga darhol bo'ysundim. Uchar orol naq tepamga yaqinlashdi. Bir zumda tepadan o'tirg'ichi bor zanjir tushirishdi. Men unga o'tirdim, bloklar¹ yordamida meni orolga tortib olishdi.

IKKINCHI BOB

Laputuliklarning xarakteri va urf-odatlari. Laputu fani. Qirol va uning saroyi. Muallifning saroyda qanday qabul qilishgani. Laputuliklarning hadik va tashvishlari. Laputuliklarning xotinlari.

Orolga chiqishim bilanoq olomon meni qurshab oldi. Menga yaqin turgan odamlar, chamasi, yuqori tabaqaga mansub edi. Hamma meni zo'r hayrat ichida tomosha qilardi. Biroq, hayratlanishda men ham ulardan qolishmasdim: umrim bino bo'-lib gavdasi, kiyimi, yuz ifodalari odamni bunchalik hayronlikka soladigan kishilarni ko'rmagan edim. Ularning boshi yo o'ngga, yo chapga qiyshaygan edi; ko'zlarining biri yuqoriga qarasa, boshqasi pastga boqardi, hammalari g'ilay edi. Ustki kiyimlarini esa quyosh, oy, yulduzlar bilan skripka², surnay, arfa³, karnay, gitara⁴, klavikord⁵ va Yevropada ma'lum bo'limgan boshqa musiqa asboblari oralatib solingan suratlar bezab turardi. Sal narida xizmatkor kiyimidagi bir necha kishini ko'rdim. Ular kichikroq tayoqcha ushlab olishgandi. Tayoqlar uchiga havo

¹ Blok (inglizcha: block yoki fransuzcha: bloc – yog'och, to'sin) – gardishida zanjir, arqon, tasma o'rnatiladigan joyi bo'lgan, g'ildirak shaklidagi eng sodda yuk ko'tarish mexanizmi, moslamasi.

² Skripka (ruscha: «g'ijir-g'ijir, g'arch-g'urch») – kamoncha bilan chalinadigan to'rt torli musiqa asbobi.

³ Arfa (nemischa) – uchburchak shaklidagi qadimiy ko'p torli tirnama musiqa asbobi.

⁴ Gitara (ispancha: guitarra – chertma musiqa asbobi) – olti yoki yetti torli, chertib chalinadigan musiqa asbobi.

⁵ Klavikord – klavishli qadimiy cholg'u asbobi.

to'ldirilgan pufaklar bog'langan edi.

Keyin menga aytib berishlaricha, pufakning ichiga ozgina qurigan no'xat yoki mayda toshchalar solingen ekan. Vaqtı-vaqtı bilan xizmatkorlar ushbu pufaklarni oldilarida turgan xojalarining lab va quloqlariga shapillatib urib turisharkan.

Nima uchun shunday qilishlarini anchagacha bilolmay yurdim. Chamasi, bu odamlar chuqur o'yga tolib yurishgani sababli suhbatdoshining gapini eshitmaydi, unga javob berishmaydi ham. Ularni hushyor torttirish uchun eshitish va gapisht a'zolariga qandaydir tashqi jismoniy ta'sir etish lozim. Shuning uchun ham boy-badavlat odamlar yonlarida shapillatuvchi (ularning tilida **k l a y m e n o l e**) saqlashar, ularsiz ko'chaga chiqishmasdi. Shapillatuvchining vazifasi bir necha odam bir-biriga duch kelib qolganda, kim gapishtishi lozim bo'lsa, o'sha odamning labiga, kim eshitadigan bo'lsa, uning qulog'iga pufakni shapillatib urib qo'yish, xolos. Sayr paytlarida esa shapillatuvchi vaqtı-vaqtı bilan xojasining ko'ziga urib qo'yadi, aks holda u har qadamda o'nqit-cho'nqirga tushib ketishi yoki boshini xodapodaga urib olishi, boshqa yo'lovchilar bilan to'qnashib ketishi mumkin.

Kitobxonga ushbu tafsilotni to'la bayon qilishga majburman. Bo'lmasa o'zim singari, ularning meni narvon bilan orol tepasiga olib chiqishdag'i va u yerdan qirol saroyiga olib kirishdag'i g'ayri tabiiy xatti-harakatlarini tushuna olmaydi. Narvondan ko'tarilayotib, ular nima qilishlari lozimligini unutib, gohida mendan orqada qolib ketishardi. Shunda shapillatuvchilar xojalari hushyorlikka chaqrishardi. Chamasi, mening tashqi qiyofam ham, kiyim-kechagim ham, chuqur o'yga tolishdan yifoq bo'lgan oddiy kishining hayratdan xitob qilishlari ham ularga hech qanday ta'sir etmadi.

Nihoyat saroyga yetib bordik va qobul-zalga kirdik. Bu yerda balarid taxt ustida, arkoni davlat qurshovida qirol o'tirardi. Taxt qarshisida katta stol bo'lib, uning usti globuslar, sayyora doiralari va turli xil matematik asboblar bilan to'la edi. Bizning kirib kelishimiz saroy ahlining ancha shov-shuviga sababchi bo'lgan bo'lsa-da, oliy hazratlari bizga zarracha e'tibor bermadi. Qirol qiyin masalani yechish ustida bosh qotirib o'tirardi, to u

masalani yechguncha bir soat kutib turdik. Qirolning ikki tomonida ikki shapillatuvchi mahram bor edi. Qirol masalani yechib bo‘lganini ko‘rgan mahramlardan biri, odob bilan, qirolning labiga, boshqasi o‘ng qulog‘iga pufak bilan urdi. Qirol bir seskanib, nazarini menga va meni kuzatib kelgan kishilarga qaratdi. U bir necha og‘iz so‘z qotdi, shundan keyin pufak bilan qurollangan yoshgina bir yigit darhol yonimga keldi va pufak bilan o‘ng qo‘ltig‘imga sal urib qo‘ydi. Men imo-ishora bilan bunaqa eslatishga muhtoj emasligimni aytdim. Keyinroq, bili-shimcha, bu narsa oliv hazratlari va butun saroy ahliha mening aql-idrokim xususida yaxshi fikr tug‘dirmabdi.

Qirol menga bir qancha savollar berdi, Men o‘zim bilgan hamma tilda unga javob qaytardim. Bir-birimizni tushunma-yotganimiz ma’lum bo‘lgach, qirol meni saroydagι yotoqxonalaridan biriga olib borishni buyurdi, u yerda menga ikkita xizmatkor tayinlashdi. Ilgari men ko‘rgan podsholarga qaragan-da, ushbu qirol xorijiylargα sermulozimatiligi bilan ajralib turardi. Tushlik ovqat tortishdi, taxt qo‘yilgan zalda qirol yonida ko‘rgan to‘rtta amaldorim menga zo‘r izzat-ikrom ko‘rsatishib, birga ovqatlanishdi. Tushlik ikki bo‘lib berildi, har safar uch xil taom tortildi. Dastavval, teng tomonli uchburchak shaklida kesilgan qo‘yning kurak go‘shtini, romb¹ shaklida kesilgan mol go‘shti va sikloid² shaklida kesilgan puding³ berildi. Keyingi safar skripka shaklida tayyorlangan ikkita g‘oz, surnay shaklidagi kolbasa va sosiska arfa shaklidagi buzoq go‘shti tortildi. Xizmatkorlar biz yeydigan nonlarni konus⁴, silindr, parallelogramm⁵ va boshqa geometrik shakllarga o‘xshatib kesishdi.

Ovqat mahalida ba’zi narsalarni bu yerliklar tilida qanday atashlarini so‘radim. Shapillatuvchilarining yordamida amaldorlar iltifot bilan javob qaytarishdi. Aftidan, agar ular bilan gap-

¹ Romb (*yunbucha*: rhombos – pirildoq, doira; qiyishiq kvadrat) – hamma tomonlari teng bo‘lgan yassi parallelogramm.

² Sikloida – nuqtalar bilan ko‘rsatilgan doirasimon chiziq.

³ Puding (*inglizcha*) – ingliz sevib iste‘mol qiladigan, tuxum, shakar, sut va un qorishmasidan tayyorlanadigan pishiriq.

⁴ Konus (*yunoncha*: konos – dubulg‘a uchi) – to‘g‘ri burehakli uchburchakning katet atrosida aylanishidan hosil bo‘ladigan geometrik shakl va shu shakldagi narsa.

⁵ Parallelogramm (parallel + *yunoncha*: gramma – chiziq) – qarama-qarshi tomonlari teng va parallel to‘rburchak.

lashish imkoniga ega bo'lsam ularning qobiliyatliligidan o'ta taajjubga tushishimga umid bog'lashgandi. Ko'p o'tmay suv, non va o'zimga zarur bo'lgan boshqa narsalarni so'raydigan bo'lib qoldim.

Tushlikdan keyin hamtovoqlarim ketishdi, huzurimga qirolning buyrug'iga binoan bir shapillatuvchi kuzatuvida boshqa bir amaldor keldi. U o'zi bilan patqalam, siyoh qog'oz, va uchto'rt kitob keltirdi hamda menga shu yerliklar tilini o'rgatajagini imo bilan tushuntirdi. Biz to'rt soat mashg'ulot o'tkazdik, shu vaqt ichida bir necha so'z yozdim va bir qancha uncha katta bo'lмаган jumlalarni yodlab oldim. O'qituvchim xizmatkorlardan biriga biror narsani olib kelishni yoki burilishni, ta'zim qilishni, o'tirishni, tikka turishni, yurishni va boshqalarini buyurardi, men esa uning buyruqlarini takrorlar va har bir so'zini yozib olardim. U menga kitoblardagi quyosh, oy, yulduz, burj, tropik¹ va qutb doiralarini ko'rsatdi, ko'pgina yassi shakllar va stereometrik² jismlarning nomini aytdi. U musiqa asboblari nomini aytib yozdirdi, ularning har birini chalishda qo'llanildigan texnik terminlar bilan tanishtirdi. U ketgandan keyin yana shu so'zlamning hammasini izohi bilan alfavit tartibida joylashtirdim. Xotiramning zo'rлиги tufayli bir necha kun ichida laputu tilini ancha o'zlashtirib oldim.

Men **Laputa** so'zining qayerdan olingenanini baribir bilolmadim, buni men **uchuvchisi** yoki **suzuvchisi** orol deb tarjima qilaman. **Lap** qadimiy, iste'moldan chiqib ketgan so'z bo'lib, yuksak ma'nosini bildiradi, **untu** – hukmdor demakdir; demak, olimlarning ta'kidlashicha, **Laputa** so'zi buzib aytig'an **Lapuntu**. Ammo men bunaqa izohlarga qo'shila olmayman, u, nazarimda, bir oz yasamaroq. O'sha yerlik olimlarga bu so'zning kelib chiqishi haqidagi o'z taxminimni aytishga jur'at etdim. Menimcha, **Laputa** la paute d dan boshqa narsa

¹ Tropik (yunoncha: tropikos – burilishli, aylanishli) – 1) Yer yuzasidan ekvatorдан $23^{\circ}27'$ shimolda yoki $23^{\circ}27'$ janubda unga parallel ravishda o'tkazilgan ikki faraziy doiraviy chiziqning har biri; 2) shu ikki chiziq o'tasida, ekvatorning ikki tomonida joylashgan eng issiq mintaqasi.

² Stereometriya – geometriyaning fazodagi jism xususiyatlarini o'rganadigan bo'limi. Stereometrik jism – stereometriya asbobi.

emas: lap quyosh nurlarining dengiz sathida jilolanishi, a u t e d esa qanot ma'nosini bildiradi. Aytmoqchi, men o'z taxminimning to'g'rilinga ishonolmayman, shu sababli uni to'g'ri fikr yurituvchi kitobxonlar e'tiboriga havola qilaman¹.

Qirol tomonidan menga g'amxo'rlik qilish buyurilgan saroy amaldorlari kir-chir, to'zib ketgan ust-boshimni ko'rshib, darhol tikuvchini chaqirishdi va mendan o'lchov olishni buyurishdi. Chevar buyruq olgach, yevropalik tikuvchilarga qaragan-da butunlay boshqacha yo'l tutdi. U, eng avvalo, kvadrant yordamida bo'yimni o'lchadi, keyin sirkul² va jazvar olib, qog'ozda tanamning hajmi va taxlitini hisoblab chiqdi. Olti kundan keyin ust-boshim tayyor bo'ldi. U mening bo'y-bastimga mutlaqo nomunosib tikilgandi, egnimga hech o'tirishmasdi. Chevar, o'z hisob-kitobimda birorta xatolik ketgan bo'lsa kerak, dedi. Biroq men bunga unchalik achinmadim. O'z kiyimimni atrofimdag'i saroy amaldorlarinikiga taqqoslab, bunaqa xatoliklar bu yerda ko'plab uchrashiga amin bo'ldim.

Boshimga tushgan kulfatlardan keyin o'zimni ancha bedarmon sezdim. Buning ustiga kiyim-kechagim ham durustroq emas edi. Shu vajdan bir necha kunni xona ichida o'tkazdim, shu muddat ichida bu yerliklar tilini o'rganishni ancha mukammal-lashtirdim. Saroya keyingi safar tashrif buyurganimda qirolning ko'pgina savollariga qoniqarli javob bera oldim. Oliy hazratlari orolni shimoli-sharq tomonga – qirollikning pastda, yer yuzasida joylashgan poytaxti Lagado tomon yo'naltirishga buyruq berdi. Buning uchun to'qson liga yo'l bosish kerak edi, shuning uchun ham sayohatimiz to'rt yarim kun davom etdi. Shunisi qiziqki, orolning osmondag'i shitobli harakatini hech sezmadim. Ertasi kuni soat o'n birlarga yaqin qirol, zodagonlar, saroy ahli va amaldorlar qo'llariga soz olishib konsert berishdi. Qonsert uch soatgacha uzlusiz davom etdi. Men mutlaqo karaxt bo'lib qolgandim, bularning hammasi nima uchun qilinayotganini aslo tushunib yetmadim. Amмо o'qituvchim uchuvchi orolda yashovchi

¹ «...to'g'ri fikr yurituvchi kitobxonlar e'tiboriga...» – Swift o'sha zamondagi mashhur olimlarning ayrim so'zlarining kelib chiqishi haqida o'rinsiz fikr yuritishlaridan kuladi.

² Sirkul (*lotincha: circulus* – aylana, doira) – tush yoki qalam bilan aylana, doira, yoylar chizishga, chizqlar, kesmalar uzunligini o'lchashga xizmat qiladigan chizmachilik asbobi; pargar.

aholi muhit musiqasini his eta bilish qobiliyatiga ega ekanligini uqtirdi. Bu musiqa qat'iy belgilangan muddatlardagina eshitilar ekan. Muddat juda yaqin bo'lib, har bir saroy amaldori o'zi qaysi musiqa asbobida yaxshi chala olsa, shu asbob bilan jahon konsertida ishtirok etishi uchun tayyorgarlik ko'rар ekan.

Lagadoga uchish paytimizda oliy hazratlari o'z fuqarolaridan arznama qabul qilish uchun orolni ba'zi shahar va qishloqlar ustida to'xtatishga buyurdi. Ana shu maqsadda pastga uchida ozgina yuki bilan uzun, ingichka arqonlar tushirilardi. Pastdagи aholi esa ana shu arqonlar uchiga arznomalarini bog'lab qo'yishardi, ular esa, go'yo maktab o'quvchilarining varragi dumiga bog'lab qo'yilgan qog'oz parchasiday, osmonga ko'tarilardi. Ba'zida past tomondan vino va yegulik narsalar ham olardik, – bularning hammasi bloklar yordamida tortib olinardi.

Matematika bo'yicha olgan bilimlarim mahalliy xalq tilini o'rganishimda katta naf keltirdi. Bu tildagi ko'pgina ifodalar matematika va musiqadan olingan ekan. Bu odamlarning miyasi geomertik chizma va shakllarga liq to'la. Masalan, ayol kishining go'zalligini yoki birorta hayvonni maqtashmoqchi bo'lishsa, ular, albatta, romb, aylana, parallelogramm, ellips¹ kabi geometrik terminlardan yoki musiqaga oid iboralardan foydalanishadi. Qirol oshxonasida turli-tuman matematik hamda musiqa asboblarini ko'rdim, oshpazlar qirol dasturxoniga tortiladigan qovurdoqlarni o'shalarga o'xshatib kesishadi.

Laputuliklarning uyi nari-beri qurilgan. Uylarning devori, albatta, bir tomonga qiyshaygan, birorta xonada ham to'g'ri burchakni topolmaysiz. Hamma gap shundaki, ular amaliy geometriyani jinlaridan ham battar yomon ko'rishardi. Ularning fikricha, bu o'ta siyqasi chiqqan fan emish, u bilan faqat no'noq hunarmandlargina shug'ullanarmish. Ular faqat oliy darajadagi mavhum masalalar bilan shug'ullanishadi, ishchilarga bergen ko'rsatmalari shu qadar murakkab, amaliyotdan uzoqliki, bu ko'rsatmalar bo'yicha ish qilinganda ketma-ket xatoga yo'l qo'yiladi. Ular qog'oz ustida jazvar, qalam va sirkul yuritishga juda usta.

¹ Ellips (*lotincha: elleipsis – kamchiligi, nuqsoni bor, qusurli*) – konus yoki silindrni uning o'qiga qiya bo'lgan tekislik bilan qirqanda hosil bo'ladigan yopiq egrи chiziq va shunday shakldagi narsa.

Lekin men kundalik hayotida bunchalik no'noq beso'naqay, noshud, matematika va musiqadan boshqa bilimlar sohasida alifni kaltak deya olmaydigan odamlarni hech qachon ko'rma-gandim. Ular juda noshud mutafakkir; ularning fikrini rad etish oson, ammo haqiqat ular tomonda bo'lsa bu qiyin, biroq bunaqa hol kamdan kam uchraydi. Bu odamlar tasavvur etish, xayol-parastlik qilish va bir narsani kashf etishdan ancha uzoq, hatto ularning tilida ana shu tushunchalarini ifodalaydigan so'z ham yo'q. Matematika va musiqadan boshqa hech narsani bilish-maydi, bilishni istashmaydi ham.

Astronomiya¹ bilan shug'ullanuvchi ko'pchilik laputulik-lar, garchi oshkora tan olishga uyalishsa ham, astrologiyaga² ishonishadi. Lekin hammasidan ham meni ularning yangiliklar va siyosatga o'chligi hayron qoldirdi. Ular hamisha so'nggi yangiliklarni so'rashadi, davlat ishlari haqida soatlab valaqlashadi, partiyalar o'rtasidagi arzimagan kelishmovchiliklar bo'yicha jon-jahdlari bilan munozara qilishadi. Lekin ana shunday siyosatga moyillikni, garchi siyosat bilan matematika o'rtasida hech qanday umumiylikni topmasam-da yevropalik matematiklarda ham sezganman. Menimcha, bu moyillik manbai bizni hech qanday aloqasi bo'lmasin narsalar bilan qiziqish va shug'ullanishga undaydigan kishilar o'rtasida keng tarqalgan ojizlik bo'lsa kerak.

Laputuliklar doimo tashvishda yurishadi. Ular hech qachon xotirjamlik rohatini surishmaydi. Hammasidan qizig'i shuki, boshqa odamlarni uncha tashvishlantirmaydigan narsalar dan xavotirlanishadi. Hammasidan ham osmon jismlarining o'z-garuvi ulami ko'proq qo'rqtidi. Ular, Yer Quyoshga tinimisiz yaqinlashib borsa, Quyosh uni yutib yubormasmikan, deb tashvish tortishadi. Ularni qachon bo'lmasin Quyosh qattiq qatlam bilan qoplanishi va yorug'lik bermay qo'yishi fikri qattiq talvasaga soladi. Shuningdek, ular Yer so'nggi kometaning³ dumidan

¹ Astronomiya (*yunoncha*: astronomia < astron + nomos – qonun) – osmon jismlari, umuman koinot tuzilishi va taraqqiyoti to'g'risidagi fan.

² Astrologiya – qadim vaqtlarda keng tarqalgan, yulduzlarning o'mashishiga qarat kishilarning taqdirini oldindan aytib berish bilan shug'ullanadigan soxta fan.

³ Kometa (*yunoncha*: kometes – uzun, paxmoq sochli) – tumansimon nurlanuvechi bulut

surg'anib qochib qolsa, yana o'ttiz bir yildan keyin paydo bo'ladigan kometa Yerni yakson qilish ehtimoli bor, deb hisoblashadi. Lekin bu hali hammasi emas. Laputuliklar fikricha, Quyosh o'rinsiz ravishda o'z yorug'ligini sarflay-sarflay, oxiri yonib, yo'q bo'lib ketarmish. Bu o'z navbatida, undan nur oluvchi¹ Yer va boshqa sayyoralarni xarob qilarmish.

Laputuliklar ana shu halokatlarni kutaverishdan shunchalik zada bo'lishganki, o'z o'rinalarida bemalol uxlasha olmaydi, hayotning quvonchi va oddiy lazzatlaridan bahramand bo'lisholmaydi. Laputuliklar ertalab bir-birlari bilan uchrashganda, eng avvalo, shunday savollar berishadi: Quyoshning ahvoli qalay, botganda va chiqqanda ko'rinishi qanaqa bo'ldi, yaqinlashib kelayotgan kometadan xalos bo'lishning iloji bormi? Bolalar dev va ajinalar haqidagi vahimali ertaklarni qanday tinglashsa, ular ham bunaqa suhbatlarni entikib eshitishadi, eshitishadi-yu, keyin qo'rquvdan uxlasha olmaydi. Orol xotinlari erkaklarga mutlaqo o'xshamaydi. Ular juda quvnoq, hayotning nash'u-namosini² yaxshi ko'rishadi, erlaridan jirkanishadi. Ular, garchi bu yer dunyoning eng go'zal joyi bo'lsa ham, orolda tanholikda hayot kechirishdan doimo shikoyat qilishadi. Orol ayollari poytaxtda kayf-safo surishni yoqtirishadi, oroldagi mo'l-ko'ichilik, hashamat ularning ko'nglini to'ldirmaydi. Biroq hamma illat shundaki, yerga tushish uchun qirolning maxsus ruxsatnomasi bo'lishi kerak. Bunaqa ruxsatnomaga zo'rg'a beriladi. Sababi, saroydagagi obro'li zotlar ayollarni qit'adan orolga qaytishga majbur etish ancha mashaqqatligini o'z tajribalarida sinab ko'rishgan, shu vajdan ularning poytaxtga borishlariga har qanday qilib bo'lsa ham g'ov bo'lishadi.

Oradan bir oy o'tgach, laputu tilini tuzukkina o'rganib oldim, qirol bergen ko'pgina savollarga bemalol javob qiladigan bo'ldim. Oliy hazratlarini men bo'lgan mamlakatlarning qonunlari, boshqarilish usullari, tarixi, dini, urf-odatlari zarracha bo'l-

hamda dumga o'xhash nurli (yorug') chiziq ko'rinishiga ega bo'lgan osmon jismi; dumli yulduz.

¹ «...undan nur oluvchi...» – qiyomat-qoyim yaqinlashayotgani haqidagi astronomik nazarialar o'sha vaqlarda keng tarqalgan edi.

² Nash'-u namo (arabcha) – yuksak, huzur-balovat, yuqori darajadagi estetik lazzat, huzur, gasht.

sin qiziqtirmadi. U matematikaning ahvolini so'rash, bilan kifoyalandi, lekin javoblarimni shunaqayam nazar-pisand qilinay beparvolik bilan eshitdiki, bechora shapillatuvchilar unda diqqat-e'tiborni orttirish uchun rosa jon kuydirishdi.

UCHINCHI BOB

*Hozirgi zamон falsafasi va astronomiyasi hal etган ма-
сала. Laputuliklarning astronomiya sohasida erishgan
yutuqlари. Qiroлning qo'зг'олонни бостирish usuli.*

Men oliy hazratlaridan orolning diqqatga sazovor joylari- ni tomosha qilish uchun ruxsat oldim. Ustozimga meni kuzatib yurish topshirildi. Hammasidan ham meni, qanaqa mexanizmlar yoki tabiatning qanday tabiiy kuchi orolni harakatga keltirishi qiziqtirdi. Hozir shu haqda gapirmoqchiman.

Uchuvchi yoki suzuvchi orol diametri yetti ming sakkiz yuz-u o'ttiz yetti yard yoki to'rt yarim milyaga yaqin keladigan to'g'ri doira shaklida ekan; demak, uning yuzasi o'n ming akrga¹ teng keladi. Orolning balandligi uch yuz yard. Uning tub qismi ikki yuz yardga yaqin keladigan silliq olmos plita ekan. Ana shu plita ustida turli tog' jinslari bor, ularning usti o'n yo o'n ikki fut qalinlikdagi hosildor qora tuproq bilan qoplangan.

Orolning qoq o'rtasida astronomlar katta g'orga tushadi- gan, diametri elliq yardcha keladigan o'pqon bor. G'or gumbaz shaklida, shuning uchun ham Flandona Gagnole yoki Astronomik g'or deb ataladi; u yuz yard pastda, olmos ichida joylashgan. G'orda hamisha yigirmata chiroq yonib turadi, uning nuri olmos devorlarga urilib, eng ichkari burchaklarni ham yoritadi. G'or- ning ichiga turli-tuman sekstantlar², kvadratlar, teleskoplar³,

¹ Akr – 4047 metr kvadratga teng bo'lgan yer o'lchovi.

² Sekstant (*lotincha*: sextans – oltinchı) – ufq ustidagi osmon yoritqichlarining balan- dligini belgilash yoki kuzatuvchi joyi koordinatalarini aniqlash maqsadida ko'rindigian jismalar orasidagi burchaklarni o'lchash uchun mo'ljallangan ko'zgul qaytarqichli asbob.

³ Teleskop – (tele... va ...yunoncha: skopeo – qarayman) – osmon yoritkichlarini vizual, fotografik, fotoelektrik va spektral usullarda kuzatish uchun mo'ljallangan astronomonik optik asbob.

ustrulab¹ va boshqa astronomik asboblar qo'yilgan. Ammo hammasidan ham diqqatni ko'proq o'ziga tortadigani to'quvchilar mokisiga o'xshagan ulkan magnit, bor, orolning taqdiri shunga bog'liq. Magnitning uzunligi olti yard, eng yo'g'on joyining kengligi uch yard, magnit o'rtasidan ko'ndalang teshik ochilgan bo'lib, undan juda mustahkam olmos o'q o'tkazilgan. O'q shunaqayam aniq o'rnatilganki, hatto qo'lingiz sal tegsa ham magnit aylana boshlaydi. Magnit ichi kovak olmos silindrغا osilgan. Silindr devorlarining qalinligi to'rt fut, bo'yi ham to'rt fut; silindrning diametri o'n ikki fut. Silindrning shakli ulkan olmos uzukni eslatadi. Silindr gorizontal holda har birining balandligi olti yard keladigan sakkizta olmos oyoqqa o'rnatilgan. Uning ichki devori yuzasida, o'rtada har birining chuqurligi o'n ikki dyum keladigan ikkita chuqurcha bor; magnitchi aylantiradigan o'q uchi ana shu chuqurchalarga qo'yilgan.

Hech qanday kuch biz ta'riflagan magnitni joyidan jildira olmaydi, chunki silindr oyoqlari bilan birga orolning tagi hisoblangan butun bir olmos plitani tashkil etadi.

Ana shu magnit yordamida orol ko'tarilishi va pastlashi, bir joydan boshqa joyga harakat qilishi mumkin, chunki magnit qironga qaram bo'lgan yerlarga nisbatan bir tomondan tortish, ikkinchi tomondan itarish kuchiga ega. Agar magnit tik qo'yilsa va uning musbat tomoni yerga qaratilsa, orol pasayadi, agar magnitning manfiy tomoni pastga qaratilsa orol tepaga ko'tariladi. Mabodo magnit qiyalatib qo'yilsa orol ham qiya yo'nalishda harakat qiladi, chunki bu magnitning kuchi hamisha musbat uchi burib qo'yilgan tomonda bo'ladi.

Orol harakati qanday bo'lishini tushunish uchun, «AB» chizig'i Balnibarbi davlati orqali o'tadi, «VG» – magnit, «V» nuqtasi uning manfiy qutbi, «G» nuqtasi esa musbat qutbi deylik. Magnit «VG» holatida qo'yilgan, musbat qutbi pastga yo'naltirilgan bo'lsa, unda orol «G» yo'nalishi bo'yicha harakat qiladi. Ana shu nuqtaga yetganda magnitni shunday buramizki, uning musbat qutbi «D»ga qarab qoladi, shunda orol «D» yo'nalishi

¹ Usturlab – joyning geografik koordinatalarini, vaqtini, ob'ektning azimutini, yulduzlarning chiqish va botish paytlarini, shuningdek amaliy astronomiyaning boshqa masalalarini hal qilishda ishlataladigan ko'chma astronomik asbob.

bo'yicha qiyalab harakat qiladi. Agar magnitni «Ye» nuqtasiga, manfiy qutbini pastga qaratib qo'ysak, orol «Ye» nuqtasi tomon qiyalab ko'tariladi, u yerdan musbat qutbini «J» nuqtasiga yo'-naltirsak, orolni «J» nuqtasiga olib borish mumkin. Shunday qilib, magnit holatini o'zgartirish yo'li bilan orolni qiya chiziq bo'yicha ko'tarish va pastga tushirish mumkin. Ana shunday ko'tarish va tushirish yordamida davlatning bir chetidan boshqa chetigacha borish mumkin.

Lekin shuni ham aytish kerakki, orol faqat Laputu hukmdoriga qarashli yerlar ustidangina harakat qiladi. Gap shundaki, katta magnitga ta'sir o'tkazuvchi minerallar faqat ana shu qirolikda bor, xolos. Shuning bilan birga orol yer yuzasidan to'rt milyadan yuqoriga ko'tarila olmaydi, katta balandlikda magnit harakati to'xtab qoladi.

Mabodo magnitni qat'iy gorizontal holatga qo'yilsa, orol yurishdan to'xtaydi. Buni tushuntirish uncha qiyin emas; magnitning qutblari yerdan baravar uzoqlikda bo'lganligidan bir xil kuch bilan harakat qiladi, biri orolni pastga tortadi, boshqasi yuqoriga itaradi, natijada orol joyidan siljimay turaveradi.

Magnitni boshqarish tajribali astronomlarga topshirilgan, ular qirof farmoyishi bilan uning holatini o'zgartirishadi. Bu olimlar umrlarining aksariyat qismini samoviy sayyoralar harakatini kuzatish bilan o'tkazishadi. Bu yerdagi teleskoplar sifat jihatidan biznikidan ancha ustun turadi. Eng katta teleskoplarning uzunligi uch futdan uzun bo'lmasa-da, bizning yuz futli teleskoplarimizdan ko'ra yaxshiroq ko'rsatadi. Ana shu ustunlik laputuliklarga bizning yevropalik olimlarni *kashfiyoti* sohasida ortda qoldirib ketish imkonini bergen. Masalan, ular harakat qilmaydigan ikki yuz ming yulduz jadvalini tuzishgan, vaholanki, bizdagi eng katta katalog buning uchdan biricha ham kelmaydi. Bundan tashqari, ular Mars yaqinida aylanuvchi ikkita kichkina yulduz yoki yo'ldoshni ham kashf qilishgan. Ulardan eng yaqini Mars markazidan uning uch diametriga teng keladigan, boshqasi esa besh diametricha keladigan uzoqlikda.

Laputuliklar to'qson uchta turli kometalarni kuzatilgанинини, ularning qaytishini juda ham aniq qilib belgilanganligini aytishdi. Agar bu rost bo'lsa, ularning kuzatuv natijasi ini

hammaga ma'lum qilish, maqsadga muvofiq bo'lur edi. Bu hozir juda oqsayotgan kometalar nazariyasini ancha takomillashtirardi¹.

Uchuvchi orol sohibi bo'lgan Laputu qiroli jahonning, boshqa hukmdorlariga qaraganda juda katta ustunlikka egaligini tushunish qiyin emas. Agar u vazirlarini o'zi bilan hamkorlikda ish tutishga ko'ndira olsa, osongina dunyoning mutloq hokimi bo'lib olishi mumkin edi. Biroq vazirlar huquqi cheklanmagan hukmdorning mavqeい uncha mustahkam bo'lmasligini yaxshi tushunishadi. Buning ustiga ularning har biri yer qit'asida juda katta yer-mulkka ega. Shu sababli yurtni qullikka solish ular uchun foydasiz, ular bunga ko'nishmaydi ham.

Agar pastdag'i shaharlardan birortasida qo'zg'olon ko'tarilgundai bo'lsa, xalq soliq to'lashdan bosh tortsa qirol ularni ikki xil yo'l bilan itoatga soladi. Buning birinchisi, eng yengili shuki, qirol qo'zg'olon ko'targan shahar va uning atroflari ustida orolni to'xtatadi; bu bilan u bo'ysunmaganlarni quyosh nuri va yomg'irdan bebahra qiladi, natijada ularning mamlakatida ochar-chilik va kasallik boshlanadi. Mabodo qirolning fikricha, shaharliklar katta jinoyatlar bilan o'zlarini badnom qilib qo'yishgan bo'lsa, u jazoni kuchaytirishi mumkin: uning farmoyishiga binoan shaharga katta-katta toshlar yog'diriladi, ulardan aholi faqat yerto'lalardagina jon saqlashi mumkin, imoratlar esa butunlay yakson bo'ladi. Agar qo'zg'olonchilar qarshilik ko'rsatishda davom etaverishsa, qirol oldingisidan ham keskinroq chora ko'radi: orolni to'ppa-to'g'ri taslim bo'lmayotganlar boshiga tushiradi, ularni uy-puylari bilan majaqalab tashlaydi. Biroq qirol bunday jazoni kamdan kam qo'llaydi. Vazirlar ham bunday yo'l tutishni tavsiya etishmaydi. Ular bir tomonidan xalq nafrati va o'ch olishidan; ikkinchidan, o'z yer-mulklarining zarar ko'rishidan qo'rqishadi. Orol qirolning xususiy mulki ekanligini unutmaslik kerak, amaldorlarning butun yer-suvi, uylari, chor-bog'lari esa yer qit'asida joylashgan.

¹ «...bozir juda oqsayotgan...» – kometalarning kelib chiqishi, ularning olam bo'shilg'ida harakat qilishi, yerga va quyoshga yaqinlashishi va hokazolarga doir turli nazariyalar Swift zamonasidagi olimlar o'tasida qizg'in bahslarga sabab bo'lgan. Mazkur masalalar bilan Londondagi qirol jamiyatni ko'p shug'ullangan; Swift romanning uchinchi qismidagi turli boblarda bunga shama qilib o'tadi.

Bu davlatning qirollari, juda bo‘lmay qolgan taqdirda, – o’shanda ham istar-istamas, bunday dahshatli chorani qo‘llashlarining boshqa muhim sababi bor.

Agar yakson qilinishi kerak bo‘lgan shahar baland qoyalari ichiga joylashgan bo‘lsa (bu yerda ko‘plab shaharlar xuddi shunday joylashgan), bunday shaharda qo‘ng‘iroqxonasi yoki tosh minoralar bo‘lsa, orolning pastga tezlik bilan tushishi uning ostidagi olmosga ziyon yetkazishi mumkin. To‘g‘ri, ilgari aytganimday, orolning tagi qaliligi ikki yuz yard keladigan bir butun olmosdan iborat; lekin, har holda, u qattiq urilish natijasida ikkiga bo‘linishi yoki halokat paytida yonayotgan binolar taftida chatnashi, yorilishi mumkin. Bu narsa aholiga ma’lum, ular o‘z ozodliklari va mol-mulklariga hujum qilinganda qarshilik ko‘rsatish paytida buni hisobga olishadi.

O‘z navbatida qirol ham qo‘zg‘olon ko‘targan shaharni yer yuzidan butunlay yo‘q qilish uchun orolni, iloji boricha, sekin va ehtiyyotkorlik bilan tushirishni buyuradi. Ayni paytda, rahm-shafqat qilajagini eslatib o‘tadi, aslida esa orolning olmos tubi, yer yuzasi bilan to‘qnashib, sinib ketishidan qo‘rqadi.

Men laputuliklar yurtiga kelmasimdan uch yil ilgari, oqibati bu davlat uchun xunuk bo‘lib tugaydigan odatdan tash-qari voqealiga yuz bergak. Qirol o‘ziga qaram shaharlar ustidan uchib yurgan. U tashrif buyurgan birinchi shahar Lindalino – qirollikdagi eng yirik shahar bo‘lgan; shahar aholisi qironga gubernatorning jabr-zulm o‘tkazayotganidan ko‘plab shikoyat qilishgan. Ilgarigidek, bu shikoyatlar oqibatsiz qoldirilgan. Qirol jo‘nab ketgandan keyin uch kun o‘tar-o‘tmas shaharliklar darvozalarni berkitishgan, gubernatori qamashgan, juda qisqa muddat ichida shaharning to‘rt burchagida, uning markazidagi singari, xarsang toshdan baland, mustahkam, uchi uchli minora qurishgan. Minora va qoyalar ustiga katta-katta magnitlar o‘rnatishgan, mabodo magnitlar orolning boshqarilishiga ta’sir o‘tkaza olmay qolsa deb, har ehtimolga qarshi, ko‘p miqdorda tez yonuvchi yonilg‘i tayyorlashgan, olov yordamida orolning olmos tubiga ziyon yetkazishmoqchi bo‘lishgan.

Lindalino qo‘zg‘oloni haqidagi xabar qironga sakkiz oy deganda yetib keladi. U orolni Lindalinoga yo‘naltirish uchun

buyruq beradi. Oradan bir necha kun o'tgach, orol naq shahar tepasida to'xtagan, uni quyosh nuri va yomg'irdan mahrum qilg'j Bu ko'rilgan chora yetarli bo'lмаган. Shahar o'rtasidan katta daryo oqib o'tardi. Aholi oziq-ovqatni g'amlab olgan bo'lib, qamal qilinishdan qo'rqlmaydi. Ular oxirigacha qarshilik ko'rsatishga azmu qaror qilishadi. Qirol oroldan pastga son-sanoqsiz arqonlar tushirishni buyuradi. Ammo kamtarona arznomalar o'miga orolga: keltirilgan zararni to'lash, shahar aholisi imtiyozlarini qayta tiklash, gubernator saylash huquqi xalqqa berilishi va shunga o'xshash boshqa bema'ni narsalar haqidagi talabnomalar yog'ilgan. Bunga javoban qirol oroldagilarga shahar ustiga kattakatta toshlarni tashlashni buyuradi. Biroq shahar aholisi bu omonsiz jazodan qochib, o'z minoralari va yerto'lalariga yashirinib olishadi.

Shunda, bu o'jarlarni bo'ysundirishga qattiq ahd qilgan qirol orolni minora va qoyalar ustidan qirq yard pastga tushirishni buyuradi. Qirolning buyrug'i bajo keltiriladi. Biroq magnitni aylantirgan amaldorlar orol pastga odatdagidan juda tez tushayotganini payqab qolishadi. Magnitni gorizontal holatga keltirib, orolning pastga tushishini arang to'xtatib qolishadi, lekin orol yerga kuchliroq tortilayotganini, qulab tushishi mumkinligini ham sezishadi. Ular darhol bu haqda oliv hazratlariga xabar berishadi, orolni yuqoriga ko'tarishga ijozat so'rashadi. Qirol darrov rozilik beradi. Orolni ancha tepaga ko'tarishadi. Shundan keyin katta kengash chaqiriladi, magnit sirlarini yaxshi biladigan amaldorlar ham kengashga taklif qilinadi. Ularning ichidan eng tajribali, eng olimi tajriba o'tkazishga ruxsat so'raydi. U pishiq va uzun chilvir olib, uchiga tarkibida anchagina temir rudasi bo'lган bir parcha olmosni (xuddi orol tubidagiga o'xshash olmosni) bog'laydi, uni quyi galereyadan asta-sekin minoralardan biri uchiga tushiraveradi. Biroq olmos bir necha yard pastga tushgach, amaldor uning zo'r kuch bilan pastga tortilayotganini sezadi va u qo'lidagi chilviri arang tutib qoladi. Shunda amaldor bir necha olmos parchasini pastga tashlaydi, ularni ham minora o'ziga tortib oladi. Boshqa minoralar ustida ham ana shunday tajribalar o'tkaziladi. Hamma joyda natija bir xil bo'ladi.

Qo‘rqib ketgan qirol shaharni yakson etishdan voz kechadi.

Vazirlardan biri menga, agar orol shahar tepasiga juda yaqin tushganda qayta ko‘tarila olmasdi, shahar aholisi uni harakat qilmaydigan qilib qo‘yardi, qirol va uning tarafdarlarini o‘ldirishardi, davlatni boshqarishni butunlay o‘zgartirib yuborishardi, dedi.

Davlatning asosiy qonuni qirol va uning ikki to‘ng‘ich o‘g‘liga orolni tark etishni man etadi. Bu qonun malikaga ham taalluqlidir.

TO‘RTINCHI BOB

Muallif Laputuni tark etadi. Uni Balnibarbiga tushirib qo‘yishadi. Muallifning poytaxtga kelishi. Poytaxt va unga yaqin joylarning ta’rifi. Bir amaldor o‘z uyida muallifni mehmondo‘stlik bilan qabul qiladi. Uning ana shu amaldor bilan suhbati.

Orolda kutib olinishimdan garchi zorlanmasam ham, har holda, u yerda uncha e’tibor qozonmaganligimni tan olishim kerak. Agar qirol va aholining matematika-yu, musiqadan boshqa hech narsaga qiziqmasligini e’tiborga olinsa, buning sababi tushunarli bo‘ladi. Men esa bu sohada ulardan ancha orqada edim, shu boisdan katta obro‘-etiborga ega bo‘lomadim.

Boshqa tomondan, orolning diqqatga sazovor joylarini ko‘rib bo‘lgach, uni tark etgim kelib qoldi. Bu odamlar judayam me’damga tegdi. Ular chindan ham matematika va musiqa sohasida o‘ta bilimdon odamlar. Biroq ma’lumotli laputuliklar shunaqayam xayoli parishon, chuqur o‘yga tolgan odamlarki, umrimda bunaqa sovuq suhbatdoshlarni hech uchratmaganman. Shuning uchun ham orolda yurgan paytlarimda, imkonи boricha, ular bilan suhbatlashmaslikka intildim, ko‘proq ayollar, savdogarlar, shapillatuvchilar va mahramlar bilan gaplashdim. Bergan savollarimga oqilona javob qaytaradigan birdan bir odamlar shular edi. Lekin ma’lumotli laputuliklar menga jirkanish bilan qaraydigan bo‘lib qolishdi.

Zo'r berib shug'ullanishim tufayli bu yerliklar tilini mukammal egalladim. Menga kam e'tibor berilayotgan bu orolda judayam zerikdim, shu sababli ham qulay fursat kelishi bilanoq uni tark etishga ahd qildim.

Men qirolding yaqin qarindoshi bo'l mish bir amaldor bilan saroyda doim uchrashib turardim. Saroy ahli uni bu qadar hurmatlashining birdan bir sababi ana shu qarindoshlik edi. Asli-da esa, uni o'ta ahmoq va johil odam deb bilishardi. U davlatga katta xizmatlar ko'rsatgan, zo'r tabiiy qobiliyatlarga ega edi, adolatliligi va halolligi bilan ajralib turardi. Ammo, ming afsuski, uning qulog'i musiqaga uncha sezgir emasdi, uni yoqtirmov-chilarning gapiga ko'ra, musiqa ohangni goho buzib ko'yardi. Matematika sohasida ham ahvol shu edi: ustozlar unga eng oddiy matematik teoremlarni¹ yechishni o'rgatguncha ancha xunob bo'lishgan. Bu amaldor menga katta marhamat ko'rsatdi. U huzurimga tez-tez kelib turar, Yevropa haqida men sayohatda bo'lgan mamlakatlarning qonun va urf-odatlari, biliimlari haqida ma'lumotlar olardi. U gaplarimni butun vujudini qulingga aylantirib eshitar, hikoyalarim xususida oqilona fikrlar bildirardi. U orqasida ikki shapillatuvchini ergashtirib yurardi, lekin ularning xizmatiga muhtoj emasdi; shapillatuvchilar faqat saroy tantanalar va rasmiy tashrif buyurishlar paytidagina o'z burchlarini bajarishardi. Ikkovimiz yolg'iz qolgan paytlarimizda esa u shapillatuvchilarga javob berib yuborardi.

Men ana shu hurmatli zotdan orolni tark etishim uchun oliy hazratlaridan ijozat olib berishini iltimos qildim. Amaldor, o'zi menga aytganiday, ancha afsuslangan bo'lsa-da, iltimosimni bajo keltirdi. U meni orolda olib qolish uchun anchamuncha sariq yog'day yoqadigan takliflar qildi, biroq unga chuqur minnat-dorchilik izhor qilib, rad javobi berdim.

16-fevral kuni oliy hazratlari va saroy ahli bilan xayrashdim. Qirol meni qimmati ikki yuz ingliz funtiga teng keladigan sovg'alar bilan mukofotladi, xuddi ana shunday sovg'alarmi menga homiy bo'lgan qirol qarindoshidan ham oldim. Bundan tashqari, u qirollik poytaxti Lagadoda yashovchi do'sti nomiga

¹ Teorema (*yunoncha*: theorema < *theoreo* – qarayman, o'ylab ko'raman) – to'g'rilingiga isbot etish, qat'iy mantiqiy mushohadalar yuritish orqali ishonch hosil qilinadigan da'vo.

yozilgan tavsiya xatni ham berdi. Bu payt orol poytaxtdan ikki milya uzoqlikda uchib borardi, meni quyi galereyadan, ikki oy oldin orolga ko'tarib olishgan o'tirgich yordamida, pastga tushirishdi.

Uchuvchi orol hukmdorining qitadagi mulki Balnibarbi, poytaxti esa, ilgari aytganimday, Lagado deb ataladi. Men oyog'im ostidagi yerni huzur-halovat bilan his etdim. Egnimda o'sha mamlakat kiyimi, mahalliy xalq bilan bemałol gaplashadigan darajada til bilaman, shu vajdan hech bir qiyalmay poytaxtga yetib bordim. Menga homiylik qilgan kishining do'sti yashaydigan uyni darrov topdim, qo'liga tavsiyanomani topshirdim, izzat-ikrom bilan kutib olindim. Amaldorning ismi Myunodi ekan, u o'z uyida men uchun alohida xona hozirlashni buyurdi, poytaxtdaligimda doimo o'sha joyda yashadim,

Ertasi kuni uy egasi meni kolyaskaga o'tqazib, poytaxtni ko'rsatgani olib bordi. Bu shahar Londondan ikki marta kichik, ko'pi yarim xaroba. Yo'lovchilar qandaydir yovvoyi ko'rinishga ega. Hammasida juldur kiyim; ko'zlarini ola-kula qilishib, tartib-siz holda ko'chalarda izg'ib yurishadi. Shahar darvozasidan chiqqach, dala yo'li bilan ketdik. Bu yerda turli-tuman asboblar bilan ishlayotgan ko'pgina dehqonlarni ko'rdim. Biroq ularning nima qilayotganliklarini hech tushuna olmadim, chunki dalada o't-o'lan yoki bug'doy poyasidan nomu nishon ham yo'q, yerlar bo'lsa o'ta unumdar edi. Ko'rganlarimdan hayratga tushib, buning boisini tushuntirib berishni hamrohimdan so'radim. Yo'lda uchragan hamma odamlarning yuzida tashvish alomati, qayoqqa-dir shoshilishadi, shaharda ham dalada ham ular nima bilandir mashg'ul, ammo bu kuyib-pishib qilinayotgan harakatlarning hech natijasi ko'rinxmaydi. Aksincha, umrim bino bo'lib, bunaqa yomon ishlov berilgan dalalarni ham, nari-beri qurilgan uylarni ham, rangi bir holatda va juldur kiyingan odamlarni ham hech uchratmaganman.

Myunodi janoblari ancha e'tiborli amaldor edi. U bir necha yil Lagado gubernatori bo'lgan, ammo keyinroq, go'yo qobiliyat sizligi uchun, bu lavozimdan chetlashtirilgan. Har holda, uning qirol oldida hurmati bor, garchi ahli zo'r bo'lmasada, qirol uni ishonchli, mulohazali kishi deb hisoblaydi. Myunodi

savolimga sipolik bilan qisqa javob berdi. U mening bu mamlakatda oz vaqt yashaganimni, mamlakat va uning aholisi haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish uchun bu kifoya qilmasligini, har qanday xalq o'ziga xos urf-odatlarga ega ekanligini aytish bilan kifoyalandi va gapni boshqa yoqqa burib yubordi. Uyga haytganimizda esa u mendan: uyim sizga yoqdimi, uning arxitekturasida biror nuqson topmadingizmi, xizmatkorlar rimning tashqi qiyofasi va kiyimi xususida qanday fikrda deb so'radi. U bunaqa savollarni bemalol beris.ii mumkin edi, chunki uning uyidagi hamma narsa b'tartib, nozik va hashamatli edi. Men, janobi oliylari aql-zakovati, mashhurligi va davlati tufayli o'z vatandoshlarining aqlsizligi yoki o'ta qashshoqligi uchun boshlariiga tushgan bema'niliklardan saqlana olgan, deb javob qaytardim. Bunga javoban Myunodi, bunaqa suhbatlarni shahardan yigirma milya uzohda joylashgan chorbog'imda olib borilgani ma'qul, dedi. Janobi oliylari ertagayoq o'sha yoqqa boramiz, deb taklif qildi, men bajonidil rozi bo'ldim.

Myunodi yo'l-yo'lakay e'tiborimni fermerlarning yerga ishlov berishdagi turli-tuman usullariga qaratdi. Bu usullarning hammasi men uchun noma'lum va mutlaq tushunib bo'lmaydigan darajada edi, chunki dalalarda birorta ham boshoq yoki o't-o'lanni ko'rmadim. Lekin uch soatcha yo'l bosganimizdan keyin manzara tubdan o'zgardi. Chiroqli, hashamatli fermer uylari, atrofi devor bilan o'ralgan polizlar, uzumzorlar, boshoqlarini ko'tarolmay qolgan bug'doyzorlar, yam-yashil o'tloqlar ko'zga tashlana boshladи. Anchadan beri bunaqa xushmanzarani ko'rмаган edim. Janobi oliylari chehram ochilganini ko'rib, xuddi shu yerdan o'ziga qarashli mulk boshlanishini aytdi. Shunday dedi-yu, og'ir bir xo'rsinib, vatandoshlari xo'jalikni yomon yuritayotgani hamda yomon o'tnak ko'rsatayotgani uchun undan nafratlanishayotganini ham qo'shib qo'ydi.

Nihoyat uyga yetib keldik. Bu ko'r kam, qadimiy arxitektura usulida qurilgan hashamatli bino edi. Fontanlar, bog'lar, xiyobon va butazorlar oqilona, did bilan joylashtirilgan. Ko'rganlarimni maqtashdan o'zimni tiya olmadim, biroq janobi oliylari gaplarimga zarracha bo'lsin e'tibor bermadi. Kechki ovqatdan keyin yolg'iz qolganimizda u chuqur qayg'u bilan, ba'zan

keyingi moda talablariga ko'ta uylarini qayta qurish hamda o'z mulkida ekinga ishlov berishning yangicha usullarini qo'llash haqida o'ylayotganligini izhor qildi. Aks holda u mag'rur, o'zboshimcha, tantiq, nodon, haddidan oshgan odam, degan malomatga qolishi, oqibat-natijada qirol ham unga ishonchhsizlik bilan qarashi mumkin ekan. Oliy hazratlarining busiz ham unga ishonchi yo'qmish. U saroyda eshitish menga tuyassar bo'lma-gan ba'zi tafsilotlarini aytgandan keyin mendagi zavqlanishlar birdan so'nishini tashvishlanib pisanda qildi. Axir yuqoridagi – oroldagi odamlarning hammasi olijanob o'y-fikrlarga cho'mganliklari uchun yerda nimalar bo'layotganiga hech qachon e'tibor berishmas ekan-da.

Uning menga aytganlarining mazmuni quyidagicha:

Bundan qirq yil muqaddam poytaxt aholisidan bir necha kishi – ba'zilari ish bilan, boshqalari ko'ngil xushi uchun Laputuga chiqishgar. Ular orolda besh oy yashab, matematikadan yuzaki bilim olgan va samoviy orolda yengiltakliklari ancha oshgan holda pastga qaytib tushishgan. Ular orolda yurishgan paytlarida yerdagi barcha muassasalarga nafrat ko'zi bilan qarab, fan, san'at, qonunlar, til va texnikani yangicha usulda qayta qurish loyihalarini tuza boshlashgan. Ana shu maqsadda ular qiroldan Lagadoda xayolparastlar Akademiyasi ta'sis etish uchun imtiyoz olishadi. Bu fikr chunonam muvaffaqiyat qozonadiki, qirollikdagi kattaroq shaharlarning hammasida ana shunday akademiyalar ochiladi. Ana shu akademiyalardagi professorlar yerlarga ishlov berish va imorat qurishning yangicha usullarini, turli hunar-kasblar uchun yangi mashina va asbob-uskunalarini kashf etishadi. Ular ana shu mashina va qurollar vositasi bilan bir kishi o'n baravar ko'p ish bajarishi mumkinligini ta'kidlashadi. Ularning gapiga ko'ra, kashf etilgan qurollar yordami bilan qandaydir biror hafta ichida juda mustahkam materialdan bag'oyat katta qasr qurish mumkin. U hech qanday ta'lim talab qilmay, abadiy turadi; yerdagi mevalar yilning istagan faslida pishaveradi, buning ustiga o'sha mevalar hozirigilaridan yuz baravar katta bo'ladi... Xullas, insoniyatni baxtiyor qiliш yo'lida ular o'ylab chiqqan loyihalarni sanab tugatish qiyin. Afsuslanadigan joyi shuki, ana shu loyihalardan birortasi

ham nihoyasiga yetkazilmagan, hozircha mamlakat bo'lg'usi farovonlikni kuta-kuta tashlandiq holga kelgan, uylar vayron bo'lmoqda, odamlar esa och-nahor juldur kiyimlarda yurishibdi¹.

Lekin bularning hammasi xayolparastlar ishtiyoqini zarracha ham susaytirmayapti. Aksincha, ular o'z loyihalarini turmushga tatbiq qilish uchun katta umid va jon-jahdlari bilan intilishayapti.

Myunodining o'ziga kelsak, u o'ta uddaburro odam, u eskicha taomillar tarafdoi; ota-bobolari qurib ketgan uylarda yashaydi, har borada ularga taqlid qiladi, hech qanday yangiliklarni o'ylab chiqarmaydi. Oliy nasab kishilardan hamda o'rta dvoryanlardan ham bir necha kishi xuddi shunday yo'l tutyapti. Biroq ularga o'zlarining yalqovligi va oromi yo'lida mamlakat muvaffaqiyatini qurban qilayotgan, fanning nodon dushmanlari va jamiyatning zararkunanda a'zolari sifatida nafrat hamda ishonchszilik bilan qaraladi.

Janobi oliylari so'zining oxirida, menga boshqa tafsilotlarni bayon qilib o'tirmasligini aytdi. Meni olib bormoqchi bo'lgan Ulug' akademiyani shaxsan ko'rgach, undan oladigan huzurhalovatimdan meni mahrum qilmaslikni u juda-juda xohlardi. U faqat biz turgan joydan uch milya naridagi tog' etagiga joylashgan xarobazorlarga e'tibor berishimni iltimos qildi.

Qachonlardir o'z qo'rg'onidan nariroqda katta daryo bo'yida uning suv tegirmoni bor ekan. Tegirmon uning o'z xo'jaligi uchun ham, ijara chilar xo'jaligi uchun ham yaxshi xizmat qilarkan. Bundan yetti yil muqaddam uning huzuriga xayolparastlar kompaniyasi² tashrif buyuribdi va ana shu tegirmonni buzib, tog' etagiga yangisini qurishni taklif qilibdi. Ular tog'

¹ «...juldur kiyimlarda yurishibdi» – Bu bobda Angliyada son-sanoqsiz aksionerlik kompaniyalari va savdo jamiyatları paydo bo'lgan 1719-, 1720- va 1721-yillardagi chayqovchilik shavq-zavqi kulgi ostiga olinadi, ana shu kompaniya va jamiyatning tashkilotchilari bo'lmiss uddaburronlar-u avantlyuristlar har qanday gapga ishonuvchi ommani tezroq boy bo'lishning ko'z ko'rib quloq eshitmagan yo'llari bilan laqillatishgan. «Sovun pufaklari» deb nom olgan bu kompaniyalar qanday tez paydo bo'lgan bo'lsa, shunday lez sinadi, o'z psychilarini esa xonavayron qiladi. Swift xuddi ana shu temada «Ingliz sovun pufaklari tajribasi haqida» nomli satira yozgan.

² Kompaniya (*fransuzcha*: compagnie <*lotincha*: compages – birlashtirish; birlashma; aloqa>) – vaqtini birga o'tkazuvchi yoki boshqa biror maqsad bilan uyushgan shaxslar guruhি.

cho'qqisida suv ombori vazifasini o'taydigan uzuñ kanal qaziy boshlashibdi. Kanalga maxsus nasoslar bilan pastdan suv chiqarishmoqchi bo'lishibdi. Ularning fikricha, suv tog' cho'qqisida kuchli shamol hamda musaffo havoga duch kelib, tekis joydan oqayotgan daryoga qaraganda tezroq harakat qilarmish; bundan tashqari, suv tepadan tushayotib ikki baravardan ziyod kuchga ega bo'larmish, shu vajdan tegirmon ham oldingidan ko'ra ikki baravar tezroq ishlarmish. O'sha paytlarda Myunodining saroy bilan munosabati buzilgandi. Ana shu munosabatni yaxshilash niyatida, do'stlarining qistovi bilan, kompaniyaning taklifini qabul qiladi. Yuz kishidan ortiq kishi mashg'ul bo'lgan bu ish ikki yil davom etgach, ora yo'lida to'xtab qoladi. Xayolparastlar hamma aybni unga to'nkab, o'zлari quyon bo'lishadi. O'shandan buyon ular uni hamisha mazax qilishadi va boshqalarни ham, muvaffaqiyatga erishishga ana shunday kafillik berib, yuqorida-giday tajriba o'tkazishga da'vat qilishadi.

Oradan bir necha kun o'tgach, shaharga qaytdik.

Janobi oliylarining akademiyada uncha hurmati yo'q ekan. Shu vajdan meni kuzatib borishni ep ko'rmay, bu ishni do'stlaridan biriga topshirdi. Mezbonim do'stiga meni qiziqarli va yengil-yelpi loyihalarga o'ta ishqivoz bir kishi sifatida tanish-tirdi; aytganday, uning shunday deyishi haqiqatga yaqin edi, chunki yoshligimda zo'r xayolparast edim.

BESHINCHI BOB

*Muallif Lagodadagi ulug' Akademiyani borib ko'radi.
Akademiyaning to'liq ta'rif-tavsifi. Professorlar shug'ul-lanadigan fan va san'atlar.*

Akademiya, uning ishlashi uchun moslashtirilgan va sotib olingan ko'chaning ikki chetidagi binolarga joylashgan.

Prezident meni juda xushmuomalalik bilan kutib oldi. Men akademiyada bir necha kun qolib ketdim. Har bir xonada bir yoki bir necha xayolparast joylashgandi, agar xotiram xato qilmasa, besh yuztacha xonada bo'ldim.

Men huzuriga tashrif buyurgan birinchi olim eti suyagiga

yopishgan, yuz va qo'llari qorayib ketgan bir kishi edi; uning kiyimi, ko'y lagi, terisi ham ana shu rangda, tarab turmaklangan uzun sochlari va soqollarining har yeri har yeri kuygan. U bodringdan quyosh nuri olish loyihasi ustida sakkiz yil ishlabdi. Ana shu olingen nurlari germetik¹ qopqoq bilan zich yopiladigan idish ichiga to'plab, havo sovib ketsa yoki yozda yomg'irli kun bo'lsa, ana shu nur bilan havoni isitmoqchi bo'libdi. U yana sakkiz yildan keyin gubernator bog'lari uchun o'rtamiyona narxda quyosh nurini yetkazib berajagini ishonch bilan aytdi. Lekin u o'z mablag'inining ozligidan hasrat qilib, mendan kashfiyotini rag'batlantiradigan biror narsa berishni iltimos qildi, o'sha paytlarda esa bodring juda qimmat edi. Men unga xo'jayinim ehtiyyot yuzasidan bergen pullardan ozgina hadya etdim. Olim-larning tashrif buyuruvchilardan biror narsa so'rab olishlari janobi oliylariga ayon edi.

O'sha yerda muzni shiddatli olovda kuydirib, uni poroxga aylantirish ishtiyoyqida urinayotgan boshqa bir olimni ham ko'rdim. U menga nashrga tayyorlab qo'ygan, olovning cho'zi-luvchanligi haqida yozgan tadqiqotini ko'rsatdi.

Akademyada uylarni yangicha usulda qurishni o'ylab chiqargan kashfiyotchi arxitektorni ham ko'rdim. Uning fikricha, uylarni qurishni tomdan boshlab, poydevor bilan tugallash kerak edi. U o'z usulining to'g'riliгини ikkita aqli hasharot – asalari va o'rgimchak misolida isbotlamoqchi bo'ldi.

O'sha yerda tug'ma ko'r bor ekan. Uning qo'l ostida bir necha ko'r shogirdlar tasviriy san'at ustalariga bo'yoqlarni aralashtirib berishayapti. Professor ularni hid bilish va ushlab ko'rish vositasida ranglarni ajratishga o'rgatibdi. Afsuski, ular o'z vazifalarini maqtanarli darajada uddalashmayapti, professorning o'zi ham xatoga yo'l qo'yapti. Olim o'z hamkasblari orasida katta obro'ga ega ekan.

Boshqa bir xonada cho'chqa yordamida yer haydash usulini kashf etgan xayolparast menga katta zavq bag'ishladi. Bu usul dehqonlarni omoch, ish hayvoni va ishchilarga sarflanadigan xarajatlardan xalos qiladi. Bu kashfiyotning mazmuni

¹ Germetik (*yunoncha*: Hermes – idishlarni zichlab berkitishni o'ylab topgan misrik olim nomidan) – zich berkitiladigan, havo yoki suyuqlikni mutlaqo o'tkazmaydigan.

tubandagicha. Siz bir akr yerga chuqurligi sakkiz dyum, oralig'i olti dyumli chuqurchalar kovlab, yong'oq, xurmo, kashtan va boshqa dyumli suyub yeydigan mevalarni ko'masiz, keyin ana shu maydonga olti yuz yoki undan ortiqroq cho'chqalarni haydab yuborasiz. Ular bir necha kungacha yerga ko'milgan mevalarni izlab, yerni rosa kovlab tashlaydi, ekin ekishga tayyor qilib qo'yadi. To'g'ri, o'tkazilgan tajriba shuni ko'rsatdiki, yerga bunaqa usulda ishlov berish katta ovoragarchilik va xarajatlarni talab qiladi; hosilning qanday bo'lishi esa noma'lum. Lekin shunga qaramay, hamma bu kashfiyat sal takomillashtirilsa juda katta foyda keltirishi turgan gap, degan fikrda.

Men ship va devorlarni o'rgimchak uya bosgan keyingi xonaga kirdim. Uyning o'rtasida kashfiyotchi o'tadigan torgina oraliq bor ekan, xolos. Men ostonada ko'rinishim bilanoq, olim ehtiyyot bo'lishimni va o'rgimchak uyalarini yirtib yubormasligimni so'rab qichqirib yubordi. U insoniyatning azaldan adashib kelayotganidan zorlandi. Chunki hozirgacha kishilar ipak qurti ipagidan foydalanib kelishmoqda. Vaholankn, ixtiyorimizda shunday hasharotlar borki, ular qobiliyati jihatidan ipak qurtlaridan ancha ustun turadi: ipak qurtlari faqat pilla o'rasha, bular ham ipak chuvaydi, ham to'qiydi. Bundan tashqari, deb gapida davom etdi u, ipakni o'rgimchak uyaga almashtirib, gazlamani bo'yashga sarflanadigan katta xarajatlardan qutulamiz. U menga o'rgimchaklarning ozuqasi bo'lmish turli rangdagi pashshalarni ko'rsatganda uning fikriga qo'shildim. Uning gapiga qaraganda, pashshalarning rangi o'rgimchaklar tayyorlaysotgan gazlamaga o'tadi. Olim istalgan rangdagi pashshaga ega bo'lgani uchun har qanday iste'molchi ehtiyojini qondira olishidan umidvor edi. Endi uning pashalarga yog'och yelimi yoki boshqa modda tusidagi munosib ozuqa topishigina qolgan ekan, xolos; bu ozuqa o'rgimchak ipining yo'g'on va pishiq qiladi.

O'sha joyda quyosh soatini shahar mahkamasi binosidagi katta flyugerga¹ joylamoqchi bo'lgan astronom ham bor ekan. Buning uchun u yerning sutkalik va bir yillik harakati hamda shamol yo'nalishidagi tasodifiy o'zgarishlar o'rtasida qanday

¹ Flyuger – 1) shamolning yo'nalishi va tezligini ko'rsatdigan, aniqlaydigan asbob; 2) nayza uchiga o'matilgan bayroqcha; 3) subutsiz, betayin, tayinsiz, hardamxayol odam.

muvofiqlik borligini aniq hisoblab chiqsa bas emish.

Men boshqa xonalarda ham bo'ldim, lekin u yerlarda ko'rgan g'alati narsalarimni bayon qilib, kitobxonni toliqtirib o'tirmayman. Faqat «universal dohiy» nomini olgan mashhur bir olim haqida to'xtalib o'taman, xolos. Olimning gapiga ko'ra, u o'ttiz yildan beri butun tafakkurini insoniyat hayotini yaxshilashga bag'ishlayotganmish.

Uning ixtiyorida ikkita katta xona bo'lib, ularga antiqa narsalar uyib qo'yilgan; uning qo'l ostida ellikta yordamchi ishlayapti. Birlari havoni quruq, zich moddaga o'xshatib quyultirishib, undan selitra olishmoqda, suv qismini suzishmoqda¹, boshqalari marmarlarni yostiq va to'g'nag'ich sanchadigan bolishchalar uchun maydalashyapti; uchinchilari tirik otning tuyog'iga toshday qattiqlik berish bilan ovora. Olimning o'ziga kelsak, u o'sha paytda ikki buyuk kashfiyat ustida ish olib borayotgandi. Kashfiyotlardan biri – yerlarga to'fon bilan urug' sepish, olimning fikricha, bu bosh ishlab chiqarish kuchidir. Bu fikrning to'g'riliгини behisob tajribalar vositasida isbot etdi, lekin, nodonligim qursin, ularning birortasini ham mutlaqo tu-shunmadim. U ish olib borayotgan ikkinchi narsa – tarkibi o'ta-murakkab malham kashf etish edi. Ana shu malham yordamida qo'zichoqlar junini o'sishdan to'xtatib qo'yish mumkin ekan. Olim, yaqin kelajakda qirollikda yaydoq qo'ylar zotini yarataman, degan umidda.

Ko'chaning ikkinchi tomonidagi binolarga akademianing bo'limlari joylashgan bo'lib, ularda butun umrini mavhum fanlarni o'rganishga bag'ishlagan xayolparastlar yig'inlar o'tkazishardi.

Bu yerda dastlab uchragan professorim judayam katta xonada qirq shogirdi qurshovida o'tirardi. Salom-alikdan so'ng xonani ko'zdan kechira boshladim. Xonaning bir tomonini egal-lagan ulkan rom e'tiborimni tortdi. Buni payqagan professor menga o'zining mavhum haqiqatlarni kashf etish uchun mo'ljalangan alohida mexanik asboblar tayyorlash ustida ishlayotganligini tushuntirdi. Avvaliga bunday fikrdan ajablanishim

¹ «...suv qismini suzishmoqda» – Swift zamonida havoning tarkibi hali ma'lum emasdi.

múmkinligini áytdi. Lekin uning o'z loyihasini ko'p o'tmay butun jahon qadrlashiga ishonchi komil. Shu vaqtgacha hech kimning kallasida bunaqa ulug'vor, oljanob g'oya paydo bo'l-magan mish. Barcha qabul qilgan usulda fanlarni va san'atni o'rganish qiyinligi hammaga ma'lum. Uning kashfiyoti bo'yicha esa eng nodon hamda layoqatsiz odam ham ozginagina mablag' va kuch-g'ayrat sarflasa falsafa, she'riyat, siyosat, huquq, matematika va ilohiyot bo'yicha kitoblar yozaveradi. Shu payt u meni ikki chekkasida shogirdlari saf tortib turgan ulkan rom oldiga olib bordi. Romning kattaligi yigirma kvadrat fut bo'lib, u xonaning o'rtasiga joylashgan edi. Uning usti, har biri o'ynaladigan suyak soqqadek keladigan – biri katta, biri kichik – ko'pgina yog'och taxtachalardan iborat edi. Ularning hammasi ingichka sim bilan bir-biriga ulangandi. Taxtachalarga qog'ozlar yopishtirilgan, har qaysi qog'ozga Balnibarbi tilidagi hamma so'zlar fe'l mayllarida, zamonda va kelishikda, ammo tartibsiz ravishda yozib qo'yilgan edi. Professor diqqat qilishni iltimos qildi, chunki u o'z mashinasini ishga tushirmoqchi bo'ldi. Uning buyrug'iga binoan shogirdlar rom chetlaridagi temir tutqichlarni ushlab, darhol burashdi. Taxtachalarning hammasi to'ntarilib, so'zlarning joylashuvi butunlay o'zgarib ketdi. Shunda professor o'ttiz olti shogirdiga, so'zlar romda qanday tartibda paydo bo'lgan bo'lsa, uni shu tartibda astagnna o'qishga buyurdi. Mabodo uch yoki to'rtta so'zdan bir ma'no chiqadigan jumla paydo bo'lsa, mirzalik vazifasini o'tayotgan keyingi to'rt shogirdga uni aytib yozdirishardi. Ana shunday mashq uch-to'rt marta takrorlandi. Mashina shunday qurilgan ediki, taxtachalar har to'ntarilganda aylanar va siljir edi, so'zlar ham yangicha joylashardi.

Shogirdlar bunday mashq bilan har kuni soat shug'ulanishardi, professor menga ana shu uzuq-yuluq jumlalardan tuzilgan ko'pgina kitoblarni ham ko'rsatdi. Professor ana shu boy material asosida barcha fanlarga va san'atga to'liq obzor berish niyatida ekan. Mabodo u Lagadoda ana shunday stanoklardan besh yuztasini qurish uchun yetarli miqdorda pul to'play olsa hamda ulardan olingan jumlalarni bir yerga to'plashni rahbarlar zimmasiga yuklay olsa ishi anchagini oson ko'chishi turgan gap edi. U bu kashfiyot yoshligidan buyon butun fikri-zikrini band

qilganligini aytdi. Endilikda uning taxtachalarida balnibarbi tilining to‘liq lug‘ati mujassam bo‘libdi. Buning ustiga u kitoblarda qo‘llaniladigan ot, fe‘l va boshqa so‘z turkumlarining nisbat miqdorini kam aniq hisoblab chiqishga muvaffaq bo‘libdi.

Men bu ulug‘ olimga buyuk kashfiyotining sirlarini aytib bergenligi uchun chuqur minnatdorchilik izhor qildim va agar, nasib qo‘silib, qachonlardir vatanimga qaytib borsam, mana shunday ajoyib mashinaning yagona kashfiyotchisini ko‘klarga ko‘tarishga va’da berdim. Undan mashinaning suratini chizib olish uchun ruxsat so‘radim. Men unga, garchi Yevropadagi olimlar uchun bir-birlarining kashfiyotlarini o‘g‘irlash odat bo‘lib qolgan bo‘lsa-da, lekin bu kashfiyot o‘z-o‘zingizni bo‘lib qolishi, uni hech kim o‘ziniki qilib olmasligi uchun barcha chora-tadbirlarni ko‘raman, dedim.

Shundan keyin tilshunoslik maktabiga bordik. U yerda uch professor ona tilini takomillashtirishning turli loyihamini muhokama qilishayotgan ekan. Birinchi loyihamda ko‘p bo‘g‘inli so‘zlarni bir bo‘g‘inlikka aylantirib, fe‘l va sifatdoshlarni chiqarib tashlab, so‘zlashuv tilini soddalashtirish taklif qilinardi. Muallif, faqat otlargina mavjud predmetlarga mos keladi, deb ta’kidladi.

Ikkinchi loyihamda hamma so‘zlarni to‘liq yo‘qotish taklif qilinardi. Ushbu loyiha muallifi, buning salomatlik va vaqtini tejash uchun nafi kattaligini asosiy dalil qilib ko‘rsatdi. Chunki, so‘zlarni talaffuz qilish bo‘g‘iz va o‘pkani toliqtiradi, demak, umrni ham qisqartiradi. So‘zlar faqat narsalarning nomini bildiradigan bo‘lgach, kishilar zarur fikr va istaklarini izhor qilish uchun qo‘l keladigan narsalarni ko‘tarib yurishgani ma’qul.

Bu kashfiyot salomatlik uchun juda foydali bir narsa sifatida keng yoyilishi mumkin edi-yu, biroq ayollar johil qora xalq bilan til biriktirib, qo‘zg‘olon ko‘taramiz, deb dag‘-dag‘a qilishdi, tilimizga to‘liq erkinlik berilsin, deb qattiq oyoq tirab olishdi. Chindan ham qora xalq – fanning murosasiz dushmani. Buni qarangki, juda ko‘p zo‘r olimlar va donishmandlar buyumlar vositasida gaplashishning yengil usulidan foydalanishyapti. Bu usulning bitta noqulay tomoni bor: suhbatdoshlar so‘zlashishda zarur bo‘lib qoladigan narsalarni o‘zlarini bilan ko‘tarib

yurishlari kerak. Men, o'zimizning hammollar singari og'ir yukan dan qadlari ikki bukilib, arang yurib ketayotgan ikki donish mandni uchratdim. Ular ko'chada bir-birlari bilan uchrashib qolishsa, orqalaridagi qopni yerga qo'yishar va undan zarur narsalarni olib, suhbatlasha boshlardilar. Keyin narsalarni yana qopga joylab, bir-birlariga ko'tartirib qo'yishar, so'ng xayrlashi shib, o'z yo'llariga ravona bo'lishardi.

Aytganday, qisqa, uncha qiyin bo'limgan suhbatlar uchun buyumlarni cho'ntakda yoki qo'ltiqda ham olib yursa bo'laveradi. Uyda esa bu qiyinchilikni osongina bartaraf etish mumkin. Faqat, ana shu tilda so'zlashadiganlar xonani turlituman narsalar bilan to'ldirib qo'ysalar kifoya.

Bu tilning muhim afzalligi shuki, u xalqaro xarakterga ega. Madaniyatga erishgan hamma millatlarning mebeli va ro'zg'or anjomlari ozmi-ko'pmi bir xil. Ana shuning sharofati bilan boshqa yurtdan kelganlar bu yerning tili bilan mutlaqo tanish bo'lmasa-da, narsalar vositasida chet el qirollari yoki vazirlari bilan bemalol gaplashaveradi.

Men matematika mакtabiga ham tashrif buyurdim. Bu yerda shunday uslubda o'qitiladiki, buni Yevropada qo'llash amrimaholmikan, deyman. Har bir teorema isboti bilan bosh og'riq dori o'raladigan qog'ozchaga siyohda yoziladi. O'quvchi ana shu qog'ozchani nahorda yutib yuboradi va uch kungacha suv hamda nondan boshqa hech narsa yemaydi. Qog'oz hazm bo'lgandan keyin, uning ichidagi dori o'zi bilan teoremani yetaklab, miyaga ko'tariladi. Biroq bu uslubning muvaffaqiyati hozircha unchalik emas. Bu qisman dorining miqdori yoki tarkibini belgilashda xatoga yo'l qo'yilishdan, qisman bolalarining sho'xligidan bo'lsa kerak – ichayotgan dorilari shunchalik achchiqki, ular sal chetroqqa borib, o'sha zahotiyoy uni tuflab tashlashadi. Yana shunisi ham borki, dorining ta'sir kuchini ta'min lash uchun uch kun tuz totish man etilishiga ularni ishontirib bo'lmayapti.

OLTINCHI BOB

Akademiya ta'rifining davomi. Muallif ba'zi takomillashtirishlarni taklif qiladi, bular zo'r mammuniyat bilan qabul qilinadi.

Siyosiy xayolparastlar maktabida meni unchalik iliq kutib olishmadi. Lekin bu maktabning professorlari, nazarimda, mutlaqo jinnining o'zi edi, bunaqa manzara meni doimo qayg'uga soladi. Bu sho'rliklar: hukmdorlarni o'z arzandalarini aqli, qobiliyatli va saxovatli odamlar orasidan tanlab olishga ishon-tirish, vazirlarni umum farovonligi haqida g'amxo'rlik qilishga, faqat jamiyatga katta xizmat qilgan kishilarnigina mukofotlashga o'rgatish: hukmdorlarga ularning chinakam manfaatlari xalq manfaatlari bilan bir xil ekanligini, lavozimlarni faqat munosib odamlargagina berish kerakligini uqtirish usullarini qidirisharkan. Bama'ni odamlar uchun mutloq yot bo'lgan ajib hamda ro'yobga chiqarib bo'lmaydigan xayollarning anchasi ana shu xomqovoqlarning miyasida jamuljam bo'lgan edi¹. Ularga qarab turib, dunyoda faylasuflardan o'z himoyachisi bo'lmaqan birorta ham bema'nilik yo'q, degan qadimiy hikmatning to'g'riligiga yana bir karra ishonch hosil qildim.

Biroq, tan berib aytishim kerakki, akademianing bu bo'limida hamma olimlar ham xayolparast emas ekan. Men u yerda davlatni boshqarish mexanizmi va tabiatini mukammal o'rgangan o'ta dono bir doktor bilan tanishdim. Bu ulug' olim hokimiyat vakillari ko'proq mubtalo bo'ladigan ham jismoniy, ham axloqiy kasalliklar uchun dori-darmonlar kashf etishda muvaffaqiyatli ish olib bormoqda. U, kishi organizmi bilan davlat o'rtasida to'liq o'xshashlik bor, degan fikrga tayangan holda, davlat tuzumi – hukmdorlarning qusurlari va fuqarolarning intizomsizligi – tufayli paydo bo'lgan kasalliklarni jismoniy sabab-larga ko'ra sodir bo'lgan kasalliklarni davolaganday davolash kerak, deb ta'kidladi. Yuqori palata senatorlari va a'zolarining, ko'pincha, vaysaqilik, tajanglik va boshqa yomon odatlardan;

¹ «...ana shu xomqovoqlarning miyasida...» – Bu yerdagi kinoya ostida Swiftning o'z ijobiylar qarashlari yotganligini tushunish uncha qiyin emas.

turli xil miya, ayniqsa, yurak kasalliklaridan; chidab bo'lmas azob beruvchi asab tomirlari va har ikkala qo'l, ayniqsa o'ng qo'l¹ mushaklarining qisqarishi kabi kuchli konvulsiyalardan²; safro³ tashlash, bosh aylanish, alahsirashdan; shirincha kasalidan shishish, ishtaha karnay bo'lish, oshqozonning ovqat hazm qilmasligi va boshqa sanab ado qilib bo'lmaydigan talay kasalliklardan azob chekishlari hammaga ma'lum. Shuning uchun ham olim doktor, har safar senat chaqirilganda dastlabki uch majlisga tajribali shifokorlardan bir nechtasini xizmat safariga taklif qiladi. Muzokaralar tamom bo'lishi bilanoq, ana shu shifokorlar barcha senatorlarning qon tomirlarini ushlab ko'rishlari va ularni tekshirishlari lozim. Ularning har biri qanday kasalga chalinganini yaxshilab aniqlab tekshirilgach, shifokorlar to'rtinchu kuni majlislar zaliga barvaqt yetib kelishlari hamda majlis boshlanmasdan oldin har bir senatorga tinchlantiradigan, tozalovchi, ich suradigan, kemiradigan, yara tuzatadigan, bo'shashtiradigan, shuningdek, kasalning turiga qarab, bosh, quloq og'riqlari, sariq kasaliga shifo bo'ladigan dorilarni berishlari zarur. Shifokorlar ana shu dorilarning ta'sirini tekshirib, kelgusi majlisda yana berishlari yoki boshqa doriga almashtirishlari yo mutlaqo bermasliklari kerak.

Ana shu loyihani turmushga tatbiq etish uncha katta xarajatlarni talab qilmaydi, mening kamtarona fikrim shuki, bu, loyiha qonun chiqarishda senat ishtirot etadigan mamlakatlarda ancha qo'l keladi: yakdillikni ta'minlaydi, muzokaralarni qisqartiradi, talqon solingan og'izlarni ochadi, ko'pgina ochiq turganlarini esa yopadi, yoshlik hovurini jilovlaydi va qarilikka xos toshbag'irlikni yumshatadi, befahtmarni sergaklantirib, jirrakilarni sovitadi.

Bu ulug' donishmand olimning ikkinchi loyihasi quyida gicha. Hamma ham, hukmdorlar arzandasining xotirasi zaif va o'tmaslididan shikoyat qiladi. Shuning uchun doktor bosh vazir huzurida bo'lish sharafiga tuyassar bo'lgan har bir kishiga,

¹ «...ayniqsa o'ng qo'l...» – poraxo'rlikka qilingan ishora.

² Konvulsiya – tomir tortishish, tirishish, akashak bo'lish, changak bo'lib qolish.

³ Safro (arabcha: sariq rang; oqimtir; o*) – odan jigaridagi bezlar orqali muntazam ishlab chiqiladigan ko'kimtir sariq suyuqlik; zarda, o*.

ishning mohiyatini qisqa va lo‘nda qilib bayon qilgach, xayrashib chiqayotib, uning burnidan tortqilab qo‘yishni yoki qorniga kelishtirib tepishni, oyog‘ining qadoq joyini bosib olishni yo qulog‘ini ishqalashni, badaniga to‘g‘nag‘ich sanchishni yo qo‘lini ko‘karib chiqqunday chimdib olishni, shu yo‘l bilan vazirning xayolparishonligiga barham berishni maslahat beradi. Bu operatsiyani har qabul kunida iltimos bajo keltirilguncha yoki qat‘iy rad javobi olinguncha takrorlayverish kerak.

Shuningdek, doktor har bir senatorga o‘z shaxsiy fikrini aytib, unga mutlaqo zid bo‘lgan fikrga ovoz berishni taklif qiladi, agar shunday yo‘l tutilsa, ovoz berish yakuni hamisha jamiyat uchun katta naf keltirishiga u kafillik beradi.

Mabodo partiyalar o‘rtasidagi nizo kuchayib ketgundai bo‘lsa, u buni bartaraf etishning ajoyib vositasini tavsiya etadi. Buning uchun har bir partiyaning yuztadan rahbarini tanlab olish, juft-juft qilib, boshining katta-kichikligi deyarli bir xilligiga qarab, ularni taqsimlash lozim. Shundan keyin ikki xirurg bir vaqtning o‘zida ularning bosh suyagini arralab, miyalarini bir-birlariyikiga qo‘yadi. Operatsiya nihoyatda aniqlikni talab qiladi, biroq professorning bizni ishontirishiga qaraganda, operatsiya mohirlik bilan qilingan bo‘lsa, bu – o‘sha odamlar tuzaldi, degan gap: bir-biriga o‘larcha adovatli bo‘lgan partiya a’zolaridan olin-gan va bitta bosh suyagi ichiga joylashtirilgan ikki bo‘lak miya ko‘p o‘tmay bir-biri bilan ahil bo‘lib, yaxshigina o‘sib ketadi. Ana o‘shanda operatsiyaga duchor bo‘lgan partiya yo‘lbosh-chilarining boshida, boshliqlar dunyoni idora qilishi kerak, deb tasavvur qilib yurgan kishilar uchun zarur bo‘lgan oqilona me’yor mahkam o‘rnashib qoladi. To‘g‘ri, bu yerda ahmoq odamning miyasini aqli odamning miyasiga qo‘yish bilan unisi ni ham jinniga aylantirib qo‘ymasmikanmiz, degan shuhbalar ham yo‘q emas. Lekin doktor ishontirib aytadiki, aql va qobiliyatda partiya rahbarlari bir-biridan uncha farq qilmaydi, bundan hadiksiramasa ham bo‘ladi.

Aholiga malol kelmaydigan tarzda soliq undirish xususida qizg‘in bahslashayotgan ikki professor huzurida ham bo‘ldim. Birinchi professor qusur va bema’nilik uchun soliq solinsa adolatli ish bo‘ladi, kimdan qancha soliq olish masalasini o‘z

qo'shnilarining qusuriga xolisona baho beradigan mahalliy aholidan tashkil topgan maxsus qo'mitaga topshirish lozim, derdi. Ikkinchisi esa bunga tamomila zid fikrda edi. Uning fikri-cha, soliqlar kishilar o'zlarida ko'proq qadrhayotgan ma'naviy va jismoniy fazilatlarga solinishi kerak. Soliq miqdori soliq to'lovchilar tomonidan o'zlariga o'zları bergan bahoga qarab belgilanmog'i lozim. Katta miqdorda soliqlar belgilash topqirlik, jasurlik va odoblilik timsoli bo'lishi zarur. Lekin or-nomus, adolat, donishmandlik va bilmidonlikka soliq solinmaydi, chunki bu fazilatlarga baho berish shu qadar sub'ektivki, bunday fazilatlarni o'ziga yaqin qo'shni sida borligini e'tirof etadigan yoki o'zidagi shu fazilatlarga to'g'ri baho beradigan odam kamdan kam topilsa kerak.

Boshqa bir professor menga fitnalarni fosh etish usullari haqida yozilgan qaln bir kitobni ko'rsatdi. U davlat arboblariga shubhali kishilar qanaqa ovqat yeyishi, qaysi vaqtida dasturxonga o'tirishi, qaysi yonboshi bilan uplashini bilishni va ularning kundalik hayotidan shunga o'xhash ma'lumotlarni to'plashni tavsiya etadi.

Barcha mulohazalar o'tkir zehnlilik bilan yozilgan, unda siyosatdonlar uchun qiziqarli va foydali kuzatuvarlar o'z ifodasini topgan, lekin bu kuzatuvarlar, mening nazarimda, uncha yetarli emasdek ko'rindi. Men ana shu fikrimni aytishga jur'at etdim, agar muallif istasa, ba'zi qo'shimchalar kiritishni taklif qildim. U odatda yozuvchilarda, ayniqsa loyiha tuzuvchilarda bo'lgani kabi, taklifimni zo'r minnatdorchilik bilan qabul qildi va mening mulohazalarimni inobatga olajagini izhor etdi.

Shunda unga sayohatlarimdan birida bo'lishga to'g'ri kelgan – mahalliy aholi Langden deb atagan¹ Tribnia qirolligida aholi nuqul xabarchi, guvoh, chaqimchi, qoralovchi, da'vogar, har narsaga shohid odamlardan iboratligini, sud maslahatchilari, ularning malay va shogirdlari vazir va vazir yordamchilaridan maosh olishlarini aytdim. Bu qirollikdagi fitnalar o'tkir va nozik siyosatchi bo'lishga intilayotgan, to'kilay deb qolgan hokimiyat organidagi yangi kuchlarni ruhlantirayotgan, jamoatchilik noro-

¹ «Mahalliy aholi Langden deb atagan...» – Tribnia va Langden – anogrammlar (harflarning o'rinni almashuvli). Bu yerda Britaniya va England (Angliya) deyilmoqchi.

ziligini bostirayotgan yoki chalg‘itayotgan, o‘z sandig‘ini musodara qilingan boyliklar evaziga to‘ldirayotgan, o‘z manfaatini o‘ylab, davlat kuch-qudratiga nisbatan ishonchni mustahkamlayotgan yoki barbod etayotgan odamlarning ishi ekanligini bayon etdim. Eng avvalo, ular, qaysi shubhali odamni fitnada ayplash xususida til biriktirib olishadi; keyin undan barcha xat va qog‘ozlarni tortib olish, o‘zini esa kishanlab qo‘yish uchun bor vositalarni ishga solishadi. Tortib olingan xat va qog‘ozlar mutaxassislar qo‘liga beriladi, bu mohir odamlar esa so‘z, bo‘g‘in va harflarning sirli ma’nosini yechishadi. Masalan, bir gala g‘oz – senat; cho‘loq it – senatorlikka da’vogar; sarich – bosh vazir; bod¹ – arxiyepiskop²; dor – davlat kotibi; supurgi – inqilobchi; sichqon tutadigan qopqon – davlat xizmati; tubsiz quduq – xazinachilik; yuvindi o‘rasi – saroy; ahmoqlarning qalpog‘i – qiro arzandas; siniq hassa – sud palatasi; ichi bo‘sh bochka – general; yiringli yara – davlatni idora qilish tizimi ekanligini ular osongina aniqlab berishadi.

Professor ana shu kuzatuvarim borasida bergen ma’lumotlarim uchun chuqur minnatdorchilik izhor qildi va o‘z trakta-tida meni kamoli ehtirom bilan eslab o‘tajagini aytdi.

Bu mamlakatda meni boshqa hech narsa qiziqtirmadi, men Angliyaga qaytish haqida o‘ylay boshladim.

YETTINCHI BOB

Muallif Lagodani tark etdi. Uning Maldonadaga keli-shi. Laggneffa jo‘nash uchun kema yo‘q. Muallif Glabbdobdribga qisqa muddatli sayohat qiladi. Ana shu orol podshosi tomonidan muallifning kutib olinishi.

Bu qirollik bir qismini egallagan qit’a Amerikaning Kaliforniyadan g‘arbga qarab cho‘zilib ketgan va tekshirilgan joyla-

¹ Bod (*forscha; shish*) – bo‘g‘im og‘rig‘i (artralgiya), muskul og‘rig‘i (mialgiya), quymich nervi kasalligi (ishias), pleksit, podagra, radikulit, revmatizm kabi kasallik-larning xalq orasida tarqalgan nomi.

² Arxiyepiskop (*yunoncha; katta yepiskop*) – yepiskopdan yuqori unvon va shu unvongaga bo‘lgan ruhoniyi.

ridan sharqda joylashgan. Shunday deyishga asosim bor. Uning shimoliy qismi Tinch okeanga tugash. Lagadodan salkam yuz elliq milya yiroqda go'zal Maldonada porti bor. U 29° shimoliy kenglikning shimoli-g'arbida va 140° g'arbiy uzunlikda joylashgan ulkan Laggneegg oroli bilan qizg'in savdo olib boradi. Laggneegg oroli Yaponianing sharq tomonida, undan yuz liga narida. Yapon imperatori va Laggneegg qiroli ittifoq tuzishgan, ana shu orollar o'ttasida muntazam aloqalar bor. Shu vajdan Yaponiya orqali Yevropaga qaytish umidida Laggneegg tomon otlanishga ahd qildim.

Maldonadaga borish uchun yo'l boshlovchi va ikkita xachir yolladim. So'ng menga homiylik qilgan Myunodi bilan do'stona xayrleshdim, u yo'lga men uchun katta tuhfa hozirladi, men yo'lga ravona bo'ldim.

Sayoqatim tilga olishga arziydigan sarguzashtlarsiz o'tdi. Maldonadaga kelib, Laggneegg tomonga boradigan birorta ham kemani uchratmadim. Portda menga, ushbu orolga bo'ladigan navbatdagi reys biror oydan keyingina bo'lishini aytishdi. Kutilushta to'g'ri keldi. Men shahar mehmonxonasi joylashdim. Ha demay, ba'zi odamlar bilan tanishib ham oldim. Bir muhtarram zot menga, bu yerda biror oy turadigan bo'lsangiz, janubig'arb tomonda, bu yerdan besh liga nariga joylashgan Glabbdobdrib oroliga borishga xohish bildirarsiz, deb qoldi. U meni do'sti bilan kuzatib borajagini, safar uchun qulay katta qayiq topajagini aytди.

Glabbdobdrib degan so'zining ma'nosi menga tushunarli, u jodugar yoki sehrgarlar oroli demakdir. Bu orol Uayt orolidan uch marta kichkina va zamini hosildor. Bu orolni nuqul sehrgarlardan tashkil topgan qabilaning boshligi idora qiladi. Orol aholisi faqat bir-birlari bilangina turmush qurishadi. Eng keksa odam orolning hokimi yoki hukmdori hisoblanadi. Hukmdorning atrofi yigirma fut balandlikdagi tosh devor bilan qurshalgan, kattaligi uch ming akr keladigan bog'i va ajoyib saroyi bor. Bog'ning devor bilan yaxshilab o'rallan qismi chorva mollarini boqish, dehqonchilik qilish va bog'dorchilik uchun ajratilgan.

Hukmdorning xizmatkorlari va oila a'zolarining tashqi

qiyofalari vahimali. Hukmdor nekromantiya¹ ilmini suv qilib ichib yuborgani uchun o‘z xohishi bilan marhumlarni chaqirish va ularni o‘ziga xizmat qildirish kuchiga ega, lekin chaqirilgan marhumlar ustidan uning hukmronlik qilishi yigirma to‘rt soatga cho‘ziladi, xolos; bundan tdshqari, u bitta marhumni bir oy ichida huzurida faqat uch martagina chaqira oladi.

Orolga kelib tushganimizda soat ertalabki o‘n birlar atrofida edi. Hamrohlarimdan biri, oliy hazratlarining huzuriga tashrif buyurish sharafiga tuyassar bo‘lish umidida orolga kelgan bir xorijiy kishini qabul qilishi uchun hukmdordan ijozat so‘ragani uning qasriga jo‘nadi. Hukmdor darhol rozilik bildiribdi.

Saroy darvozasining har ikki tomonida qurollangan va o‘ta qadimiylar modada kiyangan soqchilar saf tortib turardi. Ularning tashqi ko‘rinishi haddan tashqari vahimali bo‘lganidan dahshatga tushdim. Biz mulozimlar ikki qator bo‘lib, saf tortib turgan bir necha xonadan o‘tdik va qabulxona-zalga yetdik. Bu yerda, taomilga ko‘ra, uch marta ta’zim bajo keltirdik. Bizga uncha ahamiyati bo‘lmagan bir qancha savollar berishdi va oliy hazratlari taxti-ravonining eng pastki pog‘onasidagi uchta kursiga o‘tirishni taklif qilishi. Hukmdor balnibarbi tilini bilar ekan, sayohatlarim xususida gapirib berishimni iltimos qildi. O‘zimni o‘nglab olishim va erkin tutishim uchun, u yon-atrofidagilarga chiqib ketishga ishora qildi. Ular, to‘satdan uyg‘onib ketganimizda tushimiz ko‘zdan g‘oyib bo‘lganiday, bir lahzada g‘oyib bo‘lishdi. Men hayrat va dahshatdan dong qotib qoldim. Buni fahmlagan hukmdor xavf-xatardan holi ekanligimga meni ishon-tira boshladi. Bunday vahimali manzaralarga ko‘nikib qolgan ikki hamrohimning xotirjam o‘tirganini ko‘rib, men ham bir oz tinchlandim, sarguzashtlarimdan ayrimlarini oliy hazratlariga aytib berdim. Biroq men hamon o‘z hayajonimni bosolmasdim, tez-tez haligi ko‘zdan g‘oyib bo‘lgan mulozim-arvoхlar turgan joyga javdirab qarardim.

Men hukmdor bilan birga ovqatlanish sharafiga tuyassar bo‘ldim. Dasturxon atrofida yangi arvoхlar xizmat qilib turishdi, taomlar tortishdi. Biroq ular endi menga ertalabgidek dahshat

¹ Nekromantiya (grekcha) – kelajakni bilish uchun marhumlar soyasini chaqirish. Bunday bid‘at qadimgi dunyoda va o‘rta asrlarda keng tarqalgandī. --

solmayotgan edi. Men saroyda kun botgungacha qolib ketdim. Hukmdor meni saroyida qolishga qistadi. Lekin men oliv hazratlaridan meni afv etishini, kechasi uya ketishni ma'qul ko'rayotganimni tavoze bilan iltimos qildim. Men hamrohlarim bilan birga, shu orolning poytaxti hisoblangan shahardagi bir xususiy uyda tunadim. Ertasi kuni ertalab izzat-hurmatimizni izhor etish va uning ixtiyorida bo'lish uchun yana hukmdor huzuriga jo'nadik.

Biz orolda o'n kun istiqomat qildik. Ko'pgina vaqtimizni saroyda, hukmdor huzurida o'tkazdik, kechasi shahardagi kvartirada tunadik. Ko'p o'tmay soya va jinlar muhitiga ko'nikib ketdim, uchinchi kunga o'tganda ulardan hayratlanmadim, dahan-shatga ham tushmadim. Ehtimol, sal qo'rqqandirman-ku, lekin qiziqish qo'rquvdan ustunlik qildi. Buni sezgan hukmdor yaqinda yoki uzoq o'tmishda olamdan o'tganlardan kimni ko'rish xohishim borligini so'radi. O'shalarni chaqirib, ular bilan suhbat o'tkazishim, ular hayot vaqtlarida yuz bergen narsalar haqida gapirishi mumkin dedi. Hukmdor ularning og'zidan faqat haq gapni eshitishga ishonchim komil bo'lishini, chunki V dunyodagilar yolg'on gapirishdan hech qanday naf ko'rmasligini ham aytib qo'ydi.

Bunday oliv marhamat ko'rsatgani uchun oliv hazratlari ga hurmat-ehtirom bilan chuqur minnatdorchilik izhor qildim. Bu paytda park butun go'zalligi bilan ko'rinish turgan xonada o'tirardik. Eng avvalo, tantanavor va ulug'vor manzaralarni tomosha qilgim keldi. Men Buyuk Iskandarni¹ Arbela yonida bo'lgan jangdan keyin qo'shiniga boshchilik qilayotgan holda ko'rsatishni iltimos qildim. Mana, hukmdor barmoqlari bilan ishora qilgan zahotiyoy Iskandar biz turgan deraza ro'parasidagi bepoyon dalada paydo bo'ldi. Hukmdor uni xona ichiga taklif qildi. Uning qadimgi grek tilida gapirgan gaplarini arang uqdim, u ham gapimizni yaxshi tushunolmadi. Iskandar zaharlanma-ganligini, balki ichkililikbozlik tufayli o'lganligini menga aytib, ont ichdi.

¹ **Buyuk Iskandar** – Makedoniya podshosi (eramizdan avvalgi IV asr, qadimgi dunyoning mashhur sarkarda va davlat arbobi. U Arbela yonidagi jangda (eramizdan oldingi 331-yil) Eron ustidan katta g'alaba qozongan.

Keyin Gannibalni¹ Alp tog‘laridan o‘tayotgan paytida ko‘rdim. Gannibal menga o‘z lagerida bir tomchi ham sirka bo‘lmanligini aytdi.

Men jangga kirishga hozirlanib, o‘z qo‘sishinlarini boshqarib turgan Sezar² va Pompeylarni³ ham ko‘rdim. Shuningdek,

Sezarni so‘nggi zafarli yurishi paytida ham ko‘rdim. Keyin saroy zallaridan biriga rim senati, boshqasiga hozirgi zamон parlamenti to‘planishini iltimos qildim. Birinchisi ko‘zimga qahramonlar va yarim xudolar yig‘iniga, ikkinchisi chaqimchilar, cho‘ntak kesarlar, qaroqchi va bezorilar yig‘iniga o‘xshab ko‘rindi.

Hukmdor iltimosimni bajo keltirib, Sezar bilan Brutni⁴ bizga yaqinroq kelinglar, deb imladi. Brutni ko‘rganimda unga bo‘lgan izzat-ehtiromim ortib ketdi. Uning yuzidagi har bir ajinda o‘ta saxovatlilik va qat’iyat, vatanga qaynoq muhabbat va kishilarga marhamat namoyon bo‘lib turibdi. Bu har ikkala odam ham bir-birlariga yaxshi munosabatda ekanligiga zo‘r qoniqish bilan ishonch hosil qildim. Sezar o‘z umrida ko‘rsatgan buyuk jasoratlari uning hayotini so‘ndirgan kishi shuhratiga hech qachon teng kela olmasligini ochiq-oshkora tan olib, menga aytdi. Men Brut bilan ham uzoq suhbat qurishga tuyassar bo‘ldim.

Aytmoqchi, u menga bobokaloni Yuniy⁵, Suqrot⁶, Epaminond⁷, Kichik Katon⁸, ser Tomas Morlar⁹ hamda o‘zi hech

¹ Gannibal – Qarfagenli sarkarda (eramizdan oldingi III-II asrlar). Rimliklar bilan jang qilgan. Afsonada aytlishicha, Alp tog‘laridan oshib o‘tayotganida uning qo‘smini yo‘lini katta xarsang tosh to‘sib qo‘ygan. Gannibal toshni olov yoqib qizdirish va sirka sepib yumshatish haqida buyruq beradi va shundan keyin toshni qazib o‘tadi.

² Gay Yuliy Sezar (miloddan avvalgi 102/100-44) – Rim diktatori, sarkarda, yozuvchi. «Galliya urushi haqida xotiralar» va «Grajdalar urushi haqida xotiralar» asarlari muallifi; kalendarni istoh qilgan (Yuliy kalendari).

³ Gney Pompey – Sezar bilan raqobat qilishga kirishgan Rim sarkardasi.

⁴ Kay Yuniy Brut – Rim senatori, Sezarning qotili. Qadimiy Rimning sarkardasi va siyosiy arbobi. Yagona diktatorlik hokimiyatini o‘rnatgan.

⁵ Mark Yuniy Brux – Kay Yuniy Brutning otasi.

⁶ Suqrot – mashhur grek faylasufi (eramizdan oldingi V asr).

⁷ Epaminond – grek (sivan) sarkardasi (eramizdan oldingi V-IV asrlar).

⁸ Kichik Katon – Rimning davlat arbobi; u Sezarning mustabid hokimligiga qarshi kurash olib borgan respublika aristokratlar partiyasiga boshchilik qilgan.

⁹ Tomas Mor (1480-1535) – mashhur ingliz faylasufi va davlat arbobi, u «Utopiya» degan kitobida kelajakdag‘i ideal davlat haqidagi sifrlarini bayon qilgan.

qachon bir-birlaridan ajralmay yurishlarini ma'lum qildi. Bu shunday sekstumviratki¹, butun insoniyat tarixi bunga yettinchi bir odamni qo'shib qo'yishga ojizlik qiladi.

Dunyoning eng qadimiy tarixiy davrlarini ko'rishga bo'lgan chanqoqligimni qondirish uchun hukmdor xuzurimga chaqirib bergen ulug' kishilarni sanayversam kitobxonni toliqtirib qo'yishim mumkin. Ayniqsa, zolimlarni va hokimiyatni zo'rlik bilan qo'lga olgan kishilarni qirib tashlagan, ozodlikni hamda ezilgan xalqlarning toptalgan huquqlarini tiklagan kishilar bilan diydor ko'rishib, rosa huzur qildim. Biroq meni to'lqinlantirgan tuyg'ularni kitobxonlar qiziqadigan tarzda bayon qilishga ojizman.

SAKKIZINCHI BOB

Glibbdobdrib ta'rifining davomi. Qadimiy va yangi tarixga tuzatishlar.

Men butun bir kunni o'tmishning ulug' donishmandlari Gomer² va Arastu³ bilan suhbatda o'tkazdim. Miyamga ana shu ulug' zotlar bilan birga ularning sharhlovchilarini ham chaqirish fikri kelib qoldi. Sharhlovchilar shunchalik ko'payib ketishdiki, ulardan yuzlab kishi saroyda va saroyning boshqa xonalarida navbat kutishga majbur bo'lishdi. Olomon ichida darhol ikki dahoni tanib oldim. Gomer chiroyliroq, Arastudan novcharoq bo'lib, yoshiga nisbatan qaddini ancha bardam tutib turardi, ko'zları esa odatdan tashqari ma'nodor va ziyrak boqardi. Arastu esa bukchayib, hassa tayanib yuribdi; uning yuzlari olqindiday, siyrak sochlari dikkaygan, ovozi bo'g'iq. Men har ikkala donishmand ham o'z sharhlovchilarini ko'rmaganligini va ular haqida eshitmaganligini darhol fahmladim. Arvohlardan biri qulog'imaga, bu sharhlovchilar narigi dunyoda o'zlarini mashhur donishmandlardan ancha yiroqda olib yurishadi, deb shivirladi. Ular o'z

¹ Sekstumvirat – otilar hamkorligi.

² Gomer – qadimiy Gretsyaning afsonaviy shoiri, «Iliada» va «Odisseya» nomli qahramonlik dostonlarining muallifi (eramizdan oldingi IX–VIII asrlar).

³ Arastu – mashhur grck faylasufi va olimi (eramizdan oldingi IV asr).

sharhlarida bu mualliflarning teran ma'noli asarlari mazmunini haddan tashqari buzib ko'rsatishganini tan olishadi, shu vajdan donishmandlarga yaqinlashishga uyalishadi. Men Arastuga Skot bilan Ramusni¹ tanishtirmoqchi bo'ldim. Biroq faylasufga ularning dunyoqarashlarini bayon qila boshlashim bilanoq u juda qattiq g'azablandi va, nahotki sharhlovchilarning keyingi avlodlari ham shular kabi ovsarlardan iborat bo'lsa, deb so'radi.

Shundan keyin hukmdordan Arastuga o'z tizimlarini bayon qilib berishlari uchun Dekart bilan Gassendini² chaqirishni iltimos qildim. Ulug' faylasuf tabiat ta'limoti borasidagi xatolarni oshkora tan oldi, chunki uning ko'pgina fikrlari taxminlarga asoslangan ekan. U yana, Epikur³ ta'limoti kuchi bilan falsafani yangilagan Gassendi va girdob nazariyasini yaratgan Dekart avlodlar tomonidan rad etiladi, degan taxminni ham aytdi. U hozirgi zamon olimlari zo'r ishtiyoy bilan intilayotgan tortish kuchi nazariyasining qismati ham shunday bo'ladi, deb bashorat qildi. Shuningdek, tabiat falsafasining yangi tizimi yangi modaga o'xshab, avlod o'tgan sari yangilanib boradi. Hatto matematika yordamida o'z qarashlarini isbotlash va asoslashga intilayotgan faylasuflar ham uncha mashhur bo'lolmaydilar, muddat taqdiri belgilagan paytda modadan chiqib qolishaveradi, dedi.

Keyingi besh kun ichida ko'hna dunyoning boshqa ko'pgina olimlari bilan suhbat qurdim. Ko'pgina rim imperatorlarini ko'rdim. Men hukmdordan bizga ovqat pishirib berish uchun Geliogabal⁴ oshpazlarini chaqirishni iltimos qildim, ammo turli ziravorlar yetishmaganligi tufayli ular o'z san'atlarini namoyish etisholmadi. Agesilayning⁵ iloti⁶ bizga spartakcha suyuq osh pishirib berdi, lekin bir ho'plagach, ikkinchi qoshiqni icholmadim.

Meni kuzatib yurgan ikki jentelmen ish bilan uch kunga uylariga jo'nashdi. Shu muddat ichida vatanimda va Yevronaning boshqa mamlakatlarda yashab o'tgan, keyingi ikki-uch

¹ Duns Skot va Petr Ramus – Arastu asarlariga izohlar yozgan o'rta asr faylasuflari.

² Rene Dekart va Per Gassendi – XVII asrdagi mashhur fransuz faylasuflari.

³ Epikur – ulug' grek faylasufi (eramizdan oldingi IV-III asrlar).

⁴ Geliogabal – rim imperatori (III asr).

⁵ Agesilay – grek (sparta) podshosi (eramizdan oldingi IV asr).

⁶ Ilot – qul, krepostnoy.

asrda dunyoga dong taratgan ulug' odamlar bilan uchrashdim. Men hamisha qadimiy mashhur ajdodlarning muxlisi bo'l-ganididan, hukmdordan bir talay yoki ikki qirolni bir necha avlod-ajdodlari bilan chaqirib berishni iltimos qildim. Biroq men qiyin va tasodifiy umidsizlikka duchor bo'ldim. Boshiga toj kiy-gan zotlarning hashamatli safi o'rniga bir sulolada ikki g'ijjak-chini, uchta uchar saroy ahlini va bitta italyan prelatini¹ ko'rdim; boshqa bir sulolada sartarosh, abbat² va kardinalni³ uchratdim. Aytganday, bu nozik narsadan uzoqroq turish niyatida, tojli bosh-lami hurmat qilaman. Graf⁴, markiz, gersog va shunga o'xshash-larga kelsak, ular bilan unchalik e'tibor e'tiqodda bo'lma-ganman. Shuni e'tirof etishim kerakki, mashhur ajdodlarning tashqi ko'rinishi va fe'l-atvoridagi o'ziga xos fazilatlar qanday paydo bo'lganligini aniqlash menga ancha huzur bag'ishladi. Men hech bir qiyalmay bir avlodning nima uchun jag'i uzun-ligini, boshqa bir sulolaning ikki avlodida nega tovlamachilar, undan keyingi ikki avlodida esa ahmoqlar ko'pligini; uchinchisi aqdan ozganlar, to'rtinchisi firibgarlar ekanligini bilib oldim; shunday qilib, zolimlik, aldamchilik, qo'rkoqlik ba'zi sulolalar-ning asosiy belgilari bo'lib qolgan, o'z mulozimlarining uqali kiyimlari va karetalarining eshiklarini bezagan gerblari esa bularning oldida bir paqirga qimmat.

Ayniqsa, yangi tarixga judayam jirkanib qaradim. Men o'tgan asrda qirollar saroyida katta shuhratga erishgan kishilar bilan yaxshilab tanishib oldim. Eng buyuk harbiy jasoratlarni qo'rkoqlarga, dono maslahatlarni ahmoqlarga, samimiylikni xushomadgo'y larga, Rim jasoratini xoinlarga, xudojo'ylikni xudosizlarga, haqqoniyatni chaqimchilarga almashtiruvchi sot-qin sharhchi-xattotlar dunyonи naqadar laqillatayotganliklaridan hayratga tushdim. Men qanchadan qancha gunohsiz, ajoyib

¹ Prelat – katolik cherkovida yuqori mansabga ega bo'lgan ruhoni.

² Abbat (*lotincha*: abbas; oromiy tilida abo – ota) – 1) katolik monastiri – abbatlik boshlig'i; 2) fransuz katolik ruhoniysi unvoni.

³ Kardinal (*lotincha*; bosh, asosiy) – katolinizmda ruhoniylarning papadan keyin, yepiskopdan oldin turadigan oliy unvoni va shu unvonga ega bo'lgan shaxs. Kardinallar shu lavozimga papa tomonidan tayinlanadi.

⁴ Graf (*nemicha*) – G'arbiy Yevropada va chor Rossiyasida oliy tabaqali dvoryanlarning knyazdan quyi, barondan yuqori unvoni va shu unvonga ega bo'lgan shaxs.

odamlar o'limga hukm etilganligini yoki qudratli vazirlarning hiyla-nayrangi tufayli surgun qilinganligini bilib oldim. Qanchadan qancha ablahlar oliy martabalarga erishib, katta ishonchga, hokimiyatga, hurmat-ehtiromga sazovor bo'lishibdi, mo'lko'lchilikda huzur-halovat ko'rishibdi. Buyuk voqealar va davlat to'ntarishlarining harakatga keltiruvchi kuchlar va sabablar, ulaming muvaffaqiyatiga asos bo'lgan tasodiflar haqidagi haqqoniy ma'lumotlarni olganimda mening inson donishmandligi va halolligi xususidagi fikrlarim naqadar sayoz ekanligini bildim. Bir general qo'rqoqligi va ahmoqona buyruqlar berishi bilan, xuddi shu yerda turgan admiral esa, dushman vaziyatini durustroq bilmaganligi tufayligina yov ustidan g'alaba qozonishganini e'tirof etib aytishdi. Vaholanki, admirall flotni topshirishga hozirlanib turgan ekan. Uch qirol esa, necha yil taxtda o'tirib, birorta ham aqli raso, munosib odamni davlat mansabiga tayinlashmaganliklarini aytishdp. Mabodo shunday tayinlashlar bo'lgan bo'lsa, u ham xatolik yoki birorta vazirning xoinligi orqali bo'lgan ekan. Ular, agar yana taxtga o'tirish nasib qilsa bunday xatolarga yo'l qo'yilmaydi, deyishdi. Yana ular fahsh, axloqi buzilgan odamgina taxtda uzoq vaqt hukmronlik qiladi, benuqson, dadil, qat'iy va oqil kishilar davlatni idora ishlarida xalaqit berib qoladi, xolos deb meni qattiq ishontirishdi.

Meni oliy unvonlar va bitmas-tuganmas boyliklarga qanday qilib ega bo'lish qiziqtirib qoldi. Hatto xorijiylargacha ham ozor yetkazishdan qo'rqib, hozirgacha o'z tadqiqotlarimda bu masalaga til tekizmaganman (ishonamanki, bu xususda men nimaki degan bo'lsam, ularning mening vatanimga hech qanday aloqasi yo'qligini kitobxonga aytib o'tirishning hojati bo'lmasa kerak). Iltimosimga ko'ra meni qiziqtirgan ancha odamlar chaqirildi. Bir necha yengil-yelpi savollar berilgandan keyin ko'z o'ngimda shunaqayam rasvo manzara namoyon bo'ldiki, bu haqda bamaylixotir eslay olmayman. Yovuzlik, ezish, pora berish, aldamchilik va shunga o'xshash ojizliklar boylik orttirishda qo'llanayotgan vositalar ichida afv etiladigani desa bo'larkan. Lekin chaqirtirilganlarning biri mashhur bo'lish va boylik orttirish uchun vataniga xoinlik qilganini, boshqasi birovlarini zaharlaganini, ko'pchiligi aybsiz odamlarni o'ldirish maqsadida

qonunlarni buzganligini e'tirof qilgach, bu kashfiyotlar (bu gapim uchun kitobxon meni kechirsin), barcha oddiy odamlar kabi, meni ham oliy nasabli zotlarga nisbatan bo'lgan ehtirom tuyg'ularimni bir oz me'yorga solib olishga majbur qildi.

Men podsholarga va o'z vataniga katta xizmatlar qilgan kishilar haqida ko'p o'qiganman, ana shularni ko'rish istagini bildirdim. Biroq menga, ularning nomini u dunyo arxivida topib bo'lmaydi, deyishdi. To'g'ri, ro'yxatda o'z vatanining chinakam muruvvatli odamlari bo'lgan bir necha kishining nomi turibdi, biroq tarix ularni uchchiga chiqqan muttahamlar va xoinlar sifatida talqin qilgan ekan. Ularni ko'rgim keldi. ularning hammasi mening ro'paramda rang-ro'ylari bir ahvolda, juldur kiyimlarda hozir bo'lishdi. Ularning ko'pchiligi o'z hayotlarini yo'qchilik va shafqatsizlikda, hatto jallod kundasida tugaganliklarini menga aytib berishdi.

U dunyodan chaqirilganlarning hammasi tiriklik vaqtla-ridagi tashqi qiyofalarini bekami-ko'st saqlab qolishibdi. ularning tashqi qiyofalarini zamondoshlarimizniki bilan taqoslab, keyingi asrlarda insoniyatning zoti aynib borayotganligidan ko'ngilga g'ashlik soluvchi xulosalarga keldim.

Eng oxirida matonatli ingliz dehqonlarini chaqirishni iltimos qildim. Bu odamlar bir vaqtlar fe'l-atvorining soddaligi, adolatliligi, chinakam erkparvarligi, jasurligi va o'z yurtlariga qizg'in muhabbatlari bilan dong taratishgan edi. Men tiriklarni marhumlar bilan taqoslab, bobokalonlarimizning saxovati oyoq osti qilinganligiga befarq qarab turolmadim. Hozirgi razil odamlar parlamentga o'tkazilgan saylovlarda arzimagan pul uchun ovoz berib, saroyda o'rganish mumkin bo'lgan hamma qusurlarga¹ ega bo'lishadi.

¹ «...Saroyda o'rganish mumkin bo'lgan hamma qusurlarga...» – Swift zamonasida saylovchilarни pul evaziga o'z tomoniga og'dirish va poraxo'rlik avj olgan edi, bu hol uning satirasiga ko'p marta mavzu bo'lgan.

TO'QQIZINCHI BOB

Muallif Maldonadaga qaytadi va kemada Laggnegg qirolligiga boradi. Muallif hibsga olinadi. Uni saroyga chaqirishadi. Saroya uning kutib olinishi. Qirolning o'z fuqarolariga muruvvati.

Nihoyat jo'nab ketadigan kuniimiz ham keldi. Men Glabbdobdrib hukmdori bilan xayr-xo'shlashib, ikkala hamrohim bilan Maldonadaga qaytib keldim. U yerda bir kema Laggnegg oroliga jo'nash uchun shay bo'lib turgan ekan. Hamrohlarim shu qadar yaxshi odamlar ediki, ular meni yo'l ozuqalari bilan ta'minlab, kemagacha kuzatib qo'yishdi. Safarimiz bir oyga cho'zildi. Yo'lda qattiq bo'ron ko'tarildi va biz bu yerlarda oltmisht liga kenglikda esadigan passat shamollarga yetib olish uchun kema yo'lini g'arb tomonga burishga majbur bo'ldik. 1708-yilning 21-aprelida Laggnegg orolining janubi-sharq chetidagi Klyumegnig daryosiga kirdik. Daryoning dengizga quyiladigan joyida katta port bor ekan. Biz shahardan bir liga berida langar tashladik va lotsman¹ so'radik. Yarim soat o'tmay kemaga ikkita lotsman chiqdi va uni qoya hamda cho'gir toshlar orasidan o'tadigan xavfli tor yo'ldan shahar devorlaridan ikki yuz metr beridagi yopiq ko'rfazga olib bordi; bu yerda langarda bexatar tursa bo'lardi.

Matroslarimizdan biri, ehtimol, yozuz niyat bilandir, lotsmanlarga kemamizda mashhur sayohatchi – chet ellik kishi bor, deb ayтиб qo'yди. Lotsmanlar bu haqda bojxona amaldoriga xabar yetkazishdi, sohilga chiqqanimda u meni rosa sinchiklab tekshirdi. Nazoratchi men bilan Balnibarbi tilida gaplashdi. Qizg'in savdo-sotiq sharofati bilan bu til shu yerliklarning hammasiga, ayniqsa dengizchilar va bojxona xizmatchilariga yaqin hamda tanish ekan. Men nazoratchiga sarguzashtlarimidan ba'zilarni, iloji boricha, haqqoniy va ravon qilib ayтиб berdim. Lekin qaysi millatligimni yashirishni lozim topdim, unga gollandman

¹ Lotsman (*gollandcha*: loadsman – loads – yo'l +man – odam) – ma'lum hudud doirasida kema va paroxodlarga yo'l ko'rsatuvchi, ulami shu yerdan olib o'tuvchi, suzib o'tiladigan joyning sharoitini yaxshi biluvchi mutaxassis.

dedim. Mening Yaponiyaga borish niyatim bor edi, ma'lumki, u yerda yevropaliklardan faqat gollandlarni qo'yishadi¹, xolos. Shuning uchun ham bojxona amaldoriga Balnibarbi sohillarida kema halokatiga uchraganimni, Laputuga yoki Uchar orolga ko'tarilganimni (bu orol haqida u ko'p eshitgan ekan), endilikda o'z yurtimga qaytish niyatida Yaponiyaga borishga oshiqa-yotganimni aytdim. Amaldor saroydan farmoyish bo'lgunga qadar meni ushlab turajagini bildirdi. U saroyga xat yozishga va'da berib, javobi ikki haftadan kechikmay yetib kelishini ma'lum qildi. Meni shinamgina xonaga olib borishdi, eshik oldiga soqchi qo'yishdi. Ammo men katta bog'da bemalol sayr qilib yurishim mumkin edi. Meni qirol hisobidan boqishdi, menga nisbatan muomalalari yaxshi bo'ldi. Har kuni huzurimga anchagina odam kelib turdi, chunki juda yiroq mamlakatdan sayohatchi kelganligi haqidagi mish-mish butun shaharga yoyilib ketibdi.

Huzurimga keluvchilar bilan gaplashish uchun kemada men bilan birga kelgan bir yigitni tarjimonlikka chaqirdim. U asli Laggneeggdan bo'lib, bir necha yil Maldonada yashagan, har ikkala tilni mukammal egallagan edi. Biroq bu yerga keluvchilar bilan o'tkazgan suhbatlarim menda hech qanday qiziqish tug'dirmadi. Men faqat savollarga javob berardim, xolos.

Saroyga yuborilgan xatga belgilangan muddatda javob keldi. Unda o'ntacha soqchi kuzatuvida meni mulozimlarim bilan, Traldregdab yoki Trildrogribga (tushunishimcha, bu so'z ikki xil aytiladi) olib borishga farmoyish berilgandi. Mening mulozimim faqat tarjimon yigitning o'zi edi, uni xizmatimga o'tishga arang ko'ndirgandim. Tavoze bilan qilgan iltimosimga binoan ikkovimizga bittadan xachir berishdi.

Mening tezda yetib borishimni bildirgani hamda qirolning marhamat ko'rsatib, **o'z t a x t i p o y i d a n t u p r o q y a l a s h** sharafiga meni muyassar etadigan kun va soatni belgilashni iltimos qilgani oldindan chopar ketdi. Bu yerdagi saroyning udumi shunaqa ekan, bu shunchaki gap emasligini o'zim sinab ko'rdim. Chindan ham, saroyga yetib kelganimdan keyin

¹ «...faqat gollandlarni qo'yishadi» – 1637-yilda xristianlar qo'zg'oloni bostinilgach, gollandlardan boshqa barcha yevropaliklarning Yaponiyaga kirishiga chek qo'yilgan.

oradan ikki kun o'tib, qirol meni qabul qiladigan bo'lgach, menga taxt oldigacha emaklab borishni va tuproqni yalashni¹ buyurishdi. Aytganday, xorijiy kishi bo'lganim uchun menga alohida izzat-ikrom ko'rsatishibdi: polni shunchalik tozalashibdiki, unda tuproqdan nom-nishon ham qolmabdi. Bu alohida muruvvat hisoblanarkan. Bunday marhamatga oliy nasabli amaldorlargina loyiq topilarkan. Mabodo qirol tomonidan qabul qilingan kishining saroyda ko'pgina qudratli dushmanlari bo'lsa, ba'zida polga ataylab ko'pgina tuproq sepib qo'yishar ekan. Bir kuni katta bir amaldorning og'zi tuproqqa to'lib qolganini, taxt yoniga yetib kelganida bir og'iz ham so'z qota olmaganini o'z ko'zim bilan ko'rdim. Tuproqni butunlay yutib yuborish kerak, oliy hazratlari huzurida uni tupurib tashlash yoki og'izni artish og'ir jinoyat hisoblanadi.

Bu yerda yana bir urf-odat bor ekan, u menga mutlaqo ma'qul kelmadidi. Agar qirol o'z amaldorlaridan birortasini qiynamay va marhamat ko'rsatib qatl etmoqchi bo'lsa, yerga jigar rang tusdag'i alohida zaharli kukunni sepishga buyurar ekan. Hukmga mahkum etilgan kishi uni yalagach, yigirma to'rt soatdan keyin o'lar ekan.

Lekin ushbu podshoning o'ta shafqatli va o'z fuqarolariga mehribon (bu borada yevropalik podsholar undan ibrat olsa yomon bo'lmasdi) ekanligiga tan berish kerak: qatl bajo keltirilgandan keyin qabulxonasi – zal polini yaxshilab yuvishni buyuradi. Ana shu buyruqni hafsalasizlik bilan bajargan xizmatkorlar podshoning qahr-u g'azabiga duchor bo'lishadi. O'zining navbatchilik paytida qatldan so'ng polni yaxshilab tozalash haqida g'amxo'rlik qilmagan bir amaldorni oliy hazratlari qamchi bilan savalashga buyurganini o'z qulog'im bilan eshitdim. Chunki ana shu beparvolik oqibatida podsho qabulxonasiiga kelgan yosh, umidli amaldor zaharlandi. Vaholanki, qirol o'shanda uni mutlaqo o'ldirish niyatida bo'limgan. Lekin qalbi daryo podsho shu qadar shafqatli ediki, u aybdor amaldorni savalattirmadi, yosh

¹ «...taxt oldigacha emaklab borishni va tuproqni yalashni...» – Swift bu epizodda qirol hamda uning arzandalari oldida xushomadgo'ylik va laganbardorlik qilish, boshi yerga tekkuncha ta'zim etish udumlari ustidan kuladi. Bunday udumlar Georg I va boshqa yevropa podsholari saroyida avjiga chiqqan edi.

amaldorning, bundan buyon qirolning alohida farmoyishisiz bunday yo'l tutmayman, deb bergen va'dasiga qanoat hosil qilib qo'ya qoldi.

Endi o'z hikoyamizga qaytaylik. Men taxtga qadar to'rt yard emaklab borganimdan keyin, sekin tizzalab turdim, peshonamni yetti marta polga urib, yaqninginada yodlab olgan quyidagi so'zlarimni aytdim: «**I k p l i n g g l o f f z s r o b
s k v u t s e r o m m b l i o p m l u s h n a l t e v i n
t n o d b o k e f s l i o f e d g e r d l e b a s h t!**» Bu tabrik so'zlarini qirol huzuriga qo'yilgan har bir kishi uchun qadimiy qonunlar tomonidan belgilangan. Uni quyidagicha tarjima qilish mumkin: «Oliy hazratlarining samoviy quyoshi o'n bir yarim qamar oyidan ham uzoq yashasin». Tabrikni eshitgach, qirol menga savol berdi, lekin men tushunmadim. Ammo unga menga o'rgatganlari bo'yicha javob qildim. «**F l y u f t
d r i n y a l e r i k d u o l d a m p r a s t r e d m i r p u s h**», bu: «Mening tilim do'st i m n i n g o g 'z i d a» degani. Bu so'zlarim bilan, tarjimonimga murojaat qiling, degan ma'noni bildirdim. Shunda tarjimon yigit ishga tushdi. Oliy hazratlari ma'qul ko'rgan hamma savollarga uning yordamida javob berdim. Men balnibarbi tilida gapirdim, tarjimon aytganlarimni laggnegg tilida tushuntirib bordi.

Men qironga juda yoqib qoldim, u o'zining **b l i f f m a r
k l u b i g a**, ya'ni ober-gofmeystriga men va tarjimonim uchun saroydan alohida xona ajratishni hamda issiqsovug'imdan xabardor bo'lib turishni buyurdi. Ustiga-ustak, oliy hazratlari mayda-chuyda xarajatlarim uchun bir hamyon oltin ham berdi.

Men bu mamlakatda uch oy yashadim. Qirol menga hisobsiz iltifot va marhamatlar ko'rsatdi. U meni shu yerda umrbod qolishga ko'ndirmoqchi bo'ldi va ko'p narsalarni va'da qildi. Lekin men umrimning g(olgan qismini xotiniim, bola-chaqalarim bilan o'tkazishni eng oqilona va adolatli ish deb bildim.

O'NINCHI BOB.

*Laggneeglar madhi. Struldburglarning to'liq ta'rifi.
Muallifning bir necha taniqli odamlar bilan struldburglar
haqida suhbatlashuvi.*

Laggneeglar xushmuomala, olajanob xalq. Garchi ular barcha sharq xalqlariday sal mag'rur bo'lsalar ham, xorijiy kishilarga juda iltifotli, mabodo ularning saroyda hurmati zo'rroq bo'lsa, yanada iltifotliroq bo'lishadi. Men oliv tabaqa orasidan ko'pgina tanishlar orttirdim, tarjimon yordamida ular bilan shirin suhbatlar qurdim.

Bir kuni tam-tamlar orasiga tushib qoldim. Suhbat davomida kimdir struldburglar yoki o'lmaydiganlarni ko'rganmisiz, deb so'rab qoldi. Men yo'q deb javob berdim, bu g'alati so'zning ma'nosini aytib berishni iltimos qildim.

Suhbatdoshim bu antiqa odamlar haqida hanuzgacha hech narsa eshitmaganligimi bilib juda ajablandi va ular haqida hikoya qilishga oshiqdi. Uning ajoyib hikoyasining maz. muni shunday. Juda kamdan kam bo'lsa-da, vaqt-i-vaqti bilan laggneeglarda peshanasida, naq chap qoshining ustida qizil xoli bor bola tug'iladi. Bu hol – bolaning hech qachon o'imasligining muqarrar nishonasi. Xo'ning kattaligi, avvalo, uch pensli kumush tangaday bo'ladi, lekin vaqt o'tishi bilan u kattalashadi, rangi ham o'zgaradi. Bola o'n ikki yoshga to'lganda xol moviy tusga kiradi va yigirma besh yoshgacha shunday qoladi; keyin to'q ko'k rangga aylanadi; qiriq besh yoshga yetganda struldburglarning xoli ko'mirdek qop-qora bo'ladi va ingliz shillinggiday kattalashadi, so'ng umrbod shundayligicha qoladi. Xoldor bolalar shu qadar kam tug'iladiki, butun qirolikda har ikkala jinsdan bo'lgan struldburglar bir ming bir yuztadan oshmaydi. Ulardan ellik kishi poytaxtda yashaydi, shular orasida uch yil muqaddam tug'ilgan qizcha ham bor. Struldbrug har qanday oilada tug'ilishi mumkin. Uning tug'ilishi tasodifiy hol. Bu struldburglarning bolasi boshqalarniki singari qazo qilishi mumkin.

Oshkora e'tirof etishim kerakki, bu hikoya meni behad ruhlantirib yubordi. Naqadar baxtiyor millat! Bu yerda tug'il-

digan har bir chaqaloq o'lmaydigan bo'lishi mumkin! Ko'z oldida bobolar saxovatining jonli namunasini hamisha ko'rib turish xalq uchun naqadar katta baxt! Ilgari yashab o'tgan bir necha avlodlar erishgan tajribalar asosida donishmandlikni o'r-gatishga qodir ustozlarning bo'lishi xalq uchun naqadar zo'r ezgulik! Olijanob strulbruglarning o'zi esa ulardan yuz baravar baxtiyorroq. Tabiat har bir kishining boshiga tushadigan ajal qismatidan ularni xalos etgan. Ular azoblovchi o'lim dahshati nimaligini bilishmaydi; bu haqdagi doimiy fikr ular aqliga rahna solmaydi va ularning aqli hech qanday to'siqsiz, erkin rivoj-lanaveradi.

Men saroyda ana shunday shavkatli o'lmaydigan odamlardan birorta ham uchratolmaganim uchun ajablanganligimni izhor etdim. Peshanadagi qora xol – darhol ko'zga tashlanadigan nishona, bunga, albatta, e'tibor bergen bo'lardim. Shuning bilan birga, aqli teran hukmdorlardan biri bo'lmish oliy hazratlari o'z yonida ana shunday dono va tajribali maslahatchilarni saqlamasi-ligi aqlga sig'maydigan ish. Ehtimol, bu donishmandlarning fazilatlari saroyda hukm surayotgan axloqiy buzilishlarga to'g'ri kelmas. Axir, qariyalarning oqilona maslahatlariga o'jarlik va yengiltaklik bilan quloq solmayotgan yoshlarni ham bilamiz-ku. Lekin oliy hazratlari o'z huzuriga bemalol tashrif buyurishim uchun ijozat berdi, men esa dastlabki qulay fursatdayoq, bu haqdagi o'z fikrimni unga batafsil bayon etaman.

Har holda, endi oliy hazratlarining umrbod mamlakatimizda qoling, degan iltifotli taklifini zo'r minnatdorchilik bilan qabul qilaman, agar bu ulug' zotlar meni o'z davralariga qo-shishni lozim topishsa, butun umrimni struldbruglar bilan suhbatda o'tkazaman.

Men bu gaplarni zavq-shavq bilan aytarkanman (men o'zim yaxshi bilgan balnibarbi tilida gapirardim), suhbatdoshim, soddadil odamga achingandek bir qiyofada menga jilmayib boqdi. Gapimni tugatganidan keyin, u meni mamlakatda olib qolish uchun har qanday taklifga rozi ekanligini aytди va gaplarimni shu yerda o'tirganlarga tarjima qilib berishga mendan rozilik so'radi. Bundan o'ta minnatdor bo'laman, deb javob qildim. Uning hikoyasi hammaning e'tiborini o'ziga tortdi; shundan

keyin suhbat yana qizg'in tus oldi. Afsuski, bu yerliklarning tiliga tushunmasdim, buning ustiga men aytgan fikrlar qanday ta'sir etganligini ularning yuz ifodasidan ham o'qib ololmadim. Nihoyat suhbatdoshim yana menga yuzlandi. U mening ham, o'zining ham do'stlari ulug' baxt hamda o'lmaslikning afzalliklari haqidagi mulohazalarimdan nihoyatda xursand bo'lishganligini aytdi. Keyin mabodo falakning gardishi bilan o'zingiz struldbrug bo'lib tug'ilganingizda qanday yo'l tutishingiz bularni juda qiziqtirayapti, dedi.

Ularning qiziqishini osongina qondirishim mumkin, dedim. Men o'lmaslik haqida doim orzu qilganman, mangu hayot kechirish nasib qilgudek bo'lsa, o'zimni qanday tutishim xususida ko'p o'ylaganman.

Xullas, o'lmasligimga qattiq ishonganidam keyin, avvalo, boyishga intilardim. Tejam hamda me'yor bilan ish tutish orqali ikki yuz yildan keyin qirollik bo'yicha eng badavlat odam bo'lib olishga aqlim yetadi. Juda yoshlik paytimdan boshlaboq ilm va san'atni egallashga kirishib, olimlikda hammani ortda qoldirib ketgan bo'lardim. Va nihoyat, jamiyatdagi muhim voqealarning yilnomasini yozib borardim. O'z kitobimga urfodat, til, kiyinish, ovqatlanish va ko'ngil ochish borasidagi hamma o'zgarishlarni qayd etardim. O'z bilimdonligim va kuza-tuvlarim sharofati bilan bora-bora chinakam donishmand bo'ladim, xalqim uchun barcha bilimlar manbaiga aylanardim.

Oltmisht yoshdan keyin uylanishni butunlay xayolimdan chiqarib tashlardim. Tejamligimcha qolib, oshkora hayot kechirardim, o'ta mehmondo'st bo'lardim. Atrofimga umidli yoshlarni to'plab, o'z tajribam, kuzatuv va xotiralarimga tayangan holda, jamiyat va shaxsiy hayotda himmat va saxovat naqadar yaxshi ekanligini ularga uqtirardim.

Ammo o'zim kabi mangu yashaydiganlar eng yaxshi, yaqin va hamishalik do'stlarim hamda suhbatdoshlarim bo'lib qolardi. Ular orasidan eng keksasi-yu, o'zimga tengqur bo'ilganlardan o'n ikkita do'st tanlab olardim. Mabodo ular orasida muhtojlar chiqib qolgundai bo'lsa, yer-mulkim atrofiga uy-joy qurib berardim. Dasturxonim atrofida doim struldburg do'stlarim va oddiy odamlarning eng munosiblari o'tirishardi. Zamon

o'tishi bilan do'stlarimning olamdan ko'z yumishiga befarq qaraydigan bo'lib qolardim, ularning avlod-ajdodlariga havas bilan boqardim. O'tgan kuzda so'lib bitgan gullarga afsuslanmay, bog'imizda chaman-chaman ochilib yotgan chinnigul va lolalarga ana shunday havas bilan boqamiz-ku, axir.

Suhbatlarimiz naqadar mazmunli, maroqli bo'lardi! Biz, struldburuglar, bir necha asrlar mobaynida to'plangan kuzatuv hamda xotiralarimizni baham ko'rardik. O'z shaxsiy fazilatlari-miz bilan odamlar orasida kun sayin o'sib borayotgan qusurlar-ning oldini olgan bo'lardik.

Bunga davlatlardaagi va imperiyalardagi ulug' to'ntarish-lardan, jamiyatning hamma qatlamlarida – pastdan yuqorigacha yuz beradigan o'zgarishlardan olinadigan huzur-qalovatlarni qo'shib qo'ying. Ko'z oldingizda qadimiylar shaharlar vayronalar-ga, hech kimga nomi ma'lum bo'limgan qishloqlar aholisi zikh poytaxtlarga aylanadi. Toshqin daryolarning anhorchalarga aylanishini, okeanlarning bir sohildan siljib, boshqa sohilni suv ostida qoldirishini kuzatasiz. Kechagina nom-nishoni yo'q mam-lakatlar xaritada paydo bo'lib qolganini ko'rasiz. Siz madaniyat cho'qqisiga erishgan xalqlarning yovuzlashuvini, yovuzlarning esa sivilizatsiyaga erishuvini kuzatasiz. Perpetuum mobie¹ning kashf etilishi tufayli yana qanchadan qancha kashfiyotlar bun-yodga kelardi, barcha kasallarga davo bo'ladigan yoki uzoq yashashni aniqlab beradigan dorilar yaratishga imkon tug'ilardi!

O'lmaslik kishiga qanday hursandlik va huzur-halovat baxsh etishini ta'riflashda juda so'zamol bo'lib ketdim. Gapimni tamomlaganimidan keyin uning mazmuni shu yerdagilarga tarji-ma qilib berilgach, laggnegglar o'zaro bir-birlari bilan qizg'in gaplasha boshlashdi, goh-goh menga masxaraomuz nazar tashlab qo'yishdi.

Nihoyat tarjimonlik qilayotgan jentelmen, hamma undan menga dunyoqarashimdag'i xatoliklarni tushuntirib berishni iltimos qilayotganini aytdi.

¹ Perpetuum mobie – abadiy haraka^t. Birorta tashqi manbadan energiya olmay abadiy va hech to'xtamay ishlaydigan mashinani – abadiy dvigatelni qurish uchun uzoq vaqt behuda urinishlar bo'lgan. Hamma kasallarga davo bo'ladigan universal dor-darmonlarni izlab topish ham zo'r orzuga aylangan, abadiy dvigatelni yaratishdagi kabi bir necha bor muvaflaqiyatsiz tajribalar o'tkazilgan.

Men yo'l qo'ygan kamchilik inson zotiga mansub bo'lgan g'irt ahmoqlikning o'zimish. Bu xislat mamlakatdagi struldbuglar zotida ayniqsa kuchlimish. Bunaqa antiqa maxluqlarni Balnibarbida ham, Yaponiyada ham topib bo'lmasmish. Tarjimonga bu kunday ravshan ekan, chunki oliy hazratlari uni yapon imperatori huzuriga elchi qilib yuborgan ekan, u yerda uning struldbuglar haqidagi gaplariga hech ishonishmabdi.

Suhbatdoshim yuqorida nomi zikr qilingan qiroliklarda mahalliy xalq bilan uzoq suhbatlashibdi, uzoq umr ko'rish hammaning istagi, orzu qilgan niyati ekanligini payqabdi. Hatto bir oyog'i go'rda bo'lgan qariyalar ham uzoqroq yashash ilinjida ekan. Juda mo'nkillab qolganlar ham har bir kunni qadrlab, ajalga katta bir baxtsizlik deb qarasharmish. Faqat Lagglegg orolidagina hayotga bunchalik hirs qo'yshi yo'q, chunki hammaning ko'z oldida uzoq umr ko'rish namunasi – struldbuglar bor.

Tasavvurimda jonlanayotgan o'lmas odamlarning hayot kechirishi ro'yobga chiqmaydigan narsa. U abadiy navqironlikni, salomatlik va kuch-quvvatni talab qiladi. Qishining orzulari qanchalik balandparvoz bo'lmasin unga umid bog'lab bo'lmaydi. Demak, bu yerda gap umrbod yoshlik va uning farog'atlaridan bahramand bo'lish ustida emas, balki qarilik keltiradigan azob-uqubatlar bilan abadiy umrni qanday o'tkazish ustida borayapti. Bunday og'ir shart-sharoitda ko'pchilik abadiy umrga rozi bo'lmaydi. Lekin suhbatdoshim Balnibarbi va Yaponiyada hatto qarilikning barcha kulfatlariga mutbtalo bo'lgan qariyalar ham ajalni o'zidan yiroqlashtirishga intilganini payqabdi. U mendan, ana shunday holat sizning vataningizda, shuningdek siz sayohatda bo'lgan mamlakatlarda hech uchramadimi, deb so'radi.

Shundan keyin u o'z oralarida yashayotgan struldbuglarni bat afsil ta'riflab berdi. Uning gapiga ko'ra, struldbuglar o'ttiz yoshgacha boshqa odamlardan farq qilmaydi. Keyin bora-bora indamas, tund bo'lib qolishadi.

Struldbuglar, bu yerda inson umrining oxirgi chegarasi deb tan olingen sakson yoshga yetishganda oddiy odamlarga o'xshab mo'nkillagan qariyalarga aylanishadi. Qarilikda bo'ladi-gan barcha kasallik va bedarmonliklardan tashqari, ular yana, umrbod mana shunday ayanchli alpozda o'tar ekanmiz, degan

o'ydan ham azob chekishadi.

Struldbuglar faqat o'jar, mijg'ov, xasis, tund, kekkaygan va mahmadona bo'lib qolmay, balki do'stlik va mehr-muhabbatdan ham mahrum. O'z yaqinlariga bo'lgan tabiiy tuyg'u nabiralaridan nariga o'tmaydi. Hasad, bir narsadan ko'ngli to'lmaslik doim ularni azoblaydi. Eng avvalo, ular yoshlarning nuqsonlari va qariyalarning o'limiga hasad bilan qarashadi. Yoshlarning ko'ngil ochishlariga qarab turib, o'zları uchun rohatlanishning hamma yo'llari berkilganligini o'ylab, alam chekisha-di. Ko'mish marosimini ko'rishganda esa, boshqalar o'lib erishgan osoyishtalik biz uchun nasib etmaydi, deb hasrat va shikoyat qilishadi. Bularning ichida xotiradan mahrum bo'lib, go'daksifat hayot kechirayotganlari eng baxtiyorlari hisoblanadi. Ularga kishi achinadi, hamdard bo'lgisi keladi, chunki ular boshqa o'lmaydiganlarga xos qusur va nuqsonlardan xoli..

Mabodo struldbrug o'ziga o'xshagan o'lmaydigan xotingga uylansa, er yo xotinning kichik yoshdagisi saksonga kirganda bu nikoh o'z-o'zidan bekor bo'ladi.

Struldbuglarning sakson yoshga kirishi, ular uchun fuqarolik o'limi hisoblanadi. Merosxo'rlar darhol ularning molmulkini tortib olishadi. Merosdan ularni boqish uchun ozgina mablag' ajratib qolinadi; o'ta faqirlari jamoatchilik hisobiga yashaydi. Sakson yoshga yetgan struldbuglar lavozim egallashga noqobil deb hisoblanadi. Ular biror narsani xarid qilolmaydi, yerni ijaraga ololmaydi, ularga sudda guvohlikka o'tishga ruxsat etilmaydi.

To'qsonga kirganda struldbuglarning tish va sochlari to'kilib ketadi. Bu yoshda ular ovqatning mazasini payqamay qolishadi, qo'llariga nima tushsa, huzur-halovat, ishtaha nimaligini bilmay yeb-ichaverishadi. Ularni qarilik azoblari tobora kuchayib, tinimsiz azoblayveradi. Bora-bora ular xotiradan mahrum bo'lishadi. Suhbat asnosida oddiy buyumlar hamda yaqin do'stlari va qarindoshlarining nomlarini ham unutib qo'yishadi. Ular o'qisholmaydi ham: bir jumlani o'qisa, oxiriga yetguncha boshini esidan chiqarib qo'yishadi. Shunday qilib, ular birdan bir qo'llaridan keladigan ana shu ermakdan ham mahrum.

Bu mamlakat tili asta-sekin o'zgarib boradi. Bir asrda

tug‘ilgan struldbruglar boshqa asrda tug‘ilgan odamlarning tilini zo‘rg‘a tushunishadi. Ikki yuz yoshga to‘lishganda esa eng oddiy jumlalarni ham arang talaffuz qilishadi. Shu muddatdan boshlab, ular o‘z mamlakatlarining xorijiy kishilariga o‘xshab qolishadi.

Suhbatdoshimning ta‘rifiga ko‘ra struldbruglar ana shunday ekan. Keyinroq, turli yoshdagi besh-olti struldbrugni o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim. Ulardan eng yoshi ikki yuzga kiribdi. Ularni huzurimga olib kelgan do‘stilarim meni ularga ulug‘ sayyoq, bugun olamni kezgan kishi, deb tanishtirdi. Lekin bu gap struldbruglarga zarracha bo‘lsin ta‘sir qilmadi. Ular nimalarni ko‘rganim va boshimdan kechirganim xususida birorta ham savol berishmadi. Ularni bitta narsa – ularga slomeko‘dask, ya’ni esdalik sovg‘a berish-bermasligim qiziqtirdi. Bu – sadaqa so‘rashning qulay usuli. Jamiyat hisobiga yashayotganliklari vajidan ularga gadoylik qilish qat‘ian man etiladi. Lekin ularga beriladigan ovqat juda oz, shu tufayli ular gohida qonunni ham chetlab o‘tishadi.

Struldbuglardan hazar qilishadi, ularga nafrat bilan qara shadi. Ularning har birining tug‘ilishini yomon alomat deb bilishadi va nomlari alohida kitobga aniq qilib yozib qo‘yiladi, shuning uchun ham har bir struldbrugning yoshini davlat arxiviga qarab bilish mumkin. Aytganday, arxiv yozuvlarining ming yildan nariyog‘i yo‘q. Buning ustiga ko‘p kitoblar zamon o‘tishi bilan chirib ketgan yoki xalq qo‘zg‘olonlari vaqtida yo‘q bo‘lgan.

Struldbrugning yoshi qanchaligini bilishning eng oson yo‘li undan, umringda qancha qirolni va buyuk voqealarini ko‘rding, deb so‘rashdir.

Struldbuglar o‘zлари sakson yoshga kirkunlariga qadar taxtga o‘tirgan qirollarninggina nomini eslay oladilar. Keyin yilnomalarini titkilab, struldbrugning taxminiy yoshini belgilash mumkin.

Umrim bino bo‘lib shularchalik jirkanch odamlarni ko‘rmaganman. Ayollari erkaklaridan ham battar jirkanch ko‘rinishiga ega. Mo‘nkillagan qariyalarga xos badbasharalikka ega bo‘lish bidan birga, ular yillar o‘tishi bilan allaqanday arvohlar qiyofasiga kirib qolishadi. Ularning qiyofasi kishi yuragiga ta‘rifga sig‘mas darajada dahshat soladi.

Struldbruglar bilan yaqindan tanishganimdan keyin, men-dagi o'imaslik haqidagi kuchli havas ancha so'nib qolgani kitobxonga ma'lum bo'lga bo'lsa kerak.

Qirol do'stlarim bilan mening o'rtamda bo'lib o'tgan suhbat mazmunini eshitib, rosa kuldi. U vatandoshlarimni o'lim dahshatidan xalos qilish uchun struldbruglardan ikkitasini o'z yurtimga olib ketishimni taklif qildi. Qirollikning asosiy qonuni struldbuglarning o'z vatanlarini tark etishni man etmaganda edi, ularni yurtimga olib ketishning sarf-harajatlarini va tashvishini jon-jon deb zimmamga olardim.

Shuni e'tirof etishim kerakki, bu yerda struldbuglarga nisbatan juda oqilona qonun qo'llanarkan. Agar ana shu qonunlar bo'lmaganda edi, qarilikka xos ochko'zlik balosiga mubtalo bo'lga struldbuglar sekin-asta butun mamlakatni o'z mulkliga aylantirib, fuqarolik hokimiyatini butunlay egallab olishardi. Bu esa, ularning idora qilishdagi no'noqliklari tufayli, davlatni so'zsiz halokatga mahkum etishning o'zi bo'lardi.

O'N BIRINCHI BOB

Muallif laggneggni tark etib, Yaponiyaga jo'naydi. U yerdan golland kemasiga o'tirib Amsterdamga, Amsterdamdan Angliyaga qaytadi.

Ishonamanki, struldbuglar haqidagi hikoya o'zining yangiligi bilan kitobxonni ancha ovuntirgandir. Qo'limga tush-gan sayohatnoma kitoblarda, sal-pal bo'lsa ham shunga o'xshash narsani uchratganimni eslolmayman.

Laggnegg qirolligi hamda ulug' Yaponiya imperiyasi o'rtasida doimiy savdo aloqalari bor. Ehtimol, yapon yozuv-chilari struldbuglar haqida yozishgandir. Men Yaponiyada juda oz vaqt bo'ldim. Men yapon tilini mutlaqo bilmayman, bu masala xususida biror narsa o'rganish imkoniyati ham bo'lmadi. Lekin ishonamanki, gollandlar hikoyalaramni o'qib, o'lmaydiganlarga qiziqishadi va ma'lumotlarimni to'latishadi.

Oliy hazratlari saroyda birorta lavozimni egallang, deb meni rosa qistadi. Lekin vatanga qaytishga qattiq ahd qilganimni ko'rib, javob berishga rozi bo'ldi, hatto yapon imperatoriga

tavsiyanoma ham yozib berdi. U menga to'rt yuz qirq to'rt dona yirik oltin tanga va qizil olmos hadya qildi. Olmosni Angliyada bir ming bir yuz futga pulladim.

1709-yilning 6-may kuni oliy hazratlari va do'st-yorlarim bilan tantanali vaziyatda xayrashdim. Qirol shu qadar marhamat ko'rsatdiki, hatto o'zining gvardiyachi otryadiga meni orolning janubi-g'arb tomonidagi qirol porti Glangvenstaldgacha kuzatib qo'yishga farmoyish berdi.

Olti kundan keyin Yaponiyaga ketayotgan kemaga o'tirdim, yo'lda o'n besh kun bo'ldim.

Biz Yaponianing janubi-sharq qismiga joylashgan, uncha katta bo'lмаган Qsamoshi portida langar tashladik. Shahar cho'zinchoq yerga joylashgan bo'lib, u yerdan torgina bo'g'oz shimolga – uzun dengiz tarmog'iga olib borar ekan; uning shimoli-g'arb qismiga imperianing poytaxti Iyeddo joylashgan ekan. Sohilga chiqqach, bojxona amaldorlariga Laggneegg qirolining imperator hazrati oliylari nomiga yozilgan maktubini ko'r-satdim. Bojxonada mening shapalog'imday keladigan qirol muhrini yaxshi bilisharkan. Muhrda cho'loq gadoyning o'midan turib olishiga yordamlashayotgan qirol tasvirlangan. Shahar. magistrati¹ bu maktubdan xabar topib, meni do'st mamlakat elchisi sifatida qabul qildi. Magistrat menga ekipaj va xizmatkorlar berdi. Iyeddogacha olib borib qo'yish xarajatlarini o'z gardaniga oldi.

U yerga yetib kelishim bilanoq imperator qabulida bo'l-dim va maktubni topshirdim. Maktub zo'r tantana bilan ochildi, imperatorga tarjimon yordamida o'qib berildi. Oliy hazratlarning farmoyishiga binoan, menga undan biror narsa iltimos qilishimni taklif etishdi. Imperator Laggneegg qirolini o'zining podsho og'aynisi deb hurmatlagani vajidan iltimosim darhol bajarilar ekan. Tarjimonga gollandlar bilan muomala qilish topshirilgan ekan. Shuning uchun ham u tashqi qiyofamga qarab turib yevropalik ekanimni bilib oldi, u imperator hazratlarining so'zlarini bir necha bor golland tilida takrorladi, u bu tilni mu-kammal bilarkan. Men ilgarigi ahdimga muvofiq, o'zimni yiroq

¹ Magistrat – hokim, boshliq.

mamlakat sohilida kema halokatiga uchragan golland savdogari deb tanitdim. U yerdan Laggneegg oroliga, Laggneeggdan kemaga o'tirib, vatandoshlarim savdogarchilik qilayotgan Yaponiyaga kelganligimni, endilikda biror kishi bilan vatanimga qaytish imkonи tug'ilganini aytdim. Men oliv hazratlaridan Yevropa kemalari kiradigan birdan bir port Nagasakiga soqchilar bilan birga jo'nashimga ruxsat berishini tavoze bilan iltimos qildim. U yerda Yevropaga jo'nash uchun qulay fursatni kutajagimni aytdim. So'zimning oxirida oliv hazratlaridan, menga homiylik qilgan Laggneegg qiroli hurmati tufayli marhamat ko'rsatib, vatandoshlarim uchun majburiy bo'lgan but toptash marosimidan¹ meni xalos etishni iltimos qildim va, baxtsizlik tufayli bu mamlakatga kelib qolganimni, savdogarchilik niyatim ham yo'qligini pisanda qildim.

Tarjimon imperatorga iltimosimni aytganda, oliv hazratlari bir oz ajablandi. U vatandoshlarimdan birinchi bo'lib men-gina shunchalik nozik tabiatlilik qilganimni aytdi. U mening golland ekanligimga shubha bilan qaradi; gaplarimdan haqiqiy xristianligim sezilib turardi. Lekin shunga qaramay, Laggneegg qiroliga izzat-ikrom ko'rsatish istagida mening injiqligimni ko'tardi. Biroq u,bu ishda nihoyatda ehtiyot bo'lishim zarurligini aytib, ogohlantirdi. U o'z amaldorlariga, go'yo tasodifan, parishonxotirlik bilan but toptash marosimini unutgan bo'lib, meni qo'yib yuborishlari haqida farmoyish berishini aytdi. Chunki vatandoshlarim – gollandlar mening bu marosimni bajarishdan ozod etilganimni bilib qolishsa, imperatorning gapiga ko'ra, ular meni bo'g'izlab tashlasharmish. Men bunchalik katta iltifot ko'r-satilganidan o'ta minnatdor ekanligimni izhor qildim. Shu payt Nagasakiga soldatlar otryadi ketayotgan ekan. Menga otryadga qo'shib olishni taklif qilishdi, otryad boshlig'i yo'l-yo'lakay meni qo'riqlab borishi, ayniqsa but xususida qat'iy buyruq oldi.

Ancha uzoq va toliqtiruvchi sayohatdan keyin, 1709-yil 9-iyun kuni Nagasakiga yetib keldik. Bu yerda to'rt yuz ellik

¹ «...but toptash marosimi...» – Sayyohlarining hikoya qilishicha, XVII-XVIII asrlarda Yaponiyada xristian diniga mansub bo'lganlarni but toptashga majbur qilishgan. O'zining xristian diniga mansub emasligini ana shu marosim orqali bildirmagan kishilarni qiyashgan, qatl etishgan. Yaponiyada xristianlarni ta'qib qilish 1873-yilgacha davom etgan.

tonna yuk ko'taradigan Amsterdam kemasida xizmat qilayotgan golland dengizchilari kompaniyasi bilan tanishdim. Men ilgari Gollandiyada ancha istiqomat qilgandim. Leydenda o'qiganim, golland tilini ham yaxshi bilardim. Matroslar qayerdan kelganligimni tezda bilib olishdi, sayohatlarim va hayotim bilan qiziqsinishdi. Men ko'pgina voqealarni yashirib, haqiqatga to'g'ri keladigan qilib, qisqagina hikoya to'qidim. Gollandiyada ko'pgina tanishlarim bor edi, shuning uchun ham ota-onalarimning familiyalarini to'qib-bichib, ular Gelderlandda yashashlarini aytdim. Men kema kapitanidan (T. Vangrultdan) har qancha pul olib bo'lsa ham, meni Gollandiyaga eltidib qo'yishini iltimos qildim. Lekin u mening xirurg ekanligimni bilgach, kiraning yarim haqini olajagini aytdi, ammo kemada shifokorlik vazifasini o'tashni shart qilib qo'ydi. yo'lga chiqishdan oldin matroslar menden but toptash marosimini bajargan-bajarmaganimni bir necha marta so'rashdi, men esa ularga mujmal javob berish bilan kifoyalandim. Biroq badjahl yigit – shkiper¹ meni yapon ofitseriga ko'rsatib, but toptamaganimni aytdi. Lekin men haqimda maxsus farmoyish olgan ofitser bu yaramas odamning orqasiga bambuk tayoq bilan yigirma marta tushirdi. Shundan keyingina bunaqa savol bilan menga hech kim tiqilinch qilmaydigan bo'lib qoldi.

Sayohat paytida esda qolishga arziydigan hech qanday voqealarning yuz bermadi. Yaxshi Niyat buruniga qadar hamroh shamol esdi. Biz ichimlik suv olish uchun u yerda bir necha kun to'xtadik. 1710-yilning 10-aprel kuni sog'-salomat Amsterdam shahriga yetib keldik, yo'lida to'rt kishini yo'qotdik: uchtasi kasal bo'lib o'ldi, to'rtinchisi Gvineya sohillarida bizan-machtadan dengizga qulab tushdi. Amsterdamdan shu shaharga qarashli bo'lgan kichikroq kemada Angliyaga jo'nadim.

16-aprel kuni Daunsda langar tashladik. Ertasi kuni sohilga chiqdim va besh yarim yillik judolikdan keyin yana o'z vatanimni ko'rdim. Men to'ppa-to'g'ri Redrifga yo'l oldim, o'sha kuni tush paytida – soat ikkilarda uyga yetib bordim, xotinim, bola-chaqlarimni sog'-salomat holda ko'rdim.

¹ Shkiper (*inglizcha+gollandcha*; kema kapitani) – 1) savdo kemasining kapitani; 2) dengiz kemasida xo'jalik boshlig'i; 3) palubada bor narsalar uchun javobgar shaxs.

TO'RTINCHI QISM

GUIGNGNMLAR

MAMLAKATIGA SAYOHAT

C.E.Brock
1894.

BIRINCHI BOB

Muallif kema kapitani bo'lib sayohatga otlanadi. Kema guruhi muallifga qarshi fitna uyushitiradi. Uni ancha vaqtga-chá kayutada qamoqda saqlashadi, keyin noma'lum mamlakat sohiliga tashlab ketishadi. Muallif mamlakat ichkarisiga yo'il oladi. Yexu deb nomlangan alohida hayvon zotlarining ta'rifi. Muallif ikkita guingngnmni uchratadi.

Men uyda xotin va bola-chaqalarim bilan besh oyga yaqin istiqomat qildim, agar tinch va osoyishta hayot kechirishding qadriga yetganimda, o'zimni eng baxtiyor odam deb hisoblashim mumkin edi. Menga o'zim uchun o'ta foydali shart-sharoitda, uch yuz ellik tonna yuk ko'taradigan eng yaxshi savdo kemasi «Advenchyurer»ga kapitanlik lavozimini taklif qilishdi, ko'p ikkilanib o'tirmay taklifni qabul qildim. Dengizda kema boshqarishning ipidan ignasigacha bilaman, xirurglik esa jonga tegdi. Shuning uchun ham, bu ishni o'mni kelib qolsa qilishdan bo'yin tovlamay, kema shifokorligiga ancha bilimdon yigit Robert Pyurefani taklif qildim. Biz 1710-yil 7-sentabr kuni Portsmutdan yo'nga chiqdik. 14-sentabr kuni Tenerif yonida Kampeshiga sandal daraxti uchun ketayotgan bristollik kapitan Pokokkni uchratdim. Lekin 16-kuni ko'tarilgan bo'ron bizni bir-birimizdan ajratib yubordi. Angliyaga qaytib kelganimdan keyin bilsam, uning kemasi cho'kib ketibdi, butun ekipajdan faqat bitta yunga jon saqlab qolibdi. Bu kapitan ajoyib yigit, tengi yo'q dengizchi, lekin o'lardek o'jar edi. Xuddi ana shu o'jarligi uni halok etganiga shak-shubham yo'q.

Safar davrida kemamdag'i bir necha matros tropik bezgakdan o'ldi. Ulaming o'rnini to'ldirish maqsadida Barbadosdaya va kema xo'jayining topshirig'iga binoan borilgan Antil orollaridan odam yolladim. Ko'p o'tmay bu qilmishimdan pushaymon yedim. Yollangan matroslarimning ko'pchiligi ancha shubhali edi, keyinroq ular dengiz qaroqchilari bo'lib chiqishdi. Kemada ellik odamim bor edi. Menga Janubiy okean hindulari bilan savdo lish hamda shu kenglikdag'i kam ma'lum bo'lgan joylarda

tekshirish ishlari olib borish topshirilgandi.

Men kemaga yollab olgan ablahlar boshqa matroslarni ham o‘z tomonlariga og‘dirib olishibdi. Meni hibsga olish va kemani egallashga ahd qilishibdi. Bu fitnani zudlik bilan bajarish kerak ekan. Bir kuni ertalab fitnachilar kayutamga bostirib kirishdi, qo‘l-oyoqlarimni bog‘lashdi, qarshilik ko‘rsatsang dengizga uloqtiramiz, deb dag‘-dag‘a qilishdi. Qismatimga tan berib bo‘ysunishdan va o‘zimni asir deb bilishdan boshqa ilojim qolmadi. Qaroqchplar meni boshqa qarshilik ko‘rsatmaslik uchun qasam ichishga majbur etishdi. Ularning talabini bajo keltirganidan so‘ng qo‘l-oyoqlarimni yechishdi, lekin meni karavotga zanjirband qilib, kayutam eshigi oldiga qurolli soqchi qo‘yishdi va unga, qutulish uchun sal-pal uringudek bo‘lsam ham meni otib tashlash topshirildi. Ular kayutamga suv, ovqat kiritib turishdi, kemani boshqarishni o‘z qo‘llariga olishdi.

Qaroqchilar ispan kemalarini ta‘qib qilish va talashga ahd qilishdi. Lekin bunday qilish uchun ular juda ozchilik edi. Shuning uchun ular kemadagi mollarni sotmoqchi va ekipajni to‘l dirish uchun Madagaskar oroliga bormoqchi bo‘lishdi. Qaroqchilar bir necha kun okeanda suzishdi, hindularga mol sotishdi. Lekin men ularning qaysi tomonga ketayotganini bilmasdim, chunki hamisha kayutada qamoqda edim, daqiqa sayin jazolanimni kutib o‘tirardim, chunki ular jazolamoqchi ekanliklarini tez-tez pisanda qilib o‘shqirishardi.

1711-yil 9-may kuni kayutamga Jems Uels degan kimsa kirdi va kapitan unga meni sohilga tashlab ketish haqida buyruq bergenini aytdi. Men uni insofga chaqirishga urindim, lekin iltimoslarim yerda qoldi. Hatto u yangi kapitanlarining nomini aytishdan ham bosh tortdi. Qaroqchilar eng yangi kiyimlarimni kiyishga, ichki kiyimlar solingan tugunchani olishga ruxsat berishdi; qurollardan faqat xanjarimni qoldirishdi. Ular shu qadar marhamatli bo‘lishdiki, hatto cho‘ntaklarimni ham tintishmad; cho‘ntagimda pul va mayda-chuyda narsalar bor edi. Keyin meni qayiqqa o‘tqazib, kemadan bir liga narida ko‘rinib turgan sohil tomon yo‘l olishdi. Qaroqchilar meni sohilning sayoz joyiga tushirib, o‘zları orqaga qaytishdi. Men hech bo‘lmasa bu yer qaysi mamlakat ekanligini aytinlar, deb iltimos qildim. Lekin

meni olib kelgan odamlar bu haqda mendan qutulishni niyat qilib qo'yanini aytishdi. Keyin Ular o'zлari kapitan deb atayotgan kishi kemadagi yuklar sotilib bo'lishi va Madagaskarga boradigan vaqt yetishi bilanoq mendan qutilishni niyat qilib qo'yanini aytishdi. Keyin qayiq orqaga qaytdi. Ular xayrlashisharkan, omad tilashdi, suv ko'paymasdan sohilga chiqib olishni maslahat berishdi.

Ularning maslahati oqilona edi, men sayoz joylardan sohilga tomon yurdim. Qirg'oqqa yetgach, dam olish uchun bir tepalikka o'tirdim, endi nima qilsam ekan, deb xayolga cho'mdim. Menda ortiqcha ovqat ham, uni topish vositasi ham yo'q edi.

Men yoppa-yolg'iz, qurolsiz edim. Yonimda dastlab uchragan yovvoyi odamlar qo'liga o'zimni topshirib, ularning hurmat va e'tiborini qozonadigan bir qancha bilaguzuk, shisha va boshqa narsalardan yasalgan mayda-chuyda bezaklar bor edi. Dengizchilar notanish mamlakatlarga otlanayotib ana shunaqa bezaklarni g'amlab olishadi. Men ham kayutani tark etayotib, ulardan cho'ntagimga solib olgandim. Xuddi shu qarorga kelib, o'mimdan turdim va mamlakat ichkarisiga qarab yo'l oldim.

Qarshimda kenggina tekislik yastanib yotardi. Uni uzun daraxtlar safi kesib o'tgan. Lekin daraxtlar inson qo'li bilan o'tqazilgan emas. Daraxtlar oralig'idan ko'm-ko'k o'tloqlar, suli¹ ekilgan ekinzorlar ko'zga tashlanadi. Men atrofga alanglab, hadik bilan oldinga ketaverdim. Doimo, ishqilib biror kimsa menga qo'qqisdan yon yoki orqa tomondan hujum qilib qolmasin-da, deb qo'rqib bordim.

Bir ozdan keyin qatnov yo'lga chiqdim. yo'lda juda ko'p odam izlari, bir nechta sigir izlari ko'zga tashlanardi. Hammasidan ham ot izi ko'p edi. Nihoyat dalada qandaydir hayvonlarni ko'rib qoldim. Ana shu hayvonlarning bir nechtoni daraxt tepe-sida o'tiribdi. Ularning g'alati va ajib ko'rinishi meni tashvishga solib qo'ydi. Ularga durustroq tikilish uchun buta ortiga yotdim. Ulardan ba'zilari men yashirinib yotgan joyga yaqinlashib kelishdi, shunda ularni sinchiklab ko'rib oldim. Ularning bosh va ko'kraklari jun bilan qoplangan, ba'zilarining juni jingalak,

¹ Suli – boshoqdoshlarga mansub, yem uchun ekiladigan g'alla o'simligi va uning doni, g'allasi.

boshqalariniki silliq. Ko'platining sozoli eehkimikiga o'chiriydi Yelkalari va qo'llarining ustki qismini ham kaltagima juri qoplo-gan. Ular qip-yalang'och bo'lib, terilari to'q jigar rangi tuda Dumlari yo'q. Urg'ochilaridagi erkaklaridan kichikroq boshlari idu uzun, silliq soch, yuzlari sif-silliq, tamalari mayin tuk bilan qoplangan, erkak va urg'ochilarining sochlari har xil nupda: jigar rang, qora, sariq. Ukar bit joyda tek turmay, kishi huyron qoladigan darajada chaqqonlik bilan yugurishar, irg'ishlishi shidi, old va orqa oyoqlaridagi qattiq va o'tkir tirmoqlari ularning olmaxon singari epchillik bilan eng baland daraxtlarga ham tirmashib chiqib ketishlariga imkon berardi. Nullas, sayohatlarim paytida hech qachon bulardan ham xunuk, jirkanch maxluqlarni uchratmagandim. Shuning uchun ham ularga uzoq tikilib o'tirmadim. Jirkangan va nafratlangan holda yashiringan joyimdan chiqdim, yo'lga ravona bo'ldim. birorta hinduning kulbasiga uchrarman, degan umidda bo'ldim.

Biroq, endigina besh-olti qadam qo'ygan ham edimki, ro'paramda haligi jirkanch maxluqlardan biri paydo bo'ldi. U men tomonga chopib kelardi. U meni ko'rib to'xtadi, ko'zini dahshatdan ola-kula qilib menga boqdi. Keyin, yaqinroq kelib, yo qiziqsinibmi, yo yomon niyatdami – buni bilolmadim – oldingi oyoqlarini ko'tardi. Men xanjarimni sug'urib, o'tmas tomoni bilan jon-jahdim-la maxluqning panjasiga urdim. Bu mammakat odamlari, ularga qarashli hayvonlarni chavaqlab tashlasam. yana mendan achchiqlanishmasin, deb hadiskiradim, shu vajdan xanjarning tig' tomonini ishga solishni istamadim. Haligi hayvonning qo'li qattiq og'riganidan juftakni rostlab qochib qoldi. hamma yoqni boshiga ko'tarib chinqirdi, ovozini eshitib, qo'shni daladan xuddi uning o'ziga o'xhash maxluqlarning qirqtasi podaga o'xhab yopirilib keldi, qiyqirib va aftlarini vahimali bujmaytirib meni qurshab olishdi. Men daraxt tagiga qarab qochdim, uning tanasiga orqamni qilib, ularni o'zimga yaqinlashtirmay hanjarim bilan hamla qila boshladim. Lekin ahvolim juda nochor edi. Bu hayvonlarning bir nechasi daraxt ustiga chiqib, tepadan menga hujum qilishga hozirlandi. Boshqalari esa tobora qurshov halqasini toraytirib kela boshladi.

Qutulish umidi puchga chiqib, endi osonlikcha jon ber-

maslikka hozirlanib turgan ham edimki, birdan dushmanlаримнинг qандайдир sarosimaga tushib qolganini sezib qoldim.

Oradan yana bir lahma o'tgach, ularning hammasi shoshapisha qochib qolishdi. Bir oz kutib turgach, qo'rqmay daraxt tagidan uzoqlashdim, yo'limda davom etdim. Ularni bunchalik vahimaga tushishiga sabab bo'lgan narsani hech bilolmasdim. Chapga o'girilib, dala bo'y lab bamaylixotir qadam tashlab bora-yotgan otga ko'zim tushdi. Meni ta'qib qiluvchilar uni mendan oldin ko'rib, qochib qolgan bo'lsa kerak. Ot menga yaqinlashgach, bilinar-bilinmas, bir seskandi, so'ng darhol o'zini o'nglab olib, nihoyatda ajablangan holda aftimga tikilib turaverdi. U qo'l-oyoqlarimga nazar tashladi, atrofimda bir necha bor aylandi. Men yurmoqchi bo'ldim, lekin ot yo'limni to'sdi, menga yuvosh va beg'araz tikilishda davom etdi, uning hulqidan meni xafa qiladigan chog'i yo'q edi. Shu alpozda bir-birimizga ancha tikilishib turdik.

Nihoyat yurak yutib, uni silash niyatida qo'limni yoliga qo'ydim. Biroq ot mening iltifotimga nafrat bilan qaradi, boshini silkitib, qovog'ini soldi, oldingi o'ng oyog'ini asta ko'tarib, qo'limni nariga surib qo'ydi. Keyin ot shunchalik ifodali, ma'noli kishnadiki, u o'z tilida gapirmayaptimikan, deb o'y lab qoldim.

Ko'p o'tmay uning yoniga yana bir ot keldi. Har ikkala ot bir-biriga takalluf bilan salom berdi. Ular oldingi o'ng oyoqlarini bir-birlarinikiga asta tegizishdi va ohangini tez-tez o'zgartib kishnay boshlashdi. Keyin mendan bir necha qadam nariga borib, muhim masalani hal qilayotgan odamlarday, yonma-yon sayr qilishga tushishdi. Goh-goh, qochib ketmadimikan deb, men tomonga ham ko'z qirlarini tashlab turishdi. Bu aqlsiz hayvon-larning xulqiga qarab turib, mabodo bu mamlakatda oddiy to'rt oyoqli hayvonlar shunday bo'lsa, ikki oyoqlilari qanday ekan, deb o'y lab qoldim. Ehtimol, ular yer kurrasidagi eng aqlli odamlardir. Bu fikr meni g'oyat tetiklantirib yubordi, birorta uyga yetib olmagunimcha yoki shu yerliklardan birortasini uchratmaguncha yo'lda davom etishga ahd qildim. Lekin chipordan kelgan birinchi ot ketayotganimni ko'rib, orqamdan shunday ma'noli kishnadiki, uning nima deyayotganini tushunganday

bo'ldim. Men darhol orqamga qaytdim va boshqa farmoiyishlarni kutib yoniga kelib turdim. Shuni e'tirof etishim kerakki, garchi qo'rqayotganimni zo'r berib yashirsam-da, bu sarguzashtning oqibatidan hadiksiray boshladim. Hozirgi ahvolim havas qiladigan darajada emasligini kitobxon tasavvur qilayotgan bo'lsa kerak.

Ikkala ot menga yaqinlashib, yuz va qo'llarimni astoydil ko'zdan kechira boshlashdi. Kulrang ot oldingi o'ng oyog'inining tuyog'i bilan shlyapamni ishqalagandi, u ezg'ilanib ketdi, uni boshimdan olishga majbur bo'ldim. Shlyapamni to'g'rilib, yana kiydim. Xatti-harakatlarim kulrang ot va uning sherigi qora to'riqni ancha hayratga soldi. Qora to'riq kaftanimning etagini ushladi, uning bemalol hilpirab turishi har ikkovini yana hayronlikka soldi. Qora to'riq terimning rangi va yumshoqligidan ajablangan bo'lsa kerak, o'ng qo'limni silashga tushdi. U qo'limni tuyoqlari va baqayi bilan shunday qisdiki, og'riqdan dodlab yubordim. Ot shu zahotiyooq qo'limni qo'yib yubordi, shundan keyin har ikkovi meni ehtiyyotkorlik bilan ushlay boshlashdi. Kavush va paypoqlarim ularni hayratga soldi. Ular anchaga paypoq va kavushimni ushlashdi, ularga ko'z uzmay tikilishdi, o'z hayratlarini oyoqlarini qimirlatishib, kishnashib izhor etishdi. Umuman olganda, bu hayvonlarning fe'l-atvori o'zining 'mantiqiyligi va mulohazakorligi bilan ajralib turardi, oqibat natijada menda, bular ot qiyofasiga kirib qolgan sehrgarlar emasmikan, degan fikr tug'ildi. Ular yo'lda xorijiy bir odamni uchratib, uni mazax qilib, qo'rqtishyapti. Ehtimol, udar chindan ham kiyimi, yuz tuzilishi, qaddi-qomati bu yiroq mamlakatda yashaydigan odamlarga o'xshamagan odamni ko'rib hayron qolishayotgandir. Shunday fikrga keldim-da, ularga quyidagicha murojaat qildim. «Jentlmenlar, sizlar chindan ham men o'ylagday sehrgar bo'lsangiz hamma tillarni tushunasiz. Shuning uchun siz muhtaram zotlarga ma'lum qilaman: men faqir bir inglizman. Yovuz taqdir meni mamlakatingiz sohillariga tashladi. Mening birortangizga, haqiqiy otga minganday, mini-shimga ruxsat beringlar, birorta xutor¹ yoki qishloqqa borib, u

¹ Xutor (ruscha) – uylar bilan alohida ajratib, muayyan shaxsga qarashli yer maydoni.

yerdan o'zimga boshpana topib olay. Xizmatlaringiz evaziga tashakkur izhor etib, sizlarga manovi pichoqni yoki bilaguzukni hadya qilaman». Men o'sha zahoti har ikkalasini cho'ntagimdan chiqardim.

Men gapi rayotganda har ikkala ot gaplarimni zo'r e'tibor bilan tinglayotganday jim turishdi. Gapimni tamomlagach, ular bir-birlariga yuzlanib, o'zaro gaplashayotganday bir necha bor kishnashdi. Shu payt ularning tili tuyg'ularni bemalol ifodalay olishini payqab qoldim, so'z va ayrim tovushlarni anglatishda xitoy tilidan ham oson til ekan.

Har ikkala otning bir necha bor yexu so'zini takrorlaganini aniq eshitdim. Garchi uning ma'nosini tushunmasam-da, har holda, ular gapga ovora bo'lib turganda uni o'zlashtirib olishga urindim. Ular gaplarini tugatishlari bilanoq otning kishnashiga o'xshagan ohangda bir necha bor «exu», «exu» deb baqirdim. Bu, aftidan, ularni juda hayron qoldirdi, keyin kulrang ot meni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatmoqchi bo'lgandek, ana shu so'zni ikki marta takrorladi. Men unga ergashib, bu so'zni, imkoniboricha, aniq talaffuz qilishga urindim va bir oz chala bo'lsa-da, har qalay, muvaffaqiyatga erisha boshladim. Shundan keyin qora to'riq oldingidan ham qiyinroq guigngnm degan yana bir so'zni aytirishga urindi. Bu so'zni aytish oldingisidan ancha mushkul bo'ldi, biroq ikki-uch marta uringach uni aniq talaffuz eta oldim. Har ikkala ot, chamasi, mening idrokligimdan hayron qolishdi.

Do'stlar yana bir oz gaplashib turishgach, dastlab uch-rashgan paytlaridagidek, tuyoqlarini taqillatishdi-da, ajralishdi. Shundan keyin kulrang ot menga, oldiga tushishimga ishora qildi. Durustroq rahnamo topgunimga qadar uning taklifiga bo'y sunishni oqilona ish deb bildim. Qadamimni sal sekinlatgan edim, ot: «**g g u u n , g g u u n**» deb kishnay boshladi. Bu kishnash qanday ma'noni bildirishini anglab, unga charchaganimni, tezroq yurishga qurbim yetmasligini, iloji boricha, tushuntirishga urindim. Shunda ot to'xtadi, dam olishim uchun imkon berdi.

IKKINCHI BOB

Guigngnm muallifni o'zi yashaydigan uyg'a olib keladi, bu xonadonning ta'rifi. Muallifning qarshi olinishi. Guigngnmlar ovqati. Bu mamlakatda nima bilan tirikchilik qilishini bilmay muallif garang bo'ladi. Mushkul ahvoldan qutulish yo'li. Bu mamlakatda muallifning yegan ovqatlari.

Uch milyaga yaqin yo'1 bosganimizdan keyin uzun, lekin pastakkina bir uyg'a yetib keldik. Uyning devorlari chetan¹ devor bo'lib, tomi poxol bilan yopilgandi. Uyni ko'rgan zahotimoq yengil nafas oldim, cho'ntagimdan bir qancha bezaklarni chiqardim. Mana shu bezaklar tufayli uy egalari meni xushnudlik bilan qarshi oladilar degan umidda edim. Ot uyg'a kirishimga imo qildi, men taxta poli bo'lmasa ham tekis va kenggina xonaga kirdim; devorning bir tomonida bir necha oxur turardi. Bu yerda uchta xachir va ikkita baytal bor ekan; shunisi qiziqliki, ular oxurlarida tik turib yem yeishmayapti, balki itlarga o'xshab cho'nqayib o'tirishibdi. Boshqa otlar esa uy-ro'zg'or ishlari bilan band; bu hol meni battar hayratga soldi. Oqibat-natijada, mana shunday aqlsiz hayvonlarni bunchalik ishga o'rgatgan xalq o'zining donishmandligi bilan yer kurrasidagi boshqa hamma xalqlardan shubhasiz ustun tursa kerak, degan xulosaga keldim. Boshqa otlar meni badkorlik bilan qarshi olmasligi uchun kulrang ot orqamdan ichkariga kirdi. Xo'jayin singari, buyruq ohangida bir necha bor kishnadi, boshqa otlar esa darhol itoatkorlik bilan unga javob qaytarishdi.

Bu yerda shu xonadan tashqari unga yopishtirib qurilgan yana uchta xona bor edi. Xonalar o'zaro katta-katta eshiklar orqali tutashgan edi. Eshiklar devorga bir-biriga qarama-qarshi qilib o'matilgani uchun birinchi xonadan oxirisigacha bema'lol o'tish mumkin edi. Biz ikkinchi xonaga kirdik. Bu yerda kulrang ot kutib turishimga ishora qilib, o'zi uchinchi xona tomon ketdi.

¹ Chetan – 1) sochiluvchi yuklarni tashish uchun tol, tut novdalaridan to'qib yasalgan maxsus kajava, kuzov; 2) chetandan qilingan, chetan bilan o'rulgan (asarda shu ma'noda); 3) ra'noguldoshlar oilasiga mansub, qizil yoki sarg'ish shoda-shoda mevali daraxt yoki buta hamda uning mevasi.

Men ikkinchi xonada qolib, uy egasi va uning xotiniga ikkita pichoq, qalbaki gavhar o'rnatilgan uchta bilaguzuk, kichkinagina ko'zgucha va bir shoda marjonni hadya qilish uchun hozirlab turdim. Ot uch-to'rt marta kishnadi, bunga javoban inson ovozini eshitish umidida, butun vujudimni quloqqa aylantirdim. Lekin men yana kishnash ovozini eshitdim, bu ovoz oldingisidan ancha muloyim, nozik edi. Men beixtiyor: «Ehtimol, bu uy muhtaram bir zotga qarashli bo'lsa kerak, chunki meni ichkariga qo'yish uchun shunchalik tantana bo'lyapti», – deb o'yladim. Nahotki shunday muhtaram zotning otlardan boshqa xizmatkorlari bo'lmasa? Bu mening tushunchamdan ancha yuqori edi. To'satdan, boshimga tushgan yo'qchilik va azob-uqubatlardan aqldan ozib qolmadimmikan, deb qo'rqib ketdim. O'z-o'zimni majbur etib, atrofga e'tibor bilan nazar tashladim: men turgan uy oldingisiga o'xshatib jihozlangandi, faqat zeb-ziynatlar ancha chiroyli edi. Ko'zimni bir necha marta ishqaladim, baribir, qarshimda o'sha narsalar turardi. Uyg'onish uchun qo'l va biqinlarimni chimchilab ko'rdim, chunki bularning hammasini tushimda ko'rayotgandek edim. Biroq chimchilashlar ham foyda bermadi: men hamon o'sha xonani, o'sha polni, o'sha oxurlarni ko'rardim. Shunda men, bu ko'rayotganlarim jodu va sehr, degan uzil-kesil bir fikrga keldim. Xuddi shu lahzada ostonada kulrang ot ko'rindi va orqasidan uchinchi xonaga kirishimga imladi; u yerda chiroyli bir baytalmi ikkita toychog'i bilan ko'rdim. Ular poxoldan yasalgan, ozoda va pokiza bo'yra ustida orqa oyoqlarini taglariga bosib o'tirishardi.

Ichkariga kirganimda baytal darhol o'rnidan turib, menga yaqinlashdi. Qo'l va yuzlarimga diqqat bilan tikildi, nafratlanganday yuzini o'girdi. Keyin kulrang otga yuzlandi, ular o'rtasida bo'lib o'tayotgan suhabatda, men hali ma'nosiga tushunib yetmagan «exu» so'zi bir necha bor takrorlandi. Evoh! Tahqirlanishimni qarangki, buning ma'nosini keyin bilib qoldim.

Kulrang ot menga imo qilib, yo'l-yo'lakay ko'p marta undan eshitib kelgan – orqamdan yur degan ma'noni bildiruvchi «**g g u u n**», «**g g u u n**» so'zini takrorlay-takrorlay, meni orqa hovliga olib chiqdi. Uydan sal narida kattagina saroy bor ekan. Biz saroy ichiga kirdik, u yerda men daraxt tagida o'zimni

himoya qilgan haligi jirkanch maxluqlardan uchtasini ko'rdim. Ular ko'rinishi o'ta xunuk ildiz va xom go'shtlarni ochosatlik bilan tushirishyapti. Keyin bilsam, ular yeyayotgan narsalar harom o'lgan it, eshak va sigirlarning go'shti ekan. Har uchala maxluq ham burnidan yo'g'on xodaga bog'lab qo'yilibdi. Ular go'shtlarni old panjalarida mahkam ushlab, tishlab tortqilashardi.

Uy egasi bo'lmish ot o'z xizmatkori to'riq xachirga ulardan eng yirigini yechib, tashqariga olib chiqishni buyurdi. Xo'jayin bilan xizmatkor bizni yonma-yon qo'yib, diqqat bilan taqqoslay boshlashdi, so'ng «exu» so'zini bir necha bor takrorlashdi. Yonimda turgan mana shu jirkanch hayvon tashqi ko'rinishi bilan insonni eslatishini payqab, dahshat va hayratga tush-ganimni ta'riflash qiyin. To'g'ri, uning yuzlari keng va yapaloq, burni puchuq, og'zi katta, lablari do'rdoq edi, lekin bu xislatlar ko'proq yovvoyi odamlarda uchraydi, chunki yovvoyi ona o'z bolasini mukkasiga yotqizadi va orqasida ko'tarib yuradi, natijada bolaning burni ha deb onasining orqasiga ishqalanaveradi, Yexuning old panjası mening qo'limdan tirnoqlarining uzunligi, terisining dag'alligi, kaftlarining jigar rang tusda bo'lishi bilan farq qilardi, buning ustiga uning panjasining orqa tomoni jun bilan qoplangan. Shuningdek, yexuning orqa oyoqlari ham menikidan uncha farq qilmasdi. Garchi otlar buni payqamagan bo'lsa-da, men darhol fahmladim. Chunki oyog'imda paypoq va kavushlarim bor edi-da.

Hammasidan ham, chamasi, har ikkala otni kiyim-kechagim hayronlikka soldi. Kiyim nimaligi haqida ular hech qanday tasavvurga ega emasdi, kiyimlarim tufayli esa mening tanam yexunikidan tubdan farq qilib turardi.

To'riq xachir tuyoqlari orasiga qandaydir ildizni qisib menga uzatdi. Men ildizni oldim, hidlab ko'rib, nazokat va odob bilan qaytarib berdim. Shunda u og'ilxonadan bir bo'lak eshak go'shti keltirdi, go'shtdan shunaqayam badbo'y hid anqirdiki, ko'nglim aynib, teskari boqdim. Xachir go'shtni yexuga tashladи, u zum o'tmay uni yeb qo'ydi. Keyin ot menga pichanni ko'rsatdi, bu menga ovqat o'rniga o'tmasligini bildirib, bosh chayqadim, Shu payt chinakamiga qo'rqib ketdim: bu yerda o'zimga o'x-shaganlarni topolmasam ochimdan o'laman, degan fikr yarq etib

miyamga keldi. O‘z-o‘zidan ma’lumki, yexu mening toifamga kirmaydi. Bu jirkanch hayvonlarni inson bilan taqqoslash haqidagi fikr o‘sanda qattiq g‘azabimni qo‘zg‘atdi. Tirik jonzotlar ichida hech qachon bunaqa jirkanch, kishi hazar qiladiganini uchratmaganman; bu mamlakatda ular bilan qanchalik yaqinroq tanishsam, ularga nisbatan nafratim shu qadar ortib bordi. Ot menga o‘grilib, oldingi tuyoqlarini og‘ziga olib keldi, men nimalar yeyishim mumkinligini bilish maqsadida bir qancha imo-ishoralar qildi. Lekin men unga tushunadigan qilib javob qaytara olmasdim, mabodo u meni tushungan taqdirda ham bundan biror naf chiqarmidi? Darvoqe, menga mos keladigan ovqatni u qayerdan topib beradi?

Shu payt yonginamizdan bir sigir o‘tib qoldi. Men uni barmog‘im bilan ko‘rsatdim, unga yaqinlashib, sutidan sog‘ib olish istagini bildirdim. Meni darhol tushunishdi, kulrang ot meni yana uyga olib kirdi va baytal xizmatkorga xonalardan birini ochishni buyurdi, u yerda ko‘pgina sopol va yog‘och idishlarda sutlar bor ekan. Baytal menga katta kosadagi sutni uzatdi, men uni xur-xur qilib ichdim, o‘zimni ancha tetik va bardam his etdim.

Tushga yaqin to‘rtta yexuchanasimon aravani sudrab keldi. Aravada keksa bir ot o‘tirardi – u zodagonlardan bo‘lsa kerak. U aravadan orqa oyoqlarida yurib tushdi, chunki old tomondagi chap oyog‘i lat yegan ekan. Bu ot xo‘jayinimnikiga tushlikka kelibdi, xo‘jayinim uni izzat-ikrom bilan kutib oldi. Ular eng yaxshi jihozlangan xonada ovqatlanishdi; ovqatning ikkinchisiga sutda qaynatilgan suli tortildi; mehmon ovqatni issig‘ida yedi, boshqa otlar esasovutib yeyishdi. Oxurlar xona o‘rtasiga doira shaklida qo‘yildi, har bir oxurning kataklari bo‘lib, bu yerdagilar miqdoriga teng edi, otlar bo‘yra ustida joy-joylarini topib, odob saqlab o‘tirishdi. Har bir ot va har bir baytal o‘ziga tegishli xashakni va sutda pishirilgan suli bo‘tqasini alohida yedi. Tushlik juda batartib, yaxshi o‘tdi. Toychoqlar odob saqlab o‘tirishdi, mezbonlar esa mehmonga zo‘r iltifot va izzat ko‘rsatishdi. Kulrang ot meni yoniga chaqirdi va o‘z do‘sti bilan men haqimda uzundan uzoq suhbatga berilib ketdi. Buni ularning tez-tez menga qarab qo‘yishlaridan hamda «exu» so‘zining tak-

rorlanib turishidan sezdim. Cho'ntagimga qo'linni solsam, qo'l-qopim turibdi. Uni kiygim kelib ketdi. Kulrang xo'jayinim qo'l-qop kiyib olganimni ko'rib, hayton qoldi va imo-ishora bilan oldingi oyoqlaringga nima bo'ldi, deb so'ray boshladi. U bir necha marta qo'lqopga tuyeqlarini tegizdi, qo'limga oldingi holatga keltirishim kerakligini uqtirdi. Men unga itoat etdim, qo'lqopni yechib, cho'ntagimga solib qo'ydim.

Bu qilib'im qizg'in gap-so'zga sababchi bo'ldi, xulq-odobim bilan ularning e'tiborini qozonganimni payqadim. Menga o'rganib olgan so'zlarimni aytishni buyurishdi. Suhbat davomida xo'jayin menga suli, sut, olov, suv va boshqa narsalarning qanday aytishini o'rgatdi. Bu so'zlarini o'rganish uncha qiyin bo'lmadi. Chunki bolaligimdayoq boshqa tillarni o'rganishda qobiliyatatliligidan bilan ajaralib turardim.

Tushlikdan keyin xo'jayinim bo'lmish ot meni chetga chaqirib, imo ham so'z bilan mening hech narsa yemayotganidan juda tashvishda ekanligini aytdi. Chunki hanuzgacha sufi yeyishdan bosh tortayotgan edim. Xuddi shu paytda miyamga sulidan non tayyorlash mumkin-ku, degan fikr kelib qoldi. To o'zimga o'xshagan odamlar yashaydigan biror mamlakatga ketish fursati yetib kelguncha non bilan sutga qanoat qilib yashash mumkin. Guigngmlar tilida suli g l u n g deyiladi. Men ana shu so'zni bir necha marta takrorladim. Xo'jayin o'sha zahotiyoy xizmatkor – oq baytalga yog'och idishda suli keltirishni buyurdi. Men sulini bir amallab qovurdim, po'stlog'ini chiqarib tashlash uchun ishqaladim. Keyin donni yelpib, ikkita tosh vositasida yanchdim: suv olib, xamir qordim, olovda non pishirdim hamda qaynatilgan sut bilan yedim.

Bu ovqat Yevropaning ko'pgina mamlakatlarida rasm bo'lsa-da, menga o'ta mazasiz bo'lib tuyuldi. Lekin vaqt o'tishi bilan bunga ko'nikib ketdim. Aytmoqchi, sayohatlarim paytida bundan ham battar ovqatlarni yeganman, men insenning hayot kechirishi uchun uncha ko'p narsa kerak bo'limasligiga yana bir karra ishondim.

Ba'zan yexuning sochidan yasalgan tuzoqda quyon yoki birorta qushni ilintirdim; ba'zan yeb bo'ladigan o't-o'lanlarni topib qaynatdim va zirovar o'mida nonga qo'shib yedim; ba'zida

esa o'zim uchun sутдан yog' oldim, qatiq ichdim.

Avvaliga tuz bo'lmanligi juda o'tib ketdi, keyin esa usiz ham tirikchilik o'ta boshladi.

Tuzni, dastavval, ziyofat paytlarida ishtaha ochish uchun iste'mol qilishgan; keyinroq esa tuzli narsa yeyish odat tusiga kirib ketgan. Biz tuzni suyub yeydigan birorta ham hayvonni bilmaymiz. Har holda, shuni aytishim kerakki, mutlaqo tuz bo'l-masa-da, dag'al va faqirona ovqat yesam-da, shu mamlakatda yashab turgan paytimda biror marta ham kasal bo'lmadim.

Kech.kirishi bilan xo'jayinim bo'l mish ot uydan olti yard naridan, yexular turadigan og'ilxonadan alohida bir uyni menga ajratib berdi. U yerda ozgina poxol bor ekan, kiyimimni ustimga yopib, qattiq uyquga ketdim. Ko'p o'tmay bundan ham yaxshiroq joylashib oldim, kitobxon buni shu mamlakatdagi hayotining to'liq tafsilotiga bag'ishlangan keyingi hikoyamdan bilib oladi.

UCHINCHI BOB

Muallif mahalliy tilni astoydil o'r ganadi. Uning xo'jyini bo'l mish guigngnm mashg'ulotlarda unga yordamlashadi. Juda ko'p hurmatli guigngnmlar muallifni ko'rgani kelishadi. U xo'jayiniga o'z sayohatlari haqida qisqacha so'zlab beradi.

Asosiy mashg'ulotim til o'r ganish bo'ldi; uyda xo'jayin-(kulrang otni bundan bu yog'iga shunday deb atayman) va uning bola-chaqalaridan tortib, to oxirgi xizmatkorgacha mening til o'r ganishimga astoydil yordam berishdi. Ularga bu qo'pol hayvon qandaydir mo'jiza sharofati bilan aqli zot xislatlarini namoyish etayotganga o'xshab ko'rindi. Men u yoki bu narsani barmog'im bilan ko'rsatar va nomini so'rар ediim. Narsalarning nomini yodlab olishga intillardim, keyin esa qulay fursat topib kundalik daftaramga yozib qo'yardim. Talaffuzni yaxshilash uchun oila a'zolaridan har bir so'zni bir necha marta takrorlashni iltimos qilardim. Mashg'ulotlarimda xo'jayinimning to'riq xachiri - xizmatkor ayniqsa bajonidil yordam berdi.

Guigngnmrlarning talaffuzi burun va bo'g'izdan chiqadi;

guigngnm tili menga ma'lum bo'lgan yevropa tillari ichida ko'proq yuqori golland yoki nemis tiliga o'xshab ketadi, lekin bu til ulardan ko'ra nafisroq va burroroq.

Xo'jayinim tezroq shu yerning tilida gapirishim va o'z boshimdan o'tgan voqealarni hikoya qilib berishimni toqatsizlik bilan kuta boshladi. U har bir kuni menga til o'rgatish uchun bir necha soatlab vaqt sarfladi. U mening yexu ekanligimga (buni u keyin aytdi) ishonchi komil ekan. Lekin mening idroklliligm, xushmuomala va batartibliligm uni hayratga solibdi, chunki bunday sifatlar bu hayvonlarga mutlaqo xos emas ekan.

Xo'jayinim qayoqdan kelganim, o'z xatti-harakatlarim-dagi bunchalik fahm-farosatga qayerda erishganimni bilishga oshiqardi. U mendan tezroq sarguzashtlarim tarixini eshitgisi kelardi. Uning kutish soatlari oz qolganiga ishonchi komil edi: guigngnm tilini o'rganishda ajoyib yutuqlarga erishayotgandim. O'rganib olgan so'zlarimni yaxshilab eslab qolish uchun ularni ingliz alifbosi tartibida tegishli tarjimasi bilan yozib bordim. Bir muncha muddat o'tgach, ana shu yozuvlarni xo'jayinning huzurida yoza boshladim. Nima qilayotganimni unga uqtirish juda qiyin bo'ldi, chunki guigngnmlar kitoblar va adabiyot haqida hech qanday tasavvurga ega emas.

Taxminan o'n haftalardan so'ng xo'jayinimning bergen savollarining ko'pchiligiga tushuna boshladim, uch oydan keyin esa bemalol javob qaytaradigan bo'lib qoldim. Xo'jayinimni bu yerga qaysi mamlakatdan kelib qolganim, aqli zotlarga taqlid qilishni qanday o'rganganim qiziqtirardi, chunki yexular (uning fikricha, men ularga juda o'xshab ketarmishman) qanchalik ayyor bo'lishsa, biror narsani o'rganishda boshqa hayvonlarga nisbatan shunchalik no'noq.

Men unga o'zimga o'xshash ko'pgina odamlar bilan ancha yiroqdan kelganimni, daraxt tanalaridan yasalgan ichi kovak idishda dengizda uzoq suzganimizni, nihoyat, hamrohlарим meni sohilga tashlab ketishganini aytdim. Turli imo-ishora va harakatlar bilan xo'jayinga gaplarimni arang tushuntira oldim.

Bir oz o'y lab turgandan so'ng u menga: yo xato qilyapsan yoki bo'limg'ur narsalarni gapiryapsan, dedi (Guigngnm tilida yolg'on va aldamchilik degan so'zlar butunlay yo'q). Dengiz

ortida ham mamlakatlarning bo‘lishi, bir to‘da yovvoyi hayvonlarning yog‘och kemani o‘zлari xohlagan tomonga yurgizishlari unga aqlga sig‘maydigan narsaday bo‘lib tuyuldi. Guigngnmlardan hech kim bunaqa kema yasashga qodir emasligiga, uni boshqarishni esa yexularga ishonib topshirib bo‘lmasligiga imoni komilligini aytdi. «Guigngnim» so‘zi mahalliy tilda «ijod toji» degan ma’noni bildiradi, ot xalqi o‘zini bu mamlakatda eng aqlli zot hisoblaydi.

Xo‘jayinga ularning tilini yaxshi bilmasligimni, hamma savollariga javob berish qiyinligini aytib, yaqin kelajakda unga juda ko‘p maroqli voqealarni hikoya qilib berishga qodir bo‘lish niyatida ekanligimni izhor etdim.

Ko‘p o‘tmay, guigngnm singari gapira oladigan, gapi va xatti-harakatida aql-zakovat alomatlari zohir ajoyib yexu paydo bo‘lganligi haqida xabar chor atrofga yoyildi. Meni ko‘rgani xo‘jayinimnikiga juda ko‘p muhtaram zot ot va baytallar kela boshladi. Men bilan so‘zlashish ularga bitmas-tuganmas huzur bag‘ishlardi; ular menga savollar berishar, men esa qo‘limdan kelganicha javob qaytarardim. Buning nafi katta bo‘ldi: besh oydan keyin mahalliy tilda bemalol gaplashadigan, ular nima desa yaxshi tushunib, fikrimni ham osongina ifodalaydigan bo‘lib qoldim.

Meni ko‘rish va gaplashish uchun xo‘jayinimnikiga mehmon bo‘lib kelgan guigngnmlar mening haqiqiy yexu ekanligingga zo‘rg‘a ishonishdi. Hammadan ham ularni kiyimlarim hayratga soldi. Kiyimlar tanamning tarkibiy qismimi yo yo‘qmi – ana shuni bilolmay ular hayratda edi. Men esa ulardagi anglashilmovchilikka barham berishga shoshilmasdim. Ular meni kiyimsiz holda ko‘rib, chinakam yexu toifasiga qo‘sishlari mumkin, men esa buni xohlamasdim. Ammo sirimni uzoq vaqt saqlay olmadim. Odatda, uydagilar hammasi uxlagandan keyin kiyimlarimni yechardim, hech kim hali uyg‘onmasidan oldin kiyinib olardim.

Bir kuni ertalab xo‘jayinim huzurimga o‘zining xizmatkori to‘riq xachimi yuboribdi. U xonamga kirganida kiyimlarimni yechib, uxbab yotgandim. U o‘sha yerda turgan paytda uyg‘onib ketdim, qarasam, xachir nihoyatda o‘zini yo‘qotib qo‘yibdi.

U topshiriqni amallab bajardi-da, xo‘jayini yoniga oshiqdi. Xo‘jayin men bilan salom-alik qilgandan keyin: xizmatkorim ustayotganingizda butunlay boshqacha bo‘lib qolishingizni aytdi, buni qanday tushunish kerak, dedi.

Men bundan buyon sir saqlash behuda ekanligini tushundim, buning ustiga kiyimlarim va poyabzalim ham ishdan chiqib qolgan bo‘lib, yaqin kelajakda ularni yexu yoki boshqa hayvonlarning terisidan tikilgan narsalar bilan almashtirishga to‘g‘ri kelardi. Shuning uchun ham xo‘jayinga, men kelgan mamlakatda kishilar tanalarini ba’zi hayvonlarning junidan to‘qilgan sun’iy narsalar bilan yopib yurishi odat tusiga kirganini, bu tanani sovuq yoki issiqdan saqlash, ko‘proq odob uchun qilinishini aytdim. So‘zimni isbotlash maqsadida xo‘jayinning oldida yechindim; egnimda ko‘ylagim qoldi, xolos.

Xo‘jayin barcha xatti-harakatlarimni zo‘r qiziqish va hayrat bilan kuzatdi. U hamma kiyim-kechaklarimni bir-bir olib, tuyog‘i va baqayi orasiga qisgan holda diqqat bilan ko‘zdan kechirdi. Keyin mening hamma yog‘imga ko‘z yogurtib chiqib, men haqiqiy yexu ekanligimni aytdi – o‘z zotimdagи hayvon vakillaridan terimning yumshoqligi, oppoqligi va silliqligi, orqa va old oyoqlarimdagи tirmoqlarning shakli va uzunligi, nihoyat, jo‘rttaga orqa oyoqda yurishim bilan farq qilar emishman. U sovuqdan qaltirayotganimni ko‘rib, kiyinib olishni taklif qildi.

Kiyina turib, xo‘jayinga meni ko‘pincha yexu deb atashi yoqmayotganligini, chunki bu murdor hayvonlardan hazar qilishim va nafratlanishimni aytdim. Bundan buyon meni o‘zi ham, xizmatkorlari ham yexu deb atamasligini iltimos qildim.

Bundan tashqari, tanamning sun’iy qobig‘ini sir tutarsiz, xizmatkor xachirga ham ko‘rganlarini birovga aytmaslik haqida buyruq berarsiz, deb istak bildirdim.

Xo‘jayin iltimosimni yerda qoldirmaslikka va’da berdi, o‘z navbatida, u ham mening tezroq ularning tilini mukammal egallab olishimni iltimos qildi.

Uning gaplariga qaraganda, mening tashqi qiyofamdan ham ko‘ra ularning tilida gapira olish borasidagi qobiliyatim va aqlimga qoyil qolayotgan ekan, men aytib berishga va’da qilgan ajoyibotlarni eshitishga mushtoq ekan.

Shu kundan boshlab xo'jayin bir g'ayratiga o'n g'ayrat qo'shib, menga til o'rgata boshladi. U tez-tez meni mehmonga olib borib turdi. Hamma qo'shnilaridan menga xushmuomalada bo'lishni iltimos qildi, chunki bu mening kayfiyatimni yaxshilar-kan, gapga chechan qilib qo'yarkan.

Guigngnm tilini o'rganishdagi yutuqlarimni birma-bir bayon qiladigan bo'lsam ancha zerikarli bo'ladi. Faqat shuni aytishim kerakki, xo'jayinning g'amxo'rligi va o'zimning qobiliyat-liligid tufayli, uning sabr-qanoatga bardosh berolmaydigan qizi-quvchanligini qondirishga, bu yerga qanday kelib qolganim, vatanim qanaqa mamlakat ekanligi haqida ozmi-ko'pmi hikoya qilishga muvaffaq bo'ldim. Eng avvalo, ilgari tushuntirmoqchi bo'lgan narsalarimni yana takrorladim.

Men bu yoqqa, deb o'z hikoyamni boshladim, o'zimga o'xshagan ellikta jonivor bilan haddan tashqari yiroq mamlakat-dan keldim. Biz, siz muhtaram zotning uyingizdan ham kattaroq, yog'och idish ichiga tushib, dengizlarda suzdik. Shunday deb, unga kema qanaqaligini ta'riflab berdim. Ro'molchamni olib, yelkan qanaqa narsaligini, u kemani harakatga keltirishini uqtirdim. So'ng gapimda davom etdim. Men va hamrohlarim o'rtasida janjal chiqqanligi tufayli, ular meni sohilga tashlab ketishdi. Nima qilishimni bilmay mamlakat ichkarisiga qarab yuraverdim, ko'p o'tmay jirkanch yexular hujumiga giriftor bo'ldim. Xuddi shu yerga kelganimda xo'jayin gapimni bo'lib: kemani kim yasadi, uni boshqarishni mamlakatingiz guigngnmlari nega bunaqa yovuz hayvonlarga topshirdi, deb savol berib qoldi. Men: hozir nima eshitsangiz ham xafa bo'lmashlikka va'da bersangiz, hikoyamni davom ettiraman, deb aytdim. U rozi bo'ldi. Shunda men, kema mengA o'xshagan jonzotlar tomonidan qurilgan; bu jonzotlar mening yurtimda ham, men bo'lgan mamlakatlarda ham eng aqlli maxluqlar hisoblanadi, shuning uchun ham qolgan hamma hayvonlar ustidan hokimlik qiladi, dedim. Tinglov-chimga, uning o'zi va yor-do'stlari yexu deb nomlagan maxluqda aql-zakovatni ko'rib qanchalik hayratga tushishgan bo'lsa, men ham guigngnmlarning oqilona xatti-harakatlaridan shunchalik ajablanganimni e'tirof etdim. Men o'z tanamning anovi hayvonlar tanasi bilan o'xhash ekanligini tan olaman, deb davom etdim,

biroq ularning bunchalik zoti aynib, yovvoyilashib ketishi sababiga tushuna olmayapman. Mabodo taqdir nasib qilib, o'z yurtinga qaytib borsam, bu mamlakatga qilgan sayohatimni aytib beraman, lekin menga hech kim ishonmaydi, bo'limgan narsalarni gapirayotganimni, sarguzashtlarimning boshdan oxirigacha o'zim to'qib chiqarganligimni yuzimga solishadi. Tinglov-chimdan yana mendan gina qilmasligini, bergen va'dasini unutmasligini iltimos qilaman. Biroq, unga, uning oila a'zolari va yor-do'stlariga hurmatim qancha zo'r bo'lmasin, baribir, vatan-doshlarim biron joyda guigngnmlarning hokim, yexularning qo'pol hayvon bo'lganliklariga ishonishmaydi.

TO'RTINCHI BOB

Guigngnmlarning haqiqat va yolg'on haqidagi tushunchalari. Muallifning gaplari xo'jayinni g'azabga mindiradi. Muallifning o'zi va sayohatlari haqidagi batafsil hikoyasi.

Xo'jayin gaplarimni o'ta norozi qiyofada tingladi. Shubha va ishonmaslik bu mamlakat uchun mutlaqo noma'lum narsa, mabodo bu hol yuz bergudek bo'lsa guigngnmlar qanday yo'il tutishni bilmay qoladilar. Xo'jayin bilan suhbatlashganimda odamlar, ularning fe'l-atvorlari va rasm-rusumlari haqida gapirayotib yolg'on va aldamchiliklar borligini ham qistirib o'tgandim, u shu qadar aqli bo'la turib, nima demoqchi ekanligimni arang uqdi.

U shunday fikr yuritardi: bir-birimizni tushunish, bir-birimizga turli narsalar haqida foydali ma'lumotlarni bildirish uchun faqat bizgagina gapirish qobiliyati berilgan. Shuning uchun ham biror kishi yo'q narsani bor deydigan bo'lsa, suhbatimizning maqsadi butunlay buzilib ketadi. Qimga murojaat qilinayotgan bo'lsa, u suhbatdoshini tushunmay qoladi. U yangi ma'lumotlar ololmay qolgani ustiga ustak, yana eng og'ir ahvolga ham tushadi, chunki uni oqni qora, uzunni qisqa deb islon-

tirmoqchi bo‘ladilar. Odamlar o‘rtasida keng tarqalgan yolg‘on gapirish xususidagi uning tushunchalari shuning bilangina chegaralanadi, xolos.

Yana o‘z hikoyamizga qaytaylik. U mening yurtimda yexu hokimlikka ega ekanligini eshitib, mamlakatimizda guigngnmlar bor-yo‘qligi, bor bo‘lsa ular nima bilan shug‘ullanishlarini bilgisi kelib qoldi. Men unga guigngnmlar juda ko‘p, ular yoz faslida o‘tloqda, qishda alohida uylarda xashak va suli bilan boqiladi, qashlag‘ich bilan qashlanadi, yollari taraladi, oyoqlari yuviladi, yem berilib, ularning dam olishi uchuń joy hozirlanadi deb javob qildim.

«Gapingizga endi tushundim, — dedi xo‘jayinim, — aytganlaringizdan shu narsa ravshan bo‘ldiki, garchi yexularingiz o‘zlarini aqli jonzot hisoblasalar ham, baribir, hokimlar guigngnmlar ekan».

Shundan so‘ng undan hikoyani davom ettirmaslikka ruxsat berishini iltimos qildim, mabodo u xohlaganday batafsil so‘zlaydigan bo‘lsam ta‘bi xira bo‘lishini aytib, ogohlantirdim. Lekin u, yaxshi bo‘lsa ham, yomon bo‘lsa ham hamma narsani bilishni xohlayman, deb oyoq tirab turib oldi. Mening esa unga bo‘ysunishdan boshqa ilojim qolmadi.

Eng avvalo, men, bizda ot deb nomlangan guigngnmlar barcha hayvonlar ichida eng chiroyligi, eng oljanobi va aqllisi deb, ularning ko‘p ta‘rifini keltirdim. Ular nihoyatda baquvvat, chopqir. Agar otlarning xo‘jayinlari zodagon va badavlat, odamlar bo‘lsa, ularga juda mehribon va g‘amxo‘r bo‘lishadi, ko‘z qorachig‘iday asrashadi; ular nomigagina mehnat qilishadi; ularni poygaga qo‘yishadi, ekipajga qo‘sishadi, ulardan sayohat paytida foydalanishadi. Biroq otlar keksayib, kuchdan qolishi bilanoq ularni begona odamlarga sotib yuborishadi. Ular to butunlay kuchdan qolguncha, har xil iflos va og‘ir ishlarni bajarishadi. O‘lgandan keyin esa terisini shilib olishadi va arzimagan pulga sotib yuborishadi, go‘shtini itlarga va yirtqich qushlarga tashlashadi. Kashaki zot otlarning ahvoli bundan ham chatoq. Bunaqa otlaming ko‘pchiligi fermerlarga, izvoshchilarga va boshqalarga qarashli. Ular otlarni og‘ir ishlarga solishadi va durustgina boqishmaydi. Men unga ot minib yurish, yuganning

shakli va uni ishlatish, egar, shpor¹, qamchi, abzal va g'ildiraklar haqida bat afsil ma'lumot berdim.

Men yana otlarimiz tuyog'iga toshloq yo'llardan yurganda yeyilmasligi uchun temir deb ataluvchi aloqida qattiq modda-dan taqalar qoqishimizni ham qo'shib qo'ydim.

Xo'jayin qahr-g'azabdan fig'oni ko'kka chiqib, hikoyamni bir necha bor bo'ldi. Hammasidan ham u guigngnmlar ustiga minishga jur'at etilganidan nihoyatda ajablandi. U: eng kuchsiz xizmatkorim ham eng kuchli yexuni uloqtirib tashlashga qodir yoki u bilan yerga yiqilib, orqasi bilan yumalab, hayvonni o'ldira oladi, bunga shubha qilmayman, dedi. Bunga javoban men, otlar ni uch yoshdan boshlab minishga o'rgatilishi, to ular bo'ysun-maguncha ko'p marta kaltaklab, qiyashlarini bat afsil aytib berdim. Eng muhimi shuki, deb qo'shimcha qildim, buni muhtaram zot e'tiborga olishi kerak, bizdagi guigngnmlar bu yerdagi yexularga o'xshab aql-farosatdan mahrum.

Vatanimda guigngnmlarga yovuzlarcha munosabatda bo'lislari haqida hikoyamni eshitib, xo'jayinim shunaqayam g'azablandiki, buni ta'rifga sig'dirib bo'lmaydi. Lekin u shunday dedi: «Agar sizlarda yexuga aql-farosat ato qilingan bo'lsa, u boshqa hayvonlar ustidan hokimlik qilishi kerak, chunki aql hamisha qo'pol kuchlar ustidan g'alaba qiladi». Shunisi qiziqliki, o'zining kundalik hayotiy ehtiyojlarini qondirishda ana shu aqldan foydalanuvchi birorta ham hayvon tana tuzilishi bo'yicha menchalik yomon moslashmagan. Bu xususda bu yerdagi yexular mendan ancha ustun turishadi.

To'g'ri-da, tirnoqlarim men uchun mutlaqo foydasiz; oldingi oyoqlarimni oyoq deb aytib bo'lmaydi, chunki yurgaminda hech qachon ularغا tiranmayman; ko'zlarim shunday qo'yilganki, boshimni burmasdan atrofga qaray olmayman; terim nihoyatda nozik, issiq va sovuqqa bardosh berolmaydi, men esa zerikarli va toliqtiruvchi ish – kiyinish va yechinish bilan mashg'ul bo'lishga mahkumman. Aytganday, u hozir bu masalani chuqurroq muhokama qilishni xohlamaydi. Uni ko'proq me-

¹ Shpor, shpora (*nemischa*: Sporn – turki, niqtash) – otliq xarbiylarda: otni qistash uchun xizmat qiladigan, etik poshnasi orqasiga biriktirib qo'yiladigan g'ildirakchali temir asbob.

ning hayotim: qayerda tug‘ilganligim bu yoqqa kelib qolmasim-dan oldin boshimga qanday kunlar tushganligi qiziqtiradi.

Uning qiziqishini bajonidil qondirishga tayyor ekanligimi-ni aytdim. Lekin hikoyam xo‘jayinga o‘ta tushunarli bo‘lishiga shubhalandim, chunki u hech qanday tasavvurga ega bo‘lman narsalar haqida gapirishga to‘g‘ri kelardi. Shuning uchun ham u muhtaram zotdan achchiqlanmaslikni, mabodo hikoyamda biror narsa tushunarli bo‘lmasa, uni qayta so‘rashini iltimos qildim.

Men, deb hikoyamni boshladim, Angliya deb nomlangan orolda hurmatli ota-onadan dunyoga keldim. Bu orol bu yerdan shunaqayam uzoqki, muhtaram zotning eng kuchli xizmatkor quyoshning bir yillik aylanib chiqishi davomida ham unga yetolmasa kerak. Orolni mening zotimdan bo‘lgan bir urg‘ochi zot idora qiladi, uni qirolicha deymiz. Yoshlik yillarimda xirurglikni, ya’ni tasodifiy yoki begona qo‘l yetkazgan yara va latlarni davolashni o‘rgandim. Lekin bu hunar menga kam daromad berdi, men boyib hamda qaytib kelganimdan keyin oilam bilan farovon turmush kechirish uchun chet mamlakatlarga jo‘nab ketdim. Oxirgi sayohat paytida men kema kapitani edim; qo‘l ostimda ellikka yaqin yexu bor edi. Ulardan ko‘pchiligi yo‘lda vafot etdi, ularning o‘rnini turli xalqlardan tanlab olingan boshqa yexular bilan to‘ldirishga majbur bo‘ldim. Sayohat payti-da kemamiz ikki marta cho‘kib ketishiga sal qoldi: bir marta qat-tiq bo‘ronga duch keldi, ikkinchi marta qoya toshga urilay dedi.

Xo‘jaynim gapimni bo‘lib, shuncha odamni yo‘qotib qanchadan qancha xavf-xatarga duch kelganimdan keyin ham chet ellik kishilarni xatarli safarga qanday qilib ko‘ndirganimni so‘rab qoldi. Men unga, bular har narsaga tayyor turgan dovyurak odamlar edi, deb tushuntirdim. Qashshoqlik va jinoyat ularni o‘z vatanlarini tark etishga majbur qilgan. Ba‘zilari g‘oyat cho‘zilib ketgan sudlashishlardan xonavayron bo‘lgan bo‘lsa, boshqalari ichkilikka, ko‘ngil ochish, qimorga berilib, bor bisot-larini sovurishgan. Ko‘plari xiyonat qilishda, qotillikda, o‘g‘ir-likda, birovlariga zahar berishda, talonchilikda, qasamdan qaytishda, qalbaki tangalar yasashda, qochoqlikda ayblanadilar. Ularning anchasi turmadan qochgan kishilar. Dorga osilish yoki turmada chirish xavfidan cho‘chib, ularning birortasi ham vata-

niga qaytmaydi, shuning uchun ham ular yot o'lkalarda tirikchiliklarini o'tkazib yurishibdi.

Hikoya qilayotganimda xo'jayin bir necha bor savol berib, gapimni bo'ldi. Unga matroslarim nima uchun shunday qilishganini, o'z yurtlarini tark etganliklarini bir iloj qilib tushuntirish uchun juda ko'p taqqoslashlar va misollar o'ylab topishga to'g'ri keldi. U gap nimadaligini tushunishi uchun bir necha kun darkor bo'ldi. Lekin, baribir, bu odamlarni shunday gunoh qilishga nima majbur qilganini u hech tasavvur qila olmadi. Men unga o'zimizga xos bo'lgan hokimiyat va boylikka bo'lgan ochko'zlik, qanoatsizlik, yovuzlik va hasadning ayanchli oqibatlari haqidagi ba'zi tushunchalarni bermoqchi bo'ldim. Bularning hammasini misol va taqqoslashlar yordamida ta'riflash va aniqlashga to'g'ri keldi. Guigngnmlar tilida hokimiyat, hukumat, urush, qonun, jazolash va shunga o'xshash ko'pgina so'zlar yo'q. Shu sababli ham nima haqda gapirayotganimni xo'jayin tushunishi uchun nihoyatda jon kuydirdim. Biroq u tabiatan zo'r aqlga va qat'iyatlilikka ega bo'lganidan biz yashayotgan mamlakatlarda inson tabiatini nimalarga qodir ekanligi haqida ozmi-ko'pmi o'ziga yarasha xulosa chiqarib oldi va dunyoning biz Yevropa deb atagan qismini ayniqsa, o'z yurtimni batafsil ta'riflab berishimni istab qoldi.

BESHINCHI BOB

Xo'jayinning buyrug'iga binoan muallif uni Angliyadagi ahvol bilan tanishtiradi. Yevropa davlatlari o'rtasidagi urushlarni keltirib chiqargan sabablar. Muallif Angliya konstitutsiyasini bayon qilishga kirishadi.

Bundan buyon, xo'jayin bilan olib borilgan uzundan uzoq suhbatlarimiz paytida muhokama qilingan narsalarning eng muhimlarini qisqacha bayon qilaman, buni kitobxon iltifot ilae'tiborga olgay. Bundan tashqari yana shuni ham aytishim kerakki, bu ulug' zotning shaklan oddiy va ravshan, mazmuni hikmatga to'la xulosa hamda fikrlarini bu yovvoyi tilimizda to'laligicha va aniqligicha bayon qilib bera olmasam kerak. Men oljanob

guigngnm xalqi vakili bilan olib borgan suhbatlarimni faqat ana shunday shartlar bilan bayon qilaman.

Shunday qilib, muhtaram zotning istagini bajo keltirib, shahzoda Oranskiy vaqtida bo'lib o'tgan so'nggi Angliya inqilobi haqida, ana shu shahzoda boshlagan va uning vorisi, hozir podsholik qilayotgan qirolicha qaytadan yangilagan, juda katta xristian davlatlari qatnashgan va hanuzgacha davom etayotgan – Fransiya bilan olib borilayotgan urush haqida hikoya qilib berdim. Xo'jayinimning iltimosiga ko'ra, ana shu urush davomida bir milliondan ortiq yexu o'ldirilganini, yuzga yaqin shahar ishg'ol qilinganligini, uch yuztadan ko'proq kema yondirilgani yoki suvga cho'ktirilganini hisoblab chiqdim. Xo'jayin mendan, bir davlatning boshqasi bilan urush olib borishga nima majbur qiladi, deb so'radi. Buning sababi son-sanoqsiz, lekin men eng muhimlarini sanab o'tishim mumkin, dedim. Bunga ba'zan hech narsaga qanoat hosil qilmagan, doimo o'z mulkini kengaytirish, o'z fuqarolari miqdorini ko'paytirishga intilgan podsholarning shuhratparastligi va ochko'zligi; ba'zida esa, davlatni idora qilinishidan norozi bo'lgan fuqarolar shikoyatini bo'g'ib tashlash va o'zlarini chalg'itish uchun o'z podsholarini urush girdobiga tortgan vazirlarning buzuqchiliklari sababchi bo'ladi. Qarashlarning bir xil bo'lmaslidan ham ko'p qon to'kiladi. Masalan, non tanami yoki tana nonmi; nima yaxshi: daraxtning bir bo'lagini o'pishmi yoki olovga tashlashmi; ustki kiyimning rangi qanday bo'lishi kerak: qorami, oqmí, qizilmi yoki kulrangmi, kabi munozaralar million-million kishilar hayotini so'ndirdi¹.

Garchi birortasining huquqi bo'lmasa-da, qaysi birimiz uchun uchinchi podshoni taxtdan ag'daramiz, degan masalani hal etishda ham ikki podsho o'rtasida janjal chiqib ketadi. Ba'zan bir podsho qo'shni podsho o'ziga hujum qilib qolishidan qo'rqib, unga birinchi bo'lib hujum qiladi; ba'zida esa raqib o'ta kuchli bo'lib ketganligi yoki, aksincha, nihoyatda kuchsiz bo'lganligidan ham urush boshlanib ketadi. Ba'zan bizda bor narsalar qo'shnilarimizda bo'lmaydi yoki ularda bor narsa bizda bo'lmaydi.

¹ «...million-million kishilar hayotini so'ndirdi.» – Bu yerda gap cherkovda parchalanishni boshlab bergan va katoliklar bilan protestantlar o'rtasida qonli urushlarni keltirib chiqargan. Diniy urf-odatlar va sirlar ustida bormoqda.

Ana o'shanda ular bizdagi narsani yoki biz ulardagi narsani tortib olmagunimizgacha urush bo'laveradi. Aholisi ochlikdan toliqib, vaboden qirilayotgan yoki ichki janjallar bilan ovora bo'lgan mamlakatga bostirib kirish esa uzrli hisoblanadi. Xuddi shuningdek, eng yaqin ittifoqchimizning birorta shahri biz uchun qulay joyda joylashgan bo'lsa yoki bir parcha yeri bizning mulkimiz chetida bo'lsa, unga qarshi ochilgan urush ham adolatli hisoblanadi. Mabodo podsho aholisi qashshoqlikda va nodonlikda yashayotgan mamlakatga o'z qo'shinini yuborsa, u aholining yarmini qonuniy ravishda qirib tashlashga, yarmini esa qulga aylantirishga haqli. Bu xalqni yovvoyilikdan xalos etish va madaniyatning hamma rohatlaridan bahramand qilish hisoblanadi. Shuningdek, podsholarga xos va oljanob harakat qilishning juda keng tarqalgan usuli ham bor: qo'shnisining yeriga bostirib kirgan dushmanga qarshi kurashish uchun uning taklifiga binoan yordamga kelgan podsho, dushmanni quvib chiqargach, ittifoqdoshining yerlarini egallab oladi, o'zini o'ldiradi, turmaga tashlaydi yoki surgun qiladi. Qon-qarindoshlik yoki nikohda bo'lish podsholar o'rtasida ko'pincha urushlarni keltirib chiqaradi. Qon-qarindoshlik qanchalik yaqin bo'lsa, ular bir-birlarini shunchalpk ko'ra olmaydilar. Kambag'al millatlar ochko'z, badavlatlari dimog'dor bo'ladi. Ochko'zlik bilan dimog'-dorlik esa hech qachon chiqisha olmaydi. Shuning uchun ham urushlar aslo to'xtamaydi, askarlik esa eng faxrli kasb hisobnadi. Biz o'ziga o'xshagan, lekin unga ziyon-zahmat yetkazmaganlarni sovuqqonlik bilan ko'plab o'ldirish uchun yollanadigan yexularni soldat deb ataymiz.

Bundan tashqari, Yevropada kambag'alligi tufayli mustaqil urush olib bora olmaydigan juda ko'p mayda hokimlar bor. Ana shu kambag'al podsholar o'z qo'shinarini boy qo'shnilariga kumbay haq olish evaziga yollashadi. Mazkur haqning to'rtdan uch qismini o'zlariga olib qolishadi va shu daromad hisobiga yashashadi¹.

¹ «...shu daromad hisobiga yashashadi» – Daromad qilishning tasvirlangan uslubi XVIII asrlarda bir qancha mayda davlatlarga bo'linib ketgan Germaniyada keng qo'llanilgan. Angliya qiroli Georg I ham o'zining Gannoverdag'i mol-mulkini qo'riqlash uchun yollanma nemis soldatlari xizmatidan foydalangan. Xorijiy qo'shnlarga soldat

Urushlar xususida gapirgan gaplaringizning hammasi, – dedi xo‘jayinim o‘ychan holda, – siz da’vo qilayotgan narsaga ega bo‘lish uchun bu aql qanaqaligini yaqqol ko‘rsatib turibdi. Ammo yaxshiki, siz ko‘pgina ziyon-zahmat yetkaza olmaysiz. Tabiat sizni boshqalardan ojizroq qilib yaratib, buning g‘amini yegan.

Yaxshiyam, yuzingiz yalpoq, jag‘ingiz oldinga turtib chiqmagan. Shuning uchun ham bir-biringizni tishlappingiz yoki g‘ajib tashlappingiz amri mahol. Old va orqa oyoqlaringizning tirmoqlari kalta, nimjon. Bizning har bitta yexumiz sizlarning bir qanchangizga bemalol bas kela oladi. Mendan o‘kinmang, – dedi xo‘jayin gapining oxirida, – menimcha, jang paytlarida o‘lganlar miqdorini aytish bilan o‘zi yo‘q narsani gapiryapsiz».

Bu gaplarni eshitib, o‘zimni kulgidan tiya olmadim. Harbiy bilimim ancha yaxshi bo‘lganidan unga zambarak, mortira¹, mina², mushket³, karabin⁴, to‘pponcha, o‘q, porox, qilich, nayza kabi narsalarning nimaligini unga tushuntira olardim. Men kemaning ekipaji bilan cho‘kib ketganligi haqidagi jangni butun tafsiloti bilan ta’riflab berdim. Uning ko‘z oldida jang manzarasini: tutun, shovqin-suron, sarosima, o‘layotganlarning oh-vohlari, ot tuyog‘i tagida qolib o‘lishlar, qochayotganlarni quvplashlarni gavdalantirishga urindim. Men: itlarga, bo‘rlarga va boshqa yirtqich qushlarga yem qilib tashlab ketilgan o‘liklar to‘la dalalar; tinch aholiga qilingan zo‘ravonliklar, talontaroj, bosqinchilik, payhon qilingan ekinzorlar va yondirilgan shaharlar haqida gapirdim. Qadrdon vatandoshlarimning jasoratini maqtash maqsadida bir shaharni qamal qilinganda portlash tufayli yuzlab dushman soldatlari dabdalasi chiqib, osmon-u falakka uloqtirilganini, ularning burdalangan etlari ko‘zlarni quvontirib, osmondan yomg‘irday yog‘ilganini o‘z ko‘zim bilan ko‘rganman, dedim.

sotish XVIII asr progressiv yozuvchilari asarlarida ham sharmandali jinoyat sifatida qorylangan. Masalan, F. Shillerming «Makr va muhabbat» dramasi.

¹ Mortira – qisqa stvolli artilleriya quroli.

² Mina (*fransuzcha*; mine) – yet, suv ostiga qo‘yiladigan portlovchi snaryad.

³ Mushket (*fransuzcha*) – VI asrda ictiro qilingan, taglikka o‘matib otiladigan yirik kalibrli pulta miltiq.

⁴ Karabin – qisqa stvolli miltiq.

Keyingi tafsilotlarni ham bayon qilishga tushgan edim, lekin xo'jayin jim bo'lishni buyurdi.

«Yexuni biladigan har bir kimsa, — dedi u, — bu maraz hayvon, agar kuchi yetsa, siz aytgan hamma narsalarni amalga oshirishga qodir ekanligiga ishonadi». Mening hikoyam unda, u ilgari hech qachon his etmagan tashvishni tug'dirdi. U mana shu mamlakatda yashayotgan yexulardan hamisha jirkangan, lekin ularning hamma nuqsonlarni **g n n e x** (yirtqich qush)larning yovuzligi yoki qattiq tosh tuyog'iga lat yetkizgani kabi qoralamasdi. Mening hikoyalarimda esa eng zo'r aqliy qobiliyatga ega bo'lganlar dahshatli yovuzliklarni qilishmoqda. Bu uni, aynigan aql yirtqichning befahmligidan ham yomon, degan fikrga olib keldi. Uning fikricha, bu aql emas, balki tabiiy nuqsonlarimizni rivojlantirishga ko'maklashadigan qandaydir alohida qobiliyat.

Nihoyat u urush haqidagi gaplardan to'yanligini aytdi. Endi uni boshqa narsa qiziqtirib qoldi. Men hikoyamda kemam-dagi ba'zi matroslar o'z vatanlarini tark etishganini, chunki qonun ularni mol-mulkidan mahrum etganini eslatib o'tgandim. Bu xo'jinimni juda ajablantirdi. U qonun biror kimsani, mening aytganlarim bo'yicha — qanaqa qilib xonavayron bo'lishga olib kelishiga hech tushunmasdi. Axir, qonunning mohiyati har bir fuqaroning manfaatlarini qo'riqlashdan iborat-ku. Shuning uchun u qonun o'zi nima va uning xizmatkorlari kimligini tushuntirib berishni iltimos qildi. Uning fikricha, tabiat va aqlning rahnamoligi, biz o'zimizni qanday hisoblasak, shunday aqlij Jonzotlar uchun yetarli.

Men muhtaram zotga garchi qonun va huquq bobida bilimim zo'r bo'limasa-da, sizning iltimosingizni bajo keltiraman, deb javob berdim.

Men unga mamlakatimizda odamlarning bir necha tabaqasi mavjudligini, ular yoshligidan kimning qancha to'lashiga qarab oqni qora, qorani oq deb isbot qilishga o'qib-o'rganishlarini aytdim. Ana shu tabaqa butun xalqni qullikda saqlab turadi.

Masalan, mabodo qo'shniimga sigirim yoqib qolsa, u qonun bo'yicha sigirimni mendan tortib olishga haqli ekanligini isbotlash uchun advokat yollaydi. Shunda sigir o'zimniki ekanligini isbotlash uchun men ikkinchi bir advokatni yollay-

man, chunki sud paytida o'zini o'zi himoya qilishga hech kimga qonun ruxsat bermaydi. Ustiga-ustak qonuniy va haqqoniy mulk egasi bo'lganim uchun sud paytida noqulay ahvolga ham tushib qolaman. Hamma gap shundaki, yolg' onni yoqlash advokatlarga yo'rgakda tekkan dard. Shu sababli u haqqoniyatni himoya qilish paytida o'zini noqulay his etadi va durustroq g'ayrat va mahorat ko'rsata olmaydi. Buning ustiga ular o'ta ehtiyotkor bo'ladi: haq ishni himoya qilayotganda kuyib-pishib gapirsa sudya tomonidan tanbeh oladi, o'z tabaqasi sha'nini yerga uradi.

Omadi gapni aytganda, sigirimni bermaslikning ikkita yo'li bor: birinchisi, go'yoki haq ishni himoya qilayotganini sudga bildirib qo'yishi uchun, qarshi tomoni advokatiga pora berish; ikkinchisi – meni himoya qilayotgan kishiga sigirga da'vo qilishimadolatsiz ekanligiga uni ishontirish, sigir chindan ham raqibimniki ekanini shama qilib qo'yish. U holda ham bu holda ham, haqqoniyat raqibim tomondamini yoki talabim qonuniy emasmi, baribir, bu ishda mening yutib chiqishim muqarrar.

Muhtaram zot, shuni bilib qo'yingki, deb davom etdim, bizda mulk haqidagi hamma bahslarni hal etish va jinoyatchilarni jazolash ishi zimmasiga yuklangan kishini sudya deyiladi. Ularni qarib, yalqovlanib qolgan eng o'tkir advokatlardan saylashadi. Sudyalikka tayinlangunlariga qadar bu odamlar advokat sifatida yolg'on-yashiq, qasamdan qaytish va zo'ravonlikka yo'l qo'yishga o'rganib qolishadi. Men haq tomon bergen porani olishdan qat'iyan bosh tortgan, bu ishi bilan haqiqatning tantana qilishini va o'z tabaqasi sha'nini yerga urishni istamagan juda ko'p muhtaram sudyalarni ko'rganman.

Ular turli sudlashuvlarni ko'rish paytida ishning mohiyatiga kirib borishdan qochishadi; lekin ishga mutlaqo aloqasi bo'lмаган narsalar haqida og'iz ko'prtirib baqirishadi, qizishishadi va holdan toyguncha gapirishadi. Masalan, haligi misolimda ular raqibimning mening sigirimga ega bo'lish uchun qanday haqi borligi haqida so'rashmaydi, balki sigir qorami yoki qizilmi, shoxi uzunmi yo qisqami, uni uyda sog'ishadimi yo yaylovdami, uning qanaqa kasalligi bor va hokazo, hokazolarni vaysashaveradi.

Yana shuni e'tiborga olish kerakki, bu odamlar o'z nutq-

larida oddiy odamlar uchun mutlaqo tushunarsiz alohida so‘z va iboralarni ishlatishadi. Qonunlar ham xuddi ana shunday tuzilgan. Bu qonunlar shunaqayam ko‘p, shunaqayam tushunib bo‘lmaydigan va bir-biriga shunaqayam zidki, qanday xattiharakat qonuniy, qanaqasi qonunsiz, qanaqasiadolatli, qanaqasiadolatsiz, yolg‘on qayerda – bilib bo‘lmaydi. Bunaqangi qonunlar va bunaqangi sudyalar bilan ota-bobolarimdan qolgan, olti avlod o‘tguniga qadar egalik qilgan yerlar menga yoki ana shu yerlardan uch yuz milya narida yashovchi allaqanday xorijiy kishiga tegishli-tegishli emasligini aniqlash uchun o‘ttiz-qirq yil sarflanishi turgan gap.

✓ Davlat jinoyatchilar ustidan qilingan sud ancha tez o‘tadi.

Sudyalar hokimiyatdan, ayblanuvchi jazolansinmi, yo oqlansinmi, deb so‘rab qo‘ya qolishadi.

Keyin olingen ko‘rsatmaga binoan, uni yo dorga osishga hukm chiqarishadi, yoki oqlab yuborishadi. Biroq u holda ham, bu holda ham ular qonunga qattiq amal qilishadi!

Endi, muhtaram zot, deb hikoyamni tamomladim, «qonun xonavayron qilgan» degan so‘zga tushungan bo‘lsangiz kerak.

OLTINCHI BOB

Angliya ta’rifining davomi. Yevropa saroylaridagi birinchi yoki bosh vazirning roli.

Shu payt yana bir mushkullik tug‘ildi: xo‘jaynim sudyalarning o‘z yaqinlariga ziyon yetkazish va ularni xafa qilish uchun shunchalik jon-jahdlari bilan urinishlariga nima sabab bo‘lishini tushunolmadi. Eng muhim – «to‘lov uchun» degan ibora mutlaqo tushunarli bo‘lmadi.

Uning hayratga tushib bergen savollariga javoban pul nimaligini, u nimadan tayyorlanishini, asl metallarning bahosi qanaqaligini tushuntirdim. Men aytdimki, mabodo yexu mana

✓ «...ular qonunga qattiq amal qilishadi» – Swift sud lo‘tibozligini ko‘rsatish bilan ingliz adolatli sudidagi nuqsonlarni omonsiz tanqid qiladi. Bunday tanqidga romanning ikkinchi qismida ham katta o‘rin berilgan.

shu metalldan ko'pgina g'amlab olsa, har narsani – hashamatli uylarni, bepoyon yer-mulkni, qimmatbaho mebellarni, eng a'lo taomlarni va ichimliklarni sotib olishi mumkin. Hamma narsani pul vositasida qo'lga kiritish mumkinligini bilgan yexularimiz pulni dunyoda hamma narsadan yuqori qo'yishadi va unga ko'proq ega bo'lishga intilishadi. Pul buyuk ahamiyatga molikligidan, boy odamlar kambag'allarni o'zlariga bo'ysundirib olishadi va ularning mehnatidan bahramand bo'lishadi. Bir boyga ming-larcha kambag'al to'g'ri keladi. Komil ishonch bilan aytish mumkinki, xalqimizning ko'pchiligi qashshoqlikda hayot kechirishga va bir hovuch odamlar rohat-farog'atda yashashi uchun oz haq olib, og'ir mehnat qilishga majbur. Bularning hammasi xo'jayinimga tushunarsiz edi, chunki u hamma hayvonlar, ayniqsa boshqalari ustidan hokimlik qiladiganlar yer ne'matlaridan o'z ulushiga ega deb hisoblardi.

U bizda boy yexular qanday hayot kechirishini so'rab, oshxonalarimiz va shunchalik katta mablag'larni talab qilayotgan taomlar haqida ko'proq narsa bilmоqchi bo'ldi. Men esimga tushgan hamma nodir taomlarni sanab berdim, ularni tayyorlashdagi turli usullarni ta'riflab berdim. Ovqatlarga solinadigan ziravorlar va ichiladigan ichimliklarni olib kelish uchun kemalar dengizlar osha jahonning turli mamlakatlariga borishini ham aytdim, birorta badavlat yexumizning oilasi nonushtasiga tortiladigan oziq-ovqat yoki uni solib beradigan idish-tovoqni topish uchun, eng avvalo, dunyoni uch marta aylanib chiqishi kerak.

«Juda kambag'al mamlakat ekan, – dedi suhbatdoshim, – hatto o'z aholisini ham boqolmas ekan!»

Ayniqsa uni mamlakatimizda ichimlik suvning yetarli emasligi, uni olib kelish uchun aholini dengiz orti mamlakatlariga jo'natalishi hayron qoldirdi.

Men unga ichimlik suv yetmayotganligi uchungina uni boshqa mamlakatlardan sotib olayotganligimizni uqtirdim. Alovida mevalar shirasidan tayyorlangan bu ichimliklarni ko'ngil ochish, esimizni yo'qotish, qayg'uli xayollardan xalos bo'lish, turmushimizda to'lib-toshib yotgan tashvish va ko'ngilsizliklarni unutish uchun ichamiz. To'g'ri, ichimlikni ichib, lanj, irodasiz, g'amgin, kasalmand bo'lib qolamiz. Lekin bu bizni

tiya olmaydi: biz bir oz bo'lsa ham g'amdan xalos bo'lish uchun hamma narsaga rozimiz.

«Jonajon yurtim Angliya, – dedim, – o'z aholisi iste'mol qiladigan turli-tuman taomlarni, juda kam deganda, uch baravar ko'p ishlab chiqarishga qodir. Biroq yexularimiz bunga qanoat hosil qilishinaydi, dengiz ortidan turli xil meva-cheva, sabzavot, har xil o'tkir ziravorlar va boshqa narsalarni keltirishadi, shu bilan o'zlarining nozik tabiatlarini qondirishadi. Bularning evaziga dengiz ortidagi mamlakatlarda yashovchilarga ularning hayoti uchun zarur oziq-ovqat va buyumlar yuboramiz. Vatandoshlarimning ko'pchiligi gadoylik, talon-taroj, o'g'irlilik, tovlama-chilik, qasamdan qaytish, xushomadgo'ylik, pora berish, qalba-kilik, qimor, yolg'onchilik, malaylik, maqtanchoqlik, saylovdagi ovozini sotish, qog'oz qoraytirish, munajjimlik munofiqlik tuhmat qilish va shunga o'xshash qiliqlar bilan o'z tirikchiligin o'tkazayotganidan ajablanmasa ham bo'ladi».

Ana shu so'zlarning har birini guigngnmga tushuntirish uchun qancha mehnat sarflaganimni kitobxon tasavvur qilayotgan bo'lsa kerak.

«Biroq bunday sharoitda, – dedi xo'jayinim, – mamlakatingizda yashovchilar boylarning nafsi qondirish uchun erta tongdan qora tungacha mehnat qilishlari kerak».

«Siz mutlaqo haqsiz, – dedim. – Masalan, uyda yurga-nimda egnimga yuzlarcha hunarmandning mehnat mevasi bo'lган kiyimni kiyib yuraman. Uyimni qurish va uning jihozlari undan ham ko'p ishchi kuchini talab qiladi, xotinimni kiyintirish uchun esa ana shu ishchilar miqdorini besh baravar ko'paytirish lozim».

Men unga kasallarni davolab, tirikchilik o'tkazadigan kishilar haqida gapirmoqchi bo'ldim, biroq xo'jayinim bu so'zning ma'nosini tushunmadim. Bu muhtaram zot har bir guigngnmning o'limidan sal oldin kuchsizlanib va og'irlashib qolishi yoki tasodifan o'zini yarador qilib olishini tabiiy bir hol deb bilardi. Biroq butun qilmishi aql ruhi bilan sug'orilgan tabiatning tana-mizda kasallik keltirib chiqarishi mutlaqo uning aqliga sig'mas-di. U mana shu kulfatning kelib chiqish sabablarini so'ray boshladim. Men unga shunday deb javob berdim: kasalliklarimiz

ning aksariyati me'yoridan ko'p ovqatlanish va ichkilikbozlik tufayli yuz beradi; och qolmaganimizda ovqat yeb qo'yamiz, hech qanday tashnalik bo'lmaganda ichib qo'yamiz. Ba'zan kuntu tun o'tkir ichimliklarni ichamiz. Bu bizni yalqovlashtiradi, ichki a'zolarimizni yallig'lashtiradi, ovqat hazm qilishni izdan chiqaradi. Boshqa ko'p kasalliklar mamlakatimizda avj olgan son-sanoqsiz illatlar tufayli paydo bo'ladi. Inson tanasi duchor bo'lgan hamma kasalliklarni sanash uchun vaqt yetmaydi. Agar butun boshli bir tabaqa vatandoshlarimni davolash bilan shug'ulanishini aytSAM, shuning o'ziyoq kifoya qiladi.

Men doktorlarimiz, ularning turli kasallarni davolash usullari, firibgarlik va ochko'zliklari haqida batafsil gapirib berdim.

Ayniqsa ular kasallik oqibatini aytib berishga juda usta. Bu borada ular kamdan kam xato qilishadi. Mabodo bir kishi og'ir betob yotgan bo'lsa, ular, o'ladi deb aytishadi. Davolash qo'llaridan kelmagan taqdirda, ular bemorni istagan paytlarida o'ldira oladilar. Biroq, ularning davolashiga qaramay, bemorda yaxshi tomonga o'zgarish yuz bersa, ular bemorning yaqin odamlariga, bu mening davolashim natijasi deb aytib, ularni shunga ishontiradilar.

Ular bir-birlarining me'dasiga tekkan er-xotinlar, meros olish ilinjida yurgan to'ng'ich o'g'illar, xavfli raqiblari bor vazirlar, hatto o'z vaziridan¹ qutulmoqchi bo'lgan podsholar uchun ham juda foydalidir. Bu gaplarimni eshitga turib, xo'jaynim gapimni bo'ldi, chamasi, shifokorlar tabaqasi haqidagi fikrlarim uning joniga tegdi, shekilli.

«Siz vazirlarni bir necha bor tilga oldingiz, – dedi u. – Bu so'z bilan yexuning qaysi turini aytmoqchisiz, shuni juda bilgim keladi».

Men unga, birinchi yoki bosh vazir xursandlik va g'am-
x-nlik, muhabbat va nafrat, shafqat va g'azab tuyg'ularidan butunlay mahrum bir zot, deb aytdim. Unda boylik, hokimiyat va yuksak unvonga jon-jahdi bilan intilishdan boshqa dard yo'q. U

1 «...o'z vaziridan qutulmoqchi bo'lgan...» – Swiftning bu kinoyasi o'sha zamон туббийиминг ноҳор ахвoldа еканлиги билан изоҳланади. Бунинг устига ко'pgina aldamchi va tovlamachilar o'zlarini shifokor deb ko'rsatib, туббијот обро'sini yerga tushirgan.

o‘z fikrlarini ifodalash uchun emas, balki turli maqsadlarni ko‘zlab so‘z ishlataladi. U gapini yolg‘onga chiqarishlarini xohlagandagina rost gapiradi; faqat yolg‘on gapini rostga o‘tkazmoqchi bo‘lgandagina, yolg‘on gapiradi. Uning nazarida, yomon otliq bo‘lgan odamlar obro‘-e’tibor orttirish yo‘lida ketayotganidan ko‘ngli to‘q bo‘lishi kerak; u maqtay boshlagan odamlar o‘zlarini tamom bo‘ldim, deb hisoblay berishi lozim. Mabodo u iltimosingizni bajo keltirishga va’da bersa, yana ustiga-ustak ont ichsa, ehtiyyot bo‘ling. Bundan keyin istagangizning ro‘yobga chiqishiga hech qanday umid qolmaydi, qo‘l siltab ketaverish oqilona ish bo‘ladi.

«Bosh vazir bo‘lishning bir qancha yo‘llari bor, – deb davom etdim. – Buning eng osoni – boplab tuhmat qilish, ustalik bilan gap chaqish, xoinlik. Ba’zan bunday oshkora va shiddatli fosh etish saroyning razolatga yuz tutganligi hamda boshqa illatlar botqog‘iga botganidan darak beradi. Donishmand podsholar keyingi usulni qo‘llaganlarni yoqtiradi, chunki bu fosh etuvchilar hamisha xushomadgo‘ylikni joyiga qo‘yib, o‘z xo‘jasining injiqlik va orzu havaslarini ko‘taradi.

Hokimiyat tizginini qo‘lga olgach, vazir ko‘pchilik senator yoki kengash a‘zolarini sotib olib, o‘z mavqeini mustahkamlaydi. Poraxo‘rlik, davlat mablag‘larini epchillik bilan talontaroj etish, to‘g‘ridan to‘g‘ri o‘g‘irlik qilish bilan juda katta boylik orttirgach, vazirlar ijtimoy faoliyatdan uzoqlashishadi.

Birinchi vazir saroyi uning o‘ziga o‘xshagan kishilar tarbiyalanadigan joy. Mahram, malay, shveysarlar¹ o‘z xo‘jayinlariiga taqlid qilib, o‘z muhitlarida xo‘jalariga o‘xshab vazir bo‘lib qoladi, vazirlik san’atining uchta muhim shart-sharoiti: yuzsizlik, yolg‘on-yashiq gapirish va poraxo‘rlikni o‘rganadi. Ba’zan ular epchillik va yuzsizliklari bilan martaba zinapoyasidan ko‘tarila borib, o‘z xo‘jalarining arzandasiga aylanishadi».

Mamlakatimiz zodagonlari to‘g‘risidagi gaplarimni eshitaturib, bir kuni xo‘jayin, garchi bunga loyiq ish qilmagan bo‘lsam ham, menga xushomadgo‘ylik qilib qoldi, U menga: oliy nasab oiladan tug‘ilgan bo‘lsangiz kerak, chunki gavda tuzilishingiz,

¹ Shveysar – mashhur restoran, mehmonxonasi, muzeysi va boshqa shunga o‘xshash maishiy joylarda mehmonlarni kutib olish va kuzatib qo‘yish uchun ma’sul xodim.

teringizning rangi, ozoda-pokizaligingiz bilan mamlakatimiz yexularidan ancha ustun turasiz, dedi. Bundan tashqari, gapirish qobiliyatiga, oz bo'lsa da, aql-zakovatga ega emishman. uning hamma tanishlari buni karomat deb bilishyotganmish.

Men muhtaram zotga o'z haqimda aytgan maqtov gaplari uchun chuqur minnatdorchilik izhor qildim. Shu bilan birga, kelib chiqishim unchalik oliy nasabdan emasligini, chunki ota-onalarim kamtar, halol odamlar ekanligini, meni ilmli qilish imkoniyatiga arang ega bo'lishganini aytdim. Zodagonlarimiz u tasavvur qilganday emasligini ham pisanda qildim. Yosh zodagonlar bolaligidanoq ishdan qochish va haralla-taralla yashash ruhida tarbiyalanadilar. Ana shu yoshlар maktabni bir amallab tamomlab olishgach, umrlarini aysh-ishrat, qarta o'ynash va boshqa ko'ngil ochishlar bilan o'tkazishadi. Ular o'z bisotlarining ancha-munchasinisovurgach, pul uchun o'zлari nafratlanib qaraydigan, past tabaqadan bo'lган va na husni, na salomatligi bilan ajralib turmaydigan ayollarga uylanishadi. Ana shunday er-xotinlardan shirincha, raxit¹ kasaliga mubtalo bolalar tug'ilishi turgan gap.

Har holda, bizning mamlakatimizda odamlarning nimjon va kasalmandligi, rangi zahilligi ularning aslzodaligiga yorqin ishoradir. Salomatlik va adl qaddi-qomat aslzodalar uchun sharmandali ko'rinish hisoblanadi. Ularning ma'naviy qashshoqliklari jismoniy nuqsonlariga mos tushadi va xafaqonlik, befahmlik, nodonlik, haddan oshish, dimog'dorlik bilan birikib ketadi.

¹ Raxit (*yunoncha: rhachis – umurtqa*) – yosh, emizikli bolalar organizmida D vitamini yetishmaslididan mineral moddalar almashuvining buzilishi natijasida yuzaga keladigan va suyak hosil bo'lish jarayonining hamda asab sistemasi funksiyalarining buzilishi bilan kechadigan kasallik.

YETTINCHI BOB

Muallifning o‘z vataniga bo‘lgan muhabbat. Angliyadagi idora qilish usuli xususida xo‘jayinning tanbehlari. Xo‘jayinning inson tabiatini haqidagi mushohadalari.

Mening yexu bilan o‘xshashligimni bilib-ko‘rib turgan va inson zoti haqida uncha yaxshi fikrda bo‘lмаган bir jonzot oldida qabilamiz nuqsonlarini ro‘yrost ochib tashlashim kitobxonga ancha erish tuyulishi mumkin. Biroq shuni yurak-yurakdan e’tirof etishim kerak: bu olajanob to‘rt oyoqlilarning fazilatlarini inson buzuqliklari bilan taqqoslash mening inson tabiatini haqidagi qarashlarimni tubdan o‘zgartirib yubordi. Men o‘z qabilam sha’nini ayash kerak emas, degan xulosaga keldim. Buning ustiغا, xo‘jayinim va uning yon-veridagilarga nazar solib turib, har qanday yolg‘on va aldashga o‘ta zo‘r nafrat tuyg‘usi bilan qaradim. Aytganday, hozir o‘z vatandoshlarim haqida gapirganlarimni xotirlar ekanman, ularning nuqsonlarini qanchalik xas-po‘shlaganimni va hayot kechirishlari hamda fe’l-atvorlarini ijobjiy qilib ko‘rsatishga zo‘r berib uringanligimni ro‘yrost ko‘rib turibman. Lekin men buni o‘zim uchun alohida xizmat deb bilmayman. Nahotki o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurtiga moyil bo‘lмаган va unga qizg‘in muhabbat bilan qaramagan biron kimsa bo‘lsa?

Men bu yerda xo‘jayin bilan olib borgan suhbatlarim paytidagi eng muhim omadi gaplarni bayon qildim. Va nihoyat, muhtaram zotning qiziqishlari ozmi-ko‘pmi qoniqish topdi. U bir kuni ertalab meri huzuriga chaqirdi, o‘tirishni taklif etdi (bunaqa obro‘ga hech sazovor bo‘lмаган edim) va uzundan uzoq nutq so‘zлади. U mening o‘z haqimda va vatanim haqida aytganlarimni rosa mushohada qilib, ta’b xira qiladigan xulosaga kelganini aytdi.

«Siz zig‘irdakkina aql-farosat ato qilgan alohida hayvonlar toifasiga kirasisiz, – dedi xo‘jayin. – Biroq bu aqlni siz faqat tabiiy nuqsonlaringizni ko‘paytirish, yangilarini orttirish uchun ishlatasiz. Siz tabiat ato qilgan qobiliyatlarni bo‘g‘ib, o‘z ehtiyojlaringizni ko‘paytirish va ularni qondirish uchun juda xilma-xil, ajib vositalarni o‘ylab topishni hayot kechirishning birdan bir

maqsadi deb bilasiz. Lekin shaxsan sizga qarab turib fikr yuritadigan bo'lsak, xalqingiz jismoniy tomonidan yexularimizga tenglasha olmaydi. Siz orqa oyoqlaringizda mahkam tura olmaysiz; tirnoqlaringiz o'zingizni himoya qilish yoki hujum qilish uchun mutlaqo yaroqsiz. Yugura olmaysiz, daraxtlarga anovi birodarlaringiz (ularni u hamisha shunday deb atardi) yexularga o'xshab darrov chiqa olmaysiz.

Hokimiyatingiz hamda qonunlaringizning mavjudligi aqlingiz, qolaversa fazilatlarining ham kamolga yetmaganidan dalolat beryapti. Ularni idora qilish uchun, kim chinakam aql sohibi bo'lsa, bitta aqli odam ham kifoya qiladi. Aytganday, sizlarda yuz berayotgan hamma narsalar aqli bo'lish uchun intilmayotganingizni yaqqol ko'rsatib turibdi.

Ana shu xulosalarimni tekshirish maqsadida, – deb davom etdi xo'jayin, – sizlarning hayot kechirishlaringiz, urfatlarningiz va fe'l-atvorlaringizni yexularimiz hayoti bilan taqqosladir. Aql borasida ham xalqingiz bilan yexular o'rtasida ajoyib o'xhashlik borligiga mutlaqo ishondim.

Yexular boshqa hayvonlarga qaraganda, bir-birini aslo ko'ra olmaydi. Odatda bu ko'ra olmaslikning asl sababini o'zlarining badbasharaliklaridan ko'rishadi; har bir yexu o'z birodarlarining badbasharaligini ko'radi-yu, o'zining esa qanaqali-gini sezmaydi. Lekin endilikda men bu tushuntirishni xato deb hisoblayman. Ana shu hayvonlar o'rtasidagi nizolar boisi sizning avlodlaringiz o'rtasida yuz bergen nizolar sababining xuddi o'zginasi. Chindan ham shunday, agar ellikta yexuga yetadigan ovqatni beshta yexuga bersangiz, tinchgina yeya berish o'miga, ular darrov urush chiqarishadi. Har biri ovqatning hammasini o'zi egallab olishga intiladi. Shuning uchun yexuni dalada ovqatlantiriladigan bo'lsa, ular yonida, albatta, xizmatkorlardan soqchi bo'ladi. Og'ilxonada esa ular bir-biridan ancha uzoqqa bog'lab qo'yiladi. Ba'zan dalalarda o'lib qolgan sigirlar ni o'z yexularimizga olib kelishga ulgurolmay qolamiz. Shunday paytlarda yaqin atrofdagi yovvoyi yexular yopirilib kelib, o'ljaga o'zlarini tashlashadi. Shunda ular o'rtasida, siz tasvirlab berganga o'xhash, qattiq jang boshlanib ketadi. Ular tirnoqlarini ishga solib bir-birlarini qattiq yaralashadi, lekin o'lish hollari

kamdan kam uchraydi. Axir ularda sizlar kashf etgan odam o‘ldiruvchi qurollar yo‘q. Ba‘zan hech qanday sabab bo‘lmasada, bu yovvoyi hayvonlar o‘rtasida yuqoridagidek janglar boshlanib ketadi. Biror o‘rmon yoki chakalakzorda istiqomat qiladigan yexular o‘z qo‘schnisiga hujum qilib qoladi, uni g‘aflatda qoldirishga urinishadi. Yengilganlari uylariga qaytishadi va buning alamini olish uchun, siz o‘zaro urush deb ataganingizday, bir-birlari bilan qiy-pichoq bo‘lishadi.

Mamlakatimizning ba‘zi joylarida xilma-xil yarqiroq asl toshlar uchrab qoladi. Yexular ana shu toshlarni qo‘lga kiritish uchun hech narsadan qaytishmaydi. Mabodo tosh yerga botibroq turgan bo‘lsa, uni chiqarib olish uchun, ular kun bo‘yi ishlashga tayyor. Ular o‘z o‘ljalarini uylariga olib borib, yerga ko‘mib qo‘yishadi. Bu ishni bajarishda o‘ta ehtiyojkorlik qilishadi, afrofga shubha bilan alanglab nazar tashlashadi, yashirinishadi, xullas, xazinalarini qayerga berkitishganini qo‘schnilari payqab qolishidan qo‘rqishadi.

— Men, — deb davom etdi xo‘jayin, — yexularning asl toshlarga bunchalik hirs qo‘yishlari sababini hech tushuna olmasdim. Endi esa, uning manbai, siz inson zotiga xos degan o‘ta ochko‘zlik deb o‘playapman.

Bir kuni, sinab ko‘rish uchun, bir yexuning ko‘mib qo‘ygan joyidan anchagina asl toshlarni bildirmay olib ketdim. Xazinasini yo‘qolganini payqagan ochko‘z hayvon shunaqayam shovqin ko‘tardiki, zum o‘tmay uning oldiga bir to‘da yexu yetib keldi. Xazinasidan ayrılgan yexu o‘rtoqlariga tashlanib, ularni tirnay va tishlay boshladи. Oradan bir necha kun o‘tdi, lekin u yo‘qotgan narsasini unutolmadi, yemadi ham, ichmadi ham, uxlamadi ham, ishlamadi ham. Nihoyat xizmatkorimga toshlarni sezdirmay o‘z o‘rniga qo‘yib qo‘yishni buyurdim. Xazinasini topib olgan yexu darhol jonlanib, xursand bo‘lib ketdi. U toshlarni yangi, ishonchliroq joyga yashirdi, o‘shandan buyon u hamisha itoatkor, ishchan hayvon bo‘lib qoldi».

Shuningdek, xo‘jayinim asl toshlar serob dalalarda yexular o‘rtasida juda qattiq jang bo‘lishini ham ta’kidlab o‘tdi — buni o‘sim ham kuzatdim.

«Qachonki ikkita yexu, — deb davom etdi xo‘jayin, —

dalada ana shunaqa toshni topib olsa, unga ega bo'lish uchun bir-biri bilan olisha boshlaydi, tosh esa uchinchi bir yexuga nasib qiladi; ularning urishayotganidan foydalanib, toshni ilib ketadi».

Xo'jayin bu o'rinda bizning sudlashishimizga o'xhash ba'zi narsalar borligini tilga oldi. Men uni fikridan qaytarishga urinmadim. Bu pok nomimizga dog' tushirish bo'lardi. Negaki bahslarni bunday hal etish bizning sudlarimiz hukmidan ancha adolatliroq ekanini tan olishim kerak edi. Darvoqe, bu yerda da'vogarlar jangga sababchi bo'lgan toshdan boshqa hech narsani yo'qotishmaydi. Bizning sudyalarimiz bo'lsa har ikkala da'vgarni xonavayron qilmaguncha ishni to'xtatmaydi.

Keyin xo'jayinim yexularning ochofatligidan juda nafratlanishini aytdi. Yexular ko'zlariga nima ko'rinsa ochko'zlik bilan tashlanishadi, o'ng-tersiga qaramay o't-o'lan, ildiz, meva, harom-xarish go'shtlarni yeyaverishadi. Ular uyda tayyorlab berilgan ovqatdan ko'ra o'g'irlangan yoki talash tufayli qo'lga kiritilgan taomlarni xush ko'rishadi.

Bu yerda kamdan kam bo'lsa-da, shirali ildiz uchraydi. Yexular uni zo'r hafsala bilan axtarishadi, topishsa huzur qilib shimishadi. Vino bizga qanday ta'sir qilsa, ildiz ham ularga shunday ta'sir qiladi. Uning ta'sirida ular goh o'pishishadi, goh urishishadi, aftilarini burishtirishadi, nimalarnidir bidirlab gapirishadi, qoqinishadi, loyga yiqilishadi va uxlab qolishadi.

Fan, boshqarish tizimi, san'at va sanoat xususida xo'jayinim biz bilan o'z mamlakati yexulari o'rtasida hech qanday o'xhashlik yo'q ekanligini e'tirof etdi. To'g'ri, u bir necha qiziquvchan guigngnmlardan yexular podasining ko'pchiligidagi o'ziga xos hokimlar bo'lishini, bular eng yovuz va odobsiz poda ekanligini eshitibdi. Odatda har bir yo'lboschchining o'z arzandasigi bo'ladi. Ana shu arzanda o'z hukmdoriga juda o'xshab ketadi. Uning vazifasi xo'jasining oyog'ini yalashdan va unga qulaylik tug'dirishdan iborat. Buning evaziga u ahyon-ahyonda eshak go'shti bilan taqdirlanadi. Bu arzandani butun poda yomon ko'radi, shu vajdan u xavf-xatardan saqlanish uchun doimo xo'jasining yonida bo'ladi. Xo'jasni uni undan ham battarrog yexuni topgunga qadar ushlab turadi. U iste'foga chiqishi bilan oq, ana shu sohaning yexulari – katta-yu kichik hammasi yangi

voris boshchiligidagi uni qurshab olishadi va yaxshigina sava-
lashadi. Xo'jayinim bularning hammasini bizning saroyimiz,
arzanda va vazirlarimizga qanday tatbiq qilinishini o'zimga
havola qilib qo'ya qoldi.

Xo'jayin yexularda yana bir qancha xislatlar borligini
aytdi – bularni men inson avlodlari haqida hikoyalarimda yo
aytganman yoki shu mavzuga yaqinlashib o'tganman. Eng avva-
lo, yexularda balchiqqa bulg'anishga ishqivozlik va kir-chirlik
ko'zga tashlanadi, vaholanki boshqa hamma hayvonlar tabiatan
pokiza bo'lishadi.

Agar guigngnmlar mamlakatida cho'chqalar bo'lganda
edi, avlodlarim zimmasidan, ular nopolik bilan ajralib turadi,
degan aybni soqit qilgan bo'lur edim. Biroq, baxtga qarshi, bu
yerdagi cho'chqalar bo'lmas ekan. Garchi bu to'rt oyoqlilar
yexularga qaraganda ancha istarasi issiq bo'lsa-da, baribir o'ta
pokizaliligi bilan maqtana olmaydi. Mabodo muhtaram zot,
ularning kishi hazar qiladigan darajada ovqatlanishlarini, tuproq-
qa yumalab, loy ustida uxlashlarini ko'rsa, ehtimol, mening
gaplarimga qo'shilardi.

Xo'jayinning xizmatkorlari ayrim yexularda payqagan
yana bir xislatni tushunish ancha qiyin. Ba'zan yexular burchak-
ka tigilib olib xayol suradi, yerdagi yetadi, oh-voh chekadi va
yoniga yaqinlashganlarni haydab soladi. Odatda yosh, sog'lom,
semirgan yexular shunday qilishadi; ular og'izlariga ovqat-u suv
olishmaydi; hech qanaqa og'riq ham sezishmaydi. Ularga nima
bo'lganini aslo tushunib bo'lmaydi. Ularni bunday darddan xalos
etishning birdan bir davosi og'ir mehnatdir, – mehnat ularni eski
holatiga qaytaradi.

Men xo'jayinning bu gapiga hech narsa demadim. Vatan-
doshlarimga hurmat yuzasidan, yexularning bunday holga tushu-
vida mamlakatimizdagi boy va bekorchi odamlar ko'p yo'liqa-
digan xafaqonlik yoki boshqa dardning alomatlari uch bergan-
ligini tushuntirib o'tirishni lozim topmadim. Lekin bu dardni
davolash usuli haqidagi xo'jayinim fikriga to'la qo'shildim.

SAKKIZINCHI BOB

*Muallif yexularning ba'zi sifatlarini ta'riflaydi.
Guigngnmlarning buyuk fazilatlari. Yosh avlodni tarbiyalash.
Guigngnmlarning general kengashi.*

Albatta, men inson tabiatini xo'jayinimdan ko'ra durust-roq tushunardim, shuning uchun ham u yexularga bergen tavsifni o'z-o'zimga va vatandoshlarimga qo'llashim uchun qiyin emasdi. Lekin men, mustaqil kuzatuvlar meni bundan ham maroqliroq xulosalarga olib keladi, degan umidda edim. Shu tufayli muhtaram zotdan qo'shni yexular yig'iniga qatnashish uchun ruxsat berishini iltimos qildim. U bunga bajonidil rozi bo'ldi, chunki u bu hayvonlardan behad jirkanishim meni ular tomonidan o'tkaziladigan har qanday yomon ta'sirdan saqlashiga ishonchi komil edi. Muhtaram zot o'z xizmatkorlaridan biriga – eng baquvvat, shuhrati va fazilati bilan nom chiqargan to'riq xachirga meni kuzatib borishni buyurdi. Uning soqchilgisiz bunaqa ekskursiya yuragim dov bermas edi. Bu mamlakatga kelishim bilanoq bu jirkanch maxluqlar meni qanday kutib olishganini kitobxonlarga allaqachon aytgan edim. Aytmoqchi, keyin ham bir necha bor ularning qo'liga tushishimga sal qoldi.

Bu hayvonlar meni o'zlariga o'xshash bir hayvon deb o'ylaganlariga to'liq asosim bor. Ular, imkoniboricha, menga yaqinlashishga, maymundek har bir xatti-harakatimga taqlid qilishga intilishardi. Lekin menga zo'r adovat va nafrat bilan qarashardi. Qalpoq va paypoqlarni kiyib olgan uy zag'chasi yovvoyi zag'chalar to'dasiga tasodifan qo'shilib qolganda ular uni qanday ta'qib qilishsa, yexular ham meni xuddi shunday ta'qib etishardi.

Yexu bolaligidanoq hayron qolarlik darajadagi epchilligi bilan ajralib turadi, lekin shunga qaramay bir kun uch yashar erkak yexuni tutib oldim. Uni erkalatib tinchlantirmoqchi bo'l-dim, biroq bu shayton o'lgur jon-jahdi bilan baqirdi, meni tirdadi, tishladi; uni qo'yib yubordim, yaxshiyam, shunday qilganim, chunki zum o'tmay shovqin ovoziga bir poda yexu yetib keldi. Ularning hammasi nihoyatda g'azabnok edi, ammo bolachaning

sog'-salomatligini, to'riq xachir yonimda turganini ko'rib, men-ga yaqinlashishga jur'at etisha olnadi.

Fahmlashimcha, yexularni tarbiyalash va o'rgatish juda mushkul ish. Ularni faqat og'ir yuklarni ko'tarish yoki tortishgagina o'rgatish mumkin. Menimcha, buning asosiy sabablaridan biri ularning o'jarligi va shubhaliligidir. Chunki ularni idrokli va ayyor emas, deb bo'lmaydi. Lekin ular yovuz, qahri qattiq va qasoskor bo'lishadi. Ular juda baquvvat, qo'rs, lekin juda qo'r-qoq, ana shu xislat ularni bezbet, pastkash va berahm bo'lishga majbur qiladi.

Guigngnmlar yexulardan uy ishlarida foydalanishadi, ularni o'z uylaridan sal nariroqdagi og'ilxonalarda saqlashadi; boshqalarini dalaga haydab yuborishadi, ular yerlarni kovlab ildizlarni topishadi, turli o't-o'lanlarni yeishadi, o'limtiklarni axtarishadi, ba'zan sassiq qo'zan va **I y u x i m u x s** (dala kala-mushlari)ni tutishadi. Har bir yexu o'zi uchun biron ta tepalik yonidan in kovlaydi, o'sha joyda o'zi yolg'iz yashaydi. Urg'ochi yexularning ini kengroq bo'ladi, chunki u yerga uning o'zidan tashqari ikku-uch bolasi ham sig'ishi kerak.

Yexular suzishga usta, suv tagida ham uzoq vaqt bo'la oladi. Ular baliq tutishni judayam sevishadi, urg'ochilarini tutilgan baliqlarni bolalariga keltirib berishadi.

Ushbu mamlakatda roppa-rosa uch yil yashaganim tufayli, ehtimol, kitobxon boshqa sayohatchilar kabi shu yerliklarning fe'l-atvorlari va urf-odatlari haqida batafsil ma'lumot berishimga umidvor bo'lib turgandir.

Olijanob guigngnmlar tabiatan yaxshi fazilatlarga moyil va ular yomonlik nima ekanligini mutlaqo bilmaydilar. Ular hayotining asosiy qoidasi o'z xulqlarini aqlga bo'ysundirishdan iborat. Nima oqilona-yu, nima aqlga zid ekanligini aql va tuyg'u bilan his etishda ular hayron qolarlik darajadagi qobiliyatga ega. Shu boisidan ular, hech bir ikkilanmay, oqilona narsani e'tiborga olib, aqlga zid narsani rad etishadi. Shuning uchun ham uzundan uzoq bahslar, omonsiz aytishib qolishlar yoki shubhalii fikrmulohazalar kabi nuqsonlar guigngnmlarga mutlaqo noma'lum narsalardir.

Do'stlikka sadoqat va marhamatlilik – guigngnmlardagi

asosiy fazilat. Guigngnmlar faqat o‘z yaqinlari va tanishbilishlarigagina emas, balki, umuman, barcha hamyurtlariga ham xuddi shunday munosabatda bo‘lishadi. Uzoq yurtlardan kelgan xorijylarni ham eng yaqin qo‘slnilaridek iliq kutib olishadi. U qayerga bormasin, o‘zini o‘z uyidagiday his etadi, Guigngnmlar odob va hurmat qilishga qat’iy amal qilishadi, lekin biz odob saqlash qoidasi deb atagan narsa bular uchun mutlaqo notanishdir. Ular toychoqchalarini erkatalishmaydi, biroq ularga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishadi, oqilona tarbiya qilish qoidalari talab etgan barcha sharoitlarni yaratib berishadi. Xo‘jayinim o‘z bolalariga ham, qo‘slni bolalariga ham bir xilda mehribonlik ko‘rsatishini payqadim. Guigngnmlar aql-zakovat va tabiat bizni o‘zimizga monandlarni sevishga o‘rgatadi, deb hisoblaydilar.

Ularning yoshlarni tarbiyalash tizimi juda ajoyib, biz unga taqlid qilsak arziyi. Yosh guigngnmlar o‘n sakkiz yoshga to‘limguncha, ularga oz-ozdan suli beriladi, uni ham har kuni berilmaydi; sut ichish ularga ayrim hollardagina ruxsat etiladi. Yoz fasllarida, o‘z ota-onalariga o‘xshab, ikki soat ertalab va ikki soat kechqurun o‘tlashadi. Xizmatkorlarga bir soatdan o‘tlashga ruxsat etiladi. Ularga yemni uyga olib kelib beriladi, ular ana shu yemni ishdan bo‘sagan vaqtlarida yeyishadi.

Mo‘tadillik, mehnatsevarlik, jismoniy mashq va ozodalik har ikkala jinsdagи yoshlar uchun ham shart. Guigngnmlar yoshlardagi kuch-qudratni, tez chopishni va botirlikni o‘stirib borishadi. Toychoqlarni tepaliklarning tik qiyaliklaridan va toshloq dalalardan chopishga, ular charchab. ko‘pikka botishganda esa anhor yoki daryoga sho‘ng‘ishga majbur qilishadi. Har bir okrugda¹ to‘rt yilda bir marta yoshlar musobaqalari o‘tkaziladi. Bunda yoshlar chopish, sakrash va kuch hamda epchillikni talab etadigan boshqa mashqlar bo‘yicha o‘z mahorat va yutuqlarini namoyish qilishadi. G‘oliblarga beriladigan mukofot ular shafiga aytilgan tantanali qo‘sliqlar. Ana shunaqa bayram kunlarida xizmatkorlar guigngnmlarni mehmon qilish uchun ustiga xashak, suli va sut ortilgan yexularni maydonga haydab kelishadi. Lekin

¹ Okrug (ruscha: okrug – tevarak-atrof) – 1) ba‘zi davlatlarda ma’muriy-hududiy birlik (bu yerda shu ma’noda); 2) yirik hududiy harbiy birlashma, bo‘linma; 3) vaqtinchalik tuzilgan hududiy bo‘lim; 4) hozirgi viloyat baravaridagi hududiy birlik, muzofot.

yexularning badburush basharalari yig'ilganlar ko'nglini aynitmasligi uchun ularni darhol uzoqroqqa haydab yuborishadi.

Har to'rt yilda, bahorda kecha va kunduz baravarlashgan kunda, bu yerda butun millat vakillarining kengashi bo'lib o'tadi. Kengash xo'jayinimning uyidan yigirma milya naridagi tekislikda o'tkaziladi. U besh-olti kun davom etadi. Ushbu kengashda turli okruglardagi ahvol: ular yem-xashak, suli va yexular bilan yetarli ta'minlangan-ta'minlanmaganligi muhokama qilinadi. Mabodo okrugdan birortasida u yoki bu narsa yetarli bo'lmasa, kengash o'sha yerga zarur narsalarni boshqa okruglardan yetka-zib beradi. Bu haqdagi qaror doimo bir ovozdan qabul qilinadi.

TO'QIZINCHI BOB

*Guigngnmlar kengashidagi muhim muzokaralar.
guigngnmlarning mashg'uloti. Ulardagi qurilish. Ko'mish
marosimi. Ular tilidagi kamchiliklar.*

Ana shunday katta yig'inlardan biri shu mamlakatda ya-shab turgan paytimda, u yerdan jo'nab ketishimga uch oy qol-ganda bo'lib o'tdi. Xo'jayinim bu kengashda okrugimiz vakili sifatida qatnashdi. Ana shu kengashda juda muhim bir masala muhokama qilindi. Bu umumiy yig'ilishlarda bir necha bor muhokama qilingan va guigngnmlar o'rtasida bahsga sabab bo'lgan yagona masala edi. Xo'jayinim uyga qaytib kelgach, u yerda bo'lib o'tgan gaplarni batafsил aytib berdi.

Gap yer yuzidan yexularni butunlay yo'qotib yuborish kerakmi-yo'qmi, ana shu haqda boribdi.

Yexularni yo'qotishni zarur, deb hisoblagan yig'ilish qatnashchilaridan biri o'z fikrini isbotlash uchun rad qilib bo'l-maydigan qator dalillarni keltiribdi. Uning takidlashicha, yexular yer yuzidagi eng iflos, manfur, badbashara hayvongina bo'lib qolmasdan, balki o'ta o'jarligi, itoatsizligi, yovuz niyatiligi va kekchiligi bilan ham ajralib turadi. Hammaga ma'lumki, degan u, ularni qattiq nazorat ostida tutish kerak. Bo'lmasa ular guigngnmlarga qarashli sigirlarning sutini emib qo'yishadi,

ularning mushuklarini tutib yeyishadi, sulilarni payhon etishadi va boshqa talay bemaZa qiliqlarni qilishadi.

U yig'indagilarga yexularning kelib chiqishi haqidagi qadimiy afsonani ham eslatib o'tgan. Ushbu afsonaga ko'ra, qadim zamonlarda yexular mamlakatda mutlaqo noma'lum bo'lgan. Lekin ko'p yillar muqaddam tog'lardan birida ana shu hayvonlardan bir jufti paydo bo'lgan. Ularning qayoqdan kelib qolganini hech kim bilmaydi. Ular quyosh nurining ta'sirida chiriyotgan baqa to'ni-yu loydan paydo bo'lganmi yoki balchiq va dengiz ko'pigidan tug'ilganmi, hanuzgacha noma'lum'. Ana shu juft ko'paya boshlagan, uning avlodlari ha demay shunaqayam ko'payib ketganki, mamlakatni to'ldirib, uning haromini chiqarib yuborgan. Bu ofatdan qutulish uchun guigngnmlar ularni ko'plab tuta boshlashgan; ular bu maxluqlarning butun podasini qurshab olishga muvaffaq bo'lishgan. Kattalarini qirib tashlab, har bir guigngnm ikkitadan yexu bolasini olib ketgan, ularni og'ilxonalarga joylashtirib, og'ir yuklarni ko'tarish va tashishga o'rgatgan.

Ushbu afsonada, chamasi, anchagina haqiqatga yaqin gaplar bor.

Yexularga faqat guigngnmlarninggina emas, balki umuman boshqa hayvonlar nafrati ham g'oyat kuchli, shu sababli yexularning **i l g n i a m s h i** (mamlakatning tub aholisi) bo'lishi amri mahol. Albatta, yexu bunday nafratga loyiq, biroq ular hamisha shu yerda istiqomat qilganlarida edi, ularga nisbatan nafrat bunchalik kuchayib ketmagan bo'lardi. Aksincha, ularni allaqachon qirib tashlashgan bo'lur edi.

Notiq so'zining oxirida, guigngnmlar yexuni ishga o'rgatish va eshaklarni mensimaslik bilan o'ta aqlsiz ish qilishgan, deb aytgan. Bu chiroyli, uncha talabchan bo'lмаган hayvonlar yexularga qaraganda ancha yuvosh, fe'l-atvori ham yaxshi. To'g'ri, ular chaqqonlikda yexulardan keyin turadi, lekin yuk tashishga kelganda ancha kuchli, chidamli. Hangrashlari yoqimsiz, ammo yexuning vahimali uvullashidan ko'ra durust.

Xo'jayinim ana shu notiqdan keyin so'zga chiqib, uning

¹ «...hanuzgacha noma'lum» – XVIII asrda ommalashgan – yerda hayotning o'z-o'zidan tug'ilishi nazariyasi ko'zda tutilmogda.

ma'lumotlarini to'latish lozim deb hisoblagan. U yig'inning hurmatli a'zosi bayon etgan afsonaning to'g'riliqiga shubha bildirmagan, lekin mamlakatda poydo bo'lgan bir juft yexu bu yoqqa dengiz ortidan kelganligini tasdiqlagan.

Ehtimol, ular o'rtoqlari tomonidan tashlab ketilgandir, sehilga chiqishgach, tog'da yashirinib olishgandir. Ularning avlodlari esa tobora ko'payavergan.

Bora-bora ular yovvoyilashib, o'z ota-bobolari va o'zlar qayerdan kelgan bo'lsalar, o'sha mamlakatda istiqomat qiluvchilarga xos ozginagina aqldan ham mahrum bo'lishgan. Xo'jayinim o'z fikrini ma'qullash maqsadida bir qancha muddatdan buyon hovlisida ajoyib bir yexu (meni nazarda tutgan) yasha-yotganligini aytgan. yig'indagilarning aksariyati uning haqida eshitgan, ba'zilari esa uni ko'rgan ham bo'lishi kerak, degan. Keyin u meni qanday qilib topib olganligini hikoya qilib bergen. U: mening butun tanam boshqa hayvonlarning terisi va juni bilan qoplanganligini; men gapirish qobiliyatiga ega va guigngnm tilini bekami-ko'st o'rganganligimni; men unga bu yerga qanday kelib qolganligimni aytib berganimni; meni yalang'och holda ham ko'rganini, men naq yexuning o'zi ekanligimni, ammo terim oppoqroq, junlarim kamroq, tirnoqlarim kaltaroqligini ma'lum qilgan.

U yig'in qatnashchilariga, mening o'z yurtimda va boshqa mamlakatlarda yexular hokimlik qiluvchi aqlii hayvon, ular guigngnmlarni qullikda saqlaydi, deb uni ishontirishga uringanimni aytgan. U meni kuzatib, hamma xislatlarim yexunikiga o'xshashini, ammo, aqlilikda ulardan ancha ustun turishimni aniqlagan.

Demak, bu borada guigngnmlardan qancha past bo'lsam, mahalliy yexulardan shuncha yuqori turaman.

Katta kengashda bo'lgan muzokaralar haqida xo'jayinim menga ana shu narsalarnigina ma'lum qilishni lozim topdi. Shaxsan menga aloqador bo'lgan ba'zi tafsilotlarni yashirgan bo'lsa kerak. Ehtimol, meni ranjitgisi kelmagandir. Har holda, bu kunni hayotimda bundan so'ng yuz bergen baxtsizliklarning boshlanishi, deb hisoblashimni kitobxon ha demay bilib oladi.

Guigngnmlarda yozuv yo'q. Shuning uchun ularning bu-

tun bilimi afsonalarda saqlanadi. Tabiatan tinchliksevar, yaxshilik qilishga moyil, beqiyos aql bilan ish tutadigan hamda boshqa xalqlar bilan aloqa qilish imkoniga ega bo'limgan bu xalqning hayotida buyuk voqealar kamdan kam bo'ladi va ularning tarixi xotirada osongina saqlanib qoladi.

Guigngnmlar hech qanday kasallikka chalinmasligini, shu vajdan shifokorlarga ham ehtiyojlari yo'qligini oldin aytgan edim. Demak, ularda o't-o'lanlardan tayyorlangan ajoyib dorilar bor, tasodifan lat yeysa yoki yarador bo'linsa shu dorilar bilan davolanishadi.

Ular yil va oy hisoblarini quyosh va oyning aylanishiga qarab chiqarishadi. Ular ana shu ikkita samoviy jismning harakati bilan yaxshi tanish, oy va quyosh utilishini ham bekamiko'st bilishadi. Bu – ular astronomiyasining katta yutug'i...

Yana shunga qoyil qolish kerakki, poeziya sohasida ular boshqalarni ortda qoldirib ketishadi: taqqoslashlarining o'tkirligi, ta'riflashlardagi batafsillik va aniqlik chindan ham mislsiz darajada go'zal. She'rlar mavzusi odatda do'stlik va chopish hamda boshqa musobaqalar g'oliblarini maqtashdan iborat.

Ularning binolari qo'pol va oddiy, ammo ancha qulay, issiq va sovuqdan saqlanishga moslashtirilgan. Ular yurtida bitta daraxt o'sadi, qirq yildan keyin ildizi chirib, dastlabki shamol-dayoq qulaydi. Guigngnmlar daraxt tanasini o'tkirlangan tosh (temir nimaligini ular bilishmaydi) yordamida uchli qilib yo'nishadi. Qoziqni oralig'ini o'n dyumdan qoldirib yerga qoqishadi, keyin suli poxoli yoki novdalar yordamida chetan devor yashadi. Tomlariga poxol yopishadi.

Biz qo'llimizdan qanday foydalansak, guigngnmlar ham old oyoqlarining tuyog'i va baqayidan shunday foydalanib, churqur kovlashadi. Bu ishni bajarayotganda shunaqayam epchillik ko'rsatishadiki, dastlabki paytlarda bu men uchun aqlga sig'maydigan bir narsadek bo'lib tuyuldi. Men uyimizdag'i oq baytal ignadan ip o'tkazganini ham ko'rdim (ignani unga sinab ko'rish uchun bergandim). Ular sigir sog'ishadi, suli yanchishadi va biz qo'lda bajaradigan hamma ishlarni bajarishadi. Ular qattiq chaqmoqtosh yordamida boshqa toshlarni yo'nib, ponasi, bolta, va bolg'alar yasashadi. Ana shu chaqmoqtoshlardan tayyorlangan

qurollar bilan ular xashak o'tishadi, suli yanchishadi. Bu yerdagi dalalarda suli o't-o'lan singari o'sib yotadi. Yexular suli bog'larini daladan aravalarda olib kelishadi, xizmatkorlar esa alohida yopiq xonalarda sulini oyoqlari bilan yanchishadi. Don omborlarda saqlanadi. Ular loydan beso'naqay bo'lsa-da, idishlar yasashadi va oftobda quritishadi.

Guigngnmlar odatda yetmish yoki yetmish besh yoshgacha umr ko'rishadi. O'lishlariga bir necha hafta qolganida darmonlari quriyotganini payqashadi, lekin hech qanaqa og'riqni sezishmaydi. Bunday paytda do'stlari ularni ko'rgani tez-tez kelib turishadi, chunki ular o'zining tashqariga chiqishi ancha qiyinlashib qoladi. O'lishiga o'n kun qolganda – buni guigngnmlar juda aniq belgilashadi – ular yor-do'stlinikiga vidolashish uchun tashrif buyurishadi. Buning uchun ularga yexu qo'shilgan qulaygina chanalar beriladi.

Shu yo'sinda yor-do'stlari bilan vidolashgan guigngnm uyiga qaytib keladi va to o'lguniga qadar hech qayoqqa chiqmaydi. Guigngnmlarni, iloji boricha, xilvat hamda qulay joylarga ko'mishadi. Marhumning do'stlari va yaqin qarindoshlari bu kuni xursand ham bo'lishmaydi, g'am ham chekishmaydi. Hatto o'layotgan guigngm ham, go'yo mehmondorchilikdan uyiga qaytib ketayotganday, bu dunyoni tark etayotgani uchun zarracha bo'lsin afsuslanmaydi. Bir kuni xo'jayinim do'stini bola-chaqalari bilan muhim ish yuzasidan uyiga taklif qilgani esimda. Belgilangan kuni kechqurun do'stining xotini faqat ikkita bolasi bilan kirib keldi. U, eng avvalo, erining kelolmaganligi uchun uzr so'radi, uning gapiga qaraganda, eri ertalab ~~s x n u v n x~~. Bu so'z mahalliy tilda ancha ma'nodor jaranglaydi, lekin tarjimaga chap beradi; u quyidagicha ma'noni bildiradi: «**o'z momosi yoniga qaytmoq**». Keyin u o'zini ham afv etishni so'rab, ertalab eri o'lib qolganligini va uning jasadini biror qulayroq joyga qo'yish borasida xizmatkorlar bilan uzoq kengashganini aytdi. Mundoq qarab, men uning boshqalardek xushchaqchoq kayfiyatda ekanligini sezdim. Uch oydan keyin, go'yo qolgan umrini uzoq mamlakatda o'tkazishga ahd qilib, o'sha yoqqa otlanganday, o'zi ham vafot etdi.

Guigngnmlar tilida yexularning badbasharaligi va nuqso-

nini ko'rsatuvchi so'zdan boshqa bironta yomon va ko'ngilsiz narsani ifodalaydigan so'z yo'qligini eslatish joizmi-yo'qmi – bilmayman. Shu sababli ular gap orasida biror yoqimsiz so'zni aytmoqchi bo'lishsa, ana shu so'z yoniga, albatta, yexu so'zini qo'shib aytishadi. Masalan, xizmatkorning parishonxotirligi yoki yalqovligi, bolaning nojo'ya harakati, oyoqni kesib olgan tosh, havoning aynishi va shunga o'xshagan narsalarni yexu o'xshatishini qo'shish bilan ifodalashadi. Chunonchi: **g x n m y e x u , g v n a g o l m y e x u , i n l x m n d v i x l m a y e x u**, yomon qurilgan uyni esa **i n g o l m g n m r o g l i v y e x u** deb atashadi.

Bu ajoyib xalqning fe'l-atvorlari va fazilatlari haqida bajonidil to'liq ma'lumotlar berardim-u, ammo yaqin kelajakda shunga bag'ishlangan bir kitob nashr qilish niyatim bor, kitobxonga ham o'shani havola qilaman.

Endi boshimga tushgan kulfatlarni bayon qilishga o'taman.

O'NINCHI BOB

Muallifning ro'zg'ori va uning guigngnmlar orasidagi baxtiyor hayoti. U yetuk fazilat egasi bo'ladi. Xo'jayin muallifga u mamlakatni tark etishi lozimligini ma'lum qiladi. Bu xabarni eshitib, muallifning umidsizlikka tushishi. Muallif xizmatkor yordamida o'ziga qayiq yasaydi. U omadsizlik dengiziga tushib, safarga otlanadi.

Men o'z didimga moslab kichkinagina ro'zg'or qurib oldim. Xo'jayin men uchun o'z uidan yetti yard naridan shu yer uslubida qurilgan uy ajratib berishni buyurdi. Xonaning pol va devorlarini loy bilan suvadim, o'zim to'qigan qamish bo'yra bilan yopdim. Yovvoyi kanop topib, uning tolalaridan ip yigirdim; ana shu iplardan ko'rparm uchun g'ilof to'qib oldim. Yexularning soch tolasidan yasagan tuzoqlarimga ilingan qushlar patini ko'rparmaga paxta o'rniда soldim. Qushlarning o'zi esa menga yaxshigina qovurdoq bo'ldi. Ishning eng og'ir qismini bajargan to'riq xachir yordamida o'zimga ikkita kursi yasadim. Kiyimlarim titilib ketgach, quyon va uning kattaligidagi n n u x

n o x deb ataluvchi boshqa chiroyli hayvonlar terisidan yangisini tikib oldim. Ana shu terilardan pishiq-puxta paypoqlar ham tikdim. Kavushimga yog‘och tagcharmlar qoqdim, kavushim yirtilgach esa, yangisini tikib oldim.

Ko‘pincha daraxt kovaklaridan asal topardim-da, uni suvgaga aralashtirib, suli nonim bilan yerdim. «Tabiat oz narsaga qanoat qiladi» va «muhtojlik har narsaga o‘rgatadi» degan ikki hikmatli gapning ma’nosini hech kim menchalik bilolmadi.

Men salomatligim yaxshiligidan va ko‘nglim tinchligidan huzur qilib yura berdim. Men xoinlik yoki do’stning bevafoligidan hamda pinhoniy yoki oshkora dushmanning ozor yetka-zishidan qo‘rqishimning hech hojati yo‘q edi. Bu dunyoning kattalari va arzandalari marhamatiga loyiq bo‘lish uchun pora berish yoki xushomadgo‘ylik qilishga ham to‘g‘ri kelmadи. O‘zimni yolg‘on-yashiq va zo‘ravonlikdan himoya ham qilmadim, Bu yerda tanamga ziyon yetkazadigan shifokorlar ham, meni xonavayron qiladigan huquqshunoslar ham, to‘lov uchun menga ayb qo‘yadigan chaqimchilar ham yo‘q edi. Bu yerda birovni mazaxlovchilar, tuhmatchilar, cho‘ntak kesarlar, qulfbuzar o‘g‘rilari, saroy xodimlari, vaysaqilar, bahslashuvchilar, qotillar, tovlamachilar yo‘q edi. Bu yerda siyosiy partiya va to‘garaklarning ilg‘orlari va a‘zolari ham, turma, bolta, dor, darra va odamlarni tumonat oldida sharmandai sharmisor qilish ham yo‘q edi. Bu yerda aldamchi savdogarlar va firibgar hunarmandlar yo‘q edi. Bu yerda dimog‘dorlik va shuhratparastlik yo‘q edi. Bu yerda oliftalar, urishqoqlar, ichkilikka mukkasidan ketganlar va me’daga tegadigan, urish qo‘zg‘aydigan, shallaqi, bema’ni oshna-og‘aynilar yo‘q edi. Bu yerda o‘zining qabihligi bilan balchiqdan oppoq bo‘lib chiqadigan ablahlar ham, o‘zining yaxshi fazilatlari uchun balchiqqa uloqtirilgan olajanob kishilar ham, amaldor, sudya, g‘ijjakchi va raqs o‘qituvchilar ham yo‘q edi.

Men guigngnmlar orasida yurishdek sharafga tuyassar bo‘ldim. Xo‘jayinimnikiga mehmonlar kelishganda, muhtaram zot iltifot bilan meni o‘z yonlarida o‘tirishga va suhbatlarini tinglashga taklif qilardi. O‘zi ham, mehmonlar ham menga savollar berishar, javoblarimni esa odob saqlab eshitishardi. Mehmonga borayotib, xo‘jayin meni, albatta, o‘zi bilan birga olib

ketardi. Men hech qachon ularning suhbatiga aralashmasdim, faqat berilgan savollarga javob qaytarardim, xolos. Biroq ana shu suhbatlarda tinglovchi bo'lib o'tirishning o'ziyoq menga katta huzur bagishlardi. Chunki bu suhbatlarda ish haqida gapirilardi, fikrlar lo'nda, asosli so'zlar orqali ifodalanardi, suhbatdoshlar bir-birlarining gapini bo'lishmasdi, zerikishmasdi, qiziqqonlik qilishmasdi, shiddatli bahslashuvlar bo'lmasdi. Guigngnmlar jamoat orasidagi suhbat qisqa-qisqa pauzalar bilan bo'lishini ma'qul ko'rishadi. Menimcha, bu juda to'g'ri chunki ana shu jim qolgan lahzalarda suhbatga jon kirgizuvchi yangi fikrlar tug'iladi. Ular suhbatining mavzusi do'stlik, muruvvat qilish, tartib va obodonchilik, ba'zida tabiatdagi qandaydir ajoyib bir voqeя yoki qadimiy rivoyat bo'lardi. Ular ko'pincha yaxshilikning mohiyati, zakovat qonunlari haqida gapirishar yoki yaqin orada bo'ladigan katta yig'inda qabul qilinadigan qarorni muhokama qilishardi. Ko'pincha poeziya suhbat mavzusiga aylanib ketardi.

Mening ishtirokim ko'pincha suhbatga fayz kiritardi. Xo'jayinim do'stlariga mening hayotim va yurtimni ta'riflab berardi. Ular bu gaplarni eshitishib, inson zoti haqida unchalik yaxshi fikrlarni aytishmasdi. Shuning uchun bu yerda ularning tanbehlarini yozib o'tirmayman. Shuni ajablanib ma'lum qila-manki, xo'jayinim barcha mamlakatlar yexularining tabiatini mendan ko'ra yaxshiroq bilib olgandi. U bizning nuqsonlarimiz va telbaliklarimizni bir boshdan sanab, men uning oldida hech qachon tilga olmagan qusurlarimizni ko'rsatardi. U agar bu yerdagi yexularda ham bir chimdim aql bo'lsa ular qanday noma'qulchiliklar qilishini mulohaza qilib, ana shu men aytma-gan nuqsonlarni bilib olardi. U bunday hayvonlarni bekordan bekorga: nafratga sazovor, jirkanch maxluqlar, – deb aytmasdi.

Men hech qanday mubolag'asiz aytishim mumkin: o'zim uchun foydali narsalarning hammasini xo'jayinimning hikmatli gap-so'zlaridan, uning do'stlari bilan qilgan suhbatlaridan bilib oldim. Agar menga «tanla» deyishganda, hech bir ikkilanmay, Yevropaning ulug' va dono parlamentining obro'li notig'i bo'lishdan ko'ra, mana shu donishmandlarning kamtar tinglov-chisi bo'lishni afzal deb bilardim.

Bu mamlakatda istiqomat qiluvchilarning kuchiga, go'-

zalligiga, tez chopishiga hayron qolardim. Ana shu jonzotlarda o'zim kuzatgan turli yaxshi fazilatlarning mujassamlanganligini ko'rib, ularga chuqur hurmatda bo'ldim. To'g'ri, dastavval, yexular va boshqa hayvonlar singari ularga qo'rqa-pisa munosabatda bo'lmadim, lekin bora-bora hurmat tuyg'usi meni chulg'ab oldi.

Guigngnmlar bilan hamisha non-qatiq bo'lishim hamda ularga qoyil qolishim tufayli ularning yurishi va xatti-harakatlariga taqlid qila boshladim. Hozir ham do'stlarim, hech bir tortinmay, otga o'xshab chopishimni yuzimga solishadi. Men bu gaplarni maqtov deb bilaman. Shuningdek, gaplashayotgan paytimda hanuzgacha guigngnmlarning gap ohangi va odatiga taqlid qilishimni ham inkor etmayman, buning uchun do'stlarim masxaralab kulsalar ham mayli, o'kinmayman.

Xullas, hayotim baxtiyor, osoyishta o'tayotgan edi, birdan bir niyatim hayotimning oxirgi damlarigacha shu ajoyib mamlakatda qolish edi. To'satdan, bir kun ertalab, xo'jayin meni odatdagidan ancha ertaroq chaqirib qoldi. Uning yuziga nazar tashlab, xijolat chekayotganini va gapni nimadan boshlashni bilmayotganini payqadim. Bir oz sukut saqlagach, nihoyat gap boshlashga jur'at etdi va yexular haqidagi masala muhokama qilingan so'nggi kengashda kengash a'zolari, u o'z uyida yexu saqlab, unga guigngnm kabi munosabatda bo'layotganligi o'z zotini tahqirlashdan boshqa narsa emas, deyishganini aytди. Uning men bilan tez-tez suhbatlashishi, men bilan birga bo'lganidan mamnun bo'lishi ham ularga ma'lum ekan. Bunday qilish aql-zakovatga, tabiatga zid emish. Shu sababli kengash unga menga yexu singari munosabatda bo'lishni yoki qayerdan kelgan bo'lsam o'sha yoqqa suzib ketishim uchun buyruq berishni maslahat beribdi. Biroq men ko'rgan va men bilan suhbatda bo'lgan guigngnmlar birinchi taklifni qatiyan rad etishibdi. Ular anovi hayvonlardagi kabi tug'ma axloqsizligim hamda ozmi-ko'pmi aqldan xabardorligim tufayli, yexularni mamlakatning o'rmonlik yoki tog'lik joyiga ergashtirib ketishim va kechasi guigngnmlarning uy hayvonlariga hujum qilish uchun ularni poda-poda holda olib kelishimdan hadiksirashibdi.

Xo'jayinim yon-atrofdagi guingngnmlar kengashda

o'ziga berilgan maslahatni bajarishni undan har kun talab qilisha-yotganini ham qistirib o'tdi. Lekin u boshqa bir mamlakatga suzib yetib borishimga aqli bovar qilmay, dengizda yurish uchun o'zim ilgari ta'riflaganimga o'xshash arava yasab olishimni istadi. Bu ishda o'zining ham, qo'shnilarining ham xizmatkorlari menga yordam berishar ekan. Xo'jayin gapining oxirida, meni umrbod o'ziga xizmatkor qilib olib qolishga tayyor ekanligini, chunki guigngnmlarga taqlid qilib yurib, barcha yexularga xos bo'lgan ahmoqona odad va moyilliklardan tamomila xalos bo'lishimga aqli yetayotganligini aytdi.

Muhtaram zotning gaplari meni zo'r umidsizlik girdobiga tashladi. Nogahoniy hayajon shu qadar kuchli ediki, hushimdan ketib, xo'jayinning oyoqlari ostiga yiqildim. Guigngnmlar bunaqa ojizlik nimaligini bilmaganliklaridan, xo'jayin meni o'lib qoldi, deb o'yabdi. Buni hushimga kelganimdan keyin e'tirof etdi. Men behol ovoz bilan, bu gaplarni eshitgandan ko'ra o'lim ming marta afzal edi, dedim. Albatta, men kengash bunaqa maslahat bergani uchun uni qoralamayman, nazarimda, bundan ham qattiqroq qarorga. kelishi mumkin edi. Yaqinroqdagi qit'a yoki orolchaga kam deganda yuz liga masofa bor. Men yo'lga chiqadigan kichkinagina kemani yasash uchun zarur materiallar bu mamlakatda yo'q. Shu sababli, bu tashabbusni behuda va o'zimni halokatga mahkum bir kishi deb hisoblayman. Demak, o'lim men uchun birdan bir orzu bo'lib qoladi. Chindan ham, mabodo o'z hayotimni saqlab qoldim deylik, unda butun umrimni yexular orasida o'tkazaman hamda eski nuqsonlarimga yana giriftor bo'laman, degan fikr bilan qanday murosa qilaman.

Men kengash qarori oldida sajda qilaman, chunki buning uchun keskin va jiddiy asoslar borligiga ishonchim komil. Keyin qayiq qurishda yordam berish haqidagi taklifi uchun xo'jayinga minnatdorchilik izhor qildim va: Angliyaga qaytib borsam, shuhratи unutilmas guigngnmlarni maqtab, ulardagi fazilatlar inson zoti taqlid qilsa arziydigan namunalar ekanligini ko'rsatib, o'z yatandoshlarimga katta naf keltirish umididaman, – dedim.

Muhtaram zot bu gaplarimga iltifot bilan javob qaytardi va qayiq yasash uchun ikki oy muhlat berdi. U to'riq xachirga ishda menga yordam berishni va mening barcha topshiriqlarimni

bajarishni buyurdi. Men to'riq xachirning o'ta zahmatkashligini, meni yaxshi ko'rishini bilardim.

U bilan, eng avvalo, matroslar meni tashlab ketgan sohil tomon bordim. Tepalik ustiga chiqib, dengizni ko'zdan kcchira boshladim. Nazarimda, shimoli-sharq tomonda uncha katta bo'l-magan orol ko'ringanday bo'ldi. Durbinimdan qarab, uni aniq ko'rdim. Mening taxminimga ko'ra, orol bu yerdan besh liga narida edi. Lekin to'riq xachirga orol ko'kimtir bulut bo'lib ko'rindi, xolos. U boshqa mamlakatlar ham borligi haqida hech qanday tushunchaga ega emasdi, dengizda uzoqdagi narsalarni biz – bu ofatlarga ko'nikib qolgan odamlar singari ajrata olmasdi.

Orolni kashf etib, bundan to'liq qoniqish hosil qildim, unga quvg'indalik paytimdag'i dastlabki boshpanam deb qaramdim. Kelgusida esa o'zimni butunlay taqdir qo'liga topshirib qo'yinoqchiydim.

Uyga qaytib kelgach, to'riq xachir bilan maslahatlashib, yaqinroqdag'i chakalakzorga jo'nadim. U yerda men pichoq bilan, u esa yog'och sopga mohirona o'matilgan chaqmoqtosh bilan oddiy tayoq yo'g'onligida ko'pgina dub shoxlarini kesdik, ularning orasida yo'g'onlari ham bor edi. Men qilgan ishlarimning tafsilotini aytib kitobxonni toliqtirmayman. Shuning uchun quyidagilarni aytib qo'yaman. Ishning eng og'irini bajargan to'riq xachir yordami bilan olti hafta ichida hind qayig'iga o'x-shash, biroq hajmi kattaroq uzun qayiq yasadim, uni o'zim tayyorlagan kanop ip yordamida bir-biriga mahkam ulab tikilgan terilar bilan qopladi. Xuddi shu terilardan yelkanlar ham yasadim, lekin yelkan uchun yosh hayvonlar terisini tanlardim, chunki qarilarining terisi qalin va qo'pol edi. Shuningdek, to'rtta eshkak yasadim, quyon va uy parrandalari go'shtidan anchamuncha g'amlab, bir idishga sut, ikkinchisiga suv to'ldirib oldim.

O'z qayig'imni xo'jayinimning uyi yaqinidagi anhorda sinab ko'rdim, teshik-kandiklarini tuzatib, moy surtdim. Keyin qayiqni aravaga yukladim; uni to'riq xachir hamda yana bir xizmatkor kuzatuvida yexularga ko'tartirib, juda ehtiyyotkorlik bilan dengiz sohiliga olib borildi.

Hamma narsa tayyor bo'lib, jo'naydigan kunim ham yetib kelgach, xo'jayinim, uning xotini va bola-chaqalari bilan xayr-

lashdim. Ko'zim jiqla yoshga to'lib, ko'nglim vayron bo'lib ketdi. Lekin muhtaram zot qiziqqanidanmi yoki menga fahmi kelganidanmi (agar shunday deyishga haqli bo'lsam), qayig'imda dengizda qanday suzishimni ko'rish xohishini bildirdi, qo'sh-nilaridan ba'zilarini sohilgacha o'zini kuzatib borishga taklif etdi. Suv ko'payishini bir soatcha kutib qoldim. Ko'p o'tmay yengilgina hamroh shamol ham esdi. Buni payqadim-u, o'sha zahotiyoy yo'lga otlanish uchun xo'jayin bilan ikkinchi marta xayrlashishga oshiqdim. Men uning tuyoqlaridan o'pish uchun tiz cho'kmoqchi bo'ldim, biroq u menga muruvvat ko'rsatib, tuyog'ini asta ko'tarib, labimga yaqinlashtirdi. Ana shu tafsilotni eslatganim uchun baloga qolganim ma'lum. Menga tuhmat qiluvchilarga mana shunday ulug' zotning menday arzimas odam uchun yuqoridagiday muruvvat ko'rsatishi aqlga sig'maydigan narsaday bo'lib tuyilibdi. (Ba'zan sayohatchilar o'zlariga ko'r-satilgan odatdan tashqari muruvvatlar bilan maqtanishlari ham menga ma'lum.) Lekin ana shu tanqidchilar guigngnmlarning oljanobligi va odobliligi bilan yaxshiroq tanish bo'lganlarida edi, o'z fikrlaridan darhol qaytgan bo'lur edilar.

Men muhtaram zotni kuzatib kelgan boshqa guigngnmlar bilan ham xayrlashib, qayig'imga o'tirdim va sohildan uzoqlashdim.

O'N BIRINCHI BOB

Xavfli sayohat. Muallif istiqomat qilish uchun yangi Gollandiyaga keladi. O'sha yerliklardan biri uni yondan o'q otib yaralaydi. Uni ushlab olishadi va majburan Portugaliya kemasiga o'tqazishadi. Kapitanning u bilan bo'lgan shirin muomalasi. Muallif Angliyaga qaytadi.

Men bu umidsiz sayohatni 1714-yil 15-fevral kuni ertalab soat 9 larda boshladim. Hamroh shamol esib turardi. Buning ustiga men eshkak eshib bordim. Biroq, eshkak eshish ha demay toliqtirib qo'yadi, shamol esa o'zgarishi mumkin deb o'ylab, kichkina yelkanlarimni ko'tarishga jur'at etdim. Shunday qilib, suv ko'tarilishining qaytishi yordamida, o'z taxminim bo'yicha,

soatiga bir yarim liga tezlikda suzib keta boshladim. Men to ko‘z-dan g‘oyib bo‘lgunimga qadar xo‘jayinim va uning do‘satlari sohilni tark etishmadidi. Qulog‘imga goh-gohida to‘riq xachirning (u meni yaxshi ko‘radi) «**g n u y i l l a n i x a m e y d j a x y e x u**» (o‘zingni yaxshilab ehtiyot qil, yexu) degan ovozi chalinib turdi.

Men sohildaligimdayoq durbin orqali ko‘rgan orolimga qarab boraverdim. O‘sha yerda o‘z mehnatim bilan yashash uchun zarur narsalarni toparman, degan umidda edim. Yexular orasiga qaytish va ularning hukmronligi ostida bo‘lishni o‘ylasam dahshatga tushardim. Zero tanholikda yashasamgina o‘z avlodlarimning nuqsonlari balchig‘iga yana botish xavfidan qutulib, guigngnmlarning mislsiz fazilatlari haqida o‘y surib yura olardim.

Kitobxon matroslarning menga qarshi fitna uyuştirganini, kapitan kayutasiga qamab qo‘yishganini xotirlasa kerak. Bu qamab qo‘yish, ilgari eslatib o‘tganimday, bir necha haftaga cho‘zilgan, natijada kemaning qaysi yo‘nalish bilan harakat qilayotganidan xabarsiz qolgan edim.

Meni qirg‘oqqa tashlab ketgan matroslar rostdanmi yo yolg‘ondanmi ont ichib, dunyoning qaysi joyida ekanligimizni bilmasliklarini aytishgan va bunga meni ishontirishgan edi. Lekin men yaxshi niyat burunidan o‘n daraja janubroqda yoki janubiy kenglikning 45° da harakat qilayotirmiz, deb hisobladim. Kapitanning Madagaskar oroliga borish haqidagi niyati va biz ana shu orolning janubi-g‘arb tomonida ekanligimiz to‘g‘risida matroslarning gap-so‘zlarini eshitgach, ana shunday xulosaga kelgandim. Garchi bu taxmin bo‘lsa-da, har holda, sharqqa qarab yuraverdim. Yangi Gollandiyaning janubi-g‘arbiy sohillariga yetib olishni umid qildim. Ana shu sohillar yaqinida o‘sim uchun qulay bo‘lgan birorta orol topib olishni o‘ylab qo‘ydim.

Doimo g‘arbiy shamol esib turdi, kechqurun soat oltilar-da, o‘z hisobim bo‘yicha, sharq tomonga kamida o‘n sakkiz liga yurganimdan keyin, yarim milya narida kichkinagini bir orolchani ko‘rdim.

U dengiz suvi yuvib turgan yap-yalang‘och qoya bo‘lib, kichkinagini ko‘rfaz ham bor edi. U yerga qayig‘imni qo‘yib,

qoya ustiga tarmashib chiqdim, sharq tomonda janubdan shimolga qarab cho‘zilib ketgan yerni yaqqol ko‘rdim. Tunni qayiqda o‘tkazdim, ertalab esa yana yo‘lga tushdim, soat yettilarda Yangi Gollandiyaning¹ janubi-sharqiy sohillariga yetib bordim.

Men tushgan sohil mutlaqo yap-yaydoq, inson oyog‘i yetmagan joy ekan. Yonimda qurolim bo‘limganidan, qit‘aning ichkarisiga kirishga yuragim dov bermadi. Sohilda bir necha chig‘anoqlarni topib, ularni xomligicha yeb oldim. Yerli xalq e’tiborini o‘zimga tortishdan qo‘rqib olov yoqmadim. G‘amlab olgan ozgina ovqatimni ehtiyyotlash maqsadida uch kungacha baliq va chig‘anoqlarni yeb kun o‘tkazdim. Baxtinga, ichimlik suv oqayotgan ariqcha topib oldim, suv kuchimga kuch qo‘shdi.

To‘rtinchi kuni tavakkal qilib qit‘aning ichkarirog‘iga kirdim. To‘satdan besh yuz yard narida, uncha baland bo‘limgan tepalikda o‘sha yerlik odamlardan bir to‘dasini ko‘rib qoldim. Ularning hammasi – erkaklar, ayollar va bolalar – qip-yalang‘och bo‘lib, gulxan yonida o‘tirishardi. Ulardan biri meni ko‘rib qoldi va yon-veridagilarga qo‘li bilan ko‘rsatdi. Besh erkak o‘rnlardan sapchib turishdi, ayollar va bolalarni gulxan yonida qoldirib, o‘zлari men tomon kela boshlashdi. Men jon holatda sohilga qarab qochdim, o‘zimni qayiqda tashlab, uni dengiz ichiga hayday boshladim. Yovvoyilar qochayotganimni ko‘rib orqamdan quvishga tushishdi, ulardan hali yiroqlab ketishga ulgurman gan ham edim-ki, o‘q uzishdi – yoy o‘qi chap tizzamga kelib sanchildi.

Men o‘qqa zahar surtilganimikin deb qo‘rqib ketdim. O‘q yetmaydigan masofaga yetib olganimdan keyingina (o‘sha kuni shamol esmayotgan edi) tizzamdagи yarani so‘rib tashladim, uni bir amallab bog‘lab oldim.

Nima qilishimni bilmay qoldim. Avvalgi kelib tushgan joyimga qaytishga yuragim betlamasdi. Shu sababli shimolga qarab yo‘l oldim, ustiga-ustak eshkak eshib borishga majbur bo‘ldim. To‘xtash uchun qulayroq joy axtarib, atrofga alanglab borar ekanman, shimoli-sharq tomondan kelayotgan yelkanni sezib qoldim, u daqiqa sayin aniqroq ko‘rinardi. Men kemani

¹ Yangi Gollandiya – Avstraliya.

kutaymi-yo'qmi deb, bir necha muddat ikkilanib qoldim. Lekin hamma mulohazalardan ham o'z toifamdag'i yexularga bo'lgan nafratim ustunlik qildi. Qayig'imni burib, janubga haydadim, ertalab o'zim jo'nab ketgan buxtaga kirib oldim. Yevropalik yexular orasida yashagandan ko'ra, yovvoyi odamlar qo'lida o'lib ketishni afzal ko'rdim. Qayig'imni sohilga qo'yib, o'zim ichimlik suv oqayotgan ariqcha bo'yidagi tosh orqasiga yashirindim.

Kema buxtadan yarim liga masofa narida to'xtadi va ichimlik suv uchun sohilga bochka yuklangan qayiq jo'natdi. Chamasi, kemadagilar bu yerni yaxshi bilishardi. Men toshlar orasida yotganim uchun qayiqni sohilga yaqinlashib kelgandagina ko'rdim, boshqa pana joy qidirish uchun vaqt o'tgan edi. Matroslar sohilga chiqishlari bilanoq qayig'imni ko'rib qolishdi. Uni diqqat bilan ko'zdan kechirishdi va qayiq egasi shu yaqin o'rtada ekanligini darhol fahmlashdi. Ulardan to'rttasi har bir teshik-kandikni, butalar tagini qarashga tushib ketishdi va niyoyat, meni yashirinib yotgan joyimdan topib olishdi. Ular birmuncha vaqt egnimdag'i g'alati va qo'pol kiyim-kechaklarimga – quyon terisidan tikilgan kaftan, tagcharmi yog'och kavushim va mo'yna paypoqlarimga hayratlanib qarab turishdi: Ayni paytda ular kiyim-kechaklarimdan mening bu yerlik emasligimni ham bilib olishdi, negaki bu yerda yashovchilar qipyalang'och yurishadi. Matroslardan biri menga portugal tilida murojaat qilib, o'mimdan turishimni buyurdi va kimligimni so'radi. Men uning nima deyayotganini juda yaxshi tushundim (chunki portugal tilini bilardim-da) va o'mimdan turib, men guigngnmlar mamlakatidan quvilgan bir bechora yexuman, meni qo'yib yuborishlaringizni o'tinib so'rayman, dedim. Matroslar mening portugalcha gapirayotganimni eshitib, battar hayron bo'lishdi. Yuz tuzilishimdan yevropalik ekanligimni payqashdi. Biroq «exu», «guigngnm» so'zлari orqali nima demoqchi ekanligimni anglay olishmadi. Ayni paytda, otning kishnashiga o'xshatib gapirishim ularning kulgisini qistatdi. Men dahsat va nafratdan titrab-qaqshab, asta-sekin qayig'im tomonga tisarilar ekanman, ulardan ketishga yana ruxsat so'ray boshladim. Lekin ular qayerlik ekanimni, bu yerga qayoqdan kelib qolganimni

bilish uchun meni mahkam ushlab olishdi. Bunga javoban ularga shunday dedim: men asli angiliyalikman, sizlarning mamlakatingiz bilan Angliya tinch-totuv yashayotgan bir paytda – bundan besh yil ilgari sayohatga chiqib ketganman. Shu boisdan menga dushmanlik ko‘zi bilan qaramassizlar degan umiddaman, men ham sizlarga yomonlikni ravo ko‘rimayman. Men bir bechora yexuman, umrimning qolgan qismini tinchgina o‘tkazadigan kimsasiz bir joy axtarayapman.

Ular qizg‘in gapga tushib ketishdi, nazarimda, umrimda bundan ham ko‘ra jirkanchroq narsani na eshitgan, na ko‘rgan edim. Agar Angliyada it yoki sigir, yo bo‘lmasa guigngnmlar mamlakatida yexu gapirib yuborgan taqdirda ham menga bunschalik g‘alati tuyulmasdi. Muhtaram portugallar, garchi meni yaxshi tushunishsa ham, egnimdagiligi yaxshidagi kiyimlarim, g‘alati ohangda gapirishimdan lol qolgan edilar. Ular menga zo‘r iltifot ko‘rsatishdi va, ehtimol, kapitanlari meni Lissabonga olib ketishi, u yerdan o‘z vatanimga qaytib borishim mumkinligini aytishdi.

Ikki matros kemaga qaytib borib, bu yerda ko‘rganlarini kapitanga aytmoqchi va uning farmoyishini olmoqchi bo‘ldi. Meni esa, agar qochib ketmaslikka tantanali va’da bermasam, kuch bilan ushlab turishlarini aytib, ogohlantirishdi. Men ularning taklifiga rozi bo‘lishni ma’qul ko‘rdim. Ular sarguzashtlarimni juda-juda eshitgilari kelardi, biroq men sipolikni qo‘ldan bermadim. Shunda ular, baxtsizliklar uni aqldan ozdirgan bo‘lsa kerak, degan fikrga kelishdi.

Oradan ikki soat o‘tgach, ichimlik suv to‘la bochkalarini olib ketgan qayiq qaytib keldi, kapitan meni kemaga olib borishni buyuribди. Men tiz cho‘qib, meni o‘z holimga qo‘yishlarini so‘rab yolvora boshladim. Biroq yolvorishlarim behuda ketdi: matroslar qo‘l-oyog‘imni bog‘lab, qayiqqa tashlashdi, keyin qayiqda kemaga olib borib, meni kapitanning kayutasiga olib kirishdi.

Kapitanning ismi Pedro de Mendes ekan. U juda xushmuomala, olijanob odam ekan. U mendan o‘zim haqimda ba‘zi bir ma‘lumotlar berishimni iltimos qildi va kemadagilar uning o‘ziga qanday munosabatda bo‘lishsa, menga ham shunday munosabatda bo‘lishlariga kafillik berdi hamda menga ancha shirin gaplarni aytди, men esa bunaqa shirin kalom, xushmuomala

yexuni uchratganimdan hayratda edim. Lekin men indamas, tundligimcha qolaverdim, kapitan va uning matroslaridan tarala-yotgan hiddan hushimdan ketayozdim. Nihoyat, qayig‘imdagи ovqatlardan yegulik biror narsa berishlarini iltimos qildim. Biroq kapitan menga pishirilgan jo‘ja va a‘lo nav vino berishni, eng pokiza kayutada ko‘rpa-yostiq hozirlashni buyurdi. Men yechin-gim kelmadi, o‘ringa kiyimlarim bilan yotdim. Oradan yarim soat o‘tgach, taxminimga ko‘ra, ekipaj ovqatlanayotgan paytda hech kimga sezdirmay kayutamdan chiqdim, kema borti yoniga borgach, mana shu yexular orasida qolmaslik uchun o‘zimni dengizga tashlab, qutulib ketmoqchi bo‘ldim. Ammo matros-lardan biri menga to‘g‘anoq bo‘ldi, suiqasd qilmoqchi ekanli-gimni kapitanga xabar qildi, u esa meni o‘z kayutamga qamab qo‘yishni buyurdi.

Ovqatdan keyin don Pedro huzurimga kirdi, bunchalik umidsizlikka tushib qilgan qilmishim boisini bilmoqchi bo‘ldi. O‘zining birdan bir istagi – menga qo‘lidan kelganicha yaxshilik qilish ekanligini aytdi. U shunaqayam ta‘sirchan, ishonarli qilib gapirdiki, asta-sekin u bilan, ozgina aqldan xabari bor hayvon bilan gaplashganday, muomala qilishga rozi bo‘ldim. Men o‘z sayoqatim, kemamdagи ekipajning qo‘zg‘olon ko‘tarishi, qo‘z-g‘olonchilar meni tashlab ketgan mamlakat, u yerda uch yil yashaganim haqida qisqagina gapirib berdim. Kapitan hamma aytganlarimni alahlash yoki ko‘zga har xil narsalarning ko‘rinish oqibatiga yo‘ydi. Bu meni judayam ranjitdi. Men barcha yexu-larga xos yolg‘onlash odatidan qaytgandim va ularning o‘zlariga o‘xshagan odamlar gapiga ishonchszlik bilan qarashi yodimdan ko‘tarilgandi.

Men undan, mamlakatingizda o‘zi y o‘q n a r s a haqi-da gapirish odati bormi, deb so‘radim. Men «yolg‘on» so‘zi ma’nosini mutlaqo unutganman, mabodo Guigngmiyada ming yil yashasam-da eng pastka»sh xizmatkordan ham hech qachon yolg‘on gap eshitmasdim. Aytmoqchi u gapimga ishonadimiyo‘qmi, menga baribir, lekin uning xushmuomalaligi uchun undagi tabiiy nuqsonlarni kechirib, menga beradigan har qanday savol va e’tirozlariga javob qaytaraman.

Kapitan aqlli odam chiqib qoldi, u ziddiyatli fikrlar bilan

meni qo'lga tushirishga ancha uringandan keyin sofдilligimga ishonch hosil qildi. Biroq u, siz haqiqatni bu qadar hurmat qilar ekansiz, sayohat paytida o'z joningizga suiqasd qilmaslikka chin va'da berasiz; aks holda Lissabonga yetgunga qadar sizni qamoqda saqlayman, dedi. Men va'da berdim, ammo shu bilan birga, yexular orasiga qaytmaslik uchun har qanday og'ir kulfatlarga ham bardosh berishga tayyorman, dedim.

Sayohatimiz paytida diqqatga sazovor voqeа yuz bermadи. Kapitanga minnatdorchilik bildirish ma'nosida, ba'zan uning astoydil qilgan iltimosiga bardosh berolmay, odamlarga bo'lgan nafratimni ichimga yutib, u bilan birga o'tirardim. Baribir ko'pincha nafratim alangalanib ketardi, biroq kapitan o'zini hech narsani sezmaganga solardi. Matroslardan hech qaysisi bilan uchrashmaslik maqsadida kunning anchasini kayutada o'tkazar-dim. Kapitan yovvoyilarga xos kiyimlarimni yechib tashlashni ko'p marta iltimos qildi. U o'zining eng yaxshi kiyimlarini men-ga bermoqchi bo'ldi, biroq men, yexuning badani tekkan kiyimlar bilan o'zimni o'rabi-chulg'ashni istamay, hammasidan voz kechdim. Undan atigi ikkita toza ko'yak so'rabi oldim. Ko'yaklaklar yaxshigina yuvilgan bo'lib, meni unchalik iflos qilmasligi mumkin edi. Ko'yaklarni har kuni o'z qo'lim bilan yuvib, almashtirib turdim.

1715-yil 15-noyabrda Lissabonga yetib keldik. Ko'chagi olomon atrofimda to'planmasligi uchun qirg'oqqa chiqish oldidan kapitan egnimga o'z plashini tashladi. U meni o'z uyiga olib bordi; astoydil qilgan iltimosimga binoan, meni derazalari hovliga qaragan eng yuqori qavatdagи xonaga joylashtirdi. Kapitan meni yangi kiyimlar tiktirib olishga ko'ndirmoqchi bo'ldi. Ammo chevar mendan o'lchov olishiga aslo-aslo unama-dim. Don Pedroning bo'y-basti meniki bilan deyarli teng edi, shu sababli unga tikilgan kiyim menga to'g'ri kelaverardi. U meni boshqa buyumlar bilan ham ta'minladi. Bu buyumlarning hammasi mutlaqo yangi edi. Shunday bo'lsa ham, ularni kiyishdan oldin kun bo'y shamollatardim.

Kapitan uylanmagan ekan, uning faqat uchta xizmatkorি bor edi. U dasturxon ustida xizmat qilishni ularga man etdi. Umuman, u menga shunaqayam ehtiyyotkorlik bilan muomala

qila boshladiki, mening holatimni tushunib, shunday odamgar-chilik qildiki, bora-bora u bilan birga bo'lishga ko'nikib ketdim. Nihoyat u meni uyning orqa tomonidagi bog'ga qaragan derazadan ko'z tashlashga ko'ndira oldi. Keyin boshqa xonalarga ham chiqadigan bo'ldim. Bir kuni derazadan ko'chaga ham qaradim, qaradim-u qo'rquvdan o'zimni orqaga tashladim. Bir haftadan keyin kapitan meni pastga tushib, ko'cha eshik oldida o'tirishga ko'ndirdi. Nihoyat kapitan bilan birga qo'rqlmay ko'chaga ham chiqadigan bo'ldim.

Bu yerga kelganimga o'n kun bo'lgach, oilam hamda uydagi mashg'ulotim haqida ba'zi bir narsalarni o'zimdan bilib olgandan Pedro mening burchim – o'z yurtimga qaytish, o'z uyimda xotinim va bolalarim bilan yashash ekanligini aytdi. U yana, portda jo'nab ketishga shay ingliz kemasi turganligini, safar uchun zarur bo'lgan barcha narsalar bilan meni ta'minlashga tayyor ekanini ham aytdi. Uning dalillarini va mening e'tirozlarimni takrorlash kitobxonni zeriktirib yuboradi. U men orzu qilgan kimsasiz orol hech qayerda yo'qligini, o'z uyimda esa ko'nglimga nima ma'qul kelsa shuni qilishim, zohidlarday hayot kechirishim mumkinligini gapirdi.

Va nihoyat, bundan ma'quli yo'qligiga tan berib, unga bo'ysundim. 24-noyabrda ingliz savdo kemasiga o'tirib, Lissabonni tark etdim; kemaning xo'jayini kim ekanligini surishtirib o'tirmadim. Don Pedro meni kemagacha kuzatib qo'ydi, yigirma funt qarz berdi. Xayrlashayotib, meni nazokat bilan quchdi, lekin uning bu qilmishidan hazar qildim. yo'lda kapitan bilan ham, matroslar bilan ham gaplashmadim, o'zimni kasalga solib, kayutada o'tiraverdim. 1715-yilning 5-dekabr kuni ertalab soat to'qqizlarda Daunsda langar tashladik, kunduz soat uchlarda Redrifdag'i uyimga eson-omon yetib oldim.

Xotinim, bola-chaqalarim meni hayrat va xursandchilik bilan kutib olindi. Ular meni halok bo'lgan deb yurishar ekan. Lekin ochig'ini aytsam, ularni ko'rganda nafratim, hazar qilishim va g'azabim battar kuchayib ketdi.

Uyga kirishim bilanoq xotinim meni bag'rige bosdi. Uning quchoqlashidan jirkanib, hushimdan ketib qoldim, bir soatdan keyin o'zimga keldim. Mana shu siz o'qiyotgan satrlarni

yozayotganimda Angliyaga qaytganimga allaqachon besh yil bo'lgandi. Dastlabki yili xotinin va bolalarimni ko'rishga toqatim yo'q edi. Lekin ular hali-haligacha men yeydigan nonga qo'l tegizishga yoki mening finjonimdan¹ choy ichishga yuraklari betlamaydi, hali-haligacha qo'limdan ushlashlariga yo'l qo'yniayman.

Qo'limdagi pulga ikkita toychoq sotib oldim, ularni pokiza otxonada boqayapman. Otboqar ulardan keyingi arzandam, chunki undan otxonaning yoqimli hidi anqib turadi. Otlar meni juda yaxshi tushunishadi. Har kuni ular bilan kam deganda to'rt soat gaplashaman. Ular yukan va egar nimaligini bilishmaydi, menga juda suyanib qolishgan, bir-birlari bilan qalin do'st.

O'N IKKINCHI BOB

Muallifning haqqoniyligi. Bu kitobni nashr ettirishdan uning ko'zlagan maqsadi. U haqiqatdan yuz o'girgan yozuv-chilarни tanqid qiladi. Bu kitobni yozishda muallif hech qanday ahmoqona niyatlarga ega bo'lmaganini isbot qiladi. Bitta e'tirozga javob. Mustamlakalarining tuzilish uslubi. Vatan madhi. Muallif ta'riflagan mamlakat tojiga begumon huquqlilik. Bunga erishishdagi qiyinchilik. Muallif kitobxon bilan butunlay xayrlashadi. U kelajakda qanday hayot kechirish rejalarini bayon qiladi, yaxshi maslahatlar beradi va kitobni tamomlaydi.

Shunday qilib, muhtaram kitobxon, men sizga o'n olti yil u yetti oydan ko'proq davom etgan sayohatlarimni haqqoniy bayon qilib berdim. Bayonimda jimjimadorlikdan ko'ra haqiqat haqida ko'proq jon kuydirdim. Ehtimol, boshqa sayohatchilarga o'xshab, sizni ajib va aqlga sig'maydigan hikoyalar bilan hayratga solishim mumkin edi, ammo faqat faktlarning o'zinigina lo'nda qilib bayon qilishni afzal ko'rdim. Maqsadim – sizni yupatish emas, sizga ko'pgina yangi ma'lumotlarni berish, xolos.

¹ Finjon – dastali (sopli) piyola, chinni krujka.

Inglizlar va boshqa yevropaliklar kamdan kam qordam bosgan yiroq mamlakatlarga sayohat qiluvchi hizday sayohatchilar uchun kishini hayratga soluvchi, dengiz va qurug'ikda yashovchi hayvonlar haqida to'qib-bichish oson. Lekin sayohatchining asosiy maqsadi – kishilarning ko'zini ochish, ularda yaxshi fazilatlarni tarbiyalash va begona mamlakatlar hayotidagi yaxshi-yomon narsalar misolida ularning aqlini kamolotiza yetkazishdan iboratdir.

✓ Har bir sayohatchi o'zining sayohatnomasini e'lon qilishga ruxsat olishdan avval, oliv lord kansler huzurida, o'zi na'iz etayotgan narsalarning hammasi chin haqiqat ekanligi haqidagi qasam-ichishga majbur qiladigan qonun chiqarilishiga bajonicil rozi edim. Ana o'shanda hech kim, ba'zi yozuvchilar qilayotganday, har narsaga ishonuvchi ko'pchilikni laqillatmagan bo'ldi edi. Kitobim ancha qiziqarli bo'lsin deb, ular kitobxonlarning oldiga poxol solib qo'yishadi¹.

Yoshligimda ko'pgina sayohatnomalarni huzur qili o'qiganman. Biroq, o'shandan buyon deyarli butun yer kurasini aylanib chiqqach, o'z kuzatuvlarimga asoslanib, mazkur kitoblarda qanchadan qancha yolg'on-yashiqlar borligiga ishonch hosil qildim va bunaqa o'qishga o'ta nafratlanib qaradim.

Kuchli xotira yoki kundalikni batartib olib borishdan boshqa na iste'dodni, na bilimni va umuman, hech qanday zakovatni talab qilmaydigan kitoblar o'z mualliflari dovrug'ini doston qila olmasligini yaxshi bilaman. Men kitobimda ta'riflagan mamlakatlarga keyinroq borib qolgan sayohatchilar mening nuqsonlarimni aniqlashi, ko'pgina yangi narsalarni kashf qilishi va meni orqaga surib, o'mimni egallab olishi ham turgan gap, jahon esa falon vaqida falon yozuvchi o'tganligini unutib yuboradi. Agar shuhrat orttirish uchungina kitob yozganimda edi, bu mening uchun katta musibat bo'lur edi, ammo-lekin birdan bir tashvishim **j a m i y a t b a x t - s a o d a t i** bo'lganligi sababli

¹ «...ular kitobxonlarning oldiga poxol solib qo'yishadi» – XVIII asrda Anglyada chindan ham yozuvchilar yiroq va kam ma'lum bo'lgan mamlakatlar haqida haqqechi sayohatnomalar yozishgan, biroq kitobxonning qiziqishini orttirish uchun qissalarini bu xil yolg'on va yudirmalarga to'ldirishgan. Ehtimol, Swift bu o'rinda o'zining ~~absiy~~ raqibi Daniel Defoni nazarda tuvgandir, chunki u dovrug' taratgan «Robinson Kruze» romanida ham daliliy xatolarga va noaniqliklarga yo'l qo'yadi.

pushaymon bo‘lishga hech qanday asosim yo‘q.

Ingliz fuqarosi sifatidagi burchim, vatanimga qaytib keli-shim bilanoq o‘z kashfiyotlarim haqida vazirlardan biriga axbo-rotnoma yozib berishimni taqozo etishini qulog‘imga ship-shitishganini ham bo‘ynimga olaman, chunki fuqaro ochgan yerlar, kashfiyotlar qirolniki bo‘larkan.

Lekin, men tilga olgan mamlakatlarni egallash, Ferdinand Kortes¹ himoyasiz amerikaliklarni bosib olganidek oson bo‘li-shiga ishonchim komil emas. Mening fikrimcha, **I i l i p u t l a r-n i** bo‘ysundirish uchun qo‘sishin va flotni qurollantirib o‘tirmasa ham bo‘laveradi. Shu bilan birga, **b r o b d i n g n e g l a r g a** hu-jum qilish oqilona yoki bexatar ish deb hisoblamayman; shuning-dek, Angliya soldatlari tepalarida **U c h a r O r o l** paydo bo‘lib qolsa, o‘zlarini yaxshi his etmasalar kerak, deb o‘ylayman. To‘g‘ri, **g u i g n g n m l a r** urushga unchalik yaxshi hozirlik ko‘rismagan. Lekin, men vazir bo‘lganimda, ularga hujum qilishni zinhor-zinhor maslahat bermasdim. Ularning donoligi, birdamligi, botirligi va o‘z yurtlariga bo‘lgan mehr-muhabbatlari harbiy bilimdan xabarsizliklarini bosib ketadi. Yevropa qo‘smini orasiga yorib kirib, saflarni parokanda qilib yuborgan yigirma ming guigngnmni, to‘ntarilib yotgan aravalarni, dahshatli tuyaq zarblaridan basharasi anjir bo‘lib ketgan soldatlarni ko‘z oldingizga keltiring.

Ana shu olijanob xalqqa qarshi urush boshlash o‘rniga, ulardan yonlariga o‘z odamlarimizdan ko‘plab yuborishni iltimos qilsak yaxshiroq bo‘ldi: u yerga borib kelganlar bizni ornomus,adolat, to‘g‘rilik, qanoatlilik, hamkorlik, jasurlik, do‘stlik, yaxshilik va sadoqatlilik qonun-qoidalariga rioya etishga o‘rgatgan hamda Yevropa madaniyatini yuqori pog‘onaga ko‘targan bo‘lur edilar. Ana shu yaxshi fazilatlar nomi aksariyat Yevropa tillarida saqlanib kelmoqda, ularni hozirgi zamon yozuvchilari asarlarida ham, qadimiy yozuvchilar asarlarida ham uchratish mumkin.

Men kashf etgan mamlakatlarni qirol oliv hazratlarining egallab olishida yordamlashuvimga to‘g‘anoq bo‘lib turgan yana

¹ Ferdinand Kortes (1485-1547) – Meksikanı ispan mulkiga qo‘sigan ispan istiobchisi.

bir boshqa sabab ham bor. Haq gapni aytsam, bunday paytlarda podsholarning adolatlilik qilishlariga uncha ishongim kelmaydi. Aytaylik, bo'ron qaroqchilar to'dasini dengizda noma'lum yoqqa surib boryapti. Nihoyat yunga machta uchidan yerni ko'rib qoladi va kashf etadi. Qaroqchilar talash va talon-taroj qilish uchun sohilga chiqishadi. Ular o'zlarini izzat-ikrom bilan kutib olayotgan beg'araz xalqni uchratishadi. Mamlakatga yangi nom berishadi, qirol nomi bilan uni egallashadi, esdalik belgi sifatida kesak yoki toshdan yodgorlik tiklashadi, mahalliy xalqdan yigirma-o'ttiz kishini o'ldirishadi, garov tariqasida bir necha odamni majburan kemaga o'tqazishadi, o'z vatanlariga qaytib kelib, ilgarigi gunohlaridan, saddi pok bo'lishadi. **I l o h i y
h a q i q a t y o ' l i b i l a n** yangi mustamlaka ana shunday paydo bo'ladi. Dastlabki imkoniyat tug'ilishi bilanoq o'sha yoqqa kemalar yuboriladi. Mahalliy xalq yo haydab yuboriladi yoki qirib tashlanadi, ularning yo'lboshchilarini esa o'z oltinlarini berishga majbur qilib qiynoq-qistovga olinadi. Hammaga ko'ngliga ma'qul kelgan barcha yovuzliklarni qilishga to'liq erkinlik beriladi, ona yurt o'z o'g'illarining qoni bilan bo'yaladi. Ana shunday diyonatli ishlar bilan shug'ullangan manfur qassoblar to'dasi yovvoyilar orasida sivilizatsiya urug'ini sepish, ularni xristianlarga aylantirish uchun **z a m o n a v i y
m u s t a m l a k a n i** barpo etadilar.

Lekin bu ta'riflarning Britaniya millatiga hech qanday aloqasi yo'q, albatta. Bu millat mustamlakalar barpo etishda o'zining donishmandligi, g'amxo'rligi va adolatliligi bilanbutun olamga namuna bo'la oladi. Bu millat din va maorifning tantana qilishi uchun jon kuydiryapti; xristian dinini tarqatish uchun eng yaxshi, qobiliyatli ruhoniylarni tanlayapti; o'z mustamlakalariga, metropoliya¹ aholisidan odobli, og'zi shaloq bo'limganlarini juda ehtiyyotkorlik bilan joylashtirmoqda; u adolatni hurmatlashning ajoyib namunasini ko'rsatmoqda, hamma mustamlakalarida ma'muriy lavozimlarga zo'r qobiliyatga ega, har qanday nuqson va xoinlikdan mutlaqo holi kishilarni qo'yyapti; buning ustiga hushyor va halol gubernatorlarni tayinlaydi, ular o'zlariga

¹ Metropolis – mustamlakalarga ega bo'lgan kapitalistik davlat.

ishonib topshirilgan aholining farovonligi haqida g‘amxo‘rlik qiladilar, o‘z podsholarining sha’nini yerga urmaydilar.

Biroq men yuqorida ta’riflagan mamlakatlar aholisi mustamlakachilar tomonidan zabit etilishga, qulga aylantirishga, qirib tashlashga yoki haydab yuborishga arzimaganligi va o‘sha mamlakatlarda na oltin, na kumush va na tamaki serob bo‘limganligi tufayli, fikrimcha, tirishqoqlik va jasorat ko‘rsatishimiz uncha to‘g‘ri kelmaydi. Ammo bu fikr-mulohozaga daxldor biror kimsa bo‘lsa va u boshqacha fikrda bo‘lsa, qasamyod qilib aytamanki, menga qadar yevropaliklardan biror kishi, bu mamlakatlarga qadam bosmagan. Afsonaga ko‘ra, bundan bir necha asr oldin Guigngnmiyaning tog‘laridan birida ko‘rishgan va ulardan manfur hayvon zotlari tarqagan o‘sha ikki yexugina ba’zi shuhhalarni tug‘dirishi mumkin. Ana shu ikki yexu, ehtimol, inglizdir – juda badbasharalashib ketishgan bo‘lsa-da, ular avlodining yuz bichimlariga qarab turib shunday xulosaga keldim. Lekin bu fakt tasdiqlanadigan bo‘lsa, muhokamani mustamlaka qonunlarini suvday biladigan kishilarga havola qilaman.

Endi kashf etilgan mamlakatlarni hukmdorim nomi bilan bosib olish masalasiga kelsak, bunaqa fikr hech xayolimga kelmagan. Mabodo bu haqda o‘ylaganimda ham, o‘sha vaqtagi holatimni e‘tiborga olib, bu tartib-qoidani amalga oshirishni boshqa bir qulay fursatga qoldirib, oqilona yo‘l tutgan bo‘lardim.

Shunday qilib, sayohatchiga qilinadigan yagona ta’naga javob berib, barcha muhtaram kitobxonlarim bilan butunlay xayrlashaman va Redrifdag‘i bog‘imga ketaman. U yerda guigngnmlarning farog‘atli mamlakati haqida shirin xayollarga berilaman, maorif tarqatishga arziyadigan yexularning ko‘zini ochishga intilaman; ko‘zguga boqib, o‘zimga tez-tez nazar tashlab turaman, shunday qilish bilan, iloji bo‘lsa, inson qiyofasiga o‘zimni ko‘niktirib boraman; vatanidagi guigngnmlarning yovvoyiligidan iztirobga tushaman, lekin oljanob xo‘jaynim, uning oilasi, yor-do‘słari va barcha guigngnmlar zotiga hurmatim tufayli, ular shaxsiga ehtirom bilan munosabatda bo‘laman, chunki otlarimiz gavda tuzilishi jihatidan ularga juda-juda o‘xshab ketishadi, lekin aqliy qobiliyatda ularga tenglasha olmaydilar.

O'tgan haftadan boshlab xotinimga uzun stolning narigi chekkasida o'tirib, men bilan ovqatlanishiga va savollarimga, iloji boricha, qisqa javob berishiga ruxsat berdim. Garchi kelsa odam uchun oldingi odatlarini tashlash amri mahol bo'lsa-da, bir muncha muddat o'tgach qo'shni yexular bilan birga bo'lishga chiday olaman va ularning tish hamda tirnoqlaridan qo'rqlmay qolaman, degan umiddaman.

Agar yexular tabiat ato qilgan nuqson va bema'niliklar bilan kifoyalanib qolishganda edi, ular bilan til topishishim ancha oson ko'chardi. Saroy xodimi, cho'ntak kesar, masxaraboz, amaldor, qimorboz, siyosatdon, qo'shmachi, shifokor, yolg'on guvohlik beruvchi, vasvasa qiluvchi, xoin va shunga o'xshash odamlarning tashqi qiyofasi mening asabimga tegavermaydi: ularning barchasi odatidagicha yashayveradi. Biroq turli nuqson va illatlar badan-badaniga singib ketgan hayvon kalondimog'lik qilsa, g'ururlansa, toqatim toq bo'lib ketadi. Bunday hayvonlarning faxrlanishini, kekkayishini hech aqlga sig'dira olmayman. Aqlijon jonzotga husn bo'lib tushadigan barcha fazilatlarga ega – dono va yaxshi niyatli guigngnmlarda esa ana shu nuqsonlarni nomlaydigan so'z ham yo'q. Biroq katta tajribam tufayli yovvoyi yexular orasidagi g'ururlanish va kalondimog'lik kurtaklarini payqab oldim.

Lekin aql-farosat bilan yashovchi guigngnmlar, men ikkita qo'limga bino qo'yaganimday, o'zlaridagi yaxshi fazilatlar bilan mag'rurlanmaydilar; aqli odam bir qo'lidan ajrab o'ta baxtsiz bo'lgan taqdirda ham, ikki qo'lli edim deb maqtanmaydi. Men qo'limdan kelganicha ana shu hol ustida uzoq to'xtaldim, chunki ingliz yexularini, ancha bardoshli, maylimga monand ko'rishni istadim. Shuning uchun ham mag'rurlanish va kalondimog'lik kasriga uchrab qolgan odamlardan ko'zimga ko'rmasliklarini iltimos qilaman.

T A M O M
Jonatan Swift va uning
«Gulliverning sayohatlari»
romani

JONATAN SVIFT VA UNING «GULLIVERNING SAYOHATLARI» ROMANI

1

XVIII asrning buyuk ingliz yozuvchisi Jonatan Swift (1667-1745) o‘zining «Gulliverning sayohatlari» nomli satirik romani bilan dunyoga dong taratdi.

Yozuvchi g‘azab va ehtiros bilan yozgan bu kitobida o‘zi yashagan davr – burjua dvoryan Angliyasidagi mavjud davlat tuzumi, ijtimoiy tartib va xulq-atvorlar ustidan qattiq kuladi, ularni qoralaydi. Yozuvchi Hokim sinflarning tekinxo‘r va munofiqligini, davlatmand shaxslarning toshbag‘ir, qabih va xudbinligini fosh qiladi.

Bu kitobning ko‘plab sahifalari qadimgi burjua va dvoryan Angliyasiga qarshi bitilgan bo‘lsa-da, lekin uning satirik kuchi, mohiyati shu kunlarda ham o‘z qimmatini saqlab qolgan.

Kishini kishi tomonidan ezilishi, mehnat ahlining qashshoqlikka yuz tutishi, oltinning mash’um hokimligi faqat birgina Angliyaga xos emas edi, albatta, Shuning uchun ham Swiftning satirasi keng mazmun kasb etdi. O‘sha vaqtarda Swiftdek fosh etgan, zaharxanda qalam tebratgan biror yozuvchini topish qiyin edi. Bu haqda A. M. Gorkiy juda yaxshi gapirgan: «Jonatan Swift yakka o‘zi butun Yevropani mo‘ljalga oldi, Yevropa burjuaziysi esa, uning satirasi faqat Angliyagagina zarba berayotir, deb hisoblardi».

Swift ajoyibotlarga to‘la, bitmas-tuganmas sarguzashtlar qissasini yaratdi. Uning Gulliveri boshiga ne-ne ishlar tushmadi, holi nimalar kechmadi, o‘z zamonasida nimalarni ko‘rmadi, deysiz! Lekin, kulgili holga tushadimi yoki ayanchli ahvolda qoladimi, baribir u XVIII asrdagi o‘rtamiyona inglizga xos xususiyatlarni – fikrlash va sovuqqonlikni yo‘qotmaydi. Ba’zan Gulliverning ravon hikoyasida hazilomuz o‘tkir hajvlar chaqnab qoladi. Ana o‘shanda bizga Swiftning istehzoli kulgisi eshitiladi, uning o‘zi soddaroyish qahramoni yonida birdan paydo bo‘lib

qolgandek ko'rinadi. Ba'zan esa, g'azab-nafratiga chiday olmagan Swift Gulliverni tamomila unutib qo'yadi-da, o'zi zaharli ochiriq va kinoyalarga boy beshasqat sudyaga aylanadi.

«Gulliver sayohatlari»ning deyarli har sahifasida muallif mavjud ijtimoiy munosabat va voqealarga nisbatan hazil-u ochiriqlar qiladi. Bu ochiriqlarning aksariyati allaqachonlar o'z kuchini, ahamiyatini yo'qtgan, albatta. Endigi kunda asardagi ayrim bob va lavhalarning haqiqiy mazmunini tarixiy manbalar va sharhlar yordamidagina tiklash mumkin, xolos. Biroq, Swift kitobidagi asosiy g'oya – turli toifa tekinxo'r va bekorchi haromilarga qarshi keskin nafrat, dunyodagi barcha moddiy boyliklarni yaratgan mehnat ahliga nisbatan hurmat va muhabbat abadiy saqlanib qolgan.

«Gulliver sayohatlari»dagi voqealar shunday ajoyib tizilganki, kitobxon asar qahramonining g'aroyib kechmishtilarini uzlusiz diqqat bilan kuzatadi, muallifning jo'shqin fantaziyasidan zavqlanadi.

Yozuvchi o'z romanini yaratar ekan, jimit karliklar-u ulkan odamlar, tantiqlar-u yolg'onchilar haqida hikoya qiluvchi xalq ertaklaridagi usul va obrazlardan, shuningdek, XVIII ast Angliyasida keng tarqalgan memuar sarguzasht adabiyoti – haqqoniy va uydirma sarguzashtlar tasvirlangan kitoblardan foydalandi. Natijada Swiftning satirik-falsafiy, nihoyatda ma'nodor. keskin bu romani qiziq va o'qimishli bir asarga aylandi, ayni vaqtda, bolalarning eng quvonchbaxsh, sevimli kitoblaridan biri bo'lib qoldi.

Adabiyot tarixi «Gulliver sayohatlari»ga o'xshash umri boqiy asrlar osha kichik kitobxonlarga yo'ldosh bo'lib, bolalar kutubxonalarining noyob mulkiga aylanib qolgan bir qancha o'lmas asarlarning shohididir. Ana shunday asarlar qatoriga Swift romanidan tashqari, Servantesning «Don Kixot» Defoning «Robinzon Kruzo», Byurger va Raspening «Baron Myunxauzen sarguzashtlari», Andersennenning «Ertaklari», Bicher-Stouning «Tom tog'aning kulbasi» va dunyo adabiyoti xazinasidan munosib o'rin olgan boshqa bir qancha qimmatbaho asarlar kiradi. «Gulliver sayohatlari»ning bolalar va yoshlар uchun qisqartilgan tarjimalari, qayta ishlangan yoki qayta aytilgan nusxalari XVIII

asrdayoq turli mamlakatlarda paydo bo‘lgan edi. O‘sha vaqtarda ham, keyinchalik ham «Gulliver sayohatlari»ning bolalarga atalgan nashrlarida, odatda, Swift fikrlari berilmasdi. Asarda faqat ajoyib sarguzashtlar tizmasi qolardi, xolos.

Bizning mamlakatda bolalar va yoshlар uchun jahon mumtoz adabiyotlari boshqacha nashr etiladi. Kengash nashrlarida mumtoz asarning faqat birgina asosiy tizmasi saqlanibgina qolmay, balki, imkonи boricha, uning g‘oyaviy va badiiy qimmati ham saqlanadi. Ilova, maqola va eslatmalar esa kitob tekstida uchraydigan murakkab joylar va tushunilmas iboralarni aniqroq anglashda yosh kitobxonlarga yordam beradi.

«Gulliver sayohatlari»ning ushbu nashrida ham shu prinsipga amal qilingan.

Jonatan Swift musibat va tashvish, umidsizlik va alamlarga to‘la og‘ir hamda uzoq hayot kechirdi.

Yozuvchining otasi – yosh ingliz Jonatan Swift tirikchilik vajidan xotini bilan Angliyadan Irlandiya markazi Dublinga boradi. Biroq o‘g‘lining tug‘ilishidan bir necha oy muqaddam bevaqt o‘lim uni olib ketadi. O‘g‘il tug‘ilgach, ota xotirasi uchun uni Jonatan deb nomlashadi. Kambag‘al ona o‘z chaqalog‘i bilan nochor kun ko‘radi.

Swiftning bolalik yillari g‘am-g‘ussada o‘tdi. Uzoq yillar muhtojlikda, badavlat qarindoshlarining ahyon-ahyonda beradigan ozgina yordami bilan kun kechirishiga to‘g‘ri keldi. Swift o‘n to‘rt yoshida maktabni bitirgach, hali o‘rtा asrlar tartib-qoidalari hukm surayotgan, ilohiyot asosiy dars hisoblangan Dublin universitetiga kiradi.

Universitetdagи o‘rtoqlari keyinchalik, o‘sha yillardayoq Swift o‘tkir zehni, zaharxandaligi, mustaqil va keskin xarakteri bilan ajralib turardi, deb eslashgandi. Universitetda o‘qitilgan boshqa fanlarga nisbatan u poeziya va tarix bilan ko‘proq qiziqar, asosiy fan – ilohiyotdan esa «beparvo» degan baho olardi.

Swift 1688-yili, universitetni tamomlamay, Angliyaga ketadi. Uning qashshoqlikda tirikchilik uchun kurashdan iborat mustaqil hayoti boshlanadi. Ko‘p urinishlardan so‘ng Swift e’tiborli amaldor ser Vilyam Templ huzurida kotiblik lavozimini egallaydi.

Vilyam Templ ilgari vazir bo‘lgandi. Iste’foga chiqqach, o‘z mulki Mur-Parkka ko‘chib kelib, gul o‘stirish, qadimgi mumtozlarni qayta o‘qish, Londondan kelgan mo‘tabar mehnarlarni lutfan kutib olish bilan shug‘ullanardi. Bo‘sh vaqtlarida ijod qilar va o‘z adabiy kitoblarini nashr etardi.

Mag‘rur va murosasiz Swiftdek odamga kotib bilan xizmatkor o‘rtasidagi kimsa holiga ko‘nikish nihoyatda og‘ir bo‘ldi. Natijada u o‘z «valine’mati»dan voz kechib, biror jo‘nroq xizmat topish niyatida yana Irlandiyaga jo‘nab ketdi. Lekin uning niyati amalga oshmadi, Swift yana o‘z xo‘jayini yoniga qaytishga majbur bo‘ldi. Keyinchalik Templ Swift qobiliyatini munosib baholab, unga ko‘proq e’tibor bera boshladи. U Swift bilan uzoq vaqt suhbat qurar, katta kutubxonasiдagi kitoblarni o‘qishni unga tavsiya qilar, o‘z do‘stlari bilan tanishtirar, muhim ishlarni unga ishonib topshirar edi.

1692-yili Swift dissertatsiya yoqlab magistr unvonini oldi, bu esa unga butxona lavozimlaridan birini egallash imkonini berdi. Biroq u Mur-Parkda qolishni ma‘qul ko‘rib, garchi vaqt-vaqt bilan boshqa joylarga ketsa ham, Templning vafotiga qadar (1699-yil) shu yerda yashadi. Keyinchalik esa, muhtojlik tufayli, ancha xarob irland qishlog‘i Larakorda ruhoniy vazifasini o‘tashga majbur bo‘ldi.

Taqdir taqozosi bilan Swift yana kelib qolgan Irlandiya o’sha vaqtarda Angliyaga tamomila tobe, qoloq va qashshoq mamlakat edi. Inglizlar bu yerda go‘yo mahalliy mustaqillik, o‘z-o‘zini boshqaruvni saqlayotgandek bo‘lsalar-da. aslida irland qonun-qoidalarini barbod etishgandi. Mahalliy sanoat va savdo tanazzulga yuz tutgan, aholi esa katta soliq to‘lashga majbur etilgan, qashshoqlik avjga chiqqan edi.

Swiftning Irlandiyada kechgan kunlari behuda ketmadi. U mamlakat bo‘ylab ko‘p kezdi, uning ehtiyoj va orzu-umidlarini chuqur his etdi, mazlum irland xalqiga mehri ortdi.

Ayni vaqtida, Swift Angliyadan kelayotgan siyosiy yangiliklarni darhol ilib olar, Templning do‘stlari bilan aloqani uzmas, qulay fursat topildi deguncha Londonga yo‘l olar va u yerda ancha vaqt qolib ketardi.

XVIII asrda Angliya jahondagi eng qudratli kapitalistik

davlatga aylandi. XVII asr o‘rtalarida ro‘y bergen burjua inqilobi natijasida mamlakatdagi feodal tartib asoslari yemirildi va kapitalizm taraqqiyoti uchun imkoniyatlar ochilgandi.

G‘alabaga erishgan burjuaziya dvoryanlar bilan kelishishi ni ma’qul topdi va o‘z navbatida, dvoryanlar ham kapitalistik taraqqiyot jarayoniga qo‘shilishdi. Burjuaziya va dvoryanlar ahli tezda o‘zaro til topishganining boisi – xalq ommasining inqilobiy kuchidan qo‘rqishlari edi.

Angliyada sanoat va savdo gullab yashnadi. Savdogar va korchalonlar xalq ommasini va mustamlakalarni talon-toroj qilish evaziga mislsiz boyliklarga ega bo‘lishdi. Angliyaning tez yurar kemalari dengiz va okeanlarda betinim kezardi. Savdogar va firibgarlar notanish yerlarga kirib borar, yerli xalqlarni qirar, qul qilar, ingлиз mustamlkalariga aylana boshlagan olis o‘lkalarning boyliklarini ochko‘zlik bilan o‘zlashtirardi.

Masalan, janubiy Amerikada oltin qumli daryolar topilgach, yengil-yelpi boylik izLAGAN gala-gala odamlar o‘sha yoqqa yo‘l olishdi. Afrikada qimmatbaho fil suyagining katta manbalari mavjud edi. inglizlar qator-qator kemalar karvonini shu yoqqa yo‘lladilar. Tropik mamlakatlarda qullarumahbuslar kofe, qand hamda tamaki maydonlarida ishlar va ularning tekin mehnati tufayli, Yevropada deyarli oltin qimmatiga teng bo‘lgan turlituman noz-ne’matlar olinardi. Epchil firibgarlar tomonidan deyarli tekinga keltirilgan bu tovarlar Yevropa bozorlarida ellik va hatto, yuz baravar foydasiga sotilardi; buning natijasida kechagi jinoyatchi yirik millionerga aylanar, pixini yorgan muttaham esa katta amaldor va vazir bo‘lib olardi.

Inglizlar yagona ustunlik uchun qo‘shti davlatlarga qarshi jon-jahdlari bilan kurashib, o‘sha vaqtarda eng qudratli harbiy va savdo flotini barpo etdilar. Ular ko‘p urushlarda g‘olib chiqib, yo‘llaridan ko‘p mamlakatlarni, eng avvalo, Gollandiya hamda Ispaniyani qisib chiqardilar va jahon savdosida birinch o‘rinni egallahga muvaffaq bo‘ldilar.

Angliyaga jahoning turli tomonlaridan bitmas-tuganmas boyliklar oqib kela boshladi. Kapitalistlar bu boyliklarni pulga aylantirib, ko‘plab manufaktura korxonalarini qurishdi; kechagina o‘z yerimdan mahrum etilgan minglarcha dehqonlar endi

ana shu korxonalarda tongdan tungacha mehnat qilishga majbur edilar.

Asl inglez movutlari Yevropa bozorlarida yuqori baholarnardi. Ingliz korchalonlari o‘z korxonalarini zo‘r berib kengaytirishdi, savdogarlar esa savdo-sotiqni avj oldirishdi. Burjua va dvoryanlar hashamatli saroylar qurishdi, zeb-ziynatlarga botishdi. Ammo asosiy xalq esa qashshoqlikda va yarim ochyalang‘och holda kun ko‘rdi.

«Yangi tug‘ilgan kapital boshidan tovonigacha, a’zoyi badanidan qon va razolat sachratmoqda», – deb yozgan edi K. Marks.

Ingliz kapitalizmning tug‘ilishi va o‘sishidagi mash’um hamda mudhish davr tarixga dastlabki kapital jamg‘arish davri nomi bilan kirgan.

Ingliz adabiyotida bu tarixiy davrning barcha belgilari Jonatan Swift va «Robinzon Kruzo sarguzashtlar» muallifi Daniel Defo asarlarida ancha to‘la va yorqin ifoda etilgan.

...Yangi, XVIII asrning birinchi yili oxirlashib borardi. Ingliz qiroli Vilgelm III quadratli Angliyaning xalqaro mavqeiga monelik qila oladigan G‘arbiy Yevropadagi yagona mamlakat – Fransiya bilan urushga faol tayyorlana boshladi. O’sha davrda Angliyaning o‘zida ikki siyosiy partiya – torilar va viglar o‘rtasidagi kurash g‘oyat keskinlashgan edi. Bu partianing har biri mamlakatda mutloq hokim bo‘lish va siyosatni o‘z qo‘liga olish uchun intilardi.

Viglar sanoat va savdoni bemalol rivojlantirish maqsadida qирол hukmronligini cheklashni istardilar. Ular mustamkalarni yanada kengaytirish va Angliyaning suvdagi ustunligini mustahkamlash uchun urush qilishni talab etardilar. Torilar esa Angliyaning kapitalistik rivojlanishiga tamomila qarshilik qilar, qирол hokimiyatini kuchaytirish va dvoryanlarning qadimgi imtiyozlarini saqlab qolishga intilar edilar. Ular ham, bular ham xalqning haqiqiy talab va ehtiyojlaridan tamomila uzoq bo‘lib, mulkdor sinflar manfaatini ko‘zlar edilar.

U yoki bu partianing talablari Swift uchun yot edi. Tori va viglar o‘rtasidagi shiddatli kurashni diqqat bilan kuzatgan Swift o‘z maktublaridan birida uni it bilan mushukning olishuvini.

ga o'xshatadi. Swift uchinchi bir partiya – chinakam xalq partiysi tuzilishini xayol qilardi. Biroq XVIII asr Angliyasida bunday maqsad amalga oshmasdi.

Swift mavjud ikki partiya orasida o'rta yo'l topishi kerak edi. U tori va viglarning siyosiy dasturlaridan o'ziga maqbul tomonlarini topishga harakat qildi. Chunki o'tkir qalam sohibi Swift uchun u yoki bu partiyaning ko'magi, qo'llovi kerak edi, Aks holda, noma'lum, oddiy qishloq ruhoniysining siyosiy maydonga chiqib, o'z fikr-maslaklarini ochiq aytishi qiyin edi. Templning do'stlari o'sha kezlar hukumatdagi yuqori mansablarini egallashgan edi. Swiftning ular bilan hamon bevosita aloqada ekanligi uni viglar tomoniga o'tishga olib keldi.

Swift imzo qo'ymay bir necha siyosiy pamfletlarni nashr ettirdi, ular katta muvaffaqiyat qozondi va viglarni qo'llab-quvvatladi. Viglar o'zlarining noma'lum ittifoqchilarini aniqlashga urinib ko'rdilar, lekin Swift ma'lum vaqtgacha panada yurishni ma'qul deb topdi.

Swift Londonning tor ko'chalarini kezar, yo'lovchilarning gap-so'zlariga qulqolar, xalq kayfiyatini o'rganar edi. U har kuni, ma'lum bir vaqtda, londonlik taniqli yozuvchilar to'planadigan Betton qahvahonasida paydo bo'lardi. Bu yerda u so'ngi siyosiy yangiliklar va oliy zotlar orasidagi ig've safsatralardan xabardor bo'lar, adabiy bahslarga qulqolar va sukut saqlardi.

Biroq ba'zan bu ruhoni libosidagi notanish, ma'yus kishi gapga qo'shilar va kezi bilan shunday o'tkir so'zlar aytib, hazil-mutoyibalar qillardiki, qahvaxonadagilar jum qolib, uning biror so'zini ham kanda qilmay eshitishardi; u aytgan hazillar tezda butun Londonga tarqalardi.

1704-yili Swift «Inson zotining umumiyl takomili uchun bitilgan bochka cho'pchagi» degan ajoyib kitobni imzosiz nashr etdi.

«Bochka cho'pchagi» – ingliz xalq iborasi bo'lib, behuda gap, bema'ni afsata degan ma'noni bildiradi. Binobarin, muallif, sarlavhaning o'zidanoq bir-biriga mutlaqo zid ikki tushunchadan satirik tarzda foydalangan.

Swift bu kitobida odam zotidagi turli xil bema'niliklar, avvalo, befoyda diniy munozaralar, farosatsiz yozuvchilar,

sotqin tanqidchilarning asarlari, hukmdor va zo'ravon shaxslar oldida tiz cho'kish va laganbardorlik qilish kabi illatlar ustidan ayovsiz kuladi. Swift mamlakatni ishonchsiz zo'ravon tentakklardan xalos qilish uchun Bedlamda istiqomat qilayotganlarni tekshirib ko'rishni jiddiy ravishda taklif qiladi; davlat, cherkov va harbiy sohadagi eng mas'uliyatli lavozimlarda ishlashga qodir aqli raso kishilar, hech shubhasiz, u yerda ko'proq topilishi mumkinligini aytadi.

Lekin «Bochka cho'pchagi»ning asosiy temasi din va uning o'sha vaqtida Angliyada keng tarqalgan uch tarmog'i: anglikan, katolik va protestant cherkovlarini keskin satira ostiga olish edi. Bu cherkovlar o'rtasidagi raqobatni Swift otalari (xristian dini)dan bittadan chakmon meros olgan uch og'ayni: Martin (anglikan cherkovi); Petr (katolitsizm) va Jek (protestantizm) obrazlari orqali tasvirlaydi. Ota o'z vasiyatida bu chakmonlarni sal bo'lsa-da, o'zgartirishni qat'iyan man qilgan. Biroq oradan ko'p o'tmay, chakmonlar rasmdan chiqib qolgan, og'aynilar uni yangicha yo'riqqa o'zgartira boshlaydilar. Masalan, jiyakchalar tikishadi, lenta va zarbof chilvirlar bilan bezashadi, bo'yini uzun yoki kalta qilishadi va hokazo o'zgartirishlar kiritishadi. Avvaliga qilmishlarini oqlash uchun, vasiyatnomani o'zlaricha talqin etishdi, keyinroq ular o'rtasidagi munozaralar kuchayib ketib, ota vasiyatini bir burchakka tiqib qo'yishdi-da, rosmana janjalga o'tishdi. Og'aynilar ichida Petr eng uddaburrosi, epchili bo'lib chiqdi. U sodda, laqma odamlarni avrashaldashni o'rganib oldi, boyib ketdi va kibr-havosi shunday oshib ketdiki, oqibat aqldan adashdi, boshiga birdan uch shlyapani qatma-qat qo'ndirib yuradigan tentak bo'lib qoldi.

Swift o'z satirasida, vaqt o'tishi bilan kiyim-kechak rasmi o'zgarganidek, har qanday din ham o'zgaraveradi, demoqchi bo'ladi. Diniy rasm-rusmlar, cherkov aqidalari kishilarga ma'lum davrlardagina maqbul tuyiladi, xolos, vaqt o'tishi bilan esa ular eskirib qoladi va yangilari qaror topadi, Shuning uchun ham bu rasm-rusm va aqidalarga ortiqcha e'tiqod qo'yish befoyda.

Swiftning fikricha, din – har qanaqa jinoyat va nuqsonlarni yashirish uchun kerak bo'lган eng qulay xas-po'sh, pardadir.

Birinchi qarashda Swift o'z davridagi cherkov xarxa-

shalari ustidan kulayotgandek ko‘rinadi, lekin aslida dinni va u bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan bid‘at va xurofotni fosh etadi. Buni Swift zamondoshlari ham tushunishgan edi. Mashhur fransuz adibi va faylasufi Volter Swift satirasining dinga qarshi ma’nosini yaxshi payqagandi, «Swift o‘zining «Bochka cho‘pchagi»da, – deb yozgan edi u, – katoliklar, lyuteranlar va kalvinizm ustidan kuldilari. U xristian diniga til tegizmaganini va muqaddas otaga izzat-ehtiromni bajo keltirganinigina aytadi. Vaholanki, Swift otaning uch o‘g‘lini xivchinlar bilan rosa siylashdan toymaydi; tushungan odamlar bu xivchinlarning nihoyatda uzunligini va uchi borib otaga tekkanligini bilishgan, albatta».

«Bochka cho‘pchagi» tufayli ozor-alam ko‘rgan ingliz ruhoniylari, albatta, kitob muallifini kechirmasliklari ayon edi.

Ruhoniy Swift endi cherkov martabalaridan umidvor bo‘lolmasdi.

«Bochka cho‘pchagi» chiqqandan keyin hamma yoqda shov-shuv bo‘lib ketdi, bir yilning o‘zida kitob uch bor nashr etildi.

Kitobni talashib olishar va mashhur yozuvchilarning qaysi biri buning muallifi ekanini topishga intilardilar, Nihoyat, Swift «Bochka cho‘pchagi» va undan oldin nashr etilgan bir necha pamphletlarning muallifi ekaniga iqror bo‘ldi. Ana shundan keyin Swift Angliyaning tor doiradagi eng mashhur yozuvchi, rassom va davlat arboblari safiga kirdi, u eng talantli yozuvchi, o‘z davrining eng o‘tkir zehnli kishisi deb tan olindi.

Endi Swift g‘alati, ikki xil hayot tarziga tushib qoldi. Irländiyaga borganda kamtarin, kambag‘al qishloq ruhoniysi sifatida kun kechirar, Londonga kelganda esa mashhur yozuvchiga aylanar va uning gap-so‘zlari faqat yozuvchilargagina emas, balki vazirlar uchun ham mo‘tabar hisoblanardi.

Swift ba’zan shunday afandinamo hazillar ham qillardiki, avvaliga hamma sarosimaga tushib qolar, gap tagiga yetgach esa, butun London o‘zini kulgidan tiyolmas edi. Masalan, Swift Jon Partrij ismli astrologga juda qaltis hazil qilgan edi: astrolog har yil muntazam kalendar nashr etar va unda kelgusi yil haqida bashorat qilar edi. Nodon xalq hisobiga boyiydigan bunaqa shar-

latan – qalloblarni juda yomon yomon ko'rgan Swift bu soxta bashoratchining ta'zirini yaxshigina berib qo'yemoqchi bo'ldi.

1708-yil boshlarida London ko'chalarida Isaak Bikerstaf imzosi bilan «1708-yilga bashorat» degan broshyura paydo bo'ldi. «Mening birinchi xabarim, – deb bashorat qilgandi Bikerstaf, – kalendarlar tuzuvchi Partrijga tegishli. Men uning jadvalini o'z uslubim bilan tekshirib chiqdim va u kishining qattiq isitmada shu yil 29-mart kuni kechasi soat o'n birlarda, albatta, vafot etishini aniqladim. Men u kishiga bu borada o'ylab ko'rishni va hamma ishlarini barvaqt o'rinalatib olishini maslahat berardim».

Bir necha kundan so'ng «Bikerstafga javob» nomi bilan yangi broshyura paydo bo'ldi, unda bu nom ostida mashhur yozuvchi Jonatan Swift yashiringaniga aniq ishora bor edi. Kitobxonlarga bundan keyin nimalar ro'y berishini astoydil kuzatib borish kerakligi aytildi. Butun London hushyor tortdi...

Mana, nihoyat uzoq kutilgan 29-mart keldi.

Ertasigayoq bolalar «Kalendarlar muallifi mister Partrijning shu oy 29 kundagi o'limi haqida hisobot» yozilgan varaqalarni jar solib sota boshladilar. Hisobotda, qarorlarda to'la bitilgandek, Partrijning 26-mart kuni qanday kasal bo'lgani, uning ahvoli tobora og'irlashgani, o'limi muqarrarligini bilgach, astrologlik kasb-kori munofiqlarcha xalqni aldashga qaratilganligiga iqror bo'lgani aytildi. Hisobot oxirida quyidagi xabar bor edi. Partrij, avval aytiganidek, soat o'n birda emas, balki yettidan besh daqiqa o'tganda jon berdi: Bikerstaf to'rt soatga xato qildi.

Mister Partrijdek muhtaram zot bo'lsa ko'chalarda yugurib yelar, uning o'limi haqidagi «hisobot»larni sotayotgan bolalarni tutar, men o'lGANIM yo'q, tirikman, sog'man, men o'sha asl Partrijning o'ziman, o'lishni xayol ham qilganim yo'q, deb jon kuydirardi... «Hisobot» shu qadar puxta va ishonarli qilib tuzilgan ediki, Partrijning uyiga birin-ketin: uning jasadini o'lchagani tobutchi, xona devorlariga qora mato tortish uchun usta, janoga o'qish uchun ruhoni, yuvish uchun yuvg'ich kelishdi. Partrij a'zo bo'lgan kitobfurushlar uyushmasi uni darhol ro'yxatdan o'chirdi, uzoq Lissabondagi portugal inkvizitorlari esa: «Bikerstaf bashorati»da aytildi gaplar amalda ro'y berdi, bino-

barin, uning muallifi jodu-sehrlar bilan aloqador nopsok kimsa», – degan xulosa bilan broshyurani gulxanda yoqishga kirishdilar.

Biroq Swift shu bilan tinch turmadi. Ajoyib satirik she'rlar muallifi bo'lgan Swift «Partrij o'limiga marsiya» yozdi. Bu marsianing minglab nusxasi bir necha soat ichida sotilib ketdi.

Nodon Partrij bu orada 1709-yilni bashorat qilgan yangi kalendarni chiqarib qoldi. Astrolog «yolg'onchi» va «muttaham» Bikerstafni fosh etar ekan, avvalgidek sog'-salomat yurganini, hozirgina nashrdan chiqqan ushbu kalendar bunga shohidligini bayon qiladi,

Swift uchun xuddi shu kerak edi, xolos. Ro'y bergan bu antiqa voqeaga xulosa sifatida «Isaak Bikerstaf rad etadi» degan yana bir broshyura paydo bo'ldi. Broshyura muallifi shunday deb yozdi. Partrij 29-martdan boshlab yashayotgani yo'q, negaki hech qanday tirik odam 1709-yil kalendariga bitilgan bema'ni gaplarni aytмаган bo'lardi. Balki, mister Partrij tirilib qolganadir? Ammo bu hol Isaak Bikerstafga noma'lum va buning rostligiga u shohid bo'lolmaydi.

Shundan so'ng Isaak Bikerstafning nomi judayam omma-lashib ketdi, Swiftning do'stlari – yozuvchi Stil va Addison bu tentaknoma qahramonni o'zлari nashr etayotgan axloqiy-satirik jurnalga muallif sifatida kiritishga qaror qilishdi. Stil va Addison, ba'zan esa Swiftning o'zi yozgan muhim va o'tkir maqolalar Isaak Bikerstaf nomi bilan e'lon qilinadigan bo'lib qoldi; shunday qilib, Swiftning muttaham Partrijni fosh etgan to'qima qahramoni o'z burchini o'tagandan keyin ham yashayverdi.

Yillar o'tdi. Qirol Vilgelm III vafot etdi. Hokimiyat tepe-siga qirolicha Anna keldi. Bir necha yildan buyon Fransiya bilan, tarixda «Ispan vorisligi uchun» deb nomlangan urush (1702-1713) davom etardi. Bu urushning boshlanishiga fransuz qiroli Lyudovik XIV ning befarzand ispan qiroli Karl II o'limidan so'ng, uning taxtiga o'z nabirasi Filipp Anjuyskiyni o'tqazishni ko'zlagani sabab bo'ldi. Bu italyan va niderland yerlariga, Amerika hamda Afrikadagi katta mustamlakalarga ega bo'lgan Yevropadagi buyuk davlatni amalda Fransiyaga qo'shib olish degan gap edi. Fransiya qudratining mislsiz kuchayishi Angliyaning suv va mustamlakalardagi mutloq hukmronligiga tahdid

solardi. Lyudovik XIV ning rejalarini barbod qilish uchun Angliya Gollandiya va Avstriya bilan ittifoq tuzib, Fransiyaga qarshi urush boshladi. Fransuz qo'shini mag'lubiyatga uchradi. Lyudovik XIV o'z talablaridan voz kechdi va qanday shart qo'yilsa qabul qilishga tayyor ekanini aytdi. Hamma ko'p yillik urushning tugashini sabrsizlik bilan kutardi. Lekin ingлиз bosh qo'mondoni gersog Malboro (xalqning hajviy qo'shig'iga tushgan o'sha «Mal bruk») urushni to'xtatishni atayin paysalga solardi, chunki u va uning atrofidagi mansabdorlar kelayotgan harbiy mablag' va moliya hisobiga mislsiz boylik orttirayotgan edilar.

Bu yillar davomida, sirdan qaraganda, Swiftning ahvoli o'zgarmagandek edi. U ilgarigidek qishloq ruhoniysi bo'lsa ham, ko'p vaqtini Londonda o'tkazardi. Swiftning o'tkir qalami uni siyosiy hayot markaziga chiqardi. Partiyalarning boshliqlari va vazirlar unga xushomadgo'ylik qilishar, saroylarga taklif etishar, uning sharafiga dabdabali ziyofatlar berishardi. Swift o'z mavqeidan bir oz bo'lsa-da foydalanishni o'yamas, lekin boshqalarga bajonidil yordam berardi. Uning maslahati bilan davlat lavozimlari o'zgartirilar, uning ta'siri ostida yuqori mansabga nomunosib shaxslar o'z lavozimlaridan mahrum etilar, uning odamlar haqidagi fikri xuddi qat'iy hukmdek qabul qilinar edi.

Cho'zilib ketgan urush halqqa xorlik, qashshoqlik keltirardi. Urushning davom etishidan bir necha korchalon va bankirlardan iborat kichik bir to'da, — viglar taraf dorlarigina manfaatdor edi, xolos. Swift viglarga qarshi chiqdi va torilarga yon bosdi. Lekin u torilarning siyosiy maslagiga qo'shilgani yo'q, faqat ularning urushga qarshi olib borayotgan tashviqoti o'sha davrda xalq manfaatlariga mos tushgani uchungina ularga yondashdi.

Swift o'nlab pamfletlar yozdi, unda viglar partiyasiga mansub va haddidan oshgan ayrim amaldorlarni, birinchi navbatda, urushni cho'zishdan manfaatdor bo'lgan ochko'z gersog Malboroni fosh qildi. Swift tashviqotini xalq qizg'in qo'lladi.

Tez orada hokimiyat tepasiga torilar keldi, 1713-yilda esa Swiftning bevosita ta'siri ostida Fransiya bilan sulh shartnomasi tuzildi. Shundan so'ng Swiftning dong'i va hurmat-e'tibori shu darajada oshib ketdiki, uni «lavozimsiz vazir» deb atay boshlashdi.

Endi Swiftni Irlandiyada oddiy qishloq ruhoniysi holida qoldirish noqulay edi. Do'stlari, uni hech bo'limganda yepiskop martabasiga ko'tarishadi, deb ishonardilar. Biroq qirolicha Anna va yuqori martabali cherkov ahli mashhur «Bochka cho'pchagi» hamda boshqa ko'pgina asarlarni yaratgan, o'sha davr diniy rasm-rusmlari ustidan qattiq kulib, bevosita yoki bilvosita qirozotlari va cherkov mansabdorlari nufuziga tekkan genial satirkni ko'ngillariga tugib qo'yishgan edi. Uzoq ikkilanishlardan so'ng qirolicha Swiftga Dublin ibodatxonasi dekanligi (ruhoniysi) mansabini berishga qaror qildi, bu faxriy surgun qilish bilan babbabarobar edi.

1714-yili qirolicha Anna to'satdan vafot etdi; taxtga yangi qiroz – Georg I o'tirdi. Siyosatda ko'zlanayotgan o'zgarishlar munosabati bilan vazirlar graf Oksfordskiy va Bolinbrok o'rtasidagi nizo kuchayib ketdi. Oqibatda unisi ham, bunisi ham davlatga xiyonat qilishda ayblandi va sudga berildi.

Swift bir qiroz o'rmini ikkinchisi olayotganini, vazirlar uyushtirayotgan fitna-yu ig'volarni, birini ikkinchisiga chaqib, nifoq chiqarib, mansablaridan tushishlarini, ular o'rniغا yangi amaldorlar ko'tarilishini – hamma-hammasini ko'rdi. Biroq xalq eskicha ahvolda – xorlikda, qashshoqlikda qolib ketardi. Ayrim hukumat a'zolariga ta'siri qancha kuchli bo'lmasin, butun davlat siyosatini o'zgartishga ojiz ekanligini anglagan Swift Angliyadan butunlay ketishga qaror qiladi. Yangi vazifaga rozi bo'lib, Dublinga ko'chib ketadi.

1715-1723-yillar davomida Swift hech yoqqa chiqmay Dublinda yashadi, boshidan ko'p kulfat, alamlar kechirdi. 1724-yili, ellik sakkiz yoshida, u yana siyosiy kurash markazida paydo bo'ldi. Bu gal Swift bor talant va g'ayratini shu yillar mobaynida o'ziga g'oyat qadron bo'lib qolgan irland xalqini muhofaza qilishga bag'ishladi.

Swiftning yana siyosiy maydonga chiqishiga quyidagi voqeа sabab bo'ldi. Saroy xonimlaridan biri – gersogina Kendal – Irlandiya uchun tanga-chaqa zarblastni korchalon Vud ixtiyriga berib qo'ydi. Bu ishdan katta foyda ko'rish niyatida Vud haddan tashqari sifatsiz, qalbaki chaqa zarblab, butun Irlandiyani to'ldirib yubordi, xalq bunaqa pulni olishdan bosh tortdi va

ochiq-oydin norozilik bildirdi.

Svift Vudga va ingliz hukumatiga qarshi «Movutfurushning maktublari» nomi bilan qator o'tkir pamfletlar yozdi, Svift dublinlik movutfurush nomidan yozgan bu pamfletlarida irlandiyalik har bir mehnatkashning yurak-yuragiga yetib boradigan sodda va ishonchli iboralar bilan irlandlarning ayanchli ahvolini tasvirladi, ular mamlakatining o'z qonun-qoidalari borligini, xalqning azaliy erkini poymol etish uchun hech kimga huquq berilmaganligini eslatib o'tdi. Svift irlandiyaliklarni inglizlar tomonidan poymol etilgan o'z insoniy huquqlari va qadr-qimmatlari uchun keskin kurashga chaqirdi, «Hamma narsa o'z qo'lingizda... siz ham Angliyadagi birodarlar singari erkin xalq hisoblanasiz va shunday bo'lishingiz zarur», – deb uqtirdi. Svift Ishni tekintomoq Vudni fosh etishdan boshlagan Svift, uni ingliz hukimronligiga qarshi qo'zg'olonga chaqirish bilan yakunlaydi.

«Movutfurushning maktublari» nishonga tegdi, Angliya hukumati, zarar ko'rishiga qaramay, Vud zarblagan tanga-chaqalarni bekor qilishga majbur bo'ldi. «Movutfurushning maktublari» shunday keng tarqaldiki, har bir irland uni yodaki bilibgina qolmay, balki uning muallifi kim ekanligini ham yaxshi bilardi. Ingliz hukumati ham bundan xabardor edi. Bosh vazir Uolpol Sviftni qamoqqa olishni buyurdi. Bu buyruqqa u Irlandiyadagi ingliz noziridan: «Sviftni qamoqqa olish uchun o'n ming askar kerak», – degan javobni oldi. Ishni bosdi-bosdi qilishga to'g'ri keldi.

Dublin ibodatxonasining yakkash va shiddatkor dekani butun irland xalqining eng aziz kishisi bo'lib qoldi. Uni qo'riqlash uchun maxsus otryad tuzildi va u Svift uyi oldida kecha-yu kunduz soqchilik qilib turdi. Yozuvchi sharafiga Dublinda «Movutfurush klubi» tashkil etildi.

1726-yili Svift Angliyaga qilgan safaridan qaytib kelganda butun Dublin aholisi unga peshvoz chiqdi, uning kelishi qo'ng'iroqlar zangi bilan nishonlandi. Xalq orasida, go'yo Svift qadimgi qudratli va erkin Irlandiyada hukm surgan podsholar zotidan, degan rivoyat ham paydo bo'lgandi.

«Movutfurushning maktublari» xalqda isyonkor ruh

tug'dirdi va irlandlarni kelgusida o'z milliy mustaqilligi va ozodligi uchun kurashga ilhomlantirdi. Swiftning nomi irland xalqining milliy ozodlik kurashi tarixi sahifalariga zarhal harflar bilan yozib qo'yilgan

...Swift hayotining so'nggi yillari og'ir va uqubatli dardga dosh berish bilan o'tdi. Uni yoshligidan qiyab kelgan bosh og'riq va ko'z tinish kuchaydi. Umrining so'nggi kezlarida u ayniqsa g'amgin va noxush bo'lib qoldi, kunlarini tanholikda o'tkazdi, eng yaqin kishilarini h.um yoniga yo'latmadi. U pariszon va faromushxotir bo'lib qoldi. Xotirasi shu qadar zaiflashdiki, hatto o'qiy olmay qoldi. Bir kuni sayr qilib yurgan paytida, quriyotgan qayrog'ochga boqib, o'z hamrohiga shunday dedi: «Mening o'limim ham xuddi ana shu tarzda boshdan boshlanadi».

Swift 1745-yilda, yetmish sakkiz yoshida vafot edi. Qoldirgan vasiyatiga ko'ra, u Dublin ibodatxonasiga dafn etildi. Uning qabr toshiga o'zi qoldirgan quyidagi so'zlar o'yib yozilgan edi: «Bu yerda kafedral cherkovining dekanı Jonatan Swiftning jasadi yotibdi. Qattiq g'azab-nafratlar tug'yoni bu yerda uning yuragini endi o'rtay olmaydi. Yo'lovchi, agar qo'lingdan kelsa, ulug'vor ozodlik yo'lida jonbozlik ko'rsatgan kishiga taqlid qil».

Jonatan Swift sir-asrorini biror kimsaga aytmaydigan odam edi. Hatto eng yaqin do'stlari bilan ham ko'nglidagi gaplar va ijodi borasida sirlashmasdi. Uning tarjimai holi hozirgacha ko'pgina muammo va noaniqliklar tug'diradi.

Hayotidagi asosiy ish – olti yildan ziyod mehnat qilib yaratgan «Lemyuel Gulliverning jahondagi bir necha olis mammalakatlarga, avvalo, jarroh, keyinchalik esa bir qancha kemalar kapitani sifatida qilgan sayohatlari» romanini u ayniqsa sir tutgan. Swiftning boshqa hamma asarlari kabi bu kitob ham imzosiz chiqqan. Hatto, 1726-yili «noma'lum shaxs»dan roman qo'l yozmasini olgan noshir ham uning muallifi kimligini bilmagan.

«Gulliver», avvalo, o'zining ajoyib syujeti, qahramonning liliputlar va devqomat odamlar, laputlar va guigngnmlar yurtidan olgan taassurotlari hayratona aniq va puxta tasvirlanishi bilan kitobxonni o'ziga maftun etdi. Ko'plar «Gulliver»ni qiziq,

kulgili qissa deb bilishdi va bu fantastik qissada chuqur mazmun borligini, unda ingliz tartib-qoidalari, urf-odatlari va siyosatiga nisbatan keskin satira yashiringanini anglab yetishmadi.

«Gulliver sayohatlari» yozuvchining o'zi yashagan davr borasida uzoq yillar yuritgan fikr-mushohadalari mahsuli bo'ldi.

G'aroyib fantastik voqeal romanning birinchi sahifalari danoq – kema halokati tufayli Gulliverning jimit odamchalar qo'liga asir tushishidanoq boshlanadi.

Atayin to'qilgan yolg'on narsalar haqida Swift shunday bemalol va rostgo'ylik bilan hikoya qiladiki, go'yo so'z hayotda har qadamda uchraydigan narsa va voqealar ustida borayotgandek tuyuladi. Gulliver hikoyalari shunday asosli va ishonarligi, biz ham, xuddi Gulliver kabi, o'sha jimit odamchalami, ularni qurshagan butun muhitni aniq-ravshan ko'rayotgandek bo'lamiz.

Asarda nihoyatda aniq mutanosibliklar va hajmlar, bexato arifmetik hisoblar va boy daliliy ma'lumotlarning keltirilishi xayolni ishonchga aylantiradi. Masalan, Swift Liliputiyani tasvirlaganda liliputlar bo'yini Gulliverdan o'n ikki baravar kich-raytish sharti bilan belgiladi, binobarin, bizdan ularning sirti taxminan 150 marta (12×12), hajmi esa taxminan 1700 marta ($12 \times 12 \times 12$) kichik. Ko'plab g'aroyib voqealar va chalkashliklarning ro'y berishi xuddi ana shundan kelib chiqadi. Gulliverga yangi kostyum tayyorlash uchun liliput chevarlari qanchalik og'ir mehnat chekkanlari, unga qancha mato ishlatilganligi, uning bir yegan tushligiga qariyb 2000 liliput to'yishi mumkinligi, unga boshpana topish qanchalik qiyin bo'lganligi va hokazolar haqida muallif mufassal hikoya qiladi.

Ayni vaqtda «Gulliver sayohatlari»da berilgan har bir kichik chiziq, har bir kichik hol kinoya-kesatiqlarga shunchalik boyki, ular afsonaviy Liliputiya bilan Swift davridagi Angliya o'rtaida ko'pgina o'xshashliklarni ko'rishga majbur qiladi. Aslida odamlar uchun g'oyat muhim, ulug'vor bo'lib tuyulgan ijtimoiy voqealar va insoniy munosabatlar birdan nihoyatda kichraytirilgan hajmda namoyon bo'lib qoladi, binobarin, u endi nochor va kulgili hol kasb etadi.

Gulliver o'zining yurtida qanday urf-odatlar mayjud

bo'lsa, liliputiarda ham deyarli shunday ekanligini payqaydi, Masalan, bu boyoqish pakana zotlar ham ulug'vorlik, manmanlik, xudbinlik vasvasasiga uchragan bo'lib, boylik, mansab va martaba tamg'alariga katta e'tibor berishar ekan, o'zlarining jimit qirollarini jahonning eng qudratli hoqoni deb hisoblashar ekan, oralarida ig'vo, g'alamislik, nizo va janjallar to'xtamas ekan.

O'xshashliklar tobora kengaya boradi. Liliputlarning raqobatdagi siyosiy partiyalari – baland poshnaliklar bilan past poshnaliklar – ingliz torilari va viglarini aynan eslatadi, tuxumni qaysi tomonidan chaqish uchun bir qarorga kelolmagan poynakchilar va uchdan sindiruvchilar sektalari esa o'sha vaqtdagi diniy-xurofiy ixtiloflarga satirik tasvir beradi, Liliputiyadan tor bo'g'oz ajratib turgan dushman Blefusku davlati – bu, albatta, Angliya bilan uzoq davr urush olib borgan Fransiya edi. Tortilgan arqon ustida o'ynash va imperator qo'ygan tayoq ustidan sakrab o'tishda saroy a'yonlari ichida eng mohiri hisoblangan liliputlarning moliya vaziri Flimnap ko'p jihatdan ingliz bosh vaziri Uolpolga o'xshaydi, liliputlarning xasis, gumonsirovchi va qo'rqaq qiroli esa, qirol Georg I ni eslatadi.

«Gulliver sayohatlari»ning har bir lavhasida Swift yashagan davr ijtimoiy munosabatlari va siyosiy hayotiga ishora, kino ya borligi bu qiyosiy misollardan ochiq-oydin ko'rinish turibdi.

Romanning ikkinchi, ya'ni Gulliverning bahaybat odamlar mamlakatidagi sarguzashtlari tasvirlangan qismida Swift Angliyaning siyosiy va ijtimoiy hayotidagi ayrim qamchiliklarni va ayrim mansabdorlarni emas, balki butun boshqarish tizimini, butun davlat tuzumini fosh qiladi. Ojiz liliputga aylangan Gulliver bu ulkan hayotda ko'plab ko'ngilsiz voqealar, musibatlarni boshdan kechiradi.

«Sayohatlarining ikkinchi qismidagi markaziy o'rinni – Gulliverning pahlavonlar qiroli bilan qilgan suhbatidir. Gulliver qironga ingliz qonunlari va odatlari haqida to'la so'zlab beradi. Gulliverga liliputlar hayoti qanchalik ayanchlik ko'ringan bo'lsa, pahlavonlar qiroliga ham inson hayoti shunchalik nochor va achinarli tuyuladi.

Aqli, ma'rifatli monarx so'zlarini bilan Swift davlat va

siyosiy arboblarning xoinligini va shaxsiy manfaat yo‘lidagi xatti-harakatlarini: saylovchilarni yollab olish va buzg‘unchilikka imkon beradigan ingliz saylov qonunlarini; yuqori palata a’zolarini erkin ovoz berish yo‘li bilan emas, balki merosxo‘rlik usulida to‘ldirib turishdek, uning fikricha, yaramas hollarni; sud ishlaridagi sansolarlik va lo‘ttibozlikni; mamlakat ustiga og‘ir yuk bo‘lib tushadigan qonli urushlarni, yoshlarning xudbin va ahmoqona fe‘l-atvorga moyil bo‘lib yetishishiga xizmat qilayotgan ta’limni, tarbiyani va hokazolarni fosh etib tashlaydi.

Gulliverning to‘qima mamlakatlar: Laputu, Balnibarbi, Laggneegg, Glabbdobdrib va shuningdek, Yaponiyaga qilgan sayohatlari tasvirlangan romanning uchinchi qismida yuqoridagi fikrlarning aynan o‘zi yanada keskinroq formada berilganini ko‘ramiz. Gulliver Balnibarbida turganida,adolat va aql taqozo-siga binoan ijtimoiy o‘zgarishlar qilish orzusidagi mahalliy faylasuflar bilan uchrashadi. «Bu bechoralar, – deb xabar qiladi Gulliver, – monarxlarni o‘zlariga yaqin odamni aqlli, qobil va saxovatli kishilar orasidan tanlashlari zarurligiga ishontirish, vazirlarni umum farovonligini oshirish uchun g‘amxo‘rlik qilishga, jamiyatga faqat katta naf yetkazgan kishilarnigina taqdir-lashga o‘rgatish uchun yo‘l-yo‘riq qidirib, bosh qotiradilar; monarxlarga, ularning haqiqiy maqsadi xalq manfaatlariga mos tushadi va shunga ko‘ra, munosib kishilarnigina mansabga ko‘tarish zarur, degan fikrni tushuntirmoqchi bo‘ladilar».

Swift bu xayolparastlarning ro‘yobga chiqmaydigan rejalarni kinoya bilan birin-ketin qayd qilar ekan, gap orasida, inson hayoti va davlat tuzumi borasida o‘z shaxsiy ijobiy qarashlarini aytib o‘tadi. U fuqarolar jamiyat oldidagi o‘z burchini qo‘rqish va majburiyat ostida emas, balki yon-atrofdagi kishilarga nisbatan yuksak ong va mas’uliyat tuyg‘usi ostida bajarishlarini istardi.

Swift kishi qadr-qimmati boyligi va martabasi bilan emas, balki uning aqli, ma’naviy qiyofasi, xizmati, jamiyatga keltirgan chin nafi bilan belgilansa, deb orzu qiladi.

Swift butun kitob davomida turli ko‘rinishlardagi despotizm va zo‘ravonliklarni fosh qilar ekan, Gulliverning ko‘z o‘ngidan soyasi birin-ketin o‘tgan Rim respublikasi qahramon-

larini zavq-shavq bilan tilga oladi. «Zolimlar va zo'ravonlarni qirib, ezilgan xalqlarning ozodligi va poymol etilgan haq-huquqini ti'klagan kishi'larni ko'rish menga cheksiz huzur baxsh etardi». Mehnat ahli – yangi-yangi moddiy boyliklar va hayot farovonligini yaratayotgan kishilar, Swiftning fikricha, chuqur hurmat-e'tiborga sazovordir: «Kimki bir boshoq yoki bir poya o'simlik o'miga bir dalaning o'zida ikkisini o'stirsa, u insoniyat va o'z vatani uchun har qanaqa siyesatdondan ko'ra ko'proq xizmat ko'rsatgan bo'ladi».

Ammo Swift o'z zamondoshlaridan yuqori turishi, uzoq-roqni ko'ra olishiga qaramay, dunyoda hukm surayotgan yomonlikni qanday yo'qotish va ijtimoiy xulq-axloqni qanday qilib tuzatish mumkin, degan savolga aniq javob bera olmadi. Uning fojiasi shunda edi, shuning uchun ham uning satirasi keskin va g'amgin edi.

U xalqning g'am-g'ussasi, baxtsizligi uchun uning mehnati evaziga tekin yashayotgan, o'z manfaatinigina ko'zlagan hukmdorlar, saroy a'yonlari va ochko'z boylarni ayblaydi. «Har bir boyga mingdan ziyod kambag'al to'g'ri keladi. Shuni ochiq aytish kerakki, xalqimizning ko'pchilik qismi xorlikda kun ko'rishga majbur». Swift Gulliver tilidan «monarxlar va vazirlarga ishonib bo'lmaydi, agar imkon bo'lsa, ularning yordamisiz ish ko'rgan ma'qul», deb maslahat beradi.

Swift Lagadodagi Buyuk akademiya olimlarini qattiq mazax bilan tasvirlaydi. Bu xomkalla xayolparastlar o'rgimchak to'ridan kalava, muzni kuydirishdan porox, bodringdan quyosh nurini olish, uyni poydevoridan emas, balki tomidan qura boshlash kabi bema'ni loyihibar ustida mashg'ul. O'sha vaqtlardagi ilmiy ishlarda, haqiqatan ham, o'rta asrlarga xos hayotdan ajralgan, asossiz donishmandliklar uchrab turardi. Swift o'z davrining eng ma'rifatli kishisi sifatida, albatta, umuman ilm-fanga qarshi chiqqani yo'q, balki davr va hayot talabidan ajralgan, biror amaliy foyda keltirmaydigan ilm-fanga qarshi chiqdi. Swift o'z bilimidan shaxsiy boylik ortirish uchun, oddiy xalqni aldash uchun foydalanadigan olimlardan nafratlanardi.

Jonatan Swift faqat o'rta asr olimlari, tekinox'rlar, dvoryanlar va ruhoniylar, monarxlar oldida qulluq qiluvchi saroy

a'yonlari hamda amalda soxta ilm-fan ustidangina emas, balki xalq boshiga yangidan yangi qashshoqlik, musibat, ofat keltiradigan ekspluatatsiyaning yangicha formalari ustidan kului. Boylik to'plashga mukkadan ketishdek orsizlik, mustamlakalarni talash, sanoat va savdo tufayli korchalonlarning, iloji boricha, ko'proq boylik orttirishga jon-jahdlari bilan berilishlari, ayniqsa Swift nafratini qo'zg'ardi.

U Lagadodagi xomxayollar akademiyasini tasvirlar ekan, «akademiklar» insoniyatni «baxtli qilish»ning o'nlab yo'llarini taklif etganliklarini xabar qiladi. «Faqat shunisi achinarlik, – deb qo'shimcha qiladi mualif, – bu takliflarning birortasi ham oxiriga yetkazilmagan, bo'lajak ma'murchilikka intizor mamlakatlar esa xarobaga aylantirilgan, uylar qulamoqda, aholi och va yalang'och kun kechirmoqda».

Romanning to'rtinchchi qismida qahramon guigngnmlarning afsonaviy davlatiga borib qoladi. Umidsizlangan va charchagan Swift Gulliverning otlar yurtida bo'lishini tasvirlar ekan. endi o'zining zaharxanda kinoyasiga to'la erk beradi, o'z vatandoshlariga ularning hayoti g'ayri insoniy, rasvo, nohak va asoratli tarzda tuzilganligini isbotlab bermoqchi bo'ladi.

Bu iflos va och ikki oyoqli hayvon yexular Gulliverga uning «madaniylashgan» vatandoshlarini tobora ko'proq eslata boshlaydi va aksincha, unga bu yuvosh, beozor otlar odamlarga nisbatan afzalroq ko'rindi, chunki ulaming tilida «aldash» degan tushuncha mutlaqo yo'q. Gulliver insoniyat tamomila buzilib ketgan, odamlar insoniy qiyofalarini yo'qotib, jirkanch yexularga aylanib borishyapti, degan xulosaga keladi.

Swiftning g'azabli va achchiq satirasida inson hayotining barcha asoslarini tamomila inkor etishdan boshqa hech narsani payqamaydigan burjua tanqidchilari, bir ovozdan Swiftni odamsevmas deb atashadi va bu odamsevmaslikni yozuvchining yaramas xarakteridir, deb izohlashmoqchi bo'lishadi. Hokim sinflar buyuk satirikka tuhmat yog'dirishdan manfaatdor edi, chunki Swift satirasi qanchalik keskin va alamli bo'lmasin, uning asosida hayotbaxsh ruh muqarrar edi, u «oqibat natijada aql zo'ravonlikdan ustun chiqishidan» noumid emasdi.

Swift dunyoni qaytadan quradigan, tuzatadigan muqarrar

kelajakka umidvor bo'lgan holda, bedodlik va shafqatsizliklarga to'la mavjud hayotni rad etadi. Swift umid qilgan uzoq kelajak uning ko'z oldida tumanli, noaniq tusda shakkllansa-da, lekin u, ayni zamonda, qaror topgan mavjud jamiyatga – barcha nuqson-illatlari yozuvchi tomonidan keskin fosh qilib tashlangan burjua jamiyatiga o'xshamas edi. Biroq Swift, kishini kishi tomonidan ekspluatatsiya qilishga asoslangan tuzum mavjud ekan, o'z ideallarining ro'yobga chiqishidagi zarur shart – insонning ma'naviy kamolotga erishishi mumkin emasligini hali tushunmas edi.

«Satira chinakam satira bo'lishi va o'z maqsadiga erishi-shi uchun, – deb yozgan edi buyuk rus satiriki M. Ye. Saltikoz-Shchedrin, – birinchidan, ijodkor orzu qilgan idealni o'quvchiga ta'sir ettira bilishi va, ikkinchidan, o'z tig'i qaratilgan narsani to'la va ravshan anglatishi lozim»¹.

Swift asarlarini o'qir ekanmiz, u qattiq kulgan va keskin rad etgan barcha nuqsonlarga yozuvchining tamomila qarama-qarshi bo'lgan ijtimoiy va ahloqiy ideallarini doimo his etib boramiz. Swift satirasi nishonga bexato uradi, bu nishonni kitobxon xuddi muallifning o'zi kabi aniq-ravshan ko'rib turadi. Swift juda izchil va ma'nodor mulohazalar yuritadi va xulosalar chiqaradi. Uning barcha qochiriq va ishoralari osonlik bilan izohlanadi va XVIII asr Angliyaning ijtimoiy hamda siyosiy hayotini aniq, yaqqol holda gavdalantiradi. «Gulliver sayohatlari» – jahon adabiyotining eng ajoyib satirk asarlaridan biridir.

Mohir satirk, o'z zamonasidagi Angliyaning barcha illatlarini dadil fosh etib tashlagan, «kulug' vor ozodlik, aql va adolat yo'lida jonbozlik ko'rsatgan» Jonatan Swift bugungi kunda ham ilg'or insoniyat uchun yaqin kishidir. Uning g'azabli va jo'shqin kitobi xalqlarni ezishga, zulm va yovuzliklarga qarshi hozir ham millionlab o'quvchilar qalbida nafrat qo'zg'atmoqda.

E. Brandis

MUNDARIJA

SO'ZBOSHI	3
<i>BIRINCHI QISM</i>	
Liliputiyaga sayohat	4
<i>IKKINCHI QISM</i>	
Brobdinngegga sayohat	68
<i>UCHINCHI QISM</i>	
Laputu, Balnibarbi, Laggneegg, Glabbdobdrib va Yaponiyaga sayohat	137
<i>TO'RTINCHI QISM</i>	
Guigngnmlar mamlakatiga sayohat	199
E. Brandis <i>Jonatan Swift va uning «Gulliverning sayohatlari» romani</i>	265

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

JONATAN SVIFT

GULLIVERNING SAYOHATLARI
(sarguzasht-fantastik roman)

Tarjimon:
Sotiboldi YO'LDOSHEV

Nashrga tayyorlovchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Mas'ul muharrir:
Alisher RAVSHANOV

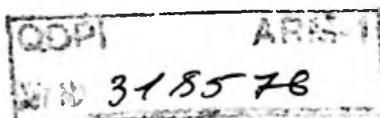
Qo'shimcha izoh va iqtiboslarni kirituvchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Musahhih:
Lolaxon QO'ZIBOYEVA

Komp'yuterda sahifalovchi:
Majidov AVAZ

Litsenziya raqami AI № 193, 2011. 05. 10. da berilgan.
Bosishga 2019 02. 04. yilda ruxsat etildi. Bichimi – 84x108 1/32
Bosma tabog'i 9. Garnitura – «Times New Roman».
Qog'oz – ofset bosma. Adadi – 1200 nusxa. Buyurtma raqami 17.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Yosh kuch press matbuoti” MCHJ bosmaxonasida chop
etildi. Manzil: Toshkent shahar, Chilonzor tumani,
Chilonzor ko'chasi 1A-uy.

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

JONATAN SVIFT

GULLIVERNING SAYOHATLARI

XVIII asrning buyuk ingliz yozuvchisi Jonatan Swift (1667-1745) o'zining «Gulliverning sayonatlari» nomi satirik romani bilan dunyoga dong taratdi.

Yozuvchi g'azab va ehtiros bilan yozgan bu kitobida o'zi yashagan davr Angliyasidagi mavjud "v'at tuzumi", ijtimoiy tartib va xulq-atvorlar ustidan qattiq kuladi, ularni qoralaydi. Yozuvchi hokim "sinflarning tekinxo'r va munofiqligini, amaldor shaxslarning toshbag'ir, qabih va xudbinligini fosh qiladi.

Bu kitobning ko'plab sahifalari qadimgi burjua va ardvoyan Angliyasiga qarshi bitilgan bo'lsa-da, lekin uning satirik kuchi mohiyati shu kunlarda ham o'z qimmatini saqlab qolgan.

ISBN 978-9943-5683-8-9

9 789943 568389